

GENOCIDAS IR

Jonas
Žičkus

Nueitas kelias

Jonas Žičkus **Nueitas
kelias**

*Kęstučio
apygardos
partizano
atsiminimai*

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS

VILNIUS 1999

UDK 947.45.083/09
Ži-15

ISBN 9886-737-23-1

© Jonas Žičkus, 1999
© Įvadinis straipsnis, Dalia Kuodytė, 1999
© Meninis apipavidalinimas, Alf onsas Žvilius, 1999

D a l i a K u o d y t ė

KĘSTUČIO APYGARDA

Jungtinės

Kęstučio apygardos

kūrimas

„Mūsų liko gal iš šimto vienas.

Bet kova vis tęsiasi atkakli.“

(iš B. Krivicko soneto)

1946 m. rudenį Tauragės, Raseinių apskrityse, Jurbarkė, iš dalies Kauno, Kėdainių, Šiaulių apskrityse buvo įkurta Jungtinė Kęstučio apygarda (toliau - JKA, nuo 1948 m. vasaros - Kęstučio apygarda). Tai junginys, kurio organizacija maksimaliai atitinka ginkluoto partizaninio karo sąlygas. JKA įsikūrė vėlokai, palyginti su Pietų Lietuvos, Aukštaitijos junginiais. Tada ten jau vyko tolesni struktūriniai procesai - sričių kūrimas. Žemaitijos rezistencija, palyginti su kita Lietuvos dalimi, turėjo savo bruožų. Pirmiausia, nemažą reikšmę turėjo čia gana ilgai išsilaikęs frontas (beveik iki 1944 m. pabaigos). Vokiečių okupacijos metais Raseiniuose, Tauragėje, Kelmėje, Jurbarkė veikusias organizacijas gerokai sustiprino iš Vilniaus ir Kauno štabų pasitraukę nariai. Pokario metais besikuriančioms Pietų Žemaitijos pasipriešinimo struktūroms bene didžiausią įtaką darė Lietuvių frontas (toliau - LF) ir Lietuvos laisvės armija (toliau - LLA). Jų veiklos pobūdis skyrėsi. LF buvo labai būdingi įvairūs komitetai, dažnai prie parapijų, o LLA turėjo ginkluotus būrius ir vadinamąjį organizacinį sektorių (toliau - OS) - rezervą, taip pat realius ginkluotos kovos planus. Taigi LLA struktūros labiau tiko partizaniniam karui. Ideologiniai ir partiniai ginčai, tokie būdingi vokiečių okupacijos

laiku veikusioms organizacijoms, čia išliko gana ilgai - išskildavo dar apygardos steigimo posėdžiuose 1946 m. Vis dėlto, vienijami pavojų, jie prarado aštrumą. Pastebima, kad tame pačiame valsčiuje veikusios LF ir LLA organizacijos, jų štabai bendravo, keitėsi informacija ir pagaliau juos natūraliai suvienijo patriotinis ir gynybinis pagrindas.

Jau 1944 m. liepos 14 d. Raseiniuose, B. Urbučio bute, įvyko LF ir LLA vadovų pasitarimai¹. Dalyvavo V. Stonys, S. Ignatavičius, B. Urbutis, J. Kriščiūnas, K. Ambrozaitis, V. Adomaitis. Buvo svarstomos bendros veiklos galimybės. Deja, tuomet susitarti nepavyko, o derybos ir pokalbiai truko dar apie mėnesį.

1944 m. rugpjūčio mėn. pavyko suderinti pozicijas ir buvo sudarytas štabas, į kurį įėjo V. Stonys, B. Urbutis, P. Gužaitis². Tačiau įkurtas štabas buvo greičiau simboliškas, jo nariai neparengė jokių dokumentų, veikė savarankiškai (pavyzdžiui, B. Urbutis-Margis sudarė būrį, kuris įėjo į Vėgėlės rinktinę, priklausančią Šiaulių LLA Saturno apygardai).

LF įtaka buvo stipresnė Jurbarko valsčiuje. 1944 m. P. Paulaitis ir VI. Gudavičius įkūrė Lietuvos laisvės gynėjų rinktinę, kurią sudarė 1941-1944 m. Jurbarko veikusio LF padalinio nariai³. Būtent šio junginio (vėliau pavadinto Trijų lelijų rinktinė) vadovybė kėlė ideologinius partinius klausimus, kuriant Jungtinę Kęstučio apygardą.

Visose kitose apskrityse neabejotiną įtaką turėjo LLA. 1944 m. liepos 24 d. LLA Raseinių aps. vadas J. Čeponis pasirašė įsakymą Nr. 2 „LLA kuopų ir būrių vadams⁴“. Jame rašoma: „1. LLA nariams pasitraukti iš Lietuvos teritorijos ir nutraukti ryšį su savo daliniais griežtai draudžiu - pasitraukimas be ryšio bus laikomas dezertyravimu ir priesaikos sulaužymu. /.../ 3. Tuojau pat suorganizuoti LLA Vanagų būrius, kiek galima didesnius, kurie

¹ Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas (toliau - LVVOA), f. 3377, ap. 55, b. 40, 1. 4.

² Ibid., 1. 15.

³ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau - LYA), f. K-I, baudžiamoji byla 41180/3.

⁴ Ibid., ap. 3, b. 1180.

veikia kuopų vadų numatomuose rajonuose, juose įsitvirtindami, palaikydami ryšį su apylinkės štabu. /.../ 9. Susidarius sunkumams ryšį palaikyti ar jam visai nutrūkus su apylinkės štabu, kuopų vadams veikti savo iniciatyva, palaikant ryšį su kaimyninėmis kuopomis ir stengtis atstatyti ryšį su apylinkės štabu /.../" Šis įsakymas analogiškas LLA vyriausiosios vadovybės liepos mėn. išleistam dokumentui. Pagrindinė jo mintis

- nesitraukti iš Lietuvos, organizuoti pasipriešinimą. Šiuo pagrindu ir kūrėsi pirmosios LLA apygardos, vėliau pakeitusios pavadinimus, tačiau išlaikiusios pagrindines nuostatas. Iš šio įsakymo taip pat matome griežtą Žemaitijos partizanų vadų poziciją legalizacijos atžvilgiu. Jei Tauro, Dainavos, Aukštaitijos partizanai galėjo pasirinkti, Žemaitijoje tai buvo laikoma priesaikos sulaužymu ir dezertyravimu. Tokia nuostata išliko iki galo. Tai buvo dėsninga - beveik visi Kęstučio apygardos vadai - P. Bartkus, J. Žemaitis, J. Čeponis ir kt. - buvo LLA nariai, štabų darbuotojai, nekeitę principinių nuostatų ir pokaryje.

Pastarųjų iniciatyva buvo kuriamos rinktinės, vėliau tapusios Kęstučio apygarda. 1944-1945 m. Šiluvos valsčiuje kūrėsi Žebenkšties rinktinė, keletą kartų keitusi pavadinimą, ji sujungė visus Raseinių apylinkėse veikusius būrius⁵. (Beje, organizuoti karinius vienetus J. Žemaitis, vienas iš rinktinės vadovų, buvo gavęs nurodymą iš gen. St. Zaskevičiaus, vokiečių okupacijos metais veikusių „Laisvės Šaulių“ vado.) Be J. Žemaičio, rinktinei vadovavo J. Čeponis/ir P. Bartkus. Štabui buvo pavaldus 60 ginkluotų vyrų būrys.

1944 m. Kelmės valsčiuje buvo įkurtas Vėgėlės štabas, įėjęs į Šiaulių LLA Saturno apygardą, vadovaujamą A. Eidimto-Žybarto⁶. Rinktinės štabui vadovavo Pr. Podolskis (Vilniaus LAF štabo narys) ir A. Zaskevičius (LLA Vilniaus štabo narys, atvykęs į Kelmės valsčių po LLA narių areštų Vilniuje 1945 m. pradžioje). Štabas turėjo du radijo imtuvus, dvi rašomąsias

⁵ Ibid., ap. 45, b. 1791-1793.

⁶ Ibid., ap. 3, b. 1381.

mašinėles, rotatorių, leido laikraštį „Laisvės didvyriams“ (išėjo 2 nr.)

1945 m. A. Zaskevičiaus-Vasario laiške Žybartui minima pagrindinė organizacinė problema: nuolatinio ryšio nebuvimas tarp centro (turimas galvoje LLA štabas) ir junginių⁷. Laiške sakoma, kad 1944 m. gruodžio 23 d. jis, susitikęs su K. Veverskiu-Seniu, aptarė ryšio galimybes, punktus. Nuo to laiko ryšio nebeturįs. Iš čia matome, kad, K. Veverskiui žuvus, buvo prarasti pagrindiniai ryšiai ir prireikė bent pusmečio jiems atnaujinti ar iš naujo sukurti.

Tačiau tai nereiškia, kad LLA kaip karinė organizacija, neturėjo įtakos vėlesnei rezistencijos plėtrai.

Be abejo, Pietų Žemaitijoje, kaip ir visoje Lietuvoje, iš pradžių neišvengta ir stichiškumo. Į miškus ėjo ir iš baimės, avantiūrizmo, tikėdamiesi, kad po savaitės kitos grįš su pergale. Tačiau jau po pirmųjų mūšių, miškų „šukavimų“, tokie dažniausiai grįždavo į namus. MGB duomenimis, vien Raseinių apskrityje 1944 m. pabaigoje veikė 19 būrių - 2 tūkst. žmonių. Aktyviausi buvo Betygalos, Girkalnio, Kražių valsčių partizanai⁸ (ten, kur veikė geriau organizuoti štabai). Pavyzdžiui, 1944 m. gruodžio 4-5 d. buvo užpultas Girkalnio miestelis. Puolimą organizavo Birbiliškės štabas, vadovaujamas A. Stašaičio. Operacijos metu sunaikintas valsčiaus Vykdomasis komitetas, sudeginti žemės komisijos dokumentai, iš milicijos paimtos 2 dėžės šovinių, kulkosvaidis, 15 šautuvų⁹. Be to, pats šio štabo buvimas stabdė mobilizaciją į sovietų armiją. Iki štabo sunaikinimo 1945 m. sausio mėn. į karinį komisariatą atvyko 9, po sunaikinimo - 336 asmenys.

Į minėtą 2 tūkst. veikiančių partizanų skaičių, matyt, buvo įtraukti ir neginkluoti asmenys, nužudyti „šukavimo“ operacijų metu. Šis MGB metodas 1944-1945 m. buvo ypač populiarus.

⁷ Ibid., d. 2, 1. 82.

⁸ Ibid., b. 1380.

⁹ LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 201, 1. 229.

Prieš partizanus buvo mestos reguliariosios armijos pajėgos. Pavyzdžiui, 1944 m. gruodžio pabaigoje „šukavimo“ operacijoje dalyvavo 338 pasienio pulkas, 45 mm patrankų baterija, 3/31, 2/94 pasienio pulkai. Bendras skaičius - 1370 žmonių, 12 kulkosvaidžių¹⁰. Operacijoje dalyvavo du sustiprinti naikintojų batalionai. „Šukavimas“ vyko 6-8 km plote, kurio ilgis - 40-45 km nuo Vozbutų kelio Paliepių link.

Tokių operacijų metu vyko didžiausios kovos, pavyzdžiui, Paliepių kautynės. Paliepių miške partizanai, vadovaujami P. Pabarčiaus, buvo įsirengę bunkerius, kuriuose galėjo tilpti arkliai, vežimai. Čia buvo sutelktos didelės partizanų pajėgos.

1945 m. pradžioje įvykusiose kautynėse dalyvavo keletas šimtų partizanų. Dauguma iš jų žuvo, bunkeriai ir stovykla buvo sunaikinta.

Ypač svarbios ir reikšmingos buvo kautynės Virtukų miške¹¹. Jas galima laikyti tarsi riba, po kurios buvo keičiama kovos taktika, kuriamos naujos struktūros. Mūšis įvyko 1945 m. liepos

19 d. ir truko nuo 10 iki 13 valandos. Dalyvavo 4 partizanų būriai, iš viso 54 partizanai - 49 vyrai ir 5 moterys. Vadovavo J. Žemaitis, J. Čeponis, A. Zaskevičius. Partizanai buvo ginkluoti 6 rankiniais kulkosvaidžiais, 24 automatais, 4 automatiniais šautuvais, 10 paprastų šautuvų, pistoletais ir granatomis. Jėgos buvo nelygios, todėl partizanams teko trauktis. Mūšyje žuvo 15 partizanų: 12 vyrų ir 3 moterys.

Šis mūšis tebuvo tik viena 1945 m. vasarą MGB vykdytos operacijos dalis. Operacijos pasekmės partizanams buvo labai skaudžios: rudenį sunaikintas ir išblaškytas Vėgėlės štabas, likviduoti Šiaulių (A. Eidimtas, J. Kubilius ir kt.) ir Raseinių (suimtas OS vadas J. Babilius kalėjime žuvo) LLA štabai, iš dalies sunaikinti J. Strainio, J. Venclausko, K. Noreikos, P. Lušo, J. Šneiderio būriai (iš jų liko nedidelės grupės). Iš 1945 m. pirmoje pusėje buvusių didelių (kelių šimtų žmonių) būrių rudenį ir

¹⁰ L Y A, f. K-I, ap. 3, b. 1380.

¹¹ Ibid., baudžiamoji byla 11004/3, t. 1, 1. 123.

vėliau liko tik nedidelės grupės po 8-10 žmonių¹². Tada pastebimai keitėsi ir būrių aktyvumas. 1945 m. pirmoje pusėje aktyviau reiškėsi Betygalos, Nemakščių ir Kražių vls. būriai, o III ketvirtį - Šiluvos, Girkalnio ir Jurbarko valsčių partizanai¹³.

Taigi po Virtukų mūšio LLA Vėgėlės rinktinės štabas nustojo veikti - J. Čeponio įsakymu jos likučiai buvo prijungti prie Žebenkšties rinktinės¹⁴.

Ir anksčiau buvę nepastovūs ryšiai su centrais po šių MGB operacijų visai nutrūko. Todėl būtinai reikėjo įkurti naujus štabus, kurie bent iš pradžių orientuotų ir koordinuotų apskrities partizanų būrių veiklą. 1945 m. birželio mėn. bandyta kurti Vyčio apygardą¹⁵. Tačiau pastangos buvo veltui dėl objektyvių (MGB siautėjimas) ir subjektyvių priežasčių (nepavyko susitarti su Lydžio rinktinės vadovais). Vis dėlto 1945 m. spalio mėnesį buvo įkurta Žaibo apygarda¹⁶. Jos vadu nuo įkūrimo iki 1946 m. spalio mėn. buvo J. Žemaitis. Nors apygarda buvo įkurta, tačiau laukė daug darbo - reikėjo sutelkti išsiblaškiusius būrius, susitarti su ambicingais vadais, suvienodinti struktūras. Taigi 1946 m. balandžio-rugsėjo mėnesiais vyko paruošiamieji darbai. Jiems vadovavo Žebenkšties rinktinės štabo nariai - J. Čeponis, J. Žemaitis, A. Zaskevičius, P. Bartkus. Pastarasis dažniausiai vadovavo štabų organizaciniam skyriui, jam tekdavo keliauti iš vieno junginio į kitą, surasti ryšio punktus, derinti vadų pozicijas. O tai nebuvo paprasta - labai skirtingi tiek kiekybe, tiek kokybe junginiai turėjo įeiti į apygardą.

Viena stipriausių rinktinių aptariamoje vietoje buvo Lydžio rinktinė. Jos struktūra ir veiklos nuostatai vėliau sudarė JKA pagrindą. Lydžio rinktinė, įsikūrusi 1945 m. , apėmė visą Tauragės apskritį ir Raseinių apskrities Nemakščių, Šimkaičių

¹² Ibid., ap. 3, b. 7/64, 1. 276.

¹³ Ibid., 1. 266

¹⁴ Ibid., baudžiamoji byla 11004/3, t. 1, 1. 85.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

valsčius¹⁷. Tais pačiais metais rinktinėje suformuotos dvi kuopos - 9 būriai po 20-25 žmones. Kuopos per operatyvinį skyrių buvo pavaldžios rinktinės vadui. Štabe buvo 4 skyriai: organizacinis, operatyvinis, informacinis ir ūkio. Organizacijos srityje veikė du sektoriai - operatyvinis ir organizacinis¹⁸. Dar 1946 m. spalio mėn. buvo pertvarkyti OS šešiuose valsčiuose, duodant jiems slapyvardžius: Eržvilkas-Fikusas, Bataikiai-Bijūnas, Gaurė-Mėta Tauragė-Rezeta, Nemakščiai-Alksnis, Šimkaičiai-Erškėtis. Iki 1947 m. šiose pagrindinėse organizacijose veikė apie 200 žmonių.

Tokia OS struktūra buvo visose Jungtinės Kęstučio apygardos rinktinėse. Kuopos vadas buvo atsakingas už jos įkūrimą ir sėkmingą veiklą. 1949 m. vasario mėn., įsikūrus Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiui, kai buvo peržiūrėtos ir patobulintos visos veiklos sritys, OS buvo panaikinti ir jų vietoje įkurta trejetukų - slapukų sistema¹⁹.

Lydžio rinktinės štabui vadovavo H. Danilevičius-Vidmantas, organizaciniam skyriui J. Žičkus-Viksua, informacijos skyriui - K. Ruibys, ūkio skyriui J. Mocius-Paulius, ryšių skyriui J. Rimša-Justas²⁰. Turėdami stiprią struktūrą, Lydžio rinktinės vadai 1946 m. pavasarį taip pat svarstė apygardos sukūrimo galimybes. Balandžio 13 d. Pavidaujo miške įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo 4 rinktinės būriai (iš viso 40 žmonių) ir 3 štabo nariai su 14 žmonių apsauga: H. Danilevičius-Vidmantas, J. Žičkus-Viksua ir kpt. J. Kasperavičius-Šilas²¹. Tai vienas iš daugelio pasitarimų, kuriuose buvo svarstomi įvairūs susijungimo į apygardą variantai.

Kita rinktinė, 1946 m. pabaigoje įėjusi į JKA, buvo P. Lukšio rinktinė (kuri dar vadinama Pietų Lietuvos rinktine). Ši rinktinė buvo atkurta 1946 m. kovo mėn. iš sunaikintos LLA Kovo

¹⁷ LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 209, L 30.

¹⁸ Ibid., 1. 19.

¹⁹ LYA, f. K-I, baudžiamoji byla 16257/3, t. 1, 1. 117.

²⁰ LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 209, 1. 19.

²¹ LYA, f. K-I, ap. 3, b. 1388.

rinktinių likučių. Jos veikimas: iš pietų - siekė Tauro apygardą, iš rytų - Didžiosios Kovos apygardą ir Vyčio apygardą, šiaurėje susisiekė su Žaliaja rinktine ir vakaruose - su Šerno rinktine²², t. y. beveik visa Kėdainių apskritys. Kaip jau minėta, anksčiau toje teritorijoje veikė LLA Kovo rinktinė, turėjusi ryšį su Kauno LLA štabu (plk. Matulionis, lttn. A. Tuinyla, Listopadskis). Ryšys buvo palaikomas per D. Razgaitį²³. Rinktinei vadovavo J. Jasi-nevičius-Margis.

1945 m. pabaigoje, kaip ir Vėgėlės štabas, Kovo rinktinė buvo sunaikinta ir atkurta P. Lukšio rinktinės pavadinimu.

1946 m. birželio-gruodžio mėn. vyko atkuriamasis darbas, taip pat buvo atkuriamos OS struktūros²⁴. Kol nebuvo prisijungta prie JKA, rinktinėje galiojo LLA Kovo rinktinės norminiai dokumentai, gauti iš LLA šabo²⁵.

Raseinių apskrityje, matyt, kaip niekur kitur, keitėsi rinktinės vadovybė ir pavadinimai. Žebenkšties rinktinė 1946 m. rugpjūčio mėn. buvo pavadinta Šerno rinktine ir 20 dienų jai vadovavo A. Zaskevičius. Rugsėjo mėn. rinktinei ėmė vadovauti J. Žemaitis (A. Zaskevičius išvyko į Vilnių dalyvauti BDPS Prezidiumo darbe), ir ji tapo Savanorio rinktine²⁶. Tokia pavadinimų kaita paaiškinama konspiracijos sumetimais. Rinktinių štabas buvo dislokuotas Šiluvos valsčiuje, jį sudarė 4 skyriai (kaip ir Lydžio rinktinės). Štabe su apsauga buvo 20 partizanų. Iš viso rinktinėje buvo 4 kuopos - apie 50 partizanų (be štabo narių). Įdomu tai, kad 1946 m. rudenį MGB parengė 6 operatyvines grupes Savanorio rinktinei likviduoti²⁷.

Kuriant JKA štabą, agitacijos ir propagandos skyriaus viršininku buvo paskirtas P. Paulaitis-Aidas. Tai vienas

²² Ibid., baudžiamoji byla 41180/3, t. 3, 1. 84.

²³ Ibid., ap. 3, b. 1329, 1. 93.

²⁴ Ibid., 1. 90.

²⁵ Ibid., baudžiamoji byla 41180/3, t. 3, 1. 84.

²⁶ Ibid., ap. 3, b. 1392, 1. 13.

²⁷ Ibid., b. 1165, 1. 308.

iškiliausių Vakarų Lietuvos rezistencijos vadovų. P. Paulaitis-Aidas įkūrė Lietuvos laisvės gynėjų rinktinę (dar vadinamą Batalionu Nr. 8, Trijų lelių rinktinę), vadovavo Lietuvos laisvės gynėjų komitetui, buvo „Laisvės varpo“ redaktorius ir leidėjas. Suimtas 1947 m. balandžio mėn. Kas jį pažino, negalėjo nesižavėti nepaprasta jo asmenybe, ypatingu sugebėjimu bendrauti su jaunimu, uždegti kilniausiems siekiams. Lageryje jį vadindavo „Prezidentu“, ir net priešas, išdavikas J. Markulis-Erelis apibūdino Aidą kaip krikščionių idealistą, fanatiką.

1946 m. vasario mėn. Jurbarko valsčiuje ir Tauragės apskrityje buvo vykdomos didelės MGB operacijos²⁸. Tada buvo sutriuškinta Lietuvos laisvės gynėjų rinktinė (1946 m. spalio mėn. vėl atkurta, o 1947 m. sausio mėn. pavadinta Trijų lelių rinktinę), jaunimo LLA organizacija Skaudvilėje, 15 žmonių suimta Viduklėje, likviduota Jurbarko ryšininkų ir rėmėjų grupė, Montviliškio grupė. Iš viso nukentėjo 234 žmonės.

Taigi labai sunkiomis sąlygomis, iš įvairių junginių likučių 1946 m. rugpjūčio-spalio mėnesiais buvo įkurta Jungtinė Kęstučio apygarda. Jos vadu buvo išrinktas aviacijos j. ltn. J. Kasperavičius-Angis.

Įsikūrus Jungtinei Kęstučio apygardai, ypatingas dėmesys buvo skiriamas išorinių ryšių nustatymui: per Žaliąją rinktinę - su Žemaičių apygarda, su Aukštaitija. Dar besikurianti apygarda turėjo savo atstovą Erelio BDPS Komitete. Juo tapo A. Zaskevičius-Šalna (1947 m. suimtas, užverbuotas MGB agentu). Ryšininke tarp BDPS ir JKA štabo tapo N. Nausėdaitė-Rasa. 1947 m. sausio pradžioje ji pranešė apie Erelio išdavystę ir perdavė žemaičiams Pietų Lietuvos partizanų kvietimą į alternatyvų suvažiavimą.

Beje, 1946 m. lapkričio mėnesį Šalna, JKA štabe darydamas pranešimą apie BDPS, iškėlė mintį, kad tai galima provokacija, tačiau buvo nutarta išnaudoti mažiausią galimybę, jei tokia

²⁸ Ibid.

yra²⁹. Gruodžio 22 d. per Batakių geležinkelio stotį į JKA štabą atvyko Erelis ir J. Lukša-Skirmantas tartis dėl JKA prijungimo prie BDPS³⁰. Aiškaus ir galutinio atsakymo negavę, jie išvyko, tačiau Erelis jau žinojo, kuriame rajone įsikūręs štabas.

MGB operaciją vykdė balandžio mėnesį. Iki to laiko Erelis, matyt, dar tikėjosi įtraukti savo įtakos sferon JKA vadovybę. Tai padaryti nepavykus, 1947 m. balandžio mėnesį, operacijos metu, buvo visiškai sutriuškintas Gedimino būrys (Savanorio rinktinė), sunaikinta Margio grupė, Kelmės OS, suduotas smūgis Trijų lelijų rinktinėi (visiškai sunaikinta 1947 m. vasarą). Gegužės 24 d. Globių kaimo apylinkėse, įvykus susišaudymui su NKVD, žuvo A. Jonikas-Rolandas, suimtas ir užverbuotas partizanas Gervilis-Tiesa³¹.

Tačiau skaudžiausias smūgis apygardai buvo dviejų štabo bunkerių sunaikinimas. Viename iš jų, netoli Batakių, žuvo apygardos vadas J. Kasperavičius-Visvydas ir jo adjutantas A. Biliūnas-Džiugas, kitame - suimtas P. Paulaitis-Aidas.

Kaip jau minėta, 1947 m. pradžioje Jungtinė Kęstučio apygarda visuose lygmenyse, tiek rinktinių, tiek apygardos štabuose, patyrė tokių nuostolių, po kurių buvo būtina reorganizacija. Nuo 1947 m. vidurio visi pertvarkymai apygardoje, o vėliau - srityje ir visoje Lietuvoje vienaip ar kitaip susiję su J. Žemaičio-Luko, Vytauto vardu.

1947 m. gegužės 20-25 d. įvykusiame apygardos vadų pasitarime J. Žemaitis buvo išrinktas Kęstučio apygardos vadu³².

J. Žemaitis gimė 1909 m. Palangoje. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo baigęs Karo mokyklą, tobulinosi Prancūzijoje, turėjo kapitono laipsnį. Pokarinė jo kova - ne atsitiktinumas, nes jau 1944 m. savanoriu įstojęs į gen. P. Plechavičiaus rinktinę, buvo bataliono vadu. 1945 m. išėjęs į mišką, pradėjęs kovą

²⁹ Ibid., baudžiamoji byla 41180/3, t. 3, l. 16-17.

³⁰ Ibid., baudžiamoji byla 11004/3.

³¹ Ibid.

³² Ibid., ap. 3, b. 1389.

rinktinės, baigęs - visos Lietuvos pasipriešinimo vadu, pradėjęs kapitonu, baigęs - partizanų generolu, J. Žemaitis-Vytautas pelnytai įeis į Lietuvos istoriją šalia garbingiausių jos karių.

1947 m. viduryje vykę pasikeitimai Kęstučio apygardoje buvo ypatingi, nes reikėjo viską kurti iš naujo - organizuoti štabo veiklą, ieškoti pareigūnų į apygardas ir rinktinių štabus. Šis procesas vyko visą mėnesį. Pagrindinis ir vienintelis J. Žemaičio pagalbininkas tuo metu buvo P. Bartkus-Sąžinė, jis liko KA štabo organizacinio skyriaus viršininku.

Pirmoji apygardos vado pareiga buvo surasti pareigūnus į Žebenkšties rinktinės štabą, kuris, išėjus J. Žemaičiui, liko be vadovybės. Rinktinės vadu buvo paskirtas E. Kurtinaitis-Kalnius (prieš tai jis buvo mokomas ir instruktuojamas)³³, štabo viršininku - B. Neverdauskas. Abu šie pareigūnai - buvę mokytojai (ne kariškiai), todėl teko jiems padėti jų darbe.

Tuo pat metu buvo formuojamas ir apygardos štabas. Štabo viršininku buvo paskirtas P. Bartkus-Žadgaila, Sąžinė (vėliau - Prisikėlimo apygardos vadas), operatyvinio skyriaus viršininku - V. Gužas-Kardas (vėliau - Jūros srities štabo viršininkas), informacijos skyriaus viršininku - A. Liesys-Tvanas (vėliau Jūros srities štabo narys). 1948 m. pavasarį štabas buvo papildytas dar vienu nariu - V. Ivanausku-Vyteniu, Gintautu (vėliau - Jūros srities vadas)³⁴. Šie žmonės - neabejotini Žemaitijos partizanų lyderiai, ėję įvairias pareigas, nešę sunkiausią atsakomybės našą.

Pagrindinis naujai suformuoto apygardos štabo uždavinys buvo sutvarkyti ryšius tarp rinktinių, su apygardos štabu, kad būtų galima koordinuoti padalinių veiklą. Tuo rūpinosi visi štabo nariai. Nebuvo apleista ir spaudos leidimas. Po to, kai balandžio mėn. buvo sunaikinti du apygardos štabo bunkeriai ir visa ten buvusi įranga, spaustuvės įrengimu ir leidyba rū-

³³ Daumantas J. Partizanai. Į laisvę fondas lietuviškai kulturai ugdyti, Chicago, 1984, p. 227-232.

³⁴ LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 204, 1. 25.

pintis buvo pavesta Vaidoto (buv. Naro) rinktinės vadovybei; 1947 m. rugpjūčio mėn. ryšininkas S. Grudzinskas iš Kauno atvežė tipografą, ir „Laisvės varpas“ vėl pradėjo eiti. Tiek Vaidoto rinktinę, tiek visą apygardą ištiko skaudi netektis, kai 1948 m. sausio 16 d. Ariogalos valsčiuje Pagesaičio kaime buvo sunaikintas bunkeris, kuriame buvo tipografas. Ten žuvo Vaidoto rinktinės vadas, vienas pirmųjų Žemaitijos partizanų organizatorių kpt. J. Čėponis-Tauragis, Budrys ir kiti štabo nariai³⁵.

Iki 1948 m. pavasario J. Žemaičio-Vytauto vadovaujamoje Kęstučio apygardoje galutinai susiformavo rinktinės. Trys jų (Knygnešio-Birutės, Lydžio-Aukuro, Vaidoto) sudarė galutinę Kęstučio apygardos struktūrą, kitos (Voverės, Atžalyno, P. Lukšio) tapo Prisikėlimo apygardos sudėtinėmis dalimis.

Apygardos vadovybė šiuo laikotarpiu aktyviai veikė tiek savo apylinkėse, tiek palaikydama ryšius su kitomis apygardomis.

Kęstutėnai, sustiprinę štabus, sutelkę stiprius kovotojus ir intelektualus pamažu perėmė iniciatyvą suformuoti visos Lietuvos partizanų vyriausiąją vadovybę ir su ta užduotimi sėkmingai susidorojo. 1948 m. viduryje apygardoje vykę pasikeitimai buvo tiesiogiai susiję su šiais procesais.

1948 m. gegužės 5 d. iš trijų apygardų įkurta Jūros (Vakarų Lietuvos) sritis³⁶, jos vadu (iki birželio mėn.) tapo J. Žemaitis. Birželio 8 d., atiduodamas srities vado pareigas A. Milaševičiui-Ruoniui³⁷, Vytautas rašo: „...Aš didžiuojuosi, kad esu iš Kęstutėnų, iš tarpo tų, kurie savo Tėvynei davė tokius didvyrius, kaip ir Visvydą ir kitus, kurių žygdarbiai ir vardai galbūt nėra žinomi, bet apie jų darbus sužinos, juos įvertins ir amžiais atsimins atgimusi Lietuva...“

Pažymėtina, kad 1948 m. pirmoje pusėje KA štabas parengė norminius dokumentus, vėliau pritaikytus naudotis visai

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., 1. 48.

³⁷ LVA, f. K-I, ap. 10, b. 157/9, t. 1, 1. 61.

Lietuvos partizanų veiklai (t. y. naujų mokymo taisyklės³⁸, mobilizacijos planus ir metodinius nurodymus³⁹). 1948 m. liepos mėnesį sudarytas naujas KA štabas. Jo vadu tapo buvęs Lydžio rinktinės vadas⁴⁰ H. Danilevičius-Vidmantas, štabo viršininku - R. Gedvilas-Remigijus, Sidabras (buv. Birutės rinktinės štabo informacinio skyriaus viršininkas). Šios sudėties apygardos štabas buvo dislokuotas Eržvilko valsčiuje trijuose bunkeriuose, kuriuose gyveno po kelis štabo narius⁴¹. Viename iš bunkerių buvo spausdinamas „Laisvės varpas“ ir kita apygardos literatūra. Tokios sudėties štabas išsilaikė iki 1949 m. balandžio mėnesio.

Galima išskirti keletą priežasčių, dėl kurių pasikeisdavo štabo sudėtis: tai pareigūnų žūtys (dažniausiai pasitaikanti), pareigūnų skyrimas į kitas pareigas, štabo nario nušalinimas dėl netinkamo elgesio. Paskutinioji priežastis yra reta, tačiau 1949 m. balandžio mėn. KA įvykę pasikeitimai - kaip tik tokio pobūdžio. 1948 m. gruodžio 1 d. apygardos vadas H. Danilevičius-Vidmantas su štabo apsaugos būrio vadu VI. Švelniu-Putinu ir ryšininku J. Trumpaičiu savavališkai išvyko į Kauną pasimatyti su žmona⁴². „Kelionėje“ suimti VI. Švelnys ir J. Trumpaitis, tik atsitiktinumo dėka pavyko pabėgti Vidmantui. 1949 m. balandžio mėn. į Kęstučio apygardos štabą atvyko Jūros srities vadovybė išsiaiškinti įvykio aplinkybių ir nuraminti partizanų, kurie įtarė apygardos vadą dirbant MGB. Šiame susirinkime Vidmantas buvo atleistas iš apygardos vado pareigų ir, nepasitvirtinus faktui, jog jis užverbuotas, išsiųstas į Rytų Lietuvą kaip Vakarų srities atstovas⁴³. Vidmantas 1949 m. lapkričio 1 d. žuvo Algimanto apygardos vado A. Starkaus-Montės bunkeryje, Anykščių valsčiuje.

³⁸ Ibid., ap. 10, b. 56, t. 6, 1. 188.

³⁹ Ibid., 1. 40.

⁴⁰ Ibid., 1. 174.

⁴¹ Ibid., 1. 177.

⁴² Ibid., baudžiamoji byla 35231/3, t. 1, 1. 14.

⁴³ Ibid., ap. 45, b. 241, t. 1, 1. 32.

Naujuoju apygardos vadu tapo A. Miliulis-Neptūnas, Algimantas, buvęs Butegėdžio rinktinės vadas⁴⁴ (iki 1946 m. - Žygaičių mokyklos mokytojas). Jo pavaduotoju tapo S. Venckaitis-Biliūnas, štabo viršininku liko R. Gedvilas-Remigijus.

Tokia štabų sudėties kaita, žinoma, labai trukdė darbą. Nauji pareigūnai turėjo susipažinti su rinktinių štabų veikla, numatyti ir parengti taktinius nurodymus. Tačiau net ir pusmetį vadovaujant, buvo sudėtinga tai atlikti. Vis dėlto buvo tobulinama sąjūdžio struktūra ne tik visos Lietuvos, bet ir sričių lygyje. Po to, kai 1948 m. pavasarį buvo sunaikintos aktyviausiai veikusios Kelmės⁴⁵ ir Eržvilko⁴⁶ pagrindinės organizacijos - OS, 1949 m. ši struktūra oficialiai panaikinta⁴⁷ ir įvesta efektyvesnė „trejetukų-slapukų“ sistema. Tai reiškia, kad rėmėjų veikla tapo konspiratyvesnė, žmonės turėjo būti geriau apsaugoti nuo šnipų ir išdavikų. O tai padaryti buvo vis sunkiau.

1949-1953 m. partizanų žūtys, štabų naikinimas dažniausiai susiję su išdavystėmis.

1949 m. birželio 7-9 d. Kaziškės miške, remiantis agentų Šimkaus ir Platono parodymais, buvo įvykdyta MGB operacija, kurios metu visiškai sunaikintas Kėstučio apygardos štabas⁴⁸. Žuvo apygardos vadas Algimantas, Neptūnas; jo pavaduotojas Biliūnas, štabo narys A. Norkus-Satkus, suimtas štabo viršininkas R. Gedvilas-Sidabras. Išdavystė gimdė išdavystę, saugumiečių klastai nebuvo ribų, palūžo net stiprieji. R. Gedvilas po suėmimo 3 mėnesius tylėjo. Vėliau - papasakojo, ką žinojo, stojo į kitų suimtųjų akistatas. Apie lūžį skaitome jo ranka rašytuose atsiminimuose: „...Vasaros pabaigoje mane atvedė į tardytojo kabinetą, kuriame išvydau savo motiną, kuri, apsipylusi ašaromis, pasakė, kad seserį nušovė partizanai, o ją žmonės išpėjo, kad

⁴⁴ Ibid., 1. 3.

⁴⁵ Ibid., baudžiamoji byla 35231/3, t. 1, 1. 14.

⁴⁶ Ibid., 1. 30.

⁴⁷ Ibid., ap. 10, b 66, t. 1, 1. 79.

⁴⁸ Ibid., ap. 10, b. 55, t. 5, 1. 111.

bėgtų iš kaimo, nes ir ją nori sušaudyti. Po keletos dienų / .../ tardytojas man „išsitarė“, kad seserį nušovęs Lyras (Lyras-J. Nuobaras - MGB agentas Šiaurys nuo 1950 m.) iš užpakalio, kai ji sėdėjo miške greta Eimučio. Šovė į pakaušį. Saugumiečių pasakojimais man buvo sunku patikėti, tačiau širdies skausmas ir pergyvenimas buvo didžiulis, mane sukrėtė visam gyvenimui⁴⁹..." Išdavystė yra išdavystė - ji visada buvo ir bus laikoma bjauriausiu poelgiu. Sunku pateisinti pokario išdavystes, kai liejosi kraujas, kai bausmės buvo skaičiuojamos dešimtmečiais - svarbu tik suprasti mechanizmą, kuriuo buvo laužomos sielos.

1949 m. birželį naujuoju Kęstučio apygardos vadu tapo A. Bakšys-Germantas (iki tol - Vaidoto rinktinės vadas). Tai dar viena asmenybė, verta išskirtinio dėmesio.

A. Bakšys gimė 1923 m. birželio 13 d. Raseiniuose, amatininko šeimoje. 1941 m. baigė gimnaziją, o 1944m. jis jau P. Plechavičiaus vietinės rinktinės karys. Pasibaigus karui, mokytojo Gervinų, Kunonių pradinėse mokyklose. Buvo suimtas, paleistas dar kurį laiką dirbo Raseinių gimnazijoje, o 1947 m. lapkričio mėnesį išėjo į mišką.

Kaip jau minėta, pasikeitė visa apygardos štabo sudėtis. Iš senojo štabo liko tik K. Ruibys-Inžinierius - informacijos skyriaus viršininkas.

Kęstučio apygardos rinktinės 1948-1953 m.

Svarbu tai, kad, besikeičiant štabams, buvo išlaikyta rinktinių - rajonų struktūra. Apygardą sudarė Butegeidžio, Birutės ir Vaidoto rinktinės, turinčios bent po kelis rajonus (2-3 būriai).

Kaip rinktinių, taip ir rajonų pavadinimai keitėsi, dažniausiai išlaikydami tą pačią teritoriją. Pvz., Butegeidžio (buv. Lydžio,

⁴⁹ Ibid., baudžiamoji byla 35231/3, t. 1, 1. 117.

Aukuro) rinktinėje 1948 m. sudaryti Kario, Švyturio rajonai⁵⁰, vėliau peraugę į Šalnų, Visvydo ir Dariaus rajonus. Rajonų vadovybė keitėsi pagal rinktinės ar apygardos poreikį: 1949 m. Švyturio rajono vadas Pr. Briedis-Jūra buvo paskirtas Butegėdių štabo viršininku, būrio vadas P. Balčiūnas-Pušis - rajono vadu. Tuos pasikeitimus sąlygojo rinktinės vado A. Miliulio paskyrimas Kęstučio apygardos vadu. Vaidoto rinktinę sudarė Dainavos, Tulpės, Neringos rajonai.

Visą laiką problemiška padėtis buvo Klaipėdos krašte. Kęstutėnai ten stengėsi palaikyti veiklius kovos vienetus - 1948 m. Klaipėdos krašte ir iš dalies Šilutės valsčiuje veikė Rambyno rinktinė⁵¹. Matyt, ji egzistavo fragmentiškai -1948 m. Šilutės MGB suėmė 30 asmenų, tarp jų rinktinės vadą J. Jurkšaitį, ir rinktinė buvo likviduota. Kadangi Klaipėda buvo svarbus strateginis taškas, 1950 m. Jūros srities vadovybė pavedė Birutės rinktinės Dubysos rajono vadovybei - St. Narbutui-Apolinarui, Br. Živatkauskui-Keršiui - atkurti Klaipėdos organizaciją, kurios nariai rinktų žvalgybines žinias, išsiaiškintų ryšių galimybes su Vakaraais⁵². 1951 m. kovo 24 d. Klaipėdoje buvo areštuota grupė Dubysos rajono asmenų, vadas Apolinaras, ir ši veikla nutrūko⁵³.

Kalbėdami apie struktūras, turime paminėti tai, kad jau 1949-1950 m. žuvo daug senųjų partizanų vadų. Padėtį atskleidžia Jūros srities vado V. Ivanausko laiškas (1949 07 20)⁵⁴, kuriame rašoma, kad jo srityje 1949 m. žuvo 15 pareigūnų, iš kurių žemiausi turėjo tėvūnijos vadų teises. Kęstučio apygardoje, kuri buvo stipriausia srityje, visose rinktinėse yra tik po vieną pareigūną, atitinkantį einamas pareigas. Vien tik birželio mėn. Kęstučio apygarda neteko 30 eilinių partizanų.

Ši prognozė nepasitvirtino - pavieniai partizanai laikėsi dar ilgiau, tačiau struktūrų veikla buvo labai apribota.

⁵⁰ Ibid., ap. 3, b. 594, l. 82-83.

⁵¹ LPKTS arch. dok. rinkinys.

⁵² LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 215, l. 8.

⁵³ Ibid.

Kęstučio apygardos štabas 1951-1953 m. Paskutinieji partizanai

1951 m. birželio mėnesį, susidarius kritiškai padėčiai Jūros srityje, pas J. Žemaitį-Vytautą buvo sušauktas vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo Priskėlimo apygardos vadas P. Morkūnas-Rimantas, naujasis Kęstučio apygardos vadas K. Labanauskas-Justas, Kunotas (buv. Birutės rinktinės vadas). Tai pareigūnai, kurie iki 1953 m. dar organizavo štabų darbą⁵⁵. Nuo birželio iki lapkričio mėn. srities vado pareigas ėjo P. Morkūnas-Rimantas, A. Bakšys-Germantas, laikinai dirbęs LLKS Prezidiumo sekretoriumi, nuo lapkričio vėl tapo srities vadu, o P. Morkūnas gruodžio mėn. tapo Kęstučio apygardos vadu.

1952 m. Kęstučio apygardoje dar veikė 180 partizanų, o 1953 m. - jau tik 23 partizanai⁵⁶. Apygardos štabą sudarė du asmenys - vadas Rimantas ir štabo viršininkas J. Vilčinskas-Algirdas (jam žuvus - St. Zinkevičius). Dar 1952 m. apygardos štabe veikė gera spaustuvė⁵⁷, spausdinusi „Laisvės varpą“, „Ugnį“, nemažus atsišaukimų, kreipimųsi tiražus.

Kęstučio apygardos štabo likvidavimo planai siejami su LLKS Prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto paieškomis. 1952-1953 m. buvo įvykdyta daug MGB operatyvinių veiksmų, kurie baigėsi be rezultatų.

Tik 1953 m. kovo mėn. per suimtus partizanus Vitvytį ir Granitą buvo laiškais užmegztas ryšys su Rimantu. 1953 m.

⁵⁴ Ibid., b. 203, 1. 7.

⁵⁵ LVA, f. K-1., ap. 45, b. 70, t. 2, 1. 321.

⁵⁶ Ibid., ap. 10, b. 125, t. 3.

⁵⁷ Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu, LKA, K., 1993, Nr. 7, P. 61-62.

birželio 19 d. iškviestas į susitikimą jis žuvo⁵⁸. Faktiškai apygardos štabas jau nebuvo atkurtas, tačiau pavieniai partizanai veikė dar iki 1957-1958 metų. Jiems sunaikinti buvo naudojamos visos galimos priemonės.

Ištisą romaną galima parašyti apie paskutiniųjų Birutės rinktinės partizanų žūtį Kelmės rajone. 1955 m. buvo suimti broliai Ignas ir Eugenijus Kybartai. Jie pasirašė pasižadėjimą bendradarbiauti su MGB ir buvo išleisti ieškoti savo brolio Vytauto ir besislapstančio buvusio Kęstučio apygardos vado Justo-K. Labanausko. Birželio 17 d., sutikę Justą, broliai džiaugėsi apgavę saugumą. Nežinia ko pastūmėtas, Justas prisistatė į Kelmės MGB skyrių, užsiverbavo, po kelių dienų nušovė Vytautą Kybartą, vėliau ir kitus du brolius⁵⁹. Tai ir galima laikyti Kęstučio apygardos istorijos pabaiga.

⁵⁸ LVVOA, f. 3377, ap. 55, b. 67.

⁵⁹ L Y A, f. K-1, ap. 3, b. 419, 1. 19.

Nueitas kelias

*Kęstučio
apygardos
partizano
atsiminimai*

Visko pradžia

Gimiau, kai iki septintųjų Lietuvos Nepriklausomybės metinių, -1925 m. vasario 16-osios, - buvo likę vos pusantro mėnesio. Mano metrikuose parašyta, kad gimiau 1924 m. gruodžio 29 d. Norkiškės kaime, Skaudvilės valsčiuje, Tauragės apskrityje, Petro Žičkaus ir Petronėlės Gaidauskaitės šeimoje. Mano vyresnysis broliukas Antanukas ir sesutė Elenutė, susirgę plaučių uždegimu ir kitokiomis ligomis, mirė, nesulaukę pirmojo savo gimtadienio. Suprantama, tėvo ir mamos didžiausias rūpestis buvo, kad aš, trečias naujagimis, augčiau sveikas. Priežasčių nerimauti buvo, nes Skaudvilėje, Batakiuose ir kituose artimesniuose to krašto miesteliuose nebuvo vaikų ligų gydytojų. Jei vienur ar kitur dirbo caro laikų felčeris, tai ir jis mažai kuo galėjo padėti sergantiems, nes jam trūko medicininio išsilavinimo. Ligonius motinos ir moterys gydė vaistažolėmis, kitokiais būdais. Kiekvienoje šeimoje augo didesnis ar mažesnis būrys vaikų, bet vargu surastum šeimą, kurioje nebūtų miręs vienas ar keli naujagimiai.

Mano tėvai, kaimynai ir visi to Žemaitijos krašto žmonės buvo labai religingi, be jokių abejonių ar murmėjimų vykdė visus bažnyčios įsakymus. Tėvas ir mama troško, kad augčiau sveikas, bet gerai suprato, jog gyvenimo tikrovė yra žiauri, kad ir mane gali ištikti broliuko ir sesutės likimas. Todėl tikintys tėvai stengėsi kuo greičiau pakrikštyti naujagimius. Mat mirus pakrikštytam vaikelui, galima jį deramai pašarvoti, uždegti žvakes, susirinkę giminės, kaimynai pagiedos, pasimels, palydės į bažnyčią, kunigas atlaikys gedulingas šv. Mišias, pašventins duobę. Mano kaime ir jo apylinkėse vaikų šermenys u laidotuvės nesiskyrė nuo suaugusių iki pat 1940 m. sovietų okupacijos.

Taigi tėvai taip pat skubėjo mane krikštyti. Surado krikšto tėvą, motiną ir mane, penkių parų žmogeliuką, 1925 m. sausio 4 d. Skaudvilės bažnyčioje vikaras Jonas Garla pakrikštijo Jonu. 1926 m. rugpjūčio 20 d. gimė brolis Steponas, penktoji

gimė sesutė Marytė. Nežinau, kiek tada man buvo metų, nežinau tikslios jos gimimo datos, bet matau mūsų trobos didžiajame kambaryje mažą karstelių, jame ramiai gulintį baltais drabužėliais aprengtą mergaitę ir degančias žvakes. Tai miglotas mano ankstyvos vaikystės prisiminimas. Mama mums, vaikams, ir kitiems daug pasakodavo apie savo vaikystę, tėvus, brolių, kaimynus, gimtąjį Šiaudinės kaimą, Batakus bei visokius nutikimus, bet niekada nekalbėjo apie savo trijų mažamečių vaikų ligas ir mirtį. Buvau paauglys, vėliau gimnazistas, ne kartą norėjau jos pasiklausti, bet neišdrįsau, nenorėjau draskyti apgijusių žaizdų.

Mano ir Stepono vaikystė buvo panaši kaip ir visų artimesnių ar tolimesnių kaimynų vaikų. Gyvenome savo vaikiškais rūpesčiais, žaidimais, bet pagal mudviejų jėgas tėvai atrodavo darbų, ir mes juos sąžiningai atlikdavome. Kol su Steponu buvome maži ir netikome piemenauti, tėvai samdė piemenuką ar piemenaitę. Kai paaugau, ganiau aš, o vėliau - Steponas. Ganykla buvo aptverta, karvės ramios, nesibrovė per tvorą, tad mažai reikėjo jas saugoti. Turėjom bulių. Su juo buvo daugiau vargo ir rūpesčių. Kol tik sava banda, jis ramus, bet kai atgindavo Rakausko ar kaimynų karves, jis baubdavo, ragais ir kojomis ardydavo kupstus, braudavosi per tvorą, grumdavosi su Rakausko buliumi. Vasaros pabaigoje, kai pievose ir dobiliuose suželdavo minkštas atolas, karves supančiodavome ir paleisdavome. Žinoma, tada reikėjo saugoti labiau negu vasaros ganykloje, bet ir ta priežiūra nebuvo varginanti. Prasidėjus šienapjūtei ir javapjūtei, su suaugusiais džiovinome šieną, dobilus, padėjome nuimti javus, dirbome kitus ūkio darbus. Karštomis vasaros dienomis poilsio valandas praleisdavome Ančioje. Vanduo švarus, sraunus, bet gilesnių vietų, tinkančių maudytis, nedaug. Mūsų mėgstamiausia maudymosi vieta buvo Mažintų kaime ties vadinamuoju Kaspučio yžiumi (skardžiu) ir ties Norkiškės dvaru. Kartais nueidavome prie Rakausko malūno užtvankos.

Kai man suėjo septyneri, tėvai į mokyklą dar neleido. Nutarė vienerius metus palaukti. Sakė, kitą rudenį būsiu didesnis, pro-

tingesnis, geriau seksis mokslai. Artimiausia pradžios mokykla buvo Skaudvilėje. Iki jos penki kilometrai. Kasdien reikėjo nueiti ir pareiti. Vieškelis, ypač rudenį ir pavasarį, - purvinas, šlapias, išvažinėtas. Privalomas mokslas truko kelerius metus.

Mano tėvai buvo šiek tiek prakutę, mokėjo skaityti ir rašyti, bet manęs visiškai nemokė, sakė, viską išmoksiąs mokykloje. Mano tėvas šio šimtmečio pradžioje baigė Skaudvilės rusiškos mokyklos keturis skyrius. Jam besimokant paskutiniame skyriuje, 1904 m. buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, tačiau ir toliau visus dalykus dėstė rusų kalba, tik pridėjo dvi savaitines lietuvių kalbos pamokas. 1914 m. prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, jį paėmė į caro armiją, todėl gerai kalbėjo rusiškai. Nedaug klaidų darė rašydamas lietuviškai. Mama, kaip ir daugelis jos bendraamžių merginų, mokyklos nelankė, bet skaityti ir rašyti mokėjo. Tais laikais kaimo žmonės buvo įsitikinę, kad mokslas reikalingesnis berniukams ir, kiek išgalėdami, stengėsi juos išmokslinti. Mergaitėms mokslas nebūtinai, tėvai rūpinosi, kad jos gerai mokėtų namų ruošos darbus, būtų geros audėjos, mezgėjos, siuvėjos. Ištekės, bus geros šeimininkės ir rūpestingos motinos. Mano mamos mokytojas buvo jos brolis Juozas Gaidauskas, paauglystėje mokėsis rusiškoje Batakių pradžios mokykloje. Jis mamą išmokė skaityti ir rašyti. Mano tėvų vaikystėje artimiausios dvi rusiškos mokyklos buvo Skaudvilėje ir Batakiuose, artimiausia gimnazija Kaune, o progimnazija Palangoje. Į tas mokyklas patekti šio Žemaitijos krašto jaunuoliams trukdė didelis atstumas, labai sunkus susisiekimas, ekonominė kaimiečių padėtis, jų požiūris į mokslą. Todėl nenuostabu, jei tais laikais tame krašte nebuvo išsimokslinusių žmonių.

Į Skaudvilės pradžios mokyklą mama mane nuvedė jau aštuonerių su puse metų. Pirmoji mokytoja buvo Alina Kulviecaitė, antroji - Bronė Steponavičiūtė. Tai nuostabios pedagogės, labai mylėjusios savo mokinius, išmokusios juos ne tik skaityti ir rašyti, aritmetikos ir kitokių dalykų, bet jų imliuose protuose ir širdyse skiepijusios meilę Dievui, Lietuvai,

Alina Kulviecaitė, ilgametė
Skaudvilės pradinėjų klasių mokytoja

tiesai ir žmoniškumui. Per pamokas buvau atidus, sąžiningai atlikinėjau visas užduotis ir 1937 m. penketais baigiau keturis skyrius.

Brolis Steponas į tą pačią mokyklą nuėjo, kai jam sukako septyneri metai. Skaityti ir rašyti jis jau buvo išmokęs iš manęs. Mokytis mėgo, mokslas jam sekėsi gerai, keturis skyrius baigė penketais, bet tada tėvams pasakė, kad toliau nesimokys, liks ūkininkauti. Tuo metu tėvų ūkis ekonomiškai buvo tvirtas, jie būtų neprieštaravę, kad mokytųsi toliau. Tokiu Stepono sprendimu ypač buvo patenkintas tėvas, nes matė, kad Steponas bus rimtas pagalbininkas, o vėliau ir ūkio paveldėtojas. Tada aš jau lankiau šeštą skyrių, tėvai kalbėjo apie tolesnį mokymąsi Tauragės gimnazijoje, ir jų svajonė buvo suprantama: vienas sūnus išsimokslins, kitas paveldės ūkį.

1937 m. rudenį Skaudvilėje pradėjau lankyti penktą skyrių. Iš mūsų ketvirto skyriaus atėjo kelios mergaitės ir keli berniukai, atvažiavo baigę Adakavo, Petkaičių, Girdiškės, Upynos, Vytogalos ir kitas Skaudvilės valsčiaus mokyklas. Visi jie,

Skaudvilės pradžios mokyklos 6-asis skyrius. Viduryje sėdi mokytojas Balys Vilčinskas. Iš kairės pirmas stovi Jonas Žičkus, šalia jo Česlovas Dichavičius (pokario metais partizanas, žuvęs). Antroje eilėje iš kairės trečia sėdi Milda Kedytė (1941 06 14 tremtinė)

Skaudvilėje baigė šešis skyrius, norėjo mokytis gimnazijose ir kitose mokyklose. Penktokus vėl mokė mokytoja Bronė Steponavičiūtė. Šeštą skyrių - Skaudvilės pradžios mokyklos vedėjas Balys Vilčinskas. Tai buvo apie 30 metų kultūringas, taktiškas, mokinių ir jų tėvų gerbiamas mokytojas. Jis vadovavo Skaudvilės jaunulietuviams, valstybinių švenčių metu vilkėjo jaunulietuvių uniformą, sekmadieniais per sumą giedojo bažnyčios chore. 1941 m. birželio 14 d. Balį Vilčinską ir neseniai į Skaudvilę atsikėlusį mokytoją Jurgilą komunistai išvežė į Sibirą. Abu dingo.

1939 m. birželį penketais baigiau šeštą skyrių, po kelių savaitių nuvežiau prašymą ir kitus dokumentus į Tauragės gimnazijos pirmą klasę. Mano busimieji mokslai daugiausia rūpesčių padarė mamai. Ji nupirko gimnazisto uniformai

medžiagos, surado siuvėją, rūpinosi kitais mano reikalais. Iš namų į Tauragę buvo 25 kilometrai, pėsčias kasdien nepavaikščiosi. Reikėjo Tauragėje surasti šeimą, kuri priimtų mane gyventi ir gamintų valgį. Antanas Kubilius iš gretimo Mažintų kaimo tais metais mokėsi aštuntoje klasėje ir įkalbino savo šeimninę Verą Olencevičienę, kad priimtų ir mane. Su mumis gyveno iš Eidintų kaimo, Batakių valsčiaus Juozas Blankus. Jis buvo septintokas, visos gimnazijos pažiba ir garsenybė: geriausias gimnazijos krepšininkas, gerai grojo akordeonu, skambino pianinu, dainininkas, nuoširdus. Be to, amerikionukas. Kai jam suėjo 12 metų, su tėvu grįžo į Lietuvą, apsigyveno mažame ūkelyje Eidintų kaime arti Batakių geležinkelio stoties. Juozas greitai išmoko taisyklingai lietuviškai kalbėti ir rašyti. Ketverius metus mokėsi Pagėgių K. Donelaičio gimnazijoje, paskui persikėlė į Tauragės gimnaziją. Mama tėvui ir sūnui siuntė siuntinius, rašė laiškus. 1944 m. rudenį į Žemaitiją veržiantis Raudonajai armijai, jis pasitraukė į Vakarus, tėvas liko Eidintuose.

Iš Norkiškės į Tauragę atvažiavau žalias kaimo vaikas. Antano, Juozo, taip pat jų draugų padedamas, greitai susigaudžiau naujoje, neįprastoje aplinkoje.

Mūsų, pirmokėlių, buvo trys klasės: a - mergaičių, b - berniukų ir c - mišri. Aš patekau į b klasę. Toje klasėje mokėsi 30 berniukų iš Tauragės miesto ir artimesnių valsčių. Su manimi toje pačioje klasėje mokėsi Vladas Jonča, Pranas Briedis, Juozas Nausėda ir Česlovas Dichavičius. Pokario metais jie visi tapo partizanais: Vladas Jonča-Varnas, Vaidotas, Pranas Briedis-Sarūnas, Jūra, Šimonis, Juozas Nausėda-Vaišnoras. Aukštesnėse klasėse kartu mokėsi Vincas Liktaš-Šešėlis ir Jonas Nuobaras-Mikas, Lyras. Vincas Liktaš-Šešėlis taip pat žuvo. Česlovo Dichavičiaus slapyvardis buvo Vytenis. Jis taip pat žuvo. Jonas Nuobaras-Lyras, Mikas, būdamas partizanu, tapo išdaviku ir provokatoriumi.

Neramus buvo 1939 m. rugsėjis. Vokiečiai užpuolė lenkus. Lietuvos vyriausybė paskelbė vyrų mobilizaciją. Žmonės

sunerimę spėliojo, kas bus toliau. Tauragėje buvo trys Lietuvos kariuomenės pulkai: kunigaikščio Butėgeidžio 7-asis pėstininkų pulkas, 4-asis artilerijos pulkas ir Geležinio Vilko 3-iasis dragūnų pulkas. Žmonės kalbėjo, kad dragūnai greitai išjosią į ką tik atgautą Vilnių, josią Lietuvos kariuomenės priešakyje, o paskui tauragiškius dragūnus žygiuos ir važiuos kiti kariuomenės daliniai. Dragūnams išjojus į Vilnių, netrukus į jų kareivines atėjo ulonai iš Alytaus.

Klasių auklėtojai pranešė, kad atgauto Vilniaus krašto mokykloms trūksta lietuviškų vadovėlių, prašė mokinius atnešti savo atliekamus vadovėlius. Mes noriai nešėme: tegul iš jų mokosi mūsų bendraamžiai Vilniaus krašte. Mieste daug visokių kalbų ir gandų, bet gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje pamokos vyksta normaliai, veikia skautai vyčiai, jūrų skautai, ateitininkai, šauliai, yra visokių ratelių: literatų, istorikų, matematikų, fizikų ir kitokių. Aš buvau jaunas ateitininkas ir jaunųjų literatų ratelio narys. Gausiausias buvo literatų būrys, kurį sudarė jaunesnieji ir vyresnieji literatai. Jį vadino Maironio meno kuopa. Jo globėjas - lituanistas, geras literatūros žinovas, mokytojas Jonas Navasaitis. Pirmininkas - šeštos klasės mokinys poetas Paulius Drevinis. Literatų rateliui priklausė, literatų susirinkimuose ir kitokiomis progomis savo sukurtų eilėraščių paskaitydavo poetės: septintokė Aldona Čepaitė ir aštuntokės Aldona Nasvytytė bei Janina Žilinskaitė. Būdavo turiningų vakarų su įdomia programa. Viename tokiam vakare eilėraščius skaitė studentas poetas Paulius Jurkus. Meno kuopa leido ir šapirografu daugino laikraštėlį „Mūsų mintys“. 1940 m. kovo pabaigoje literatūros vakare su dideliu pasisekimu savo eilėraščius skaitė iš Kauno atvykę poetai: Bernardas Brazdžionis, Gražina Tuলাuskaitė ir studentas Eugenijus Matuzevičius, taip pat gimnazijos ir mokytojų seminarijos poetai. Neseniai iš Sorbonos universiteto sugrįžęs rašytojas Petras Rimkūnas paskaitė ištrauką iš savo romano „Kiemėnų kaimas“.

Europoje buvo neramu, vyko karas, vokiečiai brovėsi į svetimas žemes, bet mokslo metai baigėsi normaliai. Atostogų

išsiskirstėme įsitikinę, kad, vasarą pailsėję, rugsėjo pirmąją vėl sugrįšime į Tauragės pilį - mūsų gimnaziją ir vėl mokysimės. Atostogų grįžau į tėviškę. Po kelių dienų Skaudvilėje turgus. Važiuoja tėvas ir mama. Važiuoju ir aš. Nieko nepirksiu ir neparduosiu, tik įdomiau praleisiu kelias valandas. Žmonių, kaip visada, daug. Miestelyje šurmulyt. Vidudienį Kelmės gatvėje pasigirsta neįprastas mašinų ūžesys ir triukšmas. Į miestelio aikštę įvažiuoja keli sunkvežimiai ir tankai. Sustoja. Ant tankų ir sunkvežimių šonų nupieštos didelės penkiakampės raudonos žvaigždės, kūjai ir pjautuvai. Ant tankų ir sunkvežimiuose sėdėjo sudulkėję, suvargę, keistomis uniformomis apsirengę kareiviai. Jų kojos buvo apmuturiuotos neaiškios spalvos skudurais. Apstojo žmonės tuos keistus ir netikėtus atvykėlius, žiūrėjo į juos, jie žiūrėjo į žmones, bet žmonių veiduose džiaugsmo nesimatė, niekas neatnešė jiems gėlių. Netrukus tankai ir sunkvežimiai suburzgė ir nuvažiavo Tauragės link.

Po kelių dienų Norkiškės dvare apsigyveno „nenugalimosios“ armijos kareiviai. Dvaro savininkas Kazimieras Rakauskas ir jo sūnus Algirdas su žmonėmis kažkur išsikraustė. Dvare šeiminkavo ūkvedys ir kareiviai. Skaudvilėje atsirado nauja sovietinė valdžia, prasidėjo mitingai, raudonosios gurguolės prievolės.

Atėjo rugsėjo pirmoji - mokslo metų pradžia. Tėvas nuvežė mane į Tauragę. Apsigyvenau toje pačioje Veros ir Broniaus Olencevičių šeimoje. Tą pačią dieną atvažiavo Juozas Blankus ir Antanas Kubilius. Vėl visi trys gyvenome dviejuose mažuose kambarėliuose.

Sužinojome, kad gimnazijos patalpas užėmė žaliakepuriai pasieniečiai enkavedistai, o mes mokysimės Vytauto gatvėje, netoli kareivinių neseniai pastatytoje pradžios mokykloje. Beveik visi mokytojai buvo tie patys, tik direktorius naujas, mums nežinomas žmogus. Kalbėjo, kad ilgametį gimnazijos direktorių Jokuboną atleido, o į jo vietą paskyrė poetą Stasį Anglickį, bet; dėl kažkokių priežasčių jis netapo mūsų gimnazijos direktoriumi. Naujojo direktoriaus pavardė buvo Grytė. Rugsėjo

pirmąją mokiniai, mokytojai ir direktorius išsirikiavę eidavo į bažnyčią; vienas mokinsys priekyje nešdavo trispalvę. Iš bažnyčios rikiuote grįždavome į gimnaziją, aktų salėje mokinius ir mokytojus sveikindavo direktorius, linkėdavo visiems sveikatos ir sėkmės moksle. Ši kartą į bažnyčią nėjome. Prie mokyklos plevėsavo raudona vėliava. Artimiausiomis dienomis sužinojome, kad nebus dėstoma tikyba ir lotynų kalba, mokysimės rusų kalbos, bus ir kitokių pasikeitimų. Iš klasių dingo Vytis, prezidentų A. Smetonos, A. Stulginskio, K. Griniaus, Vytauto Didžiojo ir kitų kunigaikščių portretai, kryžiai, prieš pamokas ir po pamokų nekalbėjome įprastų maldų. Visose klasėse ir koridoriuose kabėjo Lenino, Stalino, Markso ir Engelso portretai ir sovietinis herbas. Prasidėjo rusų kalbos pamokos. Ją dėstė mokytoja, visiškai nemokėjusi lietuviškai. Mes nepažinome rusų kalbos abėcėlės. Nesupratome, ką mokytoja mums kalba ir aiškina. Neaiški buvo mokytojos tautybė: vieni įrodinėjo, kad ji rusė, kiti tvirtino, kad žydė. Įsakė ji atmintinai išmolti eilėraštį *Strana moja rodnaja*. Eilėraštis buvo ilgokas, bet jį deklamavome neužsikirdami ir mums už tai rašė penketus. Sužinojome, kad gimnazijoje atsirado komjaunuolių, kuriems vadovavo septintokas Edvardas Jasinskas. Greitai įsitikinome, jog jis ištikimas ir paklusnus sovietinės santvarkos ramstis: visur landžiojo, kibo prie mokinių, įžūliai juos įkalbinėjo, vertė stoti į komjaunimą. Edvardui Jasinskui uoliai talkininkavo taip pat septintokas Vytautas Bredulis, kiti, kurių pavardžių šiandien neprisimenu. Kai 1941 m. bolševikus iš Lietuvos išvijo vokiečiai, žmonės kalbėjo, kad E. Jasinskas ir V. Bredulis talkino enkavedistams birželio 14 d. vežant žmones į Sibirą. Kalbėjo, kad jie padėjo pagauti, surasti gerai pažįstamus gimnazijos ir mokytojų seminarijos moksleivius, su kuriais kartu mokėsi.

Lapkričio 7-osios išvakarėse buvo surengtas vakaras, grojo muzika, šoko. Rytą ant mokyklos stogo, sunkiai prieinamoje vietoje, visi pamatė plevėsuojančią trispalvę. Sujudo komunistai, komsorgas Jasinskas su savo „komanda“, tardė, klausinėjo, bet taip ir nesužinojo, kas iškėlė trispalvę. Vokiečių okupacijos

metais Juozas Blankus pasisakė, kad tai jis su savo draugais abiturientais, - Pranu Kinderiu ir Vytautu Mozūraičiu, - iškėlė tą vėliavą.

Gimnazijoje nuotaikos buvo prislėgtos, mokiausi daugiau iš reikalo, o ne iš noro. Pasibaigus pirmam trimestrui, kelioms dienoms parvažiavau į tėviškę. Kai reikėjo grįžti į gimnaziją, aš vis delsiau, vis atidėliočiau išvažiavimą. Netikėtai Steponas sakė: „Nevažiuk į gimnaziją! Lik namuose! Darbo abiem užteks!“ Atrodo, tik ir trūko šitų Stepono žodžių, likau. Tėvas ir mama tylėjo, neįkalbinėjo grįžti į gimnaziją.

Atėjo 1941 m. pavasaris. Sovietinė valdžia sugalvojo iš Jurbarko į Šilalę per Tauragės miškus nutiesti siaurąjį geležinkelį. Pužų seniūnijos seniūnas Petras Gedvilas vaikščiojo po Pužų, Puželių, Mažintų, Paltiniškės, Norkiškės, Kundročių ir Nosaičių kaimus, įsakinėjo jų ūkininkams eiti į to geležinkelio statybas. Kas turėjo arklių, reikėjo važiuoti su vežimu, kas neturėjo, privalėjo pasiimti kastuvą ir eiti. Čia pat buvo sėjos darbai, reikėjo arti ir akėti dirvas, namuose daug kitokių darbų, ūkininkai pyko, barėsi su Gedvilu, bet jo įsakymą vykdė.

Atėjo birželio keturioliktoji. Visus sukrėtė baidė žinia - žmonės veža į Sibirą. Išvežė Skaudvilės pradžios mokyklos vedėją Balį Vilčinską, mokytoją Jurgilą, antstolį, atsargos leitenantą Bardauską, Pužų mokyklos mokytoją Kedienę su dukrelėmis Milda ir Laimute, jos vyrą - Skaudvilės valsčiaus sekretorių, Kazimierą Rakauską su žmona ir kitus. Algirdas Rakauskas neseniai buvo vedęs ir kažkokiu būdu trėmimo išvengė Bolševikus išvijus, žmonės kalbėjo, kad Skaudvilėje surasti sąrašai, juose surašytos tremiamų žmonių pavardės. Sakė, kad mūsų šeimos ir mūsų kaimynams Paleckiams buvo paskirta birželio 26 d.

Birželio 19 d. dviračiu nuvažiavau į Tauragę, užėjau pas buvusią šeimnininkę Verą Olencevičienę. Namie radau ją, jos vyrą Bronių, Juozą Blankų ir Antaną Kubilių. Juodu, ką tik išlaikę abiturėto egzaminus, šeštadienį (birželio 21 d.) gaus brandos atestatus, bus išleistuvės, o sekmadienio rytą važiuos

į Šiaulius žaisti krepšinio su Šiaulių gimnazijos rinktine. Jie pasakoja, kad birželio 14 d. rytą išvežė gimnazijos mokytoją istorikę Žvirblytę, fizinio lavinimo mokytoją, atsargos jaunesnįjį leitenantą Stasį Šimoliūną, kelis gimnazijos ir mokytojų seminarijos mokinius. Pasakoja, kad rusų karininkų žmonos su vaikais paskubomis išvažiuoja iš Tauragės į Rusiją, kad artimiausiomis dienomis vokiečiai puls rusus. Olencevičienė sako: „Rytoj penktadienis, karas gal dar ir neprasidės, bet šeštadienį gali, o jei ne, tai sekmadienį Tauragėje tikrai bus vokiečiai“. Jai pritaria vyras, Blankus ir Kubilius. Žinau, kad apie greitą karą žmonės kalba ir mūsų kaimuose.

Vakarop parvažiavau į tėviškę. Čia pat sekmadienis, karas tikrai prasidės. Steponas, mudviejų senelis Kazimieras ir aš miegojome klėtyje, tėvai ir samdinė mergina - troboje. Žinojau, kad mama anksti pabunda, anksčiau už visus atsikelia. Šeštadienio vakarą, eidamas į klėtį, paprašiau: „Mama, kai išgirsi, kad karas prasidėjo, tuojau pat žadink mane. Noriu viską matyti nuo pat pradžios!“

Mane, Steponą ir senelį pažadino garsus lėktuvo užimas. Mums atrodė, kad lėktuvas skrido žemai ir tiesiai per mūsų klėtį. Buvo ankstyvas rytas. Per sienos plyšius į klėtį lindo pirmieji tekančios saulės spinduliai. Petkaičių miško pusėje girdėjome pavienius šūvius ir kulkosvaidžių kalenimą, tolimą, nenutrūkstantį lyg perkūno dundėjimą Tauragės pusėje. Išgirdome mamos žingsnius ir jos balsą: „Vaikai, kelkitės! Karas prasidėjo!“ Šokome iš lovų, išėjome į lauką. Tauragės pusėje matėme daug dūmų, be pertraukos dundėjo perkūnas... Sukilo visa šeima. Maždaug po poros valandų per mūsų sodybą į vakarus nuskrido lėktuvas. Iš paskos jį vijosi ir šaudė kiti trys. Bėgantis lėktuvas pasviro šonu, ir ant jo sparnų pamatėme vokiškus kryžius. Ant kitų trijų lėktuvų matėme dideles penkiakampes žvaigždes.

Mūsų sodybos pakraštyje buvo rūsys. Sienos iš gerai suplūkto molio, metro storio. Lubos užpiltos storu spalių sluoksniu, Žiemą ten laikydavome bulves, dabar jis buvo tuščias. Artėjant

vakarui, nutarėme jame nakvoti, vis saugiau negu troboje ar klėtyje. Visą dieną ir vakarą per mūsų žemę ir Rakausko ganyklą į rytus ėjo ir ėjo rusai.

Norkiškės dvare, Rakauskynės ir Eglynaičių miškuose buvo sutelkta daug sovietinės armijos kareivių. Pirmadienio rytą, vos tik pradėjus aušti, tą kariuomenę puolė vokiečiai. Arti dundėjo patrankos, sproginėjo sviediniai, bombos, skraidė ir kulko-svaidžiais šaudė lėktuvai. Po kelių valandų viskas nurimo, nutilo, įsivyravo spengianti tylą. Antradienio rytą mūsų sodyboje pasirodė trys vokiečiai kareiviai. 1915-1917 m. mamos tėviškėje gyveno vokiečių eiguyls su šeima. Mama tada buvo jauna mergina, išmoko vokiškai. Dabar ji prisiminė kai kuriuos vokiškus žodžius ir be didelio vargo suprato, ko tie vokiečiai nori. Jie prašė lašinių, kiaušinių, sviesto, bet ne veltui: siūlė kareiviškų batų, cigarečių, cigarų. Mama suprato, kad kareiviai nori *tauschen* (mainyti), davė, ko tie prašė, iškepė kiaušininės, sočiai pavalgydino. Už lašinių gabalą, sviestą ir kiaušinius ji nieko neėmė.

Į Skaudvilę vėl sugrįžo Lietuvos valdžia ir tvarka. Komunistų valdžia išsilaikė tik vienerius metus, žmonės jos nemėgo, visi gerai prisiminė nepriklausomybės metus, įstatymus ir tvarką. Žmonės laukė vokiečių, nebijojo net karo, bet netrukus vokiečiais nusivylė, ypač pasibaisėjo jų žiaurumu, kai vokiečiai pradėjo šaudyti vyrus žydus; jų moteris ir vaikus Skaudvilėje ir Batakiuose uždarė į getus, o rudenį sušaudė Mažintų kaimo miškelyje arti Skaudvilės-Batakių vieškelio.

Artėjo rugsėjis - mokslo metų pradžia. Tėvams pasakiau, kad noriu mokytis. Mano pusbrolis Kazimieras Gaidauskas, pavasarį baigęs Batakių pradžios mokyklą, irgi ruošėsi į gimnaziją. Jo tėvai pasiūlė mums važiuoti mokytis į Eržvilko progimnaziją. Abu gyventume pas tą pačią šeimiminę, vieną mėnesį mums maistą atvežtų Kazio tėvas, kitą mėnesį - mano. Be to, Eržvilkas keliais kilometrais arčiau negu Tauragė.

Eržvilkas tuo metu buvo mažytis miestelis, namai mediniai, vienaukščiai, apšepusiais stogais, sienomis. Daug purvo ir

dulkių- Šaligatvių nebuvo, tik paklotos įvairaus ilgio lentos. Kai palydavo, rudenį ar ankstyvą pavasarį žmonės vaikščiojo purvinais batais. Elektros taip pat nebuvo. Pamokas ruošėme ir knygas skaitėme prie žibalinų lempų. Visa tai mokslo ištroškusių paauglių negąsdino. Visų dėmesys buvo sutelktas į arti Šaltuonos upes stovinčią mūrinę dviejų aukštų mokyklą ir mokytojus. Praėjo kelios dienos, ir mes, mokinukai ir mokinukės, susipažinome, kas iš kokio kaimo atvažiavome.

Direktorius Aleksandras Dičpetris dėstė lietuvių kalbą. Žinojau, kad jis prieš tai buvo Šilalės progimnazijos direktorius. Tik prieš kelias savaites buvau perskaitęs jo eilėraščių knygutę „Dalių karoliai“. Dabar dažnai matydavau jo žmoną Dalią. Tikriausiai jos garbei taip pavadino savo eilėraščių rinkinį.

Algebrą, geometriją ir vokiečių kalbą dėstė jaunas mokytojas Antanas Giedraitis. 1941 m. pavasarį jis Jurbarko gimnazijoje penketais išlaikė abiturės egzaminus, o dabar mokė mus ir pats mokėsi mokytojauti. Tik keleriais metais buvo vyresnis už mus, bet pakankamai reiklus ir taktiškas. Jį mylėjome ir gerbėme. Giedraitis su mumis žaisdavo krepšinį, ateidavo į mūsų butus, mes užeidavome pas jį. Lotynų kalbos pradmenis, tikyba ir gamtos mokslus dėstė Eržvilko parapijos vikaras Klemensas Razminas, mūsų mėgstamas ir gerbiamas, nes buvo energingas, mėgo mus ir humorą. Jį vadinome kapelionu. Kaip malonus šviesuliukas atmintyje išliko ir geografijos mokytoja Vaisiauskaitė.

Mano atmintyje išliko vardai ir pavardės ūkininkų sūnų ir dukterų 1941-1942 mokslo metais besimokiusių Eržvilko progimnazijoje. Vieni baigė aukštuosius mokslus, tapo miškininkais, inžinieriais, mokytojais, gydytojais, kitokiais specialistais, visų žinomais žmonėmis. Daugelis iš jų pokario metais dalyvavo aktyvioje kovoje su sovietiniais okupantais, buvo partizanai, ryšininkai: vieni iš jų žuvo, kiti pateko į tremtį ir lagerius.

Noriu prisiminti savo klasės draugus, - Zigimą Gramailą ir Joną Nuobarą. Pirmaisiais sovietinės okupacijos metais Zigmo Gramailos tėvas labai energingai stengėsi Eržvilke įtvirtinti

sovietinę valdžią. Buvo milicijos viršininkas. Eržvilkiškiai kalbėjo, kad jis dalyvavo suiminėjant ir tremiant žmones. Pirmosiomis karo dienomis Gramailą ir dar kelis sovietinius aktyvistus vokiečiai sušaudė. Mokslo metų pradžioje jo sūnus Zigmąs kelias savaites mokėsi su manimi trečiojoje klasėje. Visi žinojome jo tėvo likimą ir darbus, bet Zigmui nei mes, mokinukai, nei mokytojai to niekada nepriminėme. Pasimokęs kelias savaites, jis iš savo Užakmenių kaimo į mokyklą daugiau neatėjo.

Antrosios okupacijos metais Eržvilke jis tapo dideliu komunistų partijos ir sovietų valdžios veikėju, sribų vadu; komunistų partijos Raseinių rajono pirmuoju sekretoriumi, Raseinių rajono vykdomojo komiteto pirmininku, Lietuvos komunistų partijos centro komiteto nariu, net miškų ūkio ministru.

Su Jonu Nuobaru dar dvejus metus mokiausi Tauragės gimnazijos penktoje ir šeštoje klasėse. Jis buvo pokario metų partizanas Mikas, Lyras, išdavikas, provokatorius, smogikas.

Prisimenu Eržvilko parapijos kleboną Antaną Petraitį. Jį ir jauną Eržvilko vikarą Severiną Buteikį čekistai suėmė 1941 m. pradžioje. Abu žiauriai tardė ir kankino. Kunigas A. Petraitis pateko į Červenę, išliko gyvas, sugrįžo į Eržvilką. Su mumis, paaugliais, kaip ir su visais savo parapiečiais, jis mielai bendravo. Nuo mokslo metų pradžios jis ir kapelionas Klemensas Razminas kviesdavosi mus į kleboniją. Abu maloniai ir nuoširdžiai bendravo, klebonijoje buvo daug knygų, pianinas, kitokių muzikos instrumentų. Kapelionas grojo akordeonu, mus įkalbinėjo mokytis groti muzikos instrumentais. Mūsų elgesio nevaržė, taigi pasisvečiavimus klebonijoje mėgome.

Mokslo metų pabaigoje pas kleboną Antaną iš Kauno atvažiavo jo brolis, Kauno kunigų seminarijos rektorius Pranas Petraitis. Žinojome, kad abu broliai buvo Červenėje. Mes nuėjome į kleboniją, ir kunigai supažindino su svečiu. Nors tada buvome jauni, bet gerai supratome, kad kunigai Petraičiai, taip pat ir kapelionas, yra istorinės asmenybės. Garbingo svečio

ir išvaizda, ir elgesys mums atrodė paprasti, nuoširdūs, ir mes jo nesivaržėme.

Baigęs Eržvilko progimnaziją, 1942 m. rudenį išvažiavau į Tauragės gimnazijos penktą klasę. Buvo karo ir vokiečių okupacijos metai. Vokiečiai kultūringesni negu raudonieji, tačiau ir jie buvo okupantai. Buvo aišku, jei jie laimės karą, Lietuva nebus laisva ir nepriklausoma valstybė. Žmonės dirbo savo kasdienius darbus, gyveno savo rūpesčiais ir svajonėmis. Mes buvome jauni, energingi idealistai, tikėjome, kad blogis ir neteisybė visada pralaimi, o tiesa ir žmoniškumas visada sulaukia pergalės šventės. Mokėmės Tauragės pilyje, kurioje nepriklausomybės metais buvo komercijos mokykla ir gimnazija. Pamokos vyko normaliai, tik kartais, kai vokiečiai paskelbdavo vyrų mobilizaciją, kelioms dienoms praretėdavo aukštesnės klasės.

Kartą atvažiavo latvių SS legiono dalinys. Nutarėme, kad jie mums nepavojingi, nesielgs su mumis, giminiška tauta, kaip su didžiojo Reicho priešais. Nebėgome iš Tauragės į kaimus. Matėme juos, vaikščiojančius miesto gatvėmis, norėjome susitikti, pasikalbėti. Visų tauragiškių mėgstamiausia vieta buvo Meilės alėja, nuo Jūros tilto nutįsusi iki pat kalvos, vadinamos Vymerio kalnu. Meilės alėja ilga, gerai prižiūrėti takai, stovėjo suoliukų ir staliukų, apačioje sruveno Jūra, už jos buvo matyti Taurų ir Tarailių kaimų ūkininkų sodybos, dirvos, besiganantys gyvuliai. Toje Meilės alėjoje ir susitikome su latviais. Nors vilkėjo vokiškomis SS uniformomis, bet su mumis kalbėjo noriai, nereikalavo ir netikrino mūsų dokumentų, nesiteiravo, keliais metais esame gimę. Buvo mandagūs. Mes nemokėjome latviškai, jie - lietuviškai. Tai nebuvo kliūtis bendrauti. Stengėmės kalbėti vokiškai.

Vokiečių okupacijos metais gimnazijoje pamokos vyko be didesnių sutrikimų. Mokytojų ir mokinių santykiai buvo nuoširdūs ir artimi. Mokiniai su savo mokytojais elgėsi pagarbiai. Gyvenimo viesulai anuometinius Tauragės gimnazistus ir mokytojus išnešiojo po visą Žemės rutulį. Atmintyje išliko

labai šviesus direktoriaus Liudo Volodkos, kapeliono, teologijos daktaro Jono Vėlučio, mokytojų Juozo Požerecko, Jono Vasilausko-Vasėno, Jono Navasaičio ir kitų atminimas. Tuometiniai mokytojai mus mokė mylėti Lietuvą, tiesą, išmokė kovoti ir aukotis.

1942-1944 mokslo metais gimnazijoje ryškesnių poetų ir literatų nebuvo, todėl literatūrinė veikla buvo apmirusi. Niekas neorganizavo literatūrinių vakarų. Skaitėme „Varpus“, kitus žurnalus ir laikraščius, kurie spausdino Pranės Aukštikalnytės, Stasės Niūniavaitės, Vytauto Mačernio, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Pauliaus Jurkaus, kitų poetų ir poečių eilėraščius.

Į tauragiškių moksleivių rankas dažnai patekdavo pagrindžio laikraščiai: „Į Laisvę“, „Laisvės kovotojas“, „Atžalynas“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Lietuvos Judas“ ir atsišaukimai. Pagrindžio spaudą skaitėme patys, vežėme į kaimus, platinome.

Laisvalaikio berniukai ir mergaitės daug sportavo. Ypač populiarius buvo krepšinis. Beveik kiekviena klasė turėjo savo komandą.

1944 m. vasaros atostogų pradžia nežadėjo nieko gero. Rytuose dusliai dundėjo patrankos, vokiečiai skelbė, kad jie „trumpina“ fronto linijas. Grįžau į tėviškę, bet ir čia buvo neramu, žmonės susirūpinę. Miesteliuose ir prie kelių esančiuose kaimuose vokiečiai gaudė vyrus, bet į miškus, didesnius krūmus ir į nuošalesnes sodybas nelindo. Tos vyrų medžioklės ypač padažnėjo, kai Raudonoji armija įsitvirtino kairiajame Dubysos krante, pasiekė Ariogalą, Raseinius.

Sugaudyti vyrai, vokiečių kareivių saugomi, dienomis kirtu medžius kairiajame Ančios šlaite, nakčiai juos suvarydavo į kurio nors ūkininko daržinę. Kad neišbėgiotų, naktį saugojo ginkluoti vokiečių kareiviai. Kiti sugaudyti vyrai dešiniajame Ančios krante kasė apkasus.

Mano artimesni ir tolimesni kaimynai buvo atsargūs. Dieną sodybose likdavo tik moterys ir vaikai, o paaugliai ir suaugę vyrai, pasiėmę maisto ir vandens, auštant išeidavo į miškus.

Mums artimiausias miškas buvo Lūšnikė. Tai ilgokas, bet neplatus miškas, įsiterpęs tarp mūsų ir Paltiniškės kaimų. Auštant su tėvu ir broliu išeidavome į Lūšnikę. Čia susirinkdavo mūsų, Paltiniškės ir Kertenių kaimų vyrai. Apsistodavo toliau nuo krašto. Temstant grįždavo į namus, rytą vėl atgal į mišką.

Naktimis vokiečiai nedrumstė žmonių ramybės, bet danguje nuolat plerpė rusų lėktuvai. Tai vienoje, tai kitoje vietoje nuleidavo ant parašiuoto pakabintą šviesą, kuri, iš lėto leisdama si, apšviesdavo žemę. Tuos lėktuvus žmonės vadino „kukurūznikais“, šviesas „liktarnomis“.

Vieną dieną mane pakvietė ateiti Norkiškės dvaro savininkas Algirdas Rakauskas. Nuėjau. Jis sako: „Vokiečiai karą pralaimėjo, grįžta komunistai, vėl prasidės areštai, trėmimai, kitoks teroras. Ramaus ir normalaus gyvenimo tikrai nebus“. Jis sako, kad su žmona ir mažamete dukrele šiomis dienomis išvažiuoja į Austriją. Kviečia ir mane. „Būsime kartu, iš pradžių rasime kur prisiglausti, o vėliau bus matyti“, - kalba jis. Pasiūlymas gundantis, bet aš padėkojau ir pasakiau, kad savo noru niekur iš namų nevažiuosiu. Po kelių dienų A. Rakauskas iš savo Norkiškės dvaro išvažiavo į Vakarus. 1965 m. sugrįžęs iš Mordovijos lagerių sužinojau, kad Algirdas Rakauskas gyvena Australijoje, rašo laiškus buvusiam savo malūno darbininkui Juozui Žemaičiui.

Mano apsisprendimui likti Lietuvoje įtakos turėjo ir tai, kad aš nuo 1944 m. Velykų atostogų priklausiau LLA (Lietuvos Laisvės Armija), buvau davęs priesaiką, pasižadėjęs likti Lietuvoje ir aktyviai kovoti su raudonaisiais okupantais. Pužų kaimo gyventojas, karininkas Zigmas Laugalys, tuo metu mūsų apylinkėje organizavo LLA skyrių, kurio nariais tapo keli mūsų, Mažintų ir kitų kaimų vyrai, pasiryžę reikalui esant tapti partizanais. Atėjus bolševikams, ne visi jie tapo partizanais, bet labai daug padėjo tose apylinkėse veikusiems Jono Strainio-Saturno, Vaclovo Ivanausko-Leono, Vytenio ir kitų būrių partizanams.

Praėjo nerami, karšta ir sausa 1944 m. vasara. Atėjo toks pat neramus ruduo. Prasidėjo javų kūlimas - talkos. Jaujose dūzgė

kuliamosios, plušėjo talkininkai. Spalio pradžioje sugriaudėjo sovietų artilerija, katiušos, Raudonoji armija pradėjo puolimą. Buvo aišku, kad vokiečiai neatsilaikys, kad jų neišgelbės Ančios krante iškasti apkasai ir iškirsti šlaitai.

Spalio 8 d. buvo sekmadienis, ūkanota ir miglota rudens diena. Mūsų sodyboje susirinko nemažas žmonių būrys iš Skaudvilės, Puželių ir Kundročių kaimų. Sodybą iš vienos pusės dengė Rakauskynės miškas ir Rakausko ganyklos krūmai, iš kitos pusės buvo Eglynaičiai ir mūsų krūmai. Iš toliau ji nematoma. Nuo pat ankstyvo ryto buvo didelis triukšmas: šaudė dideli ir maži pabūklai, sproginėjo sviediniai, bet mūsų sodyboje buvo ramu. Vidudienį pamatėme, kad per kaimynų Ačo ir Biliūno dirvas į mūsų sodybą ateina būrelis ginkluotų kareivių. Vienas iš jų buvo leitenantas. „Išvaduotojai“ jau mūsų namuose. Įsakė visiems žmonėms iš sodybos išeiti, nes greitai prasidėsias didelis mūšis su vokiečiais. Tėvas nesutiko, pasakė, kur tiek daug žmonių išeis. Jie su tėvu nesiginčijo, patraukė į kaimyno Petro Mozerio sodybą. Mozeriui, kaip ir mums, įsakė išeiti iš namų. Jis pasiėmė vaikus, tarnaitę ir visi pasitraukė į Lūšnikės mišką. Į namus grįžo kitos dienos popietę. Pamatęs savo sodą ir trobą, Mozeris už galvos susiėmė: sode visi 10 bičių avilių išvartyti, sulaužyti, šalia mėtėsi apdegusių šiaudų gniūžtės, koriai su medumi, apdegusios bitės. Troboje primėtyta duonos ir lašinių gabalų, sudaužytų kiaušinių.

Spalio 10 d. buvo antradienis. Visi svetimi žmonės jau išsikraustė iš mūsų sodybos. Liko tik viena raseiniškių šeima, kuri, pasitraukusi toliau nuo fronto, apsigyveno pas mus. Pirmoji dienos pusė buvo rami. Pietus pavalgiau su mama ir išėjau prie karvių bandos, nes samdinė mergaitė, artėjant frontui, išėjo pas tėvus, kad kartu su jais prabūtų visus pavojus. Netrukus Tauragės kryptimi žemai nuskrido keli lėktuvai. Išgirdau kulkosvaidžių kalenimą, sproginėjo bombos. Arti buvo miškas, aukšti medžiai, ir aš nemačiau, kas vyko ore. Mačiau, kaip prie mūsų trobos stovėjo mūsiškiai ir stebėjo oro mūšį. Po kelių minučių pašaukė namo. Buvo kažko neramu, slėgė negera,

anksčiau nepatirta nuojauta. Troboje ant grindų buvo pakloti pūkiniai patalai, padėtos kelios pagalvės, o ant jų gulėjo mama. Ji buvo mirusi. Tėvas, brolis ir kiti namiškiai pasimetę. Pasakoja, kaip tai atsitiko. Išgirdę lėktuvų ūžesį, visi išėjo į kiemą. Iš priešingų pusių atskridę lėktuvai susitiko virš Gryblaukio miško, prasidėjo oro kautynės. Rusų bombonešiai išmėtė bombas ir spruko atgal. Tuo momentu mama pasisuko į tarnaitę, norėjo kažką jai sakyti ir susmuko. Visi puolė prie jos, norėjo pakelti, kalbino, bet nereagavo, buvo mirusi. Jai buvo tik penkiasdešimt.

Frontas buvo ką tik praėjęs. Kaimynai ir giminės išsiblaškę, neatsitokėję nuo paskutinių dienų įvykių. Todėl į šermenis ir laidotuves atėjo mažai žmonių. Skaudvilės parapijos klebonas Antanas Augustis iš Skaudvilės pasitraukė į nuošalią sodybą ir dar nebuvo grįžęs. Nedidelis būrelis artimųjų palydėjome mamos palaikus į Skaudvilę, tiesiai nunešėme į kapines. Tik po kelių dienų sugrįžęs klebonas laikė gedulingas šv. Mišias už jos vėlę.

Nespėjome atsitokėti po mamos laidotuvių, kai sužinojome, kad Skaudvilėje atsirado sovietinė valdžia. Artėjant frontui, valsčiaus tarnautojai sunaikino dokumentus. Sovietinės valdžios kūrėjai ir organizatoriai rado tuščius rašomųjų stalų stalčius bei lentynas ir spintas. Naujiesiems valdininkams pradžia buvo sunki, nes jie mažaraščiai, nežinia iš kur atsibastę. Pagalbon atskubėjo Tauragės apskrities karo komisaras, jaunesnysis leitenantas Lebedevas ir kiti.

Skaudvilės valsčiuje buvo septyniolika seniūnijų. Sukvietė į valsčių visus seniūnus, įsakė surašyti gyventojus, kiek kas turi dirbamos ir nedirbamos žemės, arklių, karvių, kitų gyvulių, vištų, kitokių paukščių. Vokiečių okupacijos metais seniūnai tokius sąrašus privalėjo sudaryti kiekvienos vasaros pradžioje, pasibaigus javų sėjai. Seniūnai buvo taip pat ūkininkai, turėjo savo darbų, jiems trūko laiko ir noro kelias dienas vaikščioti po kaimus. Beveik kiekvienoje seniūnijoje buvo gimnazistų ir kitokių moksleivių, grįžusių vasaros atostogų. Seniūnai prisi-

kalbindavo juos atlikti tuos nemalonus darbus. Pužų seniūnas Petras Gedvilas ne kartą manęs prašė, kad pereičiau visus septynis Pužų seniūnijai priklausiusius kaimus ir surašyčiau, ko valdžia reikalavo. Taip atsitiko ir dabar: prašo talkininkauti. Vaikštome dviese su Antanu Šalkausku. Birželio mėnesį jis baigė Tauragės gimnaziją, dar nežino, koks tolimesnis likimas, gyvena tėvų namuose. Pažįstame visus seniūnijos suaugusius ir vaikus, jie pažįsta mus, pasitiki. Žemės, pasėlių plotų, gyvulių ir paukščių surašymas vyksta sklandžiai, tik viskas susijaukia, kai reikia rašyti vyrų gimimo metus. Jau žinojome, kad greitai paskelbs 1906-1926 m. gimusių vyrų mobilizaciją. Svarbiausias vyrų rūpestis, kaip tos mobilizacijos išvengti, nepatekti į Raudonąją armiją. Visiems aišku, kad vokiečiai karą pralaimėjo, bet kada jis baigsis - niekas nežinojo. Miestuose, miesteliuose ir kitur kabojo plakatai: „Už Staliną, už Komunistų partiją pirmyn!“ Žemaičiai nenorėjo žūti už Staliną ir komunistų partiją. Pasuose skuto, virtais kiaušiniiais ir kitkuo naikino tikruosius savo gimimo metus, rašė tokius, kurie padėtų išsisukti nuo karo tarnybos.

Seniūnas pranešė, kad 1927 m. ir vėliau gimę vyrai, neturintys pasų ar kitokių dokumentų, įrodančių gimimo datą, privalo susirasti du liudininkus, kurie parašais patvirtintų, kad tas asmuo tikrai yra gimęs 1927 ar vėlesniais metais. Tada valdžia išduos pažymą, ir jis galės ramiai gyventi. Mano brolis Steponas buvo gimęs 1926 m. rugpjūčio 20 d. Seserys Elena ir Zosė Biliūnaitės parašais patvirtino, kad jis yra gimęs 1927 m. rugpjūčio 20 d. Elena buvo už Steponą jaunesnė ketveriais metais.

Per kelias dienas surašinėjimą baigėme. Pužų seniūnijoje buvo kelios dešimtys 1906-1926 m. gimusių vyrų, bet nė vieno nebuvo mūsų sąrašuose. Šalkauskas ir aš nežinojome, ką daryti su savo gimimo metais. Jam buvo pasiūlyta mokytojauti Mažintų pradžios mokykloje, o aš turėjau važiuoti į Tauragės gimnazijos septintą klasę. Žinojome, kad vokiečių okupacijos metais buvęs gimnazijos direktorius, kapelionas, kai kurie mokytojai, didelis būrys mudviejų mokslo draugų ir draugių

pasitraukė į Vakarus. Žinojome, kad naujuoju direktoriumi buvo paskirtas lituanistas, geras literatūros žinovas, mokytojas Jonas Navasaitis. Sėdome ant dviračių ir nuvažiovome į Tauragę pas jį pasitarti, ką mums daryti su savo gimimo metais. Mudviejų pasirodymas jam buvo staigmena. Susijaudinęs, nusteбęs spaudė mudviejų rankas. Mes išdėstėme savo kelionės tikslą, paprašėme, kad patartų, kaip mums elgtis. Direktorius paaiškino, kad mokytojai ir mokytojų seminarijų moksleiviai bus atleisti nuo karo tarnybos, septintų ir aštuntų klasių gimnazistų neims į armiją, leis mokytis. „Tu, Šalkauskai, eik mokytojauti į Mažintų mokyklą, o tu, Žičkau, atvažiuok į gimnaziją“, - tarė Navasaitis. Žiūrėdamas į mane, dar pridėjo: „Kai gausi šaukimą į naujokų ėmimo komisiją, eik! Parodysi mokinio pažymėjimą ir tave atleis nuo tarnybos armijoje“. Sąrašuose šalia savo pavardžių įrašėme tikruosius gimimo metus ir sąrašus atidavėme seniūnui.

Po kelių dienų gavau pranešimą atvykti į Batakus, į naujokų ėmimo komisiją. Batakių klebonas Juozas Pragulbickas buvo pasitraukęs į Vakarus, ir dabar ta komisija dirbo klebonijos name. Čia mano pažymėjime rusiškai įrašė: „Atleistas nuo karo prievolės iki 1944 m. lapkričio 30 d.“ Nuo širdies nuslinko Medvėgalio kalnas.

Žinojau, kad mokslo metai gimnazijoje prasidės lapkričio 15 d. Tauragės pilyje dabar vėl šeimininkavo žaliakėpuriai čekistai. Gimnazijai naujoji valdžia atidavė Juozo Tumo-Vaižganto ir Vytauto gatvių sankryžoje stovintį dviejų aukštų mūrinį namą, kuriame nepriklausomybės metais buvo žydų gimnazija. Pavasarį šeštą klasę baigėme 29 berniukai ir 43 mergaitės, dabar susirinkome apie 30. Buvo keli naujokai iš Žemaičių Naumiesčio ir kitur. Ispūdžių daug ir visokių, klasėje šurmuly. Iš senųjų mokytojų buvo likęs Jonas Navasaitis ir Edvardas Balčiūnas, nepriklausomybės metais buvęs kunigaikščio Butegidžio 7-ojo pėstininkų pulko kapelmeisteris. Kiti mokytojai buvo nauji, mums nepažįstami. Naujieji mokytojai buvo santūrūs, vengė atviriau bendrauti. Tik viena gimna-

Tauragės gimnazijos 6-oji berniukų klasė 1938-1939 mokslo metais.
Viduryje sėdi klasės auklėtojas Jonas Navasaitis. Šalia jo iš kairės
Juozas Blankus

zijos inspektore, -Vyšniauskaitė, anksčiau mokytojavusi Panevėžio mergaičių gimnazijoje, noriai su mumis kalbėjosi, nevengė atviresnių pokalbių aktualiomis to meto temomis.

Direktorių Joną Navasaitį gerai pažinojome. Jis buvo flegmatikas, gerai išmanantis lietuvių kalbą ir literatūrą, labai reiklus. Už reiklumą kartais mokiniai pykdavo, bet už žinias gerbė. Dabar jis buvo uždaras, pasyvus, neryžtingas. Kai abu likdavome dviese, jis būdavo nuoširdesnis ir atviresnis. Kartais jam prikišdavau neryžtingumą ir nereikalingą nuolaidžiavimą sovietų valdžiai. Jis nesupykdavo už mano karštakošiškumą, nusišypsodavo jam būdinga šypsena ir sakydavo: „Žičkau, taip nekalbėk! Tave ir mane suriš viena virvute ir abudu pakars!“ Tada jo žodžių nesupratau, bet kai po pusantų metų atsidūriau Raseinių NKGB tardytojų kabinetuose, Pečioros ir Intos lageriuose, supratau, ką turėjo galvoje Navasaitis.

Lapkričio 30 d. į klasę atėjo Navasaitis ir paprašė, kad berniukai, karo prievolinkai, atiduotų mokinio pažymėjimus.

Sakė, tuos pažymėjimus neš karo komisarui Lebedevui, kad mus atleistų nuo tarnybos Raudonojoje armijoje. Kitą dieną pažymėjimus grąžino. Atleido nuo karo prievolės iki 1944 m. gruodžio 15 d. Dvi savaites mokysimės ramiai, o toliau bus, kaip Dievas duos.

Gruodžio 15 d. rytą vėl Navasaitis su mūsų pažymėjimais eina pas komisarą Lebedevą. Grįžęs pasakoja, kad Lebedevas nori aukštesniųjų klasių moksleivius siųsti į karo mokyklas. Norime ar nenorime, privalėsime tapti karininkais. Navasaitis Lebedevui aiškino, kad sovietų Lietuvai reikia mokytojų, tegul jie toliau mokosi. Nežinome, ar Navasaičio kalbos paveiktas, ar dėl kitų priežasčių Lebedevas įsako sudaryti sąrašą tų, kurie sutinka mokytis pedagoginėse klasėse. Sąrašą privalo tą pačią dieną nunešti Lebedevui.

Navasaitis atsiverčia klasės žurnalą ir abėcėlės tvarka skaito berniukų, karo prievolininkų, pavardes. Kiekvieno klausia: „Ar sutinki mokytis septintoje pedagoginėje klasėje, ar eisi kariauti su vokiečiais?“ Visi sutiko būti mokytojais, tik Paulius Urbutis pasakė, kad išvažiuoja į Telšių kunigų seminariją. Nenustebome, nes žinome, kad kunigus, popus ir kitokius dvasininkus, taip pat klierikus, atleidžia nuo karo tarnybos. Navasaitis žiūri į mane ir klausia: „Ką tu, Žičkau, galvoji?“ „Norėčiau baigti gimnaziją, studijuoti universitete, bet dabar perkelti į pedagoginę klasę“. Navasaitis pasako, kad šiandien rytą susitikęs Tauragės apskrities pirmąjį komjaunimo sekretorių Mockų. Jis prašęs rekomenduoti neblogai mokantį lietuvių kalbą mokinį. Tokio mokinio reikia Tauragės apskrities laikraščio „Tarybinis žodis“ redakcijai. Jis dirbs redakcijoje, galės mokytis gimnazijoje, bus atleistas nuo karo prievolės. Navasaitis sako, kad pagalvojęs apie mane. Man reikėsia perskaityti spausdinamų straipsnių, korespondencijų tekstus, ištaisyti esančias gramatikos, sintaksės ir stiliaus klaidas. „Direktoriau, komjaunimo sekretorius reikalaus, kad aš stočiau į komjaunimą. Komjaunuolis nebūsiu!“- pasakiau. Navasaitis pasižiūrėjo į mane, bet nieko neatsakė, pasiėmė žurnalą ir išėjo iš klasės. Išeidamas tarė: „Žičkau, užėik pas Mockų“.

Žinojau, kad Mockaus kabinetas yra pirmą karo dieną žuvusio veterinarijos gydytojo Juozo Toliušio name. Po pamokų nuėjau.

Už rašomojo stalo sėdėjo ne kartą matytas vyras. Tai buvo Mockus. Švarko atlake - medalis *Za otvagu*. Žinojau, kad jis buvo raudonasis partizanas, supratau, kad tą medalį užsidirbo partizanaudamas. Dėl darbo redakcijoje sutarėme greitai ir man atrodė, kad pokalbis baigtas. Mockus kažko delsia. Paskui sako: „Stok į komjaunimą! Organizuok gimnazijoje komjaunimo kuopelę. Tu nesupranti, koks būsi garbingas žmogus“- „Į komjaunimą nestosiu ir pirmuoju komsorgu nebūsiu!“- atsakiau. „Kodėl?“- klausia jis. „Niekada nepriklausiau jokiai organizacijai ir dabar nenoriu priklausyti. Noriu tik mokytis!“- atsakiau. „Mokytis mes tau padėsime. Komjaunimo kuopelę suorganizuoti taip pat padėsime“, - neatlyžta Mockus. „Mano tėvas - buožė, turi 30 ha žemės“, - atsakau aš. „Lenino tėvai buvo taip pat turtingi. Būsi komjaunuolis, galėsi studijuoti universitete, nereikės eiti į armiją“, - gundo Mockus. Kaip sugebu, taip ginuosi. Pagaliau jis atsistojo ir pasakė: „Bendros kalbos neradome! Esi laisvas!“

Kitą dieną Navasaitis teiraujasi, kaip pasisekė. Pasakoju, Navasaitis ir visa klasė klauso. „Maniau, kad susitarsi su Mockum, todėl tavo pavardės neįrašiau, o dabar jau vėlu“. - „Ką man daryti?“- klausiu Navasaitį. „Nežinau!“- sako jis. Ką man dabar daryti? Aišku, negalėsiu toliau mokytis. Yra dvi išeitys: eiti į armiją, arba dingti iš Tauragės ir su kitais vyrais slapstyti nuo sribų ir enkavedistų. Likus kelioms dienoms iki Kalėdų atostogų, Navasaitis parnešė iš karinio komisariato mūsų pažymėjimus su atleidimu iki 1945 m. sausio 1 d. Taigi po Naujųjų metų aš negalėsiu grįžti į gimnaziją.

Kūčių dieną grįžtu į tėviškę. Kūčių vakarienė ir Kalėdų šventės ne tokios įspūdingos ir malonios kaip anksčiau: atmintyje gyva mama ir jos mirtis. Norkiškės, Šiurpiškės, Paltiniškės, Mažintų ir kituose artimesniuose kaimuose dienomis ir naktimis bastosi enkavedistai, ieško nuo armijos besislapančių vyrų.

Vyrai atsargūs, slapstosi, kaip kas išmano. Dar prieš Naujuosius metus sužinojau, kad kai kurie pažįstami vyrai išvažiavo į Šiaulius ir įsidarbino: valo mieste karo griuvėsius. Šiaulių miestas per karą labai sudaužytas, sudegintas, griuvėsių ir degėsių daug, todėl reikia daug darbininkų. Svarbiausia, tuos vyrus nuo karo tarnybos atleidžia iki karo pabaigos. Tėviškėje neramu ir pavojinga. Neturiu jokių dokumentų, kurie padėtų man apsiginti nuo enkavedistų. Dieną suloja Reksas, šoku prie lango, žiūriu, kas ir iš kur ateina. Naktį, Reksui sulojus, išbundu. Dienos ir naktys neramios, be poilsio, nervai įtempti. Niekas nežino, kada tas pragaras baigsis. Sausio viduryje į Šiaulius važiuoja keli pažįstami vyrai. Su jais išvažiuoju ir aš. Randame anksčiau atvažiavusių pažįstamų, jie padeda įsidarbinti, kitokius reikalus sutvarkyti. Apsigyvename bendrabutyje. Lovų ir patalynės nebuvo. Pasieniuose mediniai gultai, šalia jų viena kita spintelė. Tokius gultus po pusantų metų pamačiau Pečioros, vėliau Intos lageriuose. Vyrai guli, sėdi, valgo, rūko ant tų gultų. Su tais pačiais drabužiais dirba, ilsisi ir vaikšto mieste. Vandens nėra. Einame prie kolonėlės, pripumpuojame į kibirus, kareiviškus katiliukus, į indus indelius, parsinešame į bendrabutį. Virtuvės taip pat nėra. Vyrai valgo tai, ką jiems įdėjo mamos ar žmonos. Vakare, kai visi sugrįžta, ramybės nėra: vieni valgo, kiti rūko, triukšmingai kalba, kortomis lošia, geria iš namų atsivežtą „samane“. Rytą nepailsėję einame griuvėsių ardyti ir valyti. Šiauliai - viena griuvėsių ir degėsių krūva. Įėjome į Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, galvoje šmėkštelėjo mintis, kad jos niekada niekas neatstatys. Be bokšto, be stogo, altoriai ir visa kita palaidota didžiulėje degėsių ir griuvėsių krūvoje. Sienos taip pat smarkiai sugriautos, apdegusios. Darbas purvinas, nuobodus ir neįdomus. Laukiame, kad tik greičiau patektumėm į naujokų ėmimo komisiją, kad atleistų mus nuo karo tarnybos iki karo pabaigos, gautume dokumentus ir tada sudiev Šiauliai. Sausio pabaigoje susirenkame į Frenkelio odos fabriko salę, ten komisija nulems mūsų likimą. Tą pačią dieną sužinojome, kad į armiją paėmė kelis vyrus, kiti

liko. Paliko ir mane. Netrukus sužinojome, kad paliktiems dokumentus išrašys tik vienam mėnesiui. Kai tas mėnuo pasibaigs, rašys kitam. Taip darė dėl to, kad vyrai ilgiau liktų Šiauliuose, neišlakstytų. Apie bėgimą galvojau ir aš, bet bėgti dar neskubėjau. Vasario 16-osios rytą su kaimynu pasitarėme ir pėsti patraukėme plentų Bubių link. Žinojome, kad namuose neturėsime ramybės, bet būsime sočiau pavalgę ir geriau pailsėję. Be to, dar turime dokumentus, kad nuo karo tarnybos esame atleisti iki kovo pirmos.

Po kaimus vis slankiojo sribai, bet Norkiškėje ir gretimuose kaimuose buvo ramu. Kaimynai minėjo Rybakovo iš Adakavo kaimo pavardę, sakė, jis Skaudvilės sribų vadas. Į mūsų namus užėina Pužų seniūnijos seniūnas Jonas Visockas. Žmogus lyg ir neblogas, bet vis dėlto sovietinės valdžios pareigūnas, todėl geriau jo pasisaugoti. Seniūnijose atsirado naujas valdininkas dešimčiai ūkininkų. Jis perduoda seniūno įsakymus. Mūsų „dešimtukas“ yra Antanas Galkauskas, doras, patikimas žmogus, ir aš su juo susitinku. Jis visai saugojo mane, daug padėjo broliui Steponui, kitiems partizanams, buvo jų ryšininkas ir rėmėjas.

Pasigirsta kalbos, kad Varlaukio bažnytkaimio ir Eržvilko apylinkėse atsirado partizanų, kurie sutramdo sribus, komunistus ir jų pakalikus. Brolis, aš, Mažintų ir kitų gretimų kaimų vyrai svarstome, kaip su jais susitikti.

Buvo gegužės pradžia, dar gerai nesutemę, neskubėjome degti lempos. Staiga piktai pradėjo loti Reksas. Sužiurome į langus. Pamačiau, kad nuo jaujos pusės ateina ginkluoti vyrai. Sribai! Kas gi daugiau! Įsistojau į klumpes ir per virtuvės duris į sodą. Už sodo neplati dirva, mūsų ir kaimyno Mozerio alksnynai. Sustojau alksnyno pakraštyje ir laikiu, kas bus toliau. Po kelių minučių švilpia Steponas. Švilpiu ir aš. „Pareik namo!“- šaukia jis. Galvoju: „Jei šaukia Steponas, pavojus negresia“. Parėjau. Ant stalo degė žibalinė lempa. Tarnaitė atnešė lėkštę sviesto, lašinių, kumpio, pieno, duonos. Sėdėjo septyni vyrai, rankose laikė šautuvus ir rusiškus automatus. Tėvas ir brolis su jais

šnekučiavosi. Apsirengę kaip ir visi kaimo vyrai. Ant kai kurių rankovių pastebėjau trispalves juosteles.

Partizanai! Nervinė įtampa atslūgo. Visi nepažįstami. Vienas iš jų priėjo, ištiesė ranką: „Sveikas, Jonai“. Iš karto prisimenu: tai eržvilketis Juozas Norkus. Su juo susipažinau 1941-1942 mokslo metais Eržvilko progimnazijos trečioje klasėje. Tuo metu jis mokėsi Jurbarko gimnazijoje. Ne kartą su Juozu lankiausi jo tėviškėje Lendrynės kaime 1942 m. pavasarį. Po kelių mėnesių ir aš išėjau į jų būrį, daug valandų praleidome kartu. Tą vakarą pas mus užėjo Stasys Dobilaitis-Zigmas, mano pažįstamas Juozas Norkus-Auksaplunksnis, Antanas Norkus-Antoška, jo brolis Juozas Norkus-Juodis, jų pusbrolis Albertas Norkus-Linksmutis, Vladas Pečkauskas-Gegužiukas ir Vytautas Slapšinskas.

Nors gyvenau be dokumentų ir kiekvienu momentu galėjau patekti į Rybakovo „narsuolių“ rankas, bet tą vakarą negalvoju tapti partizanų. Psichologiškai dar nebuvo pasirengęs. Nuo 1944 m. Velykų atostogų priklausiau LLA (Lietuvos Laisvės Armija) skyriui. Tam pačiam skyriui priklausė keli Mažintų, Paltiniškės ir Šiurpiškės kaimo vyrai. Kai po 1945 m. sausio kautynių Užšešuvių miškelyje (Batakių valsčiuje) suėmė Skaudvilės valsčiaus agronomą, atsargos karininką Joną Jankauską ir Edvardą Laugalį iš Pužų kaimo, mūsų skyrius liko be vadovybės ir be ryšio. Nežinojome, su kuo ir kaip ryšius atnaujinti. Dabar tai padaryti atsirado proga. Paprašiau Juozą Norkų-Auksaplunksnį, kad jis man padėtų. Po kelių dienų pas mane atėjo Juzė Kubiliūtė iš Šiurpiškės kaimo ir padavė raštelį. Į susitikimą kvietė Saturnas. Nurodyta susitikimo vieta, data ir valanda. Nuėjau į Šiurpiškės kaimą, į Kubilių sodybą. Ūkis nemažas, prie pat Petkaičių miško, jame gyveno dvi pagyvenusios netekėjusios seserys ir maždaug jų metų nevedęs brolis. Seserys ir brolis gražiai sutarė, laiku apdirbdavo visus ūkio darbus, buvo sąžiningi ir teisingi žmonės. Šiurpiškės kaime buvo dar kitos Kubilių - Antano, Prano ir Jurgio - sodybos, tai seseris ir brolių kaimynai vadino vienu vardu: Kubilikės. Aš gerai pažinau seseris Kubilikės ir jų brolių, jos pažino mūsų šeimą ir mane. Įėjau

Edvardas Laugalys su Kazimiera ir Joana Gedvilaitėmis Edvardo Bekerio krikštynose. 1957 m.

į virtuvę. Ant sienos pakabinta degė žibalinė lempa, prie stalo sėdėjo abi Kubilikės, jų brolis, kažką kalbėjo. Supratau, kad žino, jog aš ateisiu. Tik man atėjus, iš didžiojo kambario į virtuvę įėjo Saturnas, įkandin jo moteris ir graži šviesiaplaukė maždaug 4 ar 5 metų mergytė. Supratau, kad tai Saturno žmona ir dukrelė. Pasakiau savo kelionės tikslą. Mudu kalbėjomės didžiajame kambaryje. Jis pažadėjo padėti. Baigus pokalbį, į kambarį grįžo Saturno žmona ir dukrytė, tada kalbėjomės visi. Sužinojau, kad žmonos vardas Zosė, dukra Bronytė. Reikia pasakyti, kad seserys Kubilikės ir jų brolis daug padėjo partizanams, visaip juos rėmė. Jų kaimynas Tomas Paleckis ir jo žmona 1949 m. balandžio 25 d. nuo vežimo pabėgo, o sūnus Povilą ir Joną išvežė į Krasnojarską, dukterys Bronė ir Onutė atsidūrė Intos ir Sibiro lageriuose, Skaudvilės sribai ir komunistai griovė, naikino, plėšė tvarkingą Paleckių sodybą. Tokiu sunkiu momentu Kubilikės labai daug padėjo senukams Paleckiams.

Praėjo kelios dienos, ir vėl ta pati ryšininkė atnešė kitą raštelį. Pasirašyta aiškiai, įskaitomai - *Bernotas*. Supratau, kad tai sla-

pyvardis to, kuris kviečia mane į susitikimą. Nurodyta susitikimo vieta, data ir valanda. Prašo atvykti į ūkininko Šaulio sodybą netoli Varlaukio bažnytkaimio, Karklotės kaime. Sodyba man žinoma. Pažinojau jos šeimininką, šeimininkę, abu jų sūnus: Vladą ir Petrą. Su Petru kartu mokiausi Eržvilko progimnazijoje; kai pėsti grįždavome iš Eržvilko, pas juos užeidavau pailsėti. Vladas neseniai buvo išėjęs pas partizanus ir netrukus žuvo. Šaulio troboje mane pasitiko nedidelio ūgio jaunas vyras. Tai ir buvo Bernotas. Aš jam atvirai papasakojau savo reikalus. Kalbėjomės apie ryšius su partizanais, pagrindžio spaudos ir atsišaukimų platinimą, ryšio, organizacinius ir kitokius reikalus. Iš Saturno sužinojau, kad Bernotas yra studentas Jonas Kubilius, Eržvilko gimnazijos mokytojas. Vėliau tas pats Jonas Kubilius tapo žinomu matematiku, profesoriumi, Vilniaus universiteto rektoriumi, Lietuvos SSR komunistų partijos centro komiteto nariu, socialistinio darbo didvyriu.

Dienos bėgo, bet namie gyventi be jokių dokumentų buvo nesaugu. Žinojau, jei pateksiu į Rybakovo nagus, manęs nepaglostys. Mano padėtį žinojo artimi kaimynai, jie mane perspėdavo, pamatę ateinančius Rybakovo „narsuolius“. Partizanai vis dažniau užeidavo į mūsų namus, dažnai lankėsi Paleckių sodyboje, Kertenių, Šiurpiškės, Mažintų ir Paltiniškės kaimuose. Žmonės partizanams padėjo.

Partizanai tų apylinkių žmonėmis taip pat pasitikėjo. Būdavo, Rybakovas su savo „armija“ pajuda iš Skaudvilės Eržvilko ar Norkiškės vieškeliu, ir per trumpą laiką partizanai sužino, kiek Rybakovo „didvyrių“ slenka Petkaičių ar Mažintų link. Partizanus saugojo suaugę žmonės, bet geriausi sargai buvo 9-15 metų berniukai ir mergaitės. Jie pirmiausia pastebėdavo stribus ir enkavedistus, žinojo, kur surasti partizanus, perspėdavo juos apie artėjančią pavojų.

Prasidėjo birželis. Padėtis nesikeičia. Dienomis slankiojo Rybakovas su saviškiais, temstant užsuka partizanai. Vis rimčiau bręsta mintis išeiti į Saturno būrį. Maždaug birželio 20 d. vakare atėjo keli partizanai ir išėjau su jais. Būrio vadas Saturnas

pažįstamas, pažįstami būrio vyrai, todėl nesijaučiau svetimas. Ir jie mane laikė savu.

Saturno būryje buvo apie 40 vyrų. Kiekvienam naujokui partizanui reikia slapyvardžio. Aš jo dar neturėjau ir nežinojau, koks bus. Saturnas sako: „Tu būsi būrio daktaras. Jei kas susirgs arba sužeis, gydysi. Tavo slapyvardis bus Daktaras“. Medicina niekada nesidomėjau, gydytoju būti negalvojau, todėl šios pareigos buvo man ne prie širdies. Reikia, tai reikia - priprasiu. Turėjo mažytę vaistinėlę, joje vaistų nedaug. Vyrai mane vadina ne Doktoru, bet Daktariuku. Taip pat ir Saturnas. Vyrai visi sveiki, niekas neserga, tik gerai pažįstamas skaudviliškis Leonas Plienaitis nusivelka švarką, marškinius ir sako: „Pažiūrėk mano šoną“. Pamačiau dvi pūliuojančias žaizdes. Plienaitis pasakoja: „Susišaudėme su sribais. Mačiau, kaip sribas šovė į mane, tada ir aš iš savo vokiško automato šoviau į jį. Sribas skėstelėjo rankomis ir sudribo. Man prisiminimui paliko tas dvi skylutes, bet jos sunkiai gija, vis pūliuoja“. Nutarėme žaizdes tepti rivanoliu. Rezultatas buvo geras: nustojo pūliuoti, nukrito šašai, ir žaizdės užgijo.

Mums keliantis į Viduklės miškus, į būrį užsuko du man nepažįstami partizanai. Kiti mūsų būrio vyrai juos pažinojo. Turėjo ir slapyvardžius, bet vyrai juos vadino „desantukais“. Nuoširdūs, matyt, išsilavinę, kultūringi. Suartėjau su jais, sužinojau, kad tai jurbarkiškiai broliai Antanas ir Bronius Liesiai. Jų tėvas buvo Jurbarko gimnazijos direktorius, išvežtas į Sibirą 1941 m. birželį. Abu jie studentai: Antanas studijavo mediciną, Bronius - žurnalistiką. Artėjant „išvaduotojams“, abu pasitraukė į Vokietiją, baigė specialiąją mokyklą, karui baigiantis, juos parašiuotais nuleido, kad įsijungtų į partizaninę kovą. Bronių Liesį kamavo bjaurūs ir skaudūs pūliniai. Tuos pūlinius tepiau tepalais, perrišinėjau. Antanas ir Bronius su pagarba prisiminė Jurbarko gimnazijos mokytoją Petrą Paulaitį. Kai po kelių dienų pasukome Paupio miškų link, jie atsisveikino ir išėjo į Antano Joniko-Daktaro (vėliau Rolando) būrį.

Saturno būryje buvo Eržvilko, Skaudvilės ir Batakių valsčiuose gimę vyrai. Kai kurie buvo pažįstami, iš kitų pasakojimų žinojo vienas kitą. Visi jie kalbėjo žemaičių dūnininkų tarme. Greitai pastebėjau, kad yra du vyrai, kalbantys suvalkiečių tarme, bet gerai sutaria su žemaičiais. Susipažinau ir aš su jais. Tai buvo du broliai, Suvalkijos partizanai, laikinai apsistoję Jono Strainio-Satumo būryje. Jaunesnysis anksčiau mokėsi Šakių gimnazijoje, vyresnysis - kaimo jaunuolis. Pavardėmis ir vardais jų niekas nevadino, turėjo slapyvardžius ir to užteko. Vyresnysis mėgo juokus, pasakojo būtus ir nebūtus atsitikimus, ant galvos nešiojo užsimaukšlinęs sulamdytą skrybėlę. Todėl būrio vyrai jį vadino Skriblium. Jaunesniojo slapyvardį pamiršau, bet prisimenu, kad jis buvo humoristas, nuoširdus, mokėjo daug dainų, nuolatos dainavo, ragino žemaičius dainuoti kartu. Žemaičiai vyrai taip pat mėgo dainas. Mėgstamiausia daina buvo „Palinko liepa šalia kelio“. Saturnas veda, vyrai pritaria. Taip ir skamba stovykloje, kartais žygiuojant:

*Palinko liepa šalia kelio,
Pravirko motina sena.
Sūneli, Tėvynė tave šaukia-
Ir vėl laisva bus Lietuva!*

Tie du suvalkiečiai mokėjo dainų, nežinomų žemaičiams partizanams. Tačiau žemaičiai greitai dainavo kartu:

*Suvalkų lygumos žaliuoja,
Rugiai siūbuoja nokdami.
Čia broliai lietuviai dejuoja,
Vergijos pančius vilkdami.*

*Sesers seklyčioj staklės gaudžia,
Į raštą pinasi gija,
O pro atvertą langą graudžiai
Dainelėj skundžias vergija.*

*Čia akmenų ašaroms pravirko,
Neramūs žmonės ir laikai.
Į laisvę šaukiasi Kudirkos
Ir Basanavičiaus vaikai.*

*Prie kelio gailiai rauda smilga,
Ir kumštis gniaužiasi plienu.
Suvalkų kraštas pasiilgo
Aušros ir saulėtų dienų.*

*Kuomet į žygį pašauks vadas
Pažaišt kovoj su mirtimi,
Visoj Tėvynėj kils brigados
Visa siela ir širdimi.*

Žemaičiai „Suvalkų lygumos žaliuoja“ pakeitė į „Žemaičių lygumos žaliuoja“. Suvalkiečiai su žemaičiais nesiginčijo. Po keliasdešimt metų sužinojau, kad šio eilėraščio, pokario metais virtusio daina, autorius yra tragiško likimo poetas Juozas Gražulis.

Vieną dieną abu broliai suvalkiečiai atsisveikino su Saturno būrio vyrais ir iškeliavo į Suvalkiją. Mano atmintyje jie išliko gyvi, bet iki 1993 m. lapkričio nieko apie juos nežinojau. Prieš kelerius metus politinių kalinių ir tremtinių choro vadovas Antanas Padleckis, su kuriuo keletą metų praleidau Intos lageryje, supažindino mane su Birute Šidlauskiene. Iš A. Padleckio pasakojimų žinoju, kad ji yra buvusi partizanų ryšininkė ir politinė kalinė. 1993 m. lapkritį ji kelioms dienoms atvažiavo į Birštono „Versmės“ sanatoriją pailsėti. Paaiškėjo, kad ji - Suvalkijos partizano Prano Runo sesuo Runaitė, o du broliai, 1945 m. vasarą buvę Saturno būryje, - Antanas ir Vincas Žitkauskai. Abu gimę Šakių apskrityje, Paežerių valsčiuje, Ilguvos miestelyje. Antanas Žitkauskas, patyręs daug pavojų, kančių ir vargo, išliko gyvas, nepateko į lagerius ir tremtį. Jo slapyvardis buvo Žiedas. Vincas Žitkauskas buvo gimęs

1925 m., jo slapyvardis - Ilguvis. 1949 m. Juodaičių miestelyje (Jurbarko rajonas) susisprogdino slėptuvėje kartu su kapitonu J. Čeponiū-Tauragiu. Kapitonas J. Čeponis buvo Kęstučio apygardos Žebenkšties, vėliau Vaidoto rinktinės vadas.

Kitą dieną, kai į Suvalkiją išėjo Skriblius su savo broliu dainininku, žvalgybos viršininku, Saturnas būrio žvalgybos viršininku paskyrė mane. Turėsiu rašyti pranešimus Lydžio rinktinės štabui apie partizanų įvykdytas užduotis, žuvusius ir sužeistus partizanus, nukautus ar gyvus paimtus sribus ir t.t. „Tu palaikysi ryšį su Lydžio rinktinės vadais“, - pasakė Saturnas. Tą pačią dieną parašiau pranešimą Lydžio rinktinės vadiui. Pranešimo tekstą savais žodžiais papasakojo Saturnas. Jis, kaip būrio vadas, tuojau pat pasirašė ir sugalvojo man slapyvardį- Širšė. Pasirašiau *Širšė*. Po kelių dienų būryje atsirado Jonas Kubilius-Bernotas. Saturnas pristatė jam mane - naują žvalgybos viršininką. „Pranešimą skaičiau, - sako Bernotas, - tik nežinojau, kas tas Širšė“. Ne kartą tą vasarą teko Saturno būryje susitikti su Bernotu. Vyrams patiko jo energija, išradingumas ir sumanumas, bet slapyvardis Bernotas jam neprilipo. Dėl nedidelio ūgio ir smulkaus kūno sudėjimo partizanai ir ryšininkai jį „pakrikštijo“ pačių sugalvotu slapyvardžiu Mažiukas. Mano slapyvardis Širšė neišaiškėjo Raseinių NKGB tardytojų kabinetuose, todėl 1954 m. Intoje, kai prireikė slapyvardžio, antrą kartą tapau Širše.

Trumpas poilsis Openiškės kaime, vieno ūkininko sodyboje. Artėjo vakaras. Mes pasiruošę kelionei į Paupio miškus. Šeimininkė verda didelį puodą pieniškos sriubos. Ant stalo padėjo kepalą naminės duonos, sviesto, virtų kiaušinių, pjaustų rūkytus lašinius. Galima valgyti, bet niekas neskuba. Žinome, kad turi atvažiuoti Varlaukio parapijos klebonas Jocius. Jis išklaitys išpažinčių, išdalys Komunią, tik tada valgysime vakarienę. Sutemo, o kunigo vis nėra. Vasaros naktis trumpa, greitai aušta, o kelias netrumpas. Laukiame ir nesulaukiame. Nutariame, kad kunigui Jociui sutrukdė rimtos priežastys. Kas prie stalo, kas kur atsisėdęs ar stačias valgome vakarienę. Bai-

giant vakarienianti, įeina ilgai ir kantriai lauktas kunigas. Vyrai ką tik pavalgę, Komunijos priimti negalės, priims kitą kartą. Šeimininkė nuvedė kunigą Jocių į greta esantį mažiuką kambariuką. Vyrai vienas po kito atlieka išpažintį. Savo vienkiniu vežimėliu kunigas išvažiuoja, išeiname ir mes. Pagaliau mes miške, einame kiek giliau, Saturnas išskirsto sargybinius, ruošiamės poilsiui.

Atsikėlus į naują vietą, svarbiausia buvo surasti ryšininkų ir rėmėjų iš tų apylinkių. Jie padės. Miškelis, kuriame buvome apsistoję, nedidelis. Tad kitą naktį keliamės į didesnę. Netrukus pasiekėme Blinstrubiškio mišką. Tamsu, o mes einame vis gilyn ir gilyn. Pagaliau įsakymas sustoti ir ruoštis poilsiui. Naktis šilta, vyrai sumiega ant žemės. Rytą pamatome čia pat esančias žemines. kažkas paaiškina, kad čia 1942-1944 m. buvusi raudonųjų partizanų „Keršytojų“ stovykla. Stovykla miško gilumoje, sribai ir enkavedistai nedrįs pulti.

Jau žinojome, kad Šimkaičių komunistai, lydimi sribų, zuja kaimuose, versdami žmones pasirašyti laišką Stalinui, atseit Lietuvos liaudis dėkoja už išvadavimą iš fašistų jungo, už laimingą ir šviesią ateitį. Sovietų valdininkai ir sribai keikia ramius kaimiečius, grasina areštais, trėmimais, jei nepasirašys. Reikalauja lašinių, naminės, dešrų, kumpių. Žmonės, net neklausiami, pasako jų pavardes, siūlo savo planus, kaip tuos sribus ir komunistus pagauti. Jaučiame žmonių paramą, pažadame jiems padėti. Vyrai nedidelėmis grupelėmis naktimis, kartais ir dienomis, išeina sribų tramdyti. Sribai pasidaro atsargesni, rečiau pasirodo kaimuose, ypač vengia sodybų arčiau miško.

Pirmosios dienos popietę prisistatome eiguliui Stulginskui, kurio miške mes apsistoję. Žinojome, kad jis yra partizanų ryšininkas. Pasiteiravome, kaip patekti į Viduklės valsčią, Apusinių kaimo ūkininko Jarmoškos sodybą. Onutės Jarmoškaitės Saturnas ir aš nepažinojome, bet žinojome, kad per ją palaikysime ryšį su veikliu Viduklės vikaru kunigu Algirdu Mociumi. Mano pareiga rūpintis ryšio reikalais, todėl į

susitikimą su Jarmoškaite reikės eiti man. Su Saturnu sutarėme, kad su manim eis dar trys vyrai. Eina Juozas Dobilaitis-Motiejus ir dar du. Žinojau, kad Motiejus (mes jį vadinome Motiejuku) labai gerai orientuojasi nepažįstame miške ir nežinomose vietovėse. Keliantis iš vieno miško į kitą, einant nežinomomis vietomis, Motiejus visada žengdavo būrio priekyje ir be klaidžiojimų išvesdavo.

Keturiose temstant išėjome į Apusinus. Sulojo šuo. Atsidarė klėties durys, tarpduryje stovėjo Onutė Jarmoškaite. Ji buvo gal 18 ar 20 metų. Uždarė duris, uždegė žibalinę lempą, pakvietė sėsti prie stalo, paskubomis paruošė valgyti. Ji sako, kad kunigas Algirdas Mocius žino, jog į Viduklės miškus turi atsikelti partizanai, pasiruošęs vaistais ir kitaip jiems padėti. Pasakaujai mūsų pageidavimus kunigui Mociui. Auštant grįžtame į stovyklą.

Vieną dieną į mūsų stovyklą atėjo būrys partizanų. Jų vadas Steponas Bubulas. Vieni vyrai tą būrį vadina Žalpių, kiti Nemakščių būriu. Susipažįstame, susidraugaujame. Maždaug tuo pačiu laiku atėjo Kazys Tamulis-Senis su savo vyrais. Senio būryje yra du jo sūnūs: dvidešimtmėtis Antanas ir aštuoniolikmetis Kazys. Brolius Tamulius vyrai vadina Antanuku ir Kaziuku. Po kelių dienų savo vyrus atsivedė Jonas Starkus-Maželis. Tie vyrai neseniai buvo susišaudę su Eržvilko sribais. Žuvo keli partizanai, nukauti keli sribai. Eržvilko sribų vadas Močalovas ištrūko gyvas. Maželis ir jo vyrai sako, kad Močalovas tikras sadistas. Maželis pasakoja, kad Močalovas su savo „narsuoliais“ labai žiauriai nukankino jo kaimynę, jaunutę Eržvilko gimnazistę Onutę Preilauskaitę. Po kelių dienų savo vyrus atvedė Antanas Jonikas-Daktaras. Per kelias dienas mūsų stovykloje susirinko daugiau kaip 150 partizanų.

Nep prisimenu, iš kurio kaimo vyrai parsivedė keturis vokiečius. Jie buvę fronte, pabėgę iš rusų nelaisvės, ginkluoti kulkosvaidžiais ir trumpais ginklais. Jų tikslas - pasiekti Rytprūsius, o iš ten Rytų Vokietiją. Ligi šiol Nemuno kryptimi jieėjo vieni, saugojosi sribų ir enkavedistų. Nepažįstamos

vietovės, nežinomi žmonės, ne kiekvienoje sodyboje galima susikalbėti vokiškai. Prašėsi priimami į būrį. Pasitarėme ir priėmėme. Žinojome, kad mes, Saturno būrys, netrukus iš čia kelsimės į Tauragės miškus. Vokiečių ir mūsų keliai sutapo.

Maisto produktais, kiek galėjo, mus rėmė gyventojai ir ryšininkai. Kartais mėsos ir kitko vyrai parsinešdavo paėmę iš komunistų ir sribų. Vieną naktį keli vyrai važiovome į Šimkaičių pieninę. Parsivežėme sviesto ir grietinės. Kartą eigulyš Stulginskas pranešė gerą žinią: „Turiu didelį bulių! Eikite ir pasiimkite, pavalgysite jautienos!“ Ir papasakojo, kaip keli rusai varėsi į Rytus didelę bandą galvijų iš Rytprūsių. Nakčiai varovai su savo banda sustojo prie pat mūsų miško. Sutemus, kai išvargę varovai miegojo, Stulginskas vieną didelį jautį nusivedė giliau į mišką, pririšo prie medžio, pašėrė ir atėjo į stovyklą. Tuojau keli vyrai su juo išėjo ir neilgai trukus valgėme karališkus pietus.

Nuolat palaikėme ryšius su Onute Jarmoškaite. Atėję antrą kartą, klėtyje radome Onutę, jos brolių Joną ir kaimyną Blažį. Šie pasisako abudu esą Viduklės sribai. Papasakoja, kad ilgokai slapstėsi nuo armijos ir pagaliau, nematydami kitos išeities, įstojo į Viduklės sribų būrį. Mes supratome juos ir nesmerkėme. Juk ir mes neseniai buvome tokioje pačioje kryžkelėje. Rodo jie mums savo šautuvus. Tie jų šautuvai paprasti. Albertas Norkus-Linksmutis sako: „Vargas jums! Ką jus galite su tokiomis kačergomis kariauti su mumis! Pažiūrėkite, kokie mūsų ginklai!“ Juodu apžiūrinėja mūsų automatus, granatas. Motiejukas ir revolverį turi. Onutė nekreipia dėmesio į mūsų kalbas, baigia ruošti valgius, visi kartu valgome ir kalbamės. Onutė Jarmoškaite pasako, kad kunigas Mocius žada atvykti į mūsų stovyklą ir laikyti šv. Mišias, išklaudyti išpažinčių. Pasako datą, kada jis atvyks. Iš vakaro prie nedidelių eglių vyrai įrengia altorėlį. Sutartu laiku keli vyrai pasitinka kunigą Mocių ir atlydi į stovyklą. Einame išpažinties, klausome šv. Mišių, pamokslo, priimam Komuniją. Kunigas Mocius neskuba, kalbasi su vyrais, apžiūrinėja žemines, teiraujasi, ko trūksta, kuo galėtų

padėti. Kunigas Mocius pažada aprūpinti vaistais ir knygomis. Spaudžia vyrams rankas ir, kelių partizanų lydimas, išeina iš stovyklos.

Po kiek laiko Jarmoškaite pranešė, kad zakristijonas atveš kunigo Mociaus pažadėtus vaistus ir knygas. Gauname vaistų ir knygų, žurnalų - „Kari“, „Naująją Romuvą“, „Trimitą“ ir kitus.

Ir vėl einame į Apusinus. Ši kartą klėtyje radome Onutę, pažįstamus Viduklės sribus - jos brolių ir kaimyną ir du nepažįstamus jaunuolius. Pasisako esą broliai Jakučiai: Antanas ir Jonas. Abu baigę Raseinių gimnaziją. Abu buvo įstoję į Plechavičiaus armiją, abu pasiuntė į Marijampolės karo mokyklą. Vokiečiams panaikinus Plechavičiaus dalinius, abu grįžo į tėviškę Nemakščių valsčiuje, Medekšinės kaime. Į vakarus nepasitraukė. Kadangi Nemakščių sribų siautėjimui nebuvo galo, jie nutarė išeiti pas partizanus. Abudu ginkluoti. Prašo mūsų priimti juos į būrį. Parsivedame Antaną ir Joną Jakučius į stovyklą. Saturnas ir kiti vyrai sutiko priimti juos į būrį, pasiūlė tuojau pat pasirinkti slapyvardžius. kažkas Antaną pavadino Luku, Jonas buvo plechavičiukas, tai ir palikome jam Plechavičių.

Į antrą pusę persivertė liepos mėnuo. Ryšinininkai praneša, kad Paupyje, Nemakščiuose ir Viduklėje vis daugiau enkavedistų. Vėly vakarą iš Viduklės ateina skaudi žinia: suimtas kunigas Algirdas Mocius. Sako, per naktį jį laikys Viduklėje, o rytą išveš į Raseinius. Gal dar suspėsime išvaduoti?! Kuriame planus, kaip tai padaryti. Nutariame auštant žygiuoti prie Žemaičių plento, išsidėstyti grupelėmis ir, pastebėję NKVD mašiną, kurioj gali būti kunigas A. Mocius, paleisti ugnį į padangas. Prie Žemaičių plento miškų ar didesnių krūmų nėra, bet yra nepjautų rugių ar kviečių, nedidelių krūmokšnių, bandysime slėptis ir laukti. Daugiau kaip šimto vyrų būrys artėja prie Žemaičių plento, įsitvirtiname pozicijose, stebime Raseinių kryptimi važiuojančias mašinas, bet panašios nėra. Vidudienį pranešė, kad kunigą Algirdą Mocių išvežė į Raseinių NKGB.

Liepos 27 d. vakarą partizanai Juozas Norkus-Auksaplunksnis ir Antanas Tamulis nutarė nueiti į Paparčių kaimą, susiras-

ti arklius, vežimą ir iš ūkininko Mankaus sodybos į saugią vietą išvežti Marytę Bacytę. Ji buvo siuvėja, reikėjo išvežti ir jos siuвамąją mašiną, kitus daiktus. Marytės Bacytės brolis Jonas Bacys-Rimas buvo partizanas toje pačioje stovykloje. Partizanai ir Jonas Bacys-Rimas žinojo, kad Marytei gresia areštas, todėl ir nutarė išvežti į saugią vietą. Pakeliui J. Norkus ir A. Tamulis užėjo pas pažįstamą ir patikimą ūkininką Steponaitį ir paprašė, kad paskolintų arklius ir vežimą. Steponaitis tuojau pat pakinkė porą arklių. Į vežimą įsėdo aštuoniolikmetis Steponaičio sūnus, ir visi trys išvažiavo iš kiemo.

Buvo po vidurnakčio, tylu, ramu. Laimingai pasiekė Mankaus sodybą. Partizanai priėjo prie lango, pabeldė, atėjo šeimininkas ir Marytė Bacytė. Trumpai pasikalbėjo. Marytė pasakė, kad ši rytą su jais nevažiuosianti, nes čia dar turinti darbo, be to, dar Šimkaičių sribai nesilanko. Jei pastebės, kad jai gresia pavojus, ji pranešianti partizanams. Trumpai pasikalbėję su Bacyte ir šeimininku, partizanai išvažiavo iš Mankaus sodybos. Buvo tylu, ramu, nesigirdėjo jokio įtartino garso.

Staiga pasigirdo šūviai. Iš arti šaudė tiesiai į juos. Norkų sunkiai sužeidė, A. Tamulį ir Steponaitį nušovė. Norkus prarado sąmonę. Blinstrubiškės miške esančius partizanus žinia apie nakties įvykį pasiekė tik rytą. Kitą dieną paaiškėjo smulkmenos. Sužinojome, kad tą dieną apylinkėje vaikščiojo Šimkaičių sribai. Be abejo, jie žinojo, kad šiose apylinkėse naktimis lankosi partizanai, ir suruošė pasalas. Tamsioje sribai prie jų nesiartino. Kai išaušo ir įsitikino, kad partizanai nukauti, priėjo. Netoli partizanų gulėjo nušautas arklys. Žuvusiuosius sribai sumetė į tą patį vežimą, nuvežė į Šimkaičius ir pametė turgavietėje.

Vasaros dieną buvo šilta, dangus giedras, kepino saulė. Kažkas pastebėjo, kad vienas iš žuvusiųjų yra gyvas, kartais sujuda. Tai buvo J. Norkus. Sribai paėmė jį už kojų ir per dulkėtą turgavietę nutempė į netoliese buvusį kluoną.

Iš Lydžio štabo gavome pranešimą keltis į Batakių miškus. Su mumis atsisveikina Senis, Daktaras, Maželis ir jų vyrai. Išeina ir Žalpių vyrai: Bubulas, broliai Milkintai ir kiti. Su jais

išeina ir Antanas Jakutis-Lukas. Paupyje atsirado daugiau enkavedistų. Vieškelis, jungiantis Paupį ir Viduklę, vingiuoja mūsų miško pakraščiu. Iš Viduklės į Paupį ir atgal iš Paupio į Viduklę važinėja mašinos, pilnos kareivių. Kelinta diena virš mūsų miško plerpia „kukurūznikas“. Vidudienį vienas sargybinis pastebi į mišką sėlinantį 15 metų paauglį. Sulaiko ir atveda į stovyklą. Šis kalba tik rusiškai. Pasisako pavardę, vardą ir tėvo vardą, dar kažką kalba, bet mums neaišku; ar savo noru, ar kieno pasiūstas atsidūrė mūsų miške. Iš švarko kišenės išsitraukė caro laikų suplyšusią maldaknygę, praskleidžia marškinius - ant kaklo škaplieriai su kažkokio šventojo atvaizdėliu, žegnojasi. Visas jo elgesys ir judesiai rodo, kad nori įtikinti, jog yra nepavojingas. „Žegnokis, kiek nori, bet mes tavimi netikime!“ - sako vyrai. Nustojame jį tardyti, duodame pavalgyti, griežtai įspėjame, kad nedrįstų iš stovyklos bėgti. Stebime jį, matome, kad jis stebi mus. Atėjo vakaras. Kažkas pasiūlo jį pririšti prie pušies. Saturnas ir kiti vyrai nepritaria. Įsakome jam atsigulti ir visą naktį ramiai gulėti. Jis tuoj pat kaip šuniukas susiriečia į kamuolį. Netoli jo sargybinis, atidžiai stebi gulintį „svečią“.

„Koks velnias atėjo į tą rusiuką?! Saugok jį kaip gerą daiktą visą naktį!“ - širšta vyrai. Per naktį pasikeitė keli sargybiniai, bet tas rusiukas, sako, ramiai gulėjo. Ramiai guli ir dabar. Pavalgome pusryčius, ruošiamės persikėlimui, visi skubame, bet to rusiuko neišleidžiame iš akių. Į vieną vežimą sukrauname palapines ir kitus daiktus. Į antrą vežimą įdedu kunigo A. Mociaus atsiųstas knygas, žurnalus, vyrai sudeda savo daiktus, ir vežimas paruoštas kelionei. Iš Paupio ir Viduklės vis tos pačios naujienos: abiejuose miesteliuose daug enkavedistų, privažiavo nepažįstamų stribų. Vadinasi, rengiasi mus pulti. Būtų galima priešintis, bet bus aukų. Geriau naktį persikelti į Petkaičių mišką, gal šį kartą išliksime sveiki.

Pradėjo temti, ir mes pajudėjome. Paleidome rusiuką: tegu eina, kur nori. Priekyje joja du žvalgai: Antanas Norkus-Antoška ir Vladas Pečkauskas-Gegužiukas. Nuo jų atsilikęs,

sartu arkliu žingine joja Saturnas. Paskui Saturną, išlaikydami reikiamą atstumą, žygiuoja vyrai. Po vyrų važiuoja du vežimai ir kariška virtuvė. Saturnas sako man: „Vaistų dėžė sunki, kelias tolimas. Sėsk į vežimą ir važiuok“. Įlipu į vežimą, dėžę su diržu užsikabinu ant peties. Tame pačiame vežime knygos ir žurnalai. Pagaliau įvažiuojame į Paupio-Viduklės vieškelį. Paskui išvažiuosime iš miško ir pasuksime Petkaičių kryptimi. Dangus ūkanotas, tamsu. Po kelių minučių išgirstame kanopų dundesį. Rischia atlekia mūsų žvalgai. „Traukitės iš kelio!“- rėkia abudu. Jų žodžius kartoja Saturnas. Matau - priekyje važiuojantis vežimas suka iš kelio, laimingai pervažiuoja negilų grioviuką ir dingsta tamsoje. Šalia manęs sėdintis partizanas taip pat suka iš kelio, bet čia griovys gilesnis, čia pat tankus eglynėlis, o mūsų vežimas įstringa. Arti užia mašinos. Pasi-girsta automatų, šautuvų ir kulkosvaidžių šūviai. Šauda prie-kyje žygiuojantys mūsiškiai. Nutilo mašinos. Ir vėl šūviai, šviečia raketas. Girdime rusišką riksmą. Šalia manęs Albertas Norkus-Linksmutis, Jonas Jakutis-Plechavičius ir keturi vokiečiai. Kar-tu traukiamės nuo kelio toliau į mišką. Mišku einam Viduklės link. Netrukus vėl priartėjome prie vieškelio, perejome jį ir išėjome į laukus. Jonas Jakutis sako, kad mes jau Nemakščių valsčiuje, pasako kaimų pavadinimus ir kai kurių ūkininkų pa-vardes. Pradedą švisti. Iki Petkaičių miško dar keliolika kilometrų ir, kol išauš, mes nespėsime nueiti.

Esame Sniegoniškės kaime. Prieiname sodybą. Matome tvar-kingus ūkinius pastatus. Jakutis sako: „Čia gyvena mano pažįstamas ūkininkas Liūbansas. Su Antanu mudu ne kartą slėpėmės nuo Nemakščių sribų šioje sodyboje“. Jis eina prie lango, barbena. Prieina mieguistas šeimininkas, juodu kalbasi, atidaro duris ir prašo mus į vidų. Liubansienė neša valgius ant stalo, kviečia valgyti. Liūbansas ir jo žmona supranta, kad dieną mes negalime eiti, bet taip pat negalime likti sodyboje. Netoli sodybos teka upeliūkštis, čia pat auga krūmokšniai, juose keli ažuolai. Šalia ažuolų įsitaisome ir tuojau užmiegame. Esame ramūs ir saugūs, mus saugo Liūbansas su žmona, jų sūnus

paaugliukas čia pat gano karves. Temstant grįžtame į sodybą. Sutevus atsisveikiname su nuoširdžia ir vaišinga Liūbanų šeima ir išeiname.

Pievos priaugusios karklų ir krūmų. Einu čia pirmą kartą. Žmonės tas vietas vadina Sniegoniškės trakomis. Auštant prieiname Skaudvilės-Eržvilko vieškelį, ir mes Šiurpiškės kaime. Čia pat ir Petkaičių miško pakraštys. Žinome, kad mūsų stovykla turi būti kitame miško krašte, prie Kertenų kaimo. Einame pamiške ta kryptimi. Girdime pažįstamą švilpimą. Tai mūsų švilpiame ir mes. Po kelių minučių pamatome du mūsų švilpiamus, jie grįžta iš Kubilių sodybos. Kartu einame į stovyklą. Joje randame Antaną Stoškų-Railą, Kazį Valaitį-Kaziuką, Joną Urbšaitį-Žilių ir dar kelis vyrus. Saturnas, broliai Antanas ir Juozas Norkai (Antoška ir Juodis), kiti to krašto vyrai išėję į namus ar kitur susitikti su saviškiais. Čia pat vežimas. Jame įmesta šviežiai papjautų dobilų, pririšti pažįstami arkliai. Pasirodo, vežimas laimingai išsuko iš kelio ir atvažiavo čia. Jojamų arklių nematyti. Priartėjus enkavedistų mašinos, Saturnas, Antoška ir Gegužiukas juos paleido likimo valiai ir ėmė šaudyti į enkavedistus. Neaišku, kiek jų sužeistų ir užmuštų, bet mūsų vyrai šį kartą visi liko gyvi.

Su Jonu Jakučiu einame į mano tėviškę. Namuose radome tėvą ir brolį Steponą. Sako, Rybakovas su savo „didvyriais“ nesilankė, niekas nesiteiravo, kur aš buvau tas kelias savaites. Žinome, kad kaimynai dori ir patikimi, nesibičiuliuoja su stribais. Praeina trys ar keturios dienos, man praneša, kad būrys keliasi į Užšešuvio miškelį, kur sausio pradžioje vyko pirmosios kautynės. Pas mus atėjo Jono Urbšaičio-Žiliaus žmona Julija. Kazimieras Urbšaitis, Jono brolis, buvo Lietuvos kariuomenės aviacijos kapitonas. Jis su žmona Stase, Dūdlaukio (Eržvilko valsčius) mokyklos mokytoja ir mažamečiu sūneliu 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Grįžus komunistams, Jonas Urbšaitis Paparčių kaime, Šimkaičių valsčiuje paliko didelį gerai sutvarkytą ūkį. Iš pradžių slapstėsi, netrukus išėjo į mišką. Slapstėsi jo žmona ir trys mažametės dukrelės: Danutė, Ramutė

ir Nijolė 4 ar 5 metų. Jas globojo giminės, kaimynai ir kiti geri žmonės. Sesutės gyveno pas atskirus globėjus, nedažnai susitikdavo viena su kita. Nedažnai matydavo mamą, dar rečiau jos susitikdavo su tėvu partizanų. Su Julija Urbšaitiene einu į Užšešuvį. Pakeliui sustojame Pašešuvio kaime, Antano Gaidausko sodyboje. Žinau, kad į šią sodybą dažnai ateina partizanai, kad Apolonija ir Birutė Gaidauskaitės yra partizanų ryšininkės. Čia Urbšaitiene randa ir savo jauniausiąją dukrelę Nijolę. Vakare į šią sodybą susitikti su žmona ir dukrele ateis Jonas Urbšaitis-Žilius. Einu keliuku į stovyklą. Prie keliuko Jokimo Liekio sodyba, už jos tuojau pat tas miškelis. Susirinkę beveik visi vyrai. Čia pat vieta, kurioje sausio 10 d. žuvo pirmieji Tauragės apskrities partizanai: Juozas Gailius, Anzelmas Norkus, Jonas Norkus ir Juozas Pūkys. Šioje vietoje praleidžiame kitą dieną ir vakare keliamės į netoliese esantį Mickiškės mišką. Netoli miško pakraščio randame krūmokšnių prižėlusi melioracijos griovį. Vieta, atrodo, sausa, čia ir sustojame. Kitą dieną susipažįstame su aplinka. Per mišką vingiuoja Batakių-Gaurės vieškelis. Prie pat jo Juozo Kaminsko sodyba. Gyvena jis su žmona ir dviem netekėjusiomis dukterimis. Čia radome ir partizano Vytauto Slapšinsko seserį, pabėgusią iš namų nuo stribų persekiojimų. Buvo matyti, kad Saturnas ir kai kurie kiti vyrai gerai pažįstami su Kaminsku ir jo šeima. Kaminskas ateidavo į mūsų stovyklą, mes į jo sodybą. Žinojome, kad čia stovyklausime neilgai, kelsimės į Tauragės miškus, arčiau Skaudvilės-Tauragės plento. Žinojome ir būsimą užduotį. Čia gyvenome ramiai, jokių užduočių nevykdėme. Trys dienos praėjo ramiai.

Atėjo rugpjūčio 8 d. Saulėta, karšta. Žinome, kad šį vakarą išsikeliame. Po vidudienio atėjo Lydžio rinktinės štabo ryšininkė Onutė Valantiejūtė. Atnešė paskutinius Lydžio štabo nurodymus. Onutę Valantiejūtę gerai pažįstu: Tauragės gimnazijoje mokėmės vienoje klasėje. Mudu kiek pasikalbame, prieina Saturnas, ir jiedu nueina prie pušaičių netoli stovyklos, susėda ir kalbasi. Mes juos gerai matome, juodu gerai mato stovyklą ir juose esančius vyrus. Staiga nuaidi šūvis, įkandin jo dvi trum-

pos automato serijos. Pasigirsta ir daugiau šūvių. Atbėga kruvinas Saturnas ir šaukia: „Vyrai, traukitės! Mes užpulti!“ Kruvini jo marškiniai, kruvinas automatas, kraujas laša nuo pirštų. Griebiu savo automatą ir dėžę su vaistais. Šalia esantis Leonas Plienaitis sako: „Gelbėk Saturną! Vaistinėlę imu aš!“ Stveria vaistinėlę ir dingsta. Saturnas prašo: „Daktariuk, gelbėk! Nepalik vieno!“ Reikia gelbėti! Liepiu Saturnui lipti į prižėlusį melioracijos griovį. Įlipu pats, ir einame, krūmais prisidengdami. Žinau, kad tuo grioviu išeisime į netoli esantį miško pakraštį. Galvoje plyksteli mintis: ten mus gali pasitikti sribai ir enkavedistai. Suprantame, kažkoks „geradaris“ susekė mūsų stovyklą, pranešė NKVD, ir jie, pasitelkę didelius kareivių ir sribų būrius, puolė mūsų stovyklą. Du mūsų sargybiniai stovėjo atokiau, prie Batakių-Gaurės vieškelio, bet enkavedistai, matyt, buvo gerai informuoti, o mes apie juos nieko nežinojome. Todėl Saturno įsakymas trauktis buvo teisingas, juo labiau kad tą pavakarį enkavedistai ir sribai mums buvo paruošę pasalas kitame Mickiškės miško pakrastyje, į kurias pateko būrelis mūsų vyrų.

Matau, būrys vyrų traukiasi išilgai miško Gaurės link. Mato-me ir kareivius, girdime rusiškus riksmus. Jei šalia manęs nebūtų sužeisto Saturno, ir aš kartu su jais traukčiausi į Gaurės pusę. „Daktariuk, neatiduok manęs gyvo!“- kelintą kartą kartoja kruvinas, nusilpęs Saturnas. Randame didoką kelmą, kareivių nematyti, šūviai aidi toliau. Liepiu Saturnui ant jo atsistėti. Nuvelku jo marškinius. Matau dvi šūvio vietas: viena kaklo apačioje, kita- nugaroje, žemiau petikaulio. Iš žaizdų trykšta kraujo purslai. Man atrodo, kad kulka ėjo įstrižai. Nusi-velku viršutinius marškinius, suplėšau juos ir užveržiu žaizdas. „Mačiau kareivį, kuris į mane šovė. Patraukiau automato seriją, jis ir nuvirto. Šalia jo stovėjo kitas, ir į tą pataikiau“, - pasakoja Saturnas. Kur tuo momentu dingo Onutė Valantiejiūtė, nepas-tebėjome. Tik gerokai vėliau sužinojau, kad ji laimingai ištrūko. Einame į tą pusę, iš kurios mus puolė. Išėjome iš miško. Auga nedidelės jaunos pušaitės, kadagiai. Pamatome rąstų krūvą.

Už keliolikos metrų matyti pastatai. „Man labai silpna! Laba gerti noriu!“- sako Saturnas. Pasodinu jį ant rąstų, einu į sodybą vandens. Prie trobos pavakarius valgo dvi moterys ir vyriškis Mano rankose parengtas automatas. Prie tvarto pririštas didelis šuo. Pasišiausė, paleido gerkle, toli girdėti. Įsakau nutildyti šunį. Priėjo pribėga vyresnioji moteris, apsivilkusi ilgu plačiu sijonu. Užsuka šuns snukį sijonu, kita ranka spaudžia šunį prie žemės. Šuo daužosi, niurzgia, bet jo balsas silpnas. Prisimenu, kad moterys tokius ilgus, plačius sijonus nešioja per rugiapjūtę ir javapjūtę. Paklausiau, ar nematė kareivių. Atsakė jog nematė, tik neseniai girdėjo, kad netoliese šaudė. Paprašiau kad įpiltų ąsotį vandens. Jaunesnioji moteris paduoda man ąsotį, pilną šalto vandens. Įspėju: „Jei užeis sribai ar kareiviai, nieko nematėt ir nežinot“. Pasakiau, kad ąsotį ras ant rąstų. Saturnas išgeria visą vandenį, pasidaro žvalesnis. Einame ir prieš mus atsiveria Šešuvės lankos. Lankoje dirba, kruta žmonės. Vieni toliau, kiti arčiau Šešuvės. Žmonės dirba savo darbus ir nekreipia į mus dėmesio. Jaučiamės saugesni. Atsigulame lankoje ir dairomės. Girdime šūvius, bet iš garso suprantame, kad jie toli. Mūsiškiai vyrai kaunasi su enkavedistais. Artėjant vakarui, į Pašaltuonio pusę nuvažiavo keli vežimai ir kelios kariškos mašinos. Vežimai pilni sribų, mašinos - kareivių. Tai jie užpuolė mūsų stovyklą. Dabar jie grįžta į Pašaltuonį ir Eržvilką. Reikia ir mudviem ieškotis gerų ir patikimų žmonių. Saturnas rodo kitame Šešuvės krante sodybą: „Čia gyvena Mockevičienė ir trys dukterys. Jos mane gerai pažįsta ir padės. Mockevičienės sūnus buvo partizanas, bet žuvo“. Brendame per Šešuvę. Saturnas lieka prie Šešuvės, o aš su automatu rankose lipu į kalną. Sodybos kieme ruošos darbus baigia trys moterys. Paklausiu, ar nėra svetimų žmonių. Pasakau, kad prie Šešuvės sėdi sužeistas Jonas Strainys. Kūlversčiais dvi seserys Mockevičiūtės leidžiasi žemyn ir atsiveda Saturną. Įveda mus į virtuvę. Čia vėl staigmena: trečioji - Elena Mockevičiūtė - mano pažįstama. Su ja kartu mokiausi Eržvilko progimnazijoje, vėliau Tauragės gimnazijoje.

Motina ir dukterys imasi darbo: šildo vandenį, verda ramunėlių arbatą, plauna Saturno žaizdas, prausia jį patį. Liepia ir man nusirengti ir gerai nusiprausti. Juk aš taip pat kruvinas ir purvinas. Aprengia mus abu švariais vyriškais marškiniais. Saturno žaizdos nuplautos, pateptos vaistais ir perrištos. Kviečia prie stalo, ragina valgyti. Neturime apetito, visiškai nieko nevalgome, tik geriame kompotą ir sultis. Saturną išveda į kitą kambarį ir paguldo į švarią lovą - tegu pailsi. Staiga suburzgia mašiną, pradeda loti šuo. Viena Mockevičiūtė išeina į lauką ir tuojau pat grįžta. Sako, į Pašaltuonio pusę važiuoja kareiviai. Viena mašina stovi arti Mockevičių sodybos, kareiviai išlipę eina pėsti. Suvokiame, kas būtų, jei užeitų ir mudu čia rastų. Tuojau pat užgesina lempą. Aš einu pas Saturną. Sėdime abudu su automatais rankose. Moterys virtuvėje. Nervai labai įtempti: užeis į vidų ar neužeis? Po kelių minučių išgirdome mašinos ūžesį, supratom, kad išvažiuoja. Pavojus praėjo, bet ilgiau likti negalime, nes sodyba prie pat vieškelio. Dvi vyresniosios Mockevičiūtės sako: „Mes judu nors galiuką kelio palydėsime“. Atsisveikiname su Mockevičiene ir Elena ir išeiname. Gal kilometrą, gal daugiau mus lydi Mockevičiūtės. Vasaros naktis neilga, suprantame, kol išauš, toli nenueisime. Reikia surasti vietą, kurioje saugiai galėtume praleisti dieną ir sulaukti vakaro. „Einam pas Polę, - sako Saturnas. - Ji mums padės!“ Nepažįstu aš tos Polės, tik žinau, kad žmonės Apoloniją vadina Pole. Prieiname Jokimo Liekio sodybėlę. Saturnas atidaro vartelius ir suka į kiemą. Prieš kelias dienas vakarą čia buvome, bei aš nemačiau jokios Polės ir vyrai apie Polę nieko nekalbėjo. Saturnas eina prie klėties durų, beldžiasi ir sako: „Pole, aš - Jonas Strainys sužeistas!“ Atsidaro durys, į mus žiūri, kumščiais akis trina mieguista paauglė, gal 16 metų pusmergė. Jaučiu nusivylimą, nes iš Saturno žodžių išivaizdavau, kad ta Polė bus vyresnė. Greitai dingsta Polės mieguistumas, veda mus į daržinę, liepia lipti ant šieno. Užlipame. Atitempia dvi pagalves, dvi paklodes ir dvi šiltas antklodes. Gulime, bet miegas neima. Vėl ateina Polė. Šalia mūsų patiesia

staltiesė, ant jos padeda maisto, ragina valgyti. Bet mudu valgyti nenorime. Saturnas prašo tik šalto vandens. Polė pasakoja, kad jos tėtis ir mama, pašėrę kiaules ir pamelžę karves, išėjo pas vyriausiąją dukterį, nutekėjusią netolimame Liaudginų kaimė. Sako, kad tėvai išsivedę ir mažuosius vaikus. Kiek tų mažųjų brolių ir sesučių turi Polė, nežinau ir nesiteirauju. Tėvai, sako ji, grįš tik rytoj, kai mes jau būsime išėję. Mes ir negalvojame ilgiau čia būti. Vakare eisime Petkaičių miško link. To krašto žmonės gerai pažįstami, daug kartų partizanams padėjo, padės mums ir dabar. Svarbu mums čia praleisti šią dieną. Iš Polės sužinome, kad namuose su ja pasiliko tik jaunesnysis broliukas Viadukas. Jis prižiūri gyvulius, saugo mus, atidžiai stebi kas ir kur eina. Neilgai laukus, su Pole pas mus užlipa ir Viadukas. Dar vaikas, 12 ar 13 metų. Diena slenka ramiai. Polė dingsta, ir vėl pas mus. Vis įkalbinėja valgyti, gerti, apžiūri ir perriša Saturno žaizdas.

Mano užrašų knygutėje įrašyti keli Maironio ir kitų poetų eilėraščiai, kelios dainos. Surandu vieną posmelį, to posmelio kiekviena raidė turi savo skaitmenį. Šifruotu pranešimu parašau, kad mūsų stovykla išduota, Saturnas sužeistas, kuria kryptimi einame. Užrašiau Bernotui ir atidaviau Polei. Paprašiau, kad rytoj ji tą pranešimą nuneštų į Šveiščių kaimą seserims Juknaitėms. Juknaitės buvo kelios seserys, turėjo brolių Kazimierą. Jis buvo partizanas. Neseniai žuvo. Juknaitės buvo ryšininkės ir žinojo, kokiais keliais pasiekti Joną Kubilių-Bernotą.

Artėjant vakarui, su Saturnu kalbamės apie būsimą nakties kelionę. Saturno žaizdos nekraujuoja, bet jo savijauta bloga, jaučia silpnumą. Būtų gerai, jei kas mus pavėžėtų kelis kilometrus. Daržinėje yra lengvas vežimas, bet Liekis neturi arklio. Saturnas sako, kad netoli gyvena jo pusbrolis Strainys, turi arklių, gal jis sutiks mus pavėžinti. Prašome Viaduko, kad jis nueitų pas tą Strainį ir perduotų jam mūsų prašymą. Netrukus grįžta Viadukas ir pusbrolio žmona. Saturnui ji sako: „Jonai, mes su tavim visada gražiai sutarėme, niekada nesipykome, nieko mums negaila, norime tau padėti, bet vyro su jumis važiuoti

neleisiu. Imkite mūsų arklių ir važiuokite vieni!" Sutariame, kad Viadukas eis su ja ir parves arklių. Važiuosime vienu du, arklių sugebėsime sugrąžinti. Temsta. Viadukas ir Strainienė išeina. Nulipu žemyn. Pakinktai yra. Su Pole į vežėčias prikrauname šieno tiek, kad Saturnas galėtų atsigulti. Po to vežimą iš daržinės ištraukiame į kiemą. Polė atneša paklodę ir pagalvę, patiesia ant šieno patalus, po to atneša valgių, uogienių, kompotų, viską deda į vežimą. Viskas paruošta kelionei, laukiame Viaduko ir arklio. Ramu, artimesnių ir tolimesnių kaimynų šunys tyli. At-einame prie vartelių ir žiūrime į tamsą, iš kurios turi pasirodyti Viadukas su arkliu. Staiga išgirstu pažįstamą garsą: sužvangėjo ginklai. Iš tamsos, iš tos pusės, kur mes turėjome važiuoti, išnirio žmogystos. Sprunku į kiemą. Kur dingo Polė, nepastebėjau. Kiemas nedidelis, lygus kaip stalas, aptvertas aukšta tvora. Šaukia: „Stok!" Aidi šūviai. Aš šokinėju, vis ne taip greitai pataikys. Pagaliau atsiduriu kitame kiemo krašte. Čia neaukšti vartai. Nepajuntu pats, kaip persiverčiu per juos ir plumpteliu kitoje pusėje į minkštą dirvą. Pakylu, bėgu, krentu. Vėl bėgu. Šauda ir vis: „Stok! Stok!" Čia pat tas pats miškelis, kuriame sausio mėnesį įvyko kautynės su stribais ir enkavedistais. Išbudo varnos, rėkia visu balsu, triukšmauja kiti paukščiai, laukuose klykia pempės. Visose pusėse loja šunys. Aš tankiame eglynėlyje. Rankomis skiriu eglių šakas ir slenku pirmyn. Girdžiu, kad netoli už nugaros traška, braška mano medžiotojai. Vis dar šauda. Pagaliau pradėjo lyti. Einu išilgai miško Šveiščių kaimo link. Suretėjo šūviai, mažiau triukšmauja pempės. Bet aš savo krypties nekeičiu. Artėja rytas, vis dar lyja. Pamažu suku į miško pakraštį, prieinu Šilokelį, nieko įtartino nepastebiu. Brendu per Šešuvenę. Ankstyvas rytas, žmonių dar nematyti, ir pareinu į tėviškę. Namuose ramu, niekas manęs nepasigedo ir neieškojo. Brolis Steponas ir tėvas jau girdėjo apie Mickiškės kautynes. Aš nežinau nieko apie tų kautynių padarinius. Nežinau ir neišivaizduoju, kas atsitiko Saturnui, Polei ir Viadukui.

Antros dienos vakarą pradeda loti kaimyno Mozerio šuo, greitai ir mūsų Reksas prabyla. Laikas vėlokas, gali būti partiza-

nai, bet gali būti ir sribai. Jie dabar po Mickiškės kautynių plačiai siautėja. Mudu su Steponu pasitraukiame į Rakausko ganyklos alksnynus. Netrukus Reksas nutilo. Artėjame prie namų, girdime - tėvas mums švilpia. Sako, kad buvo atėję keturi partizanai. Tris jis pažinęs, ketvirto ne. Leonas Plienaitis atnešė dėžę su vaistais ir man paliko. Tie trys nuėjo į Petkaičių mišką, o Plienaitis mūsų sodyboje išsiskyrė su jais ir nuėjo Šiurpiškės kaimo link. Supratau, kad jis stengsis pareiti į savo namus Giržadų kaime. Žinojau, kad nori susitikti su motina ir seserimis. Rugpjūčio 15 d. , Žolinės atleidų ankstyvą rytą, jis žuvo Šidagių kaime pas mano tetą Prancišką Bičkienę. Čia vėl pasistengė išdavikas!

Kaimynai pasakoja, kad Mickiškės kautynėse žuvo septyni partizanai. Juos visus nuvežė į Batakus ir suguldė aikštėje. Sužinojau, kad žuvo ir tie keturi vokiečiai, Steponas Norkus-Stepukas, Jonas Jakutis-Plechavičius ir Juozas Kaminskas. Batakių sribai žuvusius partizanus užkasė šalia evangelikų-liuteronų bažnyčios. Dabar toje vietoje pastatytas paminklas, tvarkoma aplinka. Paminklą 1992 m. rugpjūčio pabaigoje pašventino kunigas Stanislovas Venckus, buvęs Intos ir Rešiotų lagerių kalinys.

Netrukus pas mane atėjo Alberto Norkaus-Linksmučio jaunesnioji sesuo Albina ir man nepažįstama mergina. Pasisakė vardą ir pavardę: Bronė Gedvilaitė. Jos papasakojo apie Saturną. Kol sribai vaikėsi mane Užšešuvių miškelyje, Saturnas, sukaupęs jėgas, su mano automatu rankose nušliaužė nuo šieno, išlindo iš daržinės, surado tvoroje plyšį, nakties tamsa ir lietus jį išgelbėjo. Bronė Gedvilaitė yra iš Lybiškių kaimo. Ji pasakoja, kaip ji ir jos seserys rado Saturną, parsigabeno namo, įrengė slėptuvę, kurioje jis dabar yra. Kartu su juo toje pačioje slėptuvėje gydosį sunkiai sužeistas Antanas Norkus-Antoška. Bronė Gedvilaitė prašo, kad atečiau jų aplankyti. Sutariame, kad rytojaus dieną ateisiu. Kadangi tiksliai nežinau, kurioje Lybiškių kaimo vietoje yra Gedvilų sodyba, mane lydės Albina Norkutė. Su savim pasiimu visus kunigo Mociaus dovanotus

vaistus, neseniai atneštus Leono Plienaičio. Pakeliui užeinu į Petkaičių miško stovyklą, randu Juodį, Gegužiuką, Linksmutį ir Kaziuką. Kaziuku būryje vadinome šimkaitiškį Kazį Valaitį. Jie jau žino, kad aš išvedžiau Saturną, pasakoja, kaip jie išliko gyvi: Su Norkute nueiname į Gedvilų sodybą. Čia, kaip ir Mockevičienės sodyboje, gyveno trys seserys su mama. Veda mane prie daržinės. Ji, kaip ir visos daržinės, apkalta ilgomis lentomis. Praskleidžia lentas, ir pamatau šiene tuštumą, joje guli Saturnas ir Antoška. Vietos yra užtenkamai, atsisėdu šalia jų. Abu pasakoja, kaip čia pateko, džiaugiasi, kad Gedvilaitės nuoširdžios, rūpestingai juos gydo, gerai maitina. Antoška rodo savo žaizdas, suskaičiuoja jas - penkiolika. Dviejose vietose peršauti rankų raumenys, pataikė į koją, peršautas šonas. Visur po dvi arti viena kitos skylutes. Tik vienoje rankoje, aukščiau plaštakos, plati žaizda. Antoška sako: „Čia pataikė sprogstamoji kulka". Žaizdos tik pradeda gyti. Abiejų savijauta nekokia. Atsisveikinu. Prašo juos aplankyti. Pažadų. Praeina kelios dienos, ir vėl einu į Lybiškius. Ir šį kartą pirmiausia užsuku į Petkaičių mišką. Randu tuos pačius vyrus. Kazys Valaitis duoda man gerai veikiančią revolverį ir sako: „Nunešk jiems, gal reikės!" Nuėjau temstant. Namuose radau visą Gedvilaičių šeimą ir Saturno žmoną Zosę Strainienę. Sutemus einame į slėptuvę ir parsivedame juos į kambarį. Gedvilaitės perriša žaizdas, jos kiek apgijusios, bet nesugijusios. Nekokia Antoškos savijauta, o Saturno bloga: kelios dienos laikosi aukšta temperatūra, dažnai kosti. O tai pavojinga: tą jo kosėjimą gali išgirsti svetimas žmogus. „Žmonės sako, kad ožka kosti kaip žmogus, - sako viena Gedvilaitė. - Suradau ožką ir pririšau prie daržinės. Stribai žiaurūs, bet žiopli, gali patikėti, kad ožka kosti kaip žmogus". Ne veltui sakoma, kad ožka yra velnio padaras: kad ir soti, ji mekena, bliauna, prunkščia, kosti. Prie tvarto pririštas sargus šuo.

Valgome vakarienę. Po vakarienės paduodu Saturnui revolverį. „Jo mums tetrūko!" - sako. Apžiūrinėja, išima šovinius, du įdeda, kitus supila į mano švarko kišenę ir sako:

„Mes su jais nekariausime! Mums užteks dviejų šovinių!" Mums aišku, kad abiejų sveikatos būklė rimta. Gedvilaitės, nors ir labai stengiasi, bet reikia gero gydytojo. Skaudvilėje, Eržvilke, Nemakščiuose mes tokio gydytojo nežinome. Batakijuose senokai gyvena ir žmonės gydo felčeris Rimša. Žmonės jį vadina Rimšiuku. Gedvilaitės nuvažiuos į Batakius ir paprašys atvažiuoti Rimšiuką.

Pradėjo švisti. Laikas ligonius vesti į slėptuvę. Nuo manęs neatstoja Norkus: „Daktariuk, nepalik manęs čia! Aš čia žysiu! Vesk į stovyklą!" Suprantame, kad tokių gydymosi ir gyvenimo sąlygų, kaip čia, jis stovykloje neturės. Būtų labai gerai, kad jis dar kelias dienas pasiliktų Gedvilaičių prižiūrimas, apgytų žaizdos. Gedvilaitės ir Strainienė įkalbinėja dar šį kartą pasilikti, joms pritariu ir aš. Tikimės, kad po Rimšiuko apžiūrėjimo viskas bus aiškiau. Nenoromis jis nusileidžia, tik pasako man: „Kai kitą kartą ateisi, tikrai su tavim išeisiu!" Tyli šuo. Jokio įtartino garso. Nuvedame juos į slėptuvę ir paguldome. Aš išeinu į namus.

Kitos dienos popietę ateina pas mus mano teta Gaidauskienė iš Šiaudinės kaimo. Tik įėjusi į vidų, praneša skaudžią žinią: Strainys ir Norkus jau nušauti! Guli Batakijuose aikštėje. Daugiau ji nieko nežino. Žmonės kalbėjo visai: vieni sakė, kad Rimšiukas išdavė, kiti sakė, kad su Gedvilaite važiuojantį Rimšiuką sekė šnipas, treči - dar kitaip. Žmonės kalbėjo, kad po Rimšiuko apsilankymo Gedvilaičių sodybą apsupo didelis būrys enkavedistų ir stribų. Pirmiausia apsupo daržinę, šaukė, kad pasiduotų. Pasigirdo du revolverio šūviai, ir vėl tylą. Užpuolikai atplėšė daržinės lentas, slėptuvėje gulėjo negyvi Saturnas ir Antoška.

(Gedvilaičių likimas aiškus: motiną ir dukteris suėmė, žiauriai tardė. Nežinau, kokias bausmes jos gavo, tik girdėjau, kad Bronė keletą metų kalėjo Vorkutos lageriuose. Gal ji ir jos seserys dar tebėra gyvos, tik jos vienos galėtų papasakoti, ką iškentėjo ir kas tada darėsi jų sodyboje. Bet jos iškentėjo vienos, nieko neišdavė. Praėjus kelioms savaitėms po Saturno žūties, jo žmona Zosė pagimdė sūnų ir pakrikštijo jį Jonu.)

Karstas su būrio vado Jono Strainio-Saturno ir partizano Antano Norkaus-Antoškos ką tik iškastais palaikais Gryblaukio miške netoli Batakių miestelio 1988 m. vasarą. Iš kairės ketvirtas stovi Saturno sūnus Jonas (g. 1945 m.), septintas - sūnus Steponas (g. 1942 m.) ir brolis Steponas Strainys

Po Mickiškės kautynių, žuvus Saturnui ir kitiems, Saturno būrys suiro. Dalis vyrų perėjo į Antano Stoškaus-Railos ir kitus būrius. 1945 m. pabaigoje ir 1946 m. pradžioje kaimuose apie Petkaičių mišką laikėsi Vladas Pečkauskas-Gegužiukas, Juozas Norkus-Juodis ir Albertas Norkus-Linksmutis. Atsirado ir ketvirtas, ligi tol nepažįstamas partizanas. Aukštoko ūgio, su barzdele. Iš jo elgesio ir kalbos buvo matyti, kad jis yra išsilavinęs, kultūringas ir taktiškas, bet savo draugams reiklus ir drausmingas. Jis buvo to mažyčio būrelio vadas. Jo slapyvardis Leonas, netrukus jis tapo Vyteniu. Su savo būreliu dažnokai užeidavo į mūsų namus, nevengė kaimynų. Kiekvienas susitikimas su Leonu-Vyteniu buvo man savaip malonus ir įdomus. Supratau, kad jis gerai žino mano ryšius su Jonu Kubiliumi-Bernotu, su Petru Ruibiu-Garbštu, su Lydžio rinktinės OS (Organizacinio skyriaus) vadu Kazimieru Ruibiu-Eiva, žino ir ką veikiau su Saturnu ir jo vyrais. Vytenis savo pranešimus Garbštui atnešdavo man, o aš persiūsdavau į Lydžio štabą. Iš

Antanas Stoškus su seserimis ir pussesere

štabo pranešimus ir įsakymus atsiųsdavo man, ir aš juos perduodavau Vyteniui. Taip buvo iki mano pirmo suėmimo 1946 m. vasario 7 d.

Artimiau susipažinęs su Leonu-Vyteniū, sužinojau, kad jis - Vaclovas Ivanauskas. Mokėsi Raseinių gimnazijos aukštesnėse klasėse, bet dėl suprantamų priežasčių negalėjo jos baigti. Sugrįžus komunistams, nuo armijos slapstėsi pas patikimus žmones, vėliau išėjo pas partizanus.

Po Saturno ir Antoškos žūties gyvenau tėviškėje. Palaikiau ryšius su Lydžio rinktinės vadu Garbštu ir partizanais. Buvau atsargus ir apdairus, pasimokęs kiekvienu momentu išvengti susitikimo su Rybakovu ir jo „narsiaisiais kareiviais“. Vieną dieną mus aplankė Skaudvilės gyventojas Antanas Valantiejus. Tai mano tėvo bendraamžis, abu gimė Paltiniškės kaime, kartu augo, gerai visą laiką sugyveno. Valantiejus sako, kad Skaudvilėje yra Skaudvilės valsčiaus karinis stalas, kurio viršininkas - jo geras pažįstamas Pranas Vitkauskas. „Dabar, - sako Valantiejus, - registruojasi vyrai, kurie nėjo į armiją. Vitkauskas tvarko tų vyrų dokumentus, veža į Tauragės karinį komisariatą, parveža karinius bilietus. Jis mažai raštingas,

daug geria, nesusitvarko su tais popieriais. Reikia jam padėjėjo. Aš pasiūliau jam tave. Sutiko priimti. Nueik rytoj ir su juo susitarsi." Pagalvojau, kad Valantiejaus pasiūlymas geras. Kasdien būsiu Skaudvilėje, kasdien mane matys Rybakovas ir stribai, neįtarinės, kad palaikau ryšius su partizanais. Su Vitkausku kitą dieną susitarėme greitai ir tą pačią dieną pradėjau dirbti jo padėjėju. Reikia užpildyti dokumentus tam, kuris nori gauti karinį bilietą. Užpildau anketą ir sau, o po kelių dienų Pranas Vitkauskas ir man parveš karinį bilietą. Sutvarkau vieno žmogaus popierius ir dedu į rašomojo stalo stalčius. Sutvarkau kito - vėl į tą patį stalčių. Vitkauskas vieną kartą per savaitę važiuoja į Tauragę ir parveža karinius biuletenus. Retas atvejis, kad ateitų vyras, eina ir eina moterys, motinos, žmonos. Už vargą jos Vitkauskui atneša butelį ruginės, lašinių, kumpio gabalą, naminių dešrų. Vitkauskas neišdidus ir neišrankus: geria ir užkandžiauja iš pat ryto. Pavaišina jį viena kita moteriškė, eina jis į gretimą kambariuką ir miega po kelias valandas. O moterys vis eina. Aš rašau popieriukus ir dedu į stalčių. Siūlo man pasivaikinti, bet atsisakau. Po kelių valandų atsikvoši Vitkauskas. Akys drumzlinos, savijauta bloga, ieško „vaistų" rašomojo stalo stalčiuose, nepaklausia, kiek moteriškių buvo atėjusių.

Padirbėjau kelias dienas ir atėjo rugsėjo pirmoji - mokslo metų pradžia. Nepriklausomybės metais Skaudvilėje buvo šešių skyrių pradžios mokykla. 1940 m. rudenį Skaudvilėje atidarė progimnaziją. 1944 m. pabaigoje suėmė jos direktorių Jucių. Skaudvilėje liko jo žmona mokytoja ir mažametė dukrelė.

Artėjant rugsėjo pirmajai sužinojau, kad Eržvilke bus palikta progimnazija, Skaudvilėje atidarys gimnaziją. Nunešiau prašymą, kad mane priimtų į septintą klasę. Mat pernai Tauragės gimnazijos septintoje klasėje mokiausi tik iki Kūčių.

Praeina kelios dienos, ir mes, mokiniai, susipažįstame, priprantame ir prie naujų mokytojų. Mokytoja Jucienė mums pasakoja apie Darviną, bet mes netikime, kad esame kilę iš beždžionės. Buvęs Telšių kunigų seminarijos klierikas, dabar

mokytojas Jonas Raudonis dėsto SSRS konstituciją, mokytoja Jezerskaitė - rusų kalbą. Mokiniai nesidomi SSRS konstitucija ir rusų kalba, todėl jie nemėgsta Raudonio ir Jezerskaitės, šaiposi iš jų ir pravardžiuoja. Mūsų direktorius Stanislovas Norgėla. Žinome, kad vokiečių okupacijos metais jis mokytojavo Šilalės gimnazijoje, ten buvo mokinių mėgstamas ir populiarius. Mums, septintokams, jis dėsto lotynų kalbą, psichologiją, logiką ir Lietuvos istoriją. Mokomės iš Adolfo Šapokos vadovėlio „Lietuvos istorija“. Direktorius per istorijos pamokas kalba drąsiai, su karšta ugnele, kartais mums atrodo, kad mes mokomės nepriklausomoje Lietuvoje. Čia sutikau Onutę Valantiejtę, laimingai pabėgusią iš Mickiškės miško. Šeštoje klasėje mokosi Elena Mockevičiūtė. Susitinkame, pasikalbame. Ketvirtoje klasėje mokosi Apolonija Liekytė, Viadukas - antroje klasėje. Apolonija prisimena tą vakarą jos tėviškėje. Kai ji pamatė stribus, spruko į vasaros virtuvėlę. Čia ją ir atrado stribai. Ją žiauriai tardė. Ji aiškino, kad „banditai“ buvę ginkluoti, jai grasiņę, ji vykdžiusi reikalavimus, bet nepažinusi nė vieno. Nusivarė ją į būstinę, pakamavo kelias valandas ir paleido. „Iš stribų būstinės išėjau apsvaigusi, akyse buvo tamsu“, - pasakojo Apolonija Liekytė. Penktojoje klasėje mokėsi Antano ir Jono Jakučių sesuo Michalina Jakutytė. Buvo ir daugiau mergaičių ir berniukų, kurie turėjo pažįstamų partizanų, buvo jų ryšininkai, ypač Eržvilko gimnazijos moksleiviai. Tai suprantama, nes juos mokė Petras Ruibys-Garbštas, Jonas Kubilius-Bernotas, lituanistas Pranas Gailiūnas, muzikas Bronius Dūda ir kiti mokytojai, kurie vienaip ar kitaip dalyvavo Lydžio rinktinės štabo ir pogrindžio veikloje. Skaudvilės gimnazijose komjaunuolių tada dar nebuvo ir niekas jų neorganizavo. Todėl natūraliai Skaudvilės gimnazijoje atsirado stiprus, sąmoningas branduolys, kurio niekas neorganizavo ir kuriam niekas nevadovavo.

1966 m. vasarą Skaudvilėje netikėtai sutikau buvusį savo klasės draugą Gerasimą Marengolčą. Gerasimas buvo dailininkas, žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ meninis redaktorius, bet iš jo žodžių dvelkė anuometinės mūsų nuotaikos ir idealizmas.

Visi tada mes buvome vienodi „nusikaltėliai“ ir kiekvieną iš mūsų galėjo suimti ir nuteisti. Tu, Izidorius Stoškus, Apolinaras Klivečka, Salomėja Šimaitytė, Zosė Liekytė buvote suimti, bet mūsų neišdavėte, ir mes išlikome laisvėje“, - pasakė Gerasimas Marengolcas.

Plačiau reikėtų prisiminti ir pakalbėti apie abiturientus Izidorių Stoškų-Maurą, Apolinarą Klivečką ir kitus, daug prisidėjusius kovojant su okupantais, taip pat mokytojas Aliną Kulviecaitę, Bronę Steponavičiūtę, Janiną Rimidaitę (vėliau Krakutienę), Eleną Mockaitytę ir Skaudvilės kleboną Antaną Augustį. Šie mokytojai skiepijo moksleiviams meilę Lietuvai, tiesai, mokė neapkęsti blogio ir visų tų, kurie neša mūsų tautai nelaimės. Kunigas Antanas Augustis per mokytoją Aliną Kulviecaitę duodavo pinigų pagrindžio reikalams. Su pagarba reikia paminėti jauną gimnazijos mokytoją Apoloniją Rubšytę. Jos padedami, kūrėme Šilalės ir Laukuvos valsčių organizacinius skyrius (OS). Ji man patarė kreiptis į Šilalės gimnazijos abiturientą Mečislovą Dargužą-Arą. Jis sutiko Šilalės valsčiuje organizuoti organizacinį skyrį.

Prieš pat Kalėdas aukštesniųjų klasių mergaitės pažadėjo per atostogas numegzti partizanams vilnionių pirštinių, kojinių, šalikų, megztukų. Į mokyklą grįžome po Trijų Karalių. Jos man padavė nemažą naminės drobės užvalkalą, pilną raštuotų vilnionių pirštinių, kojinių, meniškais raštais išmargintų šalikų ir megztukų. Visa tai perdaviau Lydžio rinktinės vadui Petruui Ruibiui-Garbštui.

Paaugo ir pradėjo bręsti, vyriškėti paaugliukai, praėjo vieni kiti metai, budrūs sovietinės santvarkos saugotojai atkreipė į juos dėmesį. 1946 m. gruodžio pabaigoje čekistai suėmė ir nuteisė abiturientus Juozą Jokubauską, Vitalijų Gudavičių ir septintoką Simą Baužą, Onutę Paleckytę ir Petrę Vasiliauskaitę, Aleksą Ivanauską, Balį ir Dainių Habdangus, Juozą Kinderį, Stasį Mačiulį ir Aleksą Dabulskį, Apoloniją Liekytę ir jos brolių Vladą, tik pradėjusį mokytojauti Stasį Venckų. Suėmė ir nuteisė mokytoją muziką Bronių Dūdą, Valę Mačiulytę, Onutę Vai-

Kęstučio apygardos partizanai. Trečias iš kairės sėdi Henrikas Danilevičius-Vidmantas

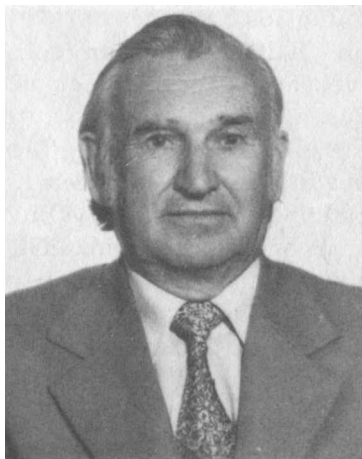
siauskaite, Joną Paleckį ir kitus buvusius Skaudvilės gimnazijos moksleivius ištremė į Sibirą.

Į Skaudvilės gimnaziją įstojau su Lydžio rinktinės vado Petro Ruibio-Žigo, Garbšto žinia. Apie tai žinojo ir Henrikas Danilevičius-Vidmantas. Abu man pritarė. Kasdien iš tėviškėsėjau į gimnaziją, bet visa mano energija ir mintys buvo skirtos Vaclovo Ivanausko-Vytenio partizanams, Lydžio vadams ir kitokiems pagrindžio reikalams. Pamokas lankiau normaliai, savo elgesiu stengiausi neišsiskirti iš kitų moksleivių. Gerai žinojau aukštesniųjų klasių moksleivių nuotaikas - jos buvo nesovietiškos. Po pamokų grįždavau į tėviškę. Sutemus dažnokai ateidavo Vaclovas Ivanauskas-Vytenis, Juozas Norkus-Juodis, Albertas Norkus-Linksmutis, Vladas Pečkauskas-Gegužiukas. Vytenis palikdavo savo rašytus pranešimus Lydžio rinktinės vadams, atiduodavau jam iš rinktinės štabo gautus pranešimus, įsakymus, pagrindžio spaudą. Žinojau, kad

Lydžio rinktinė apėmė visą buvusios Tauragės apskrities teritoriją: Batakių, Eržvilko, Gaurės, Kaltinėnų, Kvėdarnos, Laukuvos, Skaudvilės, Šilalės, Švėkšnos, Tauragės, Žemaičių Naumiesčio ir Žygaičių valsčius. Kiekvienas valsčius turėjo slapyvardį: Batačiai-Bijūnas, Eržvilkas-Fikusas, Gaurė-Mėta, Skaudvilė-Kriaušė, Šilalė-Diemedis, Tauragė-Rezeta ir t. t. Vėliau sužinojau, kad Lydžio rinktinėi priklausė ir trys buvusios Raseinių apskrities valsčiai: Nemakščių, Šimkaičių ir Viduklės. Jie taip pat turėjo slapyvardžius. Svarbi užduotis buvo visuose Lydžio rinktinėi priklausiusiuose valsčiuose surasti energingų ir atsidavusių žmonių, kurie savo teritorijoje suburtų organizacinį skyrį (OS). Eržvilko, Batakių, Gaurės, Skaudvilės ir kituose valsčiuose arčiau Lydžio rinktinės štabo 1945 m. OS buvo, turėjo savo valsčių OS pirmininkus, pavaduotojus, žvalgybos viršininkus ir kitus atsakingus asmenis. Kai valsčiuje gerai organizuotas OS, galima visokeriopai padėti valsčiaus teritorijoje esantiems partizanams. Oficialiai buvau Lydžio rinktinės štabo atstovas organizaciniams reikalams.

1945 m., pasibaigus mokslo metams, iš Eržvilko į Šilalę atvažiavo Petras Ruibys-Garbštas, susitiko su Šilalės krašto partizanais, pagrindininkais, susitarė ryšio ir kitokiais klausimais. Šilalės (Diemedžio) valsčiaus OS pirmininke sutiko būti mokytoja Stasė Irtmonaitė-Radvilaitė. Petrui Ruibiui ji darė gerą įspūdį. Ne kartą jis man pasakojo apie jos energiją, sumanumą ir išradingumą. Pagrindinis ryšys tarp Šilalės ir Eržvilko ėjo per Skaudvilę. Tarpinis ryšio punktas buvo Šiurpiškės kaime, Paleškių sodyboje. Iš Lydžio štabo ir Šilalės atsiųsti pranešimai, įsakymai, pagrindžio spauda ir visa kita patekdavo į Bronės Palektytės, jos brolių Povilo ir Juozo rankas, jie žinojo, kokiais keliais ir kam perduoti.

Vasaros pabaigoje Šilalės valsčiaus sovietinės valdžios pareigūnai susiruošė važiuoti į Tauragę pas aukštesnius viršininkus pasitarti. Apie šią kelionę žinojo Šilalės apylinkėse buvę partizanai. Miške suruošė pasalą. Žuvo kai kurie Šilalės valsčiaus viršininkai, buvo sužeistų, sribai išlakstė. Po šio

Stanislovas Norgėla

įvykio įsisiautėjo enkavedistai, areštavo kelis Šilalės valsčiaus OS narius ir ryšininkus. Stasė Irtmonaitė-Radvilaitė ir kai kurie kiti, norėdami išvengti arešto, slapstėsi. Taip sužlugo gerai organizuotas Šilalės valsčiaus OS skyrius, ir dabar aš privalėjau surasti žmogų, kuris vėl viską atkurtų. Tokius pat skyrius privalėjau suorganizuoti Kaltinėnų ir Laukuvos valsčiuose. Tai padarėme 1946 m. sausio pabaigoje, kai iki mano ir Skaudvilės gimnazijos abituriento Izidoriaus Stoškaus-Mauro arešto buvo likusios kelios dienos.

Su Šilalės komunistais valdininkais į Tauragę turėjo važiuoti gimnazijos mokytojas Stanislovas Norgėla. Jis turėjo reikalų Tauragės švietimo skyriuje. Išvakarėse kažkas pasibeldė į Norgėlos kambario langą. Prie durų stovėjo aukštoko ūgio nepažįstamas vyras. Jis pasakė Norgėlai: „Rytoj į Tauragę nevažiuok!“ ir dingo tamsoje. Mokytojas S. Norgėla buvo doras lietuvis, nesibičiuojo su komunistais ir suprato, kad kelionė į Tauragę su jais gali būti pavojinga gyvybei. Abi pažastis stipriai ištrynė druska, pakilo aukšta temperatūra, žmona nuėjo į polikliniką, parsivedė budinčią felčere. Ji davė išgerti kažkokių

tablečių, įsakė gulėti, kol temperatūra nukris. NKVD tardė S. Norgėlą, sakė, kad jis žinojęs apie būsimą partizanų užpuolimą. Patardė, pakamavo jį kelis kartus, bet neareštavo. Vėliau daug metų jis dėstė Lietuvos žemės ūkio akademijoje.

1945 m. pradžioje Bijūno (Batakių) valsčiaus organizacinio skyriaus (OS) vadu buvo Eidintų kaimo ūkininkas Kleopas Valantiejus-Neptūnas. Jis turėjo 6 seseris, visos jos buvo partizanų ryšininkės. Kleopo Valantiejaus ūkis buvo netoli Batakių geležinkelio stoties. Jis palaikė ryšius su Lydžio rinktinės vadovybe, su Jono Strainio-Saturno ir kitų būrių partizanais, kurie atsikeldavo į Batakių miškus. Bet jį įtarė, areštavo, Tauragėje uždarė šubertynės požemiuose, žiauriai tardė. Jis neprisipažino pateiktų kaltinimų, atlaikė visus mušimus, kankinimus. Kadangi čekistai iš jo nieko neišgavo, po kiek laiko paleido, perspėdami, kad kiekvienas jo žingsnis bus sekamas ir mažytis kryptelėjimas į šalį - naujas areštas. O tada jau niekas neišgelbės. Jis ir toliau palaikė ryšius su Jonu Strainiu, jo būrio vyrais, su Lydžio štabo vadovybe, bet visu krūviu dirbti negalėjo. Reikėjo perorganizuoti Batakių valsčiaus OS.

Buvo rugsėjo pabaiga. Iš Lydžio rinktinės štabo gavau pranešimą atvykti į susitikimą. Susitikimo vieta - Būdų dvaras šalia vieškelio Skaudvilė-Eržvilkas, penki kilometrai nuo Eržvilko. Pranešimo apačioje aiškiai įskaitomas slapyvardis - Garbštas. Žinojau, kad Garbštas - tai Eržvilko gimnazijos mokytojas Petras Ruibys, nepriklausomos Lietuvos karininkas, Lydžio rinktinės vadas. Iš Skaudvilės iki Būdų dvaro 15 kilometrų. Pasibaigus pamokoms, važiuoju dviračiu. Sutartoje vietoje radau manęs laukiantį Petrą Ruibį. Abu susėdome sename sode. Pagrindinė tema buvo, kaip perorganizuoti Batakių valsčiaus OS. Paminėjau Šiaudinės kaimo gyventoją Joną Gaidauską pavarde. Žinojau, kad jis yra sumanus, energingas, palaiko ryšius su partizanais. „Reikia sugalvoti jam slapyvardį, tegu jis bus Breivė“, - pasakė P. Ruibys. Po kelių dienų sutikau Joną Gaidauską, paaiškinau, kokios bus jo pareigos. Jis pasakė: „Jei reikia, neprieštarauju“.

Jono Gaidausko-Breivės pavaduotoja tapo Kleopo Valantiejaus sesuo Morta Valantiejtė-Pelėda, taip pat Batakių progimnazijos mokytoja Morta Šimaitytė-Vėjelis, Antanas Kairys-Apuokas. Vėliau į Batakių OS štabą įėjo Batakių progimnazijos direktorius Jonas Karosas-Rugys, mokytojas Leonas Juškaitis ir kiti. Jie visi dirbo energingai, sutartinai, palaikė ryšius su Kęstučio apygardos vadu Juozu Kasperavičiumi-Šilu, Visvydu, Petru Paulaičiu-Aidu, kitais apygardos vadais, su jų teritorijoje esančiais partizanais, teikė jiems visokeriopą paramą. Juos visus susekė, suėmė ir nuteisė.

1945 m. vieną spalio vakarą į mūsų namus atėjo Kazimieras Ruibys. Jis buvo Lydžio rinktinės OS vadas, Petro Ruibio brolis. Gera nusimanė radijo technikoje, vietiniai žmonės vadino jį inžinieriumi. Jo slapyvardis buvo Eiva, Inžinierius - tarsi antaras slapyvardis. Kelis kartus mudu susitikome mano tėviškėje. Nakvodavo. Kiekvieną kartą aptardavome organizacinius, ryšio ir kitus reikalus.

1945 m. rudenį paskelbė, kad milicijoje išduos sovietinius pasus ir gyventojai juos privalės pasiimti per 10 dienų. Pirmą pasų išdavimo dieną aš nuėjau į miliciją. Prie stalo sėdėjo stribas ir išrašinėjo naujus pasus. Patalpoje buvo Skaudvilės stribų vadas Rybakovas, keli stribai ir keli žmonės, atėję pasiimti pasų. Stribai garsiai ir triukšmingai kalbėjo, rūkė. „Į Norkiškės ateina banditai“, - pasakė Rybakovas. Šie jo žodžiai mane tarsi šaltu vandeniu apliejo: juk mano gimtasis kaimas Norkiškės. Kai pasus išrašinėjantis stribas manęs paklaus, kokiame kaime gyvenu, Rybakovo ir kitų stribų akivaizdoje pasakysiu, kad gyvenu Norkiškės kaime, atkreipsiu jų dėmesį. Mano ir brolio gimimo metrikuose buvo įrašytas Norkiškės kaimas, bet gretimų kaimų gyventojai Norkiškės kaimą vadino Mozeriške. Pats kaimas buvo mažas, tik 6 sodybos ir Norkiškės dvaras. Kaimo pradininkai, broliai Jonas ir Stasys Mozeriai, dar šio šimtmečio pradžioje iš Norkiškės dvaro nusipirko žemės. Nuo jų pavardės mūsų kaimą vadino Mozeriške. Atėjo mano eilė. Stribas paklausė: „Koks kaimas?“ - „Mozeriške!“ - atsakiau. Tylėjo Rybakovas,

tylėjo kiti sribai. Kitą dieną pasus pasiėmė tėvas ir brolis. Ligi pat šiol visuose dokumentuose įrašytas Mozeriškės kaimas. Šiandien Norkiškės-Mozeriškės kaimas labai nunykęs, tebes-tovi tik Jono Zakarausko, Antano Galkausko ir Petro Mozerio pastatai, o Norkiškės dvaro teritorijoje sovietiniais metais pa-statyta gyvenvietė, vadinama Norkiške.

1945 m. rudenį Rybakovo sribai ir Skaudvilės igulos enkavedistai susidomėjo Paleckių ir mūsų sodybomis. Rybako-vas atsivesdavo sribus, lįsdavo į kamara, lipo ant aukšto, kaišiojo nosis į klėtį, tvartus, daržinę, - visur ieškojo banditų.

1946 m. sausio antroje pusėje vėlokai vakare Rybakovas su sa-vo „šaunuoliais“ atsibastė į mūsų namus. Kartu su Rybakovo sribais atėjo ir NKVD karininkas, keli kareiviai. Šį kartą Ryba-kovas buvo priekabus, piktas ir nesukalbamamas. Nors tėvą, brolių jis pažinojo, bet reikalavo parodyti pasus ir kitus dokumentus. Mūsų dokumentai buvo tvarkingi, ir Rybakovas prie mūsų ne-prikibo. Užkliuvo samdinė Jadvyga Rubšytė, kuri buvo ir mūsų šeimininkė. Įsakė eiti su jais į Skaudvilę kažko išsiaiškinti. Ji, apsilvilkusi kasdieniais drabužiais, išėjo. Išeidamas Rybako-vas pasakė, kad kažką Skaudvilėje išsiaiškins ir tą patį vakarą ją paleis. Namą ji grįžo po keturių parų.

Pasakojo, kad tą patį vakarą ją nuvežė į Tauragę, šubertynę, mušė, plūdo, reikalavo pasakyti, kad į Žičkų sodybą ateina ban-ditai. Pakamavę kelias paras ir nieko neišgavę, paleido namo. Iš Tauragės į namus ji 25 kilometrus parėjo pėsčia.

Buvo aišku, kad Rybakovas seka mus, Paleckius ir kitus do-rus žmones. Supratome, kad mane ir Steponą bet kada gali su-imti, daryti kratą mūsų namuose. Steponas tada dar negalvojo išeiti pas partizanus, bet turėjo įsigijęs automatą „dešimtuką“, nemažai šovinių. Tą savo „dešimtuką“ išardė, stropiai išvalė, gerai ištepė, sudėjo, nunešė į Rakausko ganyklą, surado tankią eglę ir joje pakabino. Neseniai aš buvau gavęs naują, visiškai nenaudotą šapirografo juostą. Ją turėjau atiduoti Lydžio rinktinės vadui Petru Riibiui-Garbštui. Kol perduosiu, gali praeiti kelios dienos, todėl nutarėme tą juostą paslėpti.

Nunešėme ją į jaują, suvyniojome į naminę drobę, užpylėme storą sluoksnį pelų, užvertėme krūvą šiaudų. Mūsų namuose buvo kelios dešimtys knygų, išleistų nepriklausomybės ir vokiečių okupacijos metais. Turėjau įsigijęs Bernardo Brazdžionio eilėraščių rinktinę „Per pasaulį keliauja žmogus“! Maironio „Pavasario balsus“ ir kt. Tų knygų nutarėme neslėpti, nes žinojome, kad Rybakovas yra mažai raštingas, sribai taip pat mažaraščiai, į Maironio, Brazdžionio eilėraščius nekreips dėmesio. Į šalį atidėjome vokiečių metais išleisto „Lietuvos archyvo“ penkis tomus, dar kelias knygas, kurios galėjo užkliūti Skaudvilės sribams. Turėjau nedidelio formato daktaro Germanto knygą „Komunizmas - didžiausia žmonijos nelaimė“. Ją taip pat paslėpiau. Peržiūrėjau prieš kelias dienas iš Lydžio rinktinės štabo gautus dokumentus. Viename lape buvo surašyta 13 valsčių, priklausiusių tuometinei Tauragės apskrčiai. Šalia valsčiaus pavadinimo buvo to valsčiaus slapyvardis, kitame lape - visų tuometinių štabo narių pavardės ir slapyvardžiai, pavadinimai skyrių, kuriems jie vadovavo. Tas knygas užnešiau ant aukšto ir užkasiau po storu spalių sluoksniu.

1945 m. pabaigoje ir 1946 m. sausio mėnesį visi laikraščiai ir žurnalai spausdino daug straipsnių apie būsimus pirmuosius rinkimus į LSSR Aukščiausiąją tarybą. Tie rinkimai turėjo įvykti 1946 m. vasario 10 dieną. Skaudvilėje ant stulpų, ant namų sienų, tvorų buvo išklijuoti 16-osios lietuviškos divizijos vado pulkininko Vlado Motiekos portretai ir jo biografija, kurioje buvo liaupsinami nuopelnai sovietų valdžiai ir ištikimybė komunistų partijai. Bet žemaičiai jo nuopelnų nevertino ir nesiruošė už jį balsuoti.

Vytenis su savo partizanais svarstė, kurioje apylinkėje jie galėtų „pabalsuoti“ už pulkininką Vladą Motieką. Lydžio rinktinės štabas taip pat ruošėsi rinkimams: spausdino nedidelius atsisaukimus, kuriuose ragino žmones nedalyvauti rinkimuose ir nebalsuoti už komunistus. Tuos atsisaukimus gyventojams platino valsčių organizaciniai skyriai, ryšininkai, partizanai ir kiti žmonės. Sausio pradžioje gavau Petro Ruibio kvietimą atvykti į susitikimą su juo. Susitikau su juo Eržvilko

mokyklos mokytojų kambaryje per trečiąją pertrauką. Išvažiavau į Eržvilką dviračiu. Radau Petrą Ruibį-Garbštą ir Henriką Danilevičių-Vidmantą. Ruibys paprašė atvažiuoti į jo namus Kulvertiškės kaime pasikalbėti. Namuose radau jo žmoną ir 4-5 metų dukrelę Dalytę. Netrukus jis pats parvažiavo dviračiu iš mokyklos. Kartu pavalgėme pietus ir vakare ilgai kalbėjome. Rytą jo žmoną paruošė pusryčius. Ant jo kelių sėdėjo Dalytė ir valgė kartu su mumis. Ruibys ją glamonėjo, glostė jos plaukučius, sakė: „Už Tėvynę mirti nebijau! Tik gaila ją palikti!“ Apie būsimus rinkimus kalbėjome nemažai, prašė perduoti nurodymus Vyteniui, kaip jis turi elgtis rinkimų išvakarėse ir rinkimų dieną. Išeinant padavė man maždaug 50 atsišaukimų. Atsišaukimus sukišome į tuščiaidurius dviračio rėmus. Jis pasakė, kad po kelių dienų atsivęs dar apie 50 tokių atsišaukimų, kuriuos turėsiu išskirstyti ir perduoti Skaudvilės, Šilalės, Kaltinėnų ir Laukuvos valsčių organizacinio skyriaus (OS) vadams. Atsisveikindamas Petras Ruibys pasakė: „Į Šilalę ir Kaltinėnus tu nevažiuok! Rybakovas ir enkavedistų šnipai tave pažįsta, gali sekti! Pasiųsk Izidorių Stoškų-Maurą. Skaudvilės strībai jo nepažįsta ir neatkreips dėmesio“. Kartu važiavome iki kryžkelės, atsisveikinome, jis nuvažiavo į mokyklą, aš pasukau namo. Staiga pamačiau būrį ginkluotų enkavedistų. Susitikimas neišvengiamas. Bet manęs nestabdė, nuėjo savais keliais. Kitą dieną einu į pamokas. Viskas normalu, nė vienas mokytojas nesiteirauja, kodėl vakar nebuvau mokykloje. Izidoriui Stoškui pasakiau, kokias užduotis turės atlikti. Jis sutiko viską padaryti. Daviau jam keletą atsišaukimų, kuriuos jis tuoj pat išdalijo. Atsišaukimus išdalijau ir aš pats. Vieną atsišaukimą daviau savo klasės draugei Stasei Kisielytei. Kelis atsišaukimus paėmė brolis Steponas. Kiek liko, atidaviau Vyteniui ir jo būrio vyrams. Netrukus gavau tuos 50 atsišaukimų. Didesnę dalį Izidorius Stoškus išvežė į Šilalę ir Laukuvą, atidavė Šilalės organizacinio skyriaus (OS) vadui, Šilalės gimnazijos abiturientui Mečislovui Dargužui-Arui ir Laukuvos valsčiaus OS vadui.

Lydžio rinktinės štabe ne kartą buvo kalbėta apie Batakių, Eržvilko ir Gaurės miestelių užpuolimą, todėl Petras Ruibys paprašė, kad mes, gimnazistai, padarytume Skaudvilės miestelio planą. Šitą užduotį nutarėme pavesti Izidoriui Stoškui-Maurui. Jis pagrindžio kovoje dalyvavo nuo 1942 m., gyveno Skaudvilėje, gerai pažinojo aukštesniųjų klasių berniukus. Jie pasidalijo miestelių gatvėmis, padarė jų brėžinius.

1946 m. sausio pabaigoje ar vasario pradžioje sužinojome, kad suėmė ir į šubertynės požemius uždarė Petrą Ruibį-Garbštą, žiauriai tardo. Buvo daugiau suimtų Lydžio štabo narių ir ryšininkų. Girininkas Juozas Toliušis, Lydžio štabo narys, suprasdamas, kad gali būti suimtas, dar anksčiau buvo palikęs girininkiją ir išvažiavęs į Kauną. Tai išgelbėjo jį nuo lagerių ir tremties.

Vasario pirmosiomis dienomis suėmė penktos klasės mokinę Onutę Živatkauskaitę. Kitą dieną suėmė septintokę Stasę Kisielytę. Nežinojome, už kokius antitarybinius nusikaltimus jos suimtos, bet girdėjome, kad Nemakščiuose sadistas tardytas jas labai žiauriai mušė, spardė, keikė bjauriausiais žodžiais. Mudu su Stoškumi supratome, kad atėjo ir mudviejų eilė. Vasario 7 d. rytą, kaip ir kasdien, atėjau į gimnaziją. Tėvas tą rytą išvažiavo į Šilalės miškus vežti jam paskirtos miško normos. Namuose liko Steponas ir samdinė. Mokykloje nuotaika prislėgta. Baigėsi antroji pamoka. Prasidėjo pertrauka. Į klasę įeina klasės auklėtojas matematikas Milukas ir man sako: „Eik į mokytojų kambarį! Atėjo Rybakovas ir įsakė tave pakviesti." Mokytojų kambaryje Rybakovas mandagus: atkišo ranką pasisveikinti. Neįprastas jo mandagumas buvo labai nemalonus.

Tuo momentu į mokytojų kambarį įėjo ir Izidorius Stoškus. Rybakovas mokytojų akivaizdoje mudviem pasakė: „Apsirenkite! Eisime į miliciją išsiaiškinti!" Mudu su Stoškumiėjome priekyje. Už kelių žingsnių atsilikęsėjo Rybakovas. Nuvedė į miliciją, prie durų pasodino ginkluotą sribą, Rybakovas kažkur dingo, ir mes daugiau jo nematėme. Stribas neleidžia mudviejų prieiti prie durų, bet prie lango nedraudžia. Beveik visą laiką

stovime prie lango, gerai matome miestelio aikštę, plento atkarpą ir kai kuriuos pastatus. Po kurio laiko pamatėme, kad iš Vilniaus gatvės ateina mūsų draugai ir draugės. Supratome, kad pamokos baigėsi. Berniukai ir mergaitės žvilgčioja į langą, prie kurio mudu stovime. Matome, kad mano klasės draugė Elena Baltrušaitytė ir šeštokė Onutė Vaisiauskaitė drąsiai eina į miliciją, atidaro duris ir prašo stribo, kad leistų mums paduoti sumuštinius. Mudu sujaudino Elės ir Onutės drąsa, nuoširdumas ir žmoniškumas. Stribas pasitraukė toliau nuo durų, jos priėjo prie mudviejų ir padavė mums sumuštinius. Bandome kalbėtis, bet nei jos, nei mes nežinome, ką sakyti, kalba nesiriša. Atsisveikina ir išeina. Matome, kad netoliese stovinėja, vaikšto ir kitos mūsų mergaitės: Onutė Valantiejūtė, Salomėja Šimaitytė, jos giminaitė Janė Žičkutė, Zosė Liekytė, Mačiulytė, ketvirtokės Apolonija Liekytė, Eugenija Karaliūtė ir kitos. Onutei ir Elenai išėjus, ir jos grupelėmis ėjo pas mus. Mergaitės atnešė mums bandelių, sausainių ir kt. Net papirosų. Viską dėjome ant palangės, bandėme kalbėtis, bet kalba nesisekė, jų skruostais riedėjo ašaros. Įėjo abiturientės Janina Bakšytė ir Apolonija Gričiūtė, ištraukė molinę puodynę, lėkštes, įpylė karštų barščių, įdėjo šiltų kotletų. Mudu pavalgėme sočiai. Matėme ir berniukus, besidairančius į mūsų langą. Įėjo Apolinaras Klivečka ir Anicetas Normantas. Kiti buvo atsargesni.

Artėjant vakarui, prie milicijos privažiavo dvikinkės rogės. Jose sėdėjo keli stribai ir Steponas. Vienas stribas ir įsakė eiti kartu. Paskubomis į kišenes kišame mažesnes bandeles, saldinius, degtukus, papirosus, sumuštinis, kitką nešamės rankose. Bandome kalbinti Steponą, mums įdomu, ką stribai veikė mūsų namuose, bet jie piktais balsais rusiškai staugia: „Tylėt!“ Tylime mudu, tik Steponas, nekreipdamas dėmesio į stribų staugimą, pratarė: „Nieko nerado!“ Vienas stribas laiko rankose vadžias, kitas šautuvą, nukreiptą į Steponą. Kitame rogių gale - Steponas. Iš plento rogės pasuka į Vilniaus gatvę, pravažiuojame paštą ir mokyklą. Už kelių metrų nuo rogių varo mudu su Stoškumi trys ginkluoti stribai. Vėl bandome

pasikalbėti su Steponu, vėl sribai staigia: „Tylėt!“ Važiavome Adakavo vieškeliu, nežinojome, kur ir kada sustosime. Pravažiavus vieškelį, Šidagių kaimo pradžioje, sribas sustabdo arklius ir įsako Steponui išlipti. Išlipo. Mus lydėję trys sribai sulipa į roges, patogiai atsisėda jose, šautuvus nukreipia į mus. Arkliai žingsniuoja žingine, sribai nuo mūsų nenuleidžia akių. Steponas apsiavęs klumpėmis, apsivilkęs kasdieniais drabužiais, taip, kaip girdė ir šėrė gyvulius. Rankoje nešėsi naminės drobės maišelį, įsidėjęs pusę kepalą duonos, lašinių. Ir mudu su Stoškumi pas jį sudėjome mergaičių atneštus produktus. Sribai leidžia mums kalbėtis. Steponas pasakoja, kad ir klėtyje darė kratą, daržinėje ir kitur. Išbadė šieną, šiaudus, dobilus, bet nieko nerado. Klėtyje, vienoje skrynioje, buvau sudėjęs nemažai švaraus popieriaus, kurio nebespėjau perduoti Lydzio štabui.

Praėjome Adakavo bažnytkaimį. Sribai rogėse rūko ir garsiai šnekasi, o mes trys žengiame į baisią nežinią. Žinome tik tiek, kad turime viską iškėsti, kaip jie mus bekankintų. Turime laikytis, kad dėl mūsų neatsargumo nepakliūtų kiti.

Štai ir Nemakščiai. Atėjome iš Skaudvilės į Nemakščius 11 kilometrų. Nemakščių miestelis labai nukentėjo 1941 m. birželį, kai vokiečiai vijo rusus. 1944 m. rudenį, traukiantis vokiečiams, vėl smarkiai kliuvo Nemakščiams. Arkliai sustojo prie apgriauto mūrinio namo, sribai įsakė mums eiti į vidų ir laukti. Mūrinės sienos gerokai apdaužytos, nubyrėjęs tinkas, bet dar šiaip taip stovi. Langai išbyrėję, stogas nuplėštas. Per langus traukia skersvėjis, viduje prisnigta, viršuje matome žvaigždes ir mėnulį. Pėstiems einant buvo šilta, o dabar po kelių minučių pajutome šaltį. Neradome tokio kampelio, kur būtume galėję pasislėpti nuo įkurių skersvėjų. Prie sienos pamatėme krūvelę skiedrų, lentgalių. Susikūrėme mažytę ugnelę ir šildėmės. Buvome labai dėkingi mergaitėms, jų atnešti degtukai mus išgelbėjo nuo šalčio.

Laikrodžių neturėjome ir nežinojome, kelinta valanda. Mums atrodė, kad netoli vidurnaktis. Pučiant skersvėjams, apie miegą negalvojome. Įėjo sribas, man liepė eiti su juo. Nuvedė netoli

Žemaičių plento į medinį namą. Erdviame kambaryje už rašomojo stalo sėdėjo leitenantas, kitoje stalo pusėje stovėjo civiliškai apsirengęs aukštokas vyras. Vėliau sužinojau, tai buvo Nemakščių sribų vadas Bubulas. Prasidėjo tardymas Rusiškai nemoku, verčia Bubulas. Netrukus tardytojas pradėjo griežtai: „Kada ir kas užverbavo tave į antitarybinę LLA (Lietuvos Laisvės Armija) organizaciją?" Atsakiau, kad niekada tokios organizacijos negirdėjau ir niekas manęs į ją neverbavo. Vėl klausia: „Kas dar Skaudvilės gimnazijoje priklausė tavo vadovaujamai organizacijai?" Vėl kartoju, kad Skaudvilės gimnazijoje antitarybinės LLA organizacijos nebuvo. Matau, kad tardytojas pyksta, nervinasi. Vėl klausia: „Kas tau davė antitarybinį lapelį, kurį davei Stasei Kisielytei?" Žinau, kad negaliu sakyti tardytojui tiesos. Reikia meluoti, bet meluoti taip, kad tas melas būtų panašus į tiesą ir kad tardytojas patikėtų. Žinau, kad Kisielytė prisipažino tą atsišaukimą gavusi iš manęs, dabar aš turiu pasakyti, iš kur gavau. Prisiminiau 1945 m. vasarą vieną pokalbį su Jonu Kubiliumi-Bernotu Saturno būryje. Kalbėjomės to meto aktualiomis temomis, apie suėmimus ir kt. Jonas Kubilius tada pasakė man: „Jei čekistams pakliūsi su atsišaukimais, pogrindžio spauda ir kitokiais daiktiniais įrodymais, tardytojas klaus, iš kur gavai? kas tau davė? Sakyk, kad gavai iš žuvusių partizanų, o jei taip neišeis, sakyk pavardes ar slapyvardžius gyvų partizanų, nes čekistai juos žino, juos gauda, bet gyvų nepaims. Pasakysi teisybę, daug žmonių sukiši į kalėjimą!" Partizanų, žuvusių prieš kelias dienas, nežinojau. Tardytojui pradėjau pasakoti, kad kartą, lapkričio mėnesį, grįžtant iš mokyklos, Šturpiškės kaimo pakraštyje, arti Petkaičių miško, mane sustabdė trys partizanai. Vienas iš jų buvo Juozas Norkus, kitų dviejų nepažinau. Tardytojas paklausė, kur, kada ir kokiomis aplinkybėmis susipažinau su Norkumi. Pasakiau, kad Norkų pažįstu nuo paauglio dienų. Nuo tada ir Norkus mane pažino. Mat mano tėviškėje buvo erdvi troba, dažnai būdavo vakaruškos, patalkiai. Ateidavo ir Norkus su kitais. Taip ir susipažinau. Bubulas verčia mano

pasakojimą, tardytojas rašo. Iš tikrųjų Norkų pirmą kartą pamačiau 1945 m. gegužės mėnesį savo tėviškėje. Paskutinį kartą, toliau meluoju tardytojui, toje pačioje vietoje neseniai sutikau jį, ir jis man davė tą atsišaukimą. Čekistai žino, kad Norkus yra miške, gauda jį, bet kol kas jis dar vaikšto gyvas. Pats pakliuvau, bet šitaip užsidarė kelias naujiems areštams. „Anksčiau su banditais ryšio neturėjau ir antitarybinėje veikloje nedalyvavau. Stoškus tą atsišaukimą skaitė, bet Skaudvilės gimnazijoje jokios antitarybinės organizacijos LLA nebuvo.“ Taip iš tiesų ir buvo: apie LLA mudu su Stoškumi gerai žinojome, bet apie tai niekam nepasakojome, nes nebuvo reikalo. Todėl nenuostabu, kad mūsiškės mergaitės, kai kurie berniukai apie LLA nieko nežinojo. Nors per tardymus mudu su Stoškumi, taip pat Salomėja Šimaitytė, Zosė Liekytė ir Apolinaras Klivečka neigėme, kad esame LLA nariai, bet tardytojai protokoluose rašė, kad mes priklausom LLA.

Į tardytojo klausimą, - ar tavo brolis Steponas Žičkus žinojo apie tavo ryšius su banditais, ar skaitė tą atsišaukimą?- atsakiau, kad jis nieko nežinojo ir neskaitė. Sakiau, kad Steponas buvo kaimietis, dirbo visus ūkio darbus, nepažino Stoškaus ir kitų moksleivių.

Daug buvau girdėjęs apie sadistus tardytojus, tikėjau, kad mane muš, spardys, kitaip kankins, bet kol kas tardytojas sėdi, rašo protokole mano atsakymus, kuriuos verčia Bubulas. Tačiau jo išvaizda negraži: piktai dilbčioja į mane, vis kartoja: „Meluoj!“ dar kartą pasižiūri į mane ir prašvokščia: „Tu dar mums viską pasakysi!“ Piktus žodžius Bubulas išverčia man. Paskui tardytojas padėjo plunksnakotį, atsistojo ir kažką pasakė Bubului. Tas liepė man prieiti prie rašomojo stalo. Priėjau. Pajutau, kad kažkas atsitiks negerai, tik nežinau kas. Staigiai tardytojas griebė man už plaukų. Mano plaukai buvo ilgi, ir jo pirštai tvirtai įsikibo. Smarkiai truktelėjo, nemažas pluoštas plaukų, išrautų su šaknimis, liko jo pirštuose. Labai perštėjo galvos odą. Pamačiau, kad Bubulas nukabino nuo vinies ilgą kareivišką milinę, kumščiu smogė man į pasmakrę, ir aš išsitiesiau ant

grindų. Užmetę ant manęs milinę, abu pradėjo mane mušti rankomis, spardyti kojomis. Pajutau „banano“ smūgius, bet net nesuaimanavau. Mušė, spardė, bet daugiau neklausinėjo, nerašė protokolo. Nežinau, kiek laiko jie taip „žaidė“, tik išgirdau Bubulo įsakymą: „Stok!“ Įsakė susitvarkyti drabužius ir plaukus. Visur skaudėjo, perštėjo galvos odą. Pagaliau pašaukė sribą ir išvedė mane pas Stoškų ir Steponą. Stribas įsakė tuojau pat Stoškui eiti su juo. Aš pasakiau, kad turi vieną atsišaukimą ir kad tą atsišaukimą aš daviau jam skaityti. Pasakiau: „Muša“. Su Steponu likome dviese. Papasakojau jam, kaip tardo, ką tardytojas žino apie mus, sakiau, kad jis neskaitęs atsišaukimo, nieko nežinąs apie LLA, niekada nematęs jokio partizano mūsų namuose, tik dirbo visokius ūkio darbus ir nesidomėjo politika. Jis išklaušė mano žodžių ir tiek tepasakė: „Aš nieko neprisipažinsiu! Mušimus ir kankinimus iškęsiu!“ Po kiek laiko sribas atvedė Stoškų ir tuojau pat išvedė Steponą. Stoškų tardė kaip ir mane. Prisipažino gavęs iš manęs vieną atsišaukimą, perskaitęs gražinęs man. Apie nacionalistinę LLA organizaciją nieko negirdėjęs ir nežinąs, kad tokia organizacija yra. Stepono jis nepažino ir nieko negalėjo apie ją pasakyti. Steponą palikome vieną savo jėgomis ir ištverme kapstyti. Auštant grįžo sumuštas, suspardytas Steponas, bet jis nieko neprisipažino ir neišdavė. Langai išdaužyti, pučia skersvėjis, namas be stogo. Mes trys sumušti, suspardyti, kūrename ugnelę, šildomės sušalusias rankas ir kojas. Šaltis skverbiasi pro plonus mūsų drabužius, maža ta mūsų ugnelė, mažai ji tešildo, bet vis dėlto jaučiau ir šilčiau, kai dega mažiukas mūsų laužiukas. Apie miegą negalvojame ir nekalbame, nes suprantame, kad vis tiek neužmigsime.

Išaušo rytas, mes sakome, kad Nemakščių sribai nevaišingi: nepasiūlo mums duonos ir karšto vandens. Jei išgertume karšto vandens, tai gal nebūtų taip šalta, ne taip skaudėtų sumuštos, suspardytos vietos. Atėjo vidudienis. Įėjo sribas ir nuvedė mane į tą patį namą. Už stalo, kaip ir naktį, sėdėjo tas pats leitenantas, stovėjo ir Bubulas. Prasidėjo tardymas. Tardytojo klausimai tie

patys, mano atsakymai vakarykščiai. Ši kartą jaučiuosi ne naujokas. Naktinis tardymas parodė, kad dar ne vieną kartą teks pajusti sadistų tardytojų kumščius, spardymus, „bananų“ skonį ir kt. Gerai, kad mes jau žinojome, ką tardytojas žino apie mus, mes jau buvome susitarę, kaip atsakinėti į tardytojo klausimus.

Nespėjau pamatyti, kaip Bubulas užmetė ant manęs milinę, partrenkė ant grindų ir pradėjo savo darbą. Į talką atskubėjo leitenantas. Mušė, kojomis spardė kur pakliuvo: į krūtinę, į nugarą, per šonus ir kt. Įėjo stribas. Kažką jis pašnibzdėjo tardytojui. Bubulas nutraukė nuo manęs milinę, įsakė atsistoti, susitvarkyti drabužius ir plaukus, išeiti iš kabineto. Prie rašomojo stalo atsisėdo tardytojas ir lyg nekaltas avinėlis žiūrinėjo kažkokių popierių. Išeidamas į lauką, susitikau Skaudvilės gimnazijos direktorių Stanislovą Norgėlą. Iš mano išvaizdos jis suprato, kaip kalinius tardo Stalino partijos auklėtiniai. Prasilenkdamas direktorius Norgėla stipriai paspaudė man alkūnę ir sušnibzdėjo: „Jonai, laikykis!“ Jis įėjo į tardytojo kabinetą, o stribas mane nuvedė į mūsų „būstinę“. Paėjęs kelis žingsnius, pamačiau mūsų rogutes, šalia jų stovėjo tėvas. Tą dieną manęs daugiau netardė. Stoškus ir Steponas, direktoriui išvažiavus iš Nemakščių, atsiėmė tardytojo kabinete savo „porcijas“.

Nemakščiuose mus tardė, mušė ir spardė du kartus. Trečios dienos rytą stribai nuvežė į Raseinius ir uždarė mūrinio namo rūsyje. Tame name buvo įsitvirtinę enkagėbistai (NKGB). Suimtuosius labai žiauriai tardė. Po visu namu buvo nemažas rūsys, padalytas į nedideles kameras. Viena nuo kitos jos buvo atskirtos lentų siena, todėl susikalbėti vienos kameros kaliniams su kitais buvo nesunku. Visos kameros buvo sausakimšai prigrūstos Raseinių krašto žmonių. Atsisėsti vietos nebuvo, o apie atsigulimą galima buvo tik pasvajoti. Trūko oro, nedavė vandens, naktimis žiauriai tardė, visai kankino. Tas sausakimšai žmonių prikimštas kameras vadino rusiškai KPZ. Rūsio viršininkas buvo Galbogis. Vaikščiojo jis apsvilkęs sovietinio milicininko uniforma, kaliniai šnekojo, kad Galbogis tikras sadistas. Mus tris uždarė į atskiras kameras. Izidorius

Stoškus pateko į vidurinę kamerą, todėl jis galėjo per sienoje iškaltas skylutes pasikalbėti su manimi ir Steponu. Pirmosios dienos vėlų vakarą išvedė mane į tardymą. Tardytojas - žydas papulkininkis. Klausimai tie patys kaip ir Nemakščiuose. Mano atsakymai taip pat tie patys, nes su Stoškumi ir Steponu buvom sutarę, kad atsakinėsime taip kaip Nemakščiuose. Papulkininkio pavardės nežinojau, tik kai kurie kaliniai sakė, kad jis yra NKGB (vėliau KGB) Raseinių apskrities viršininko pulkininko Sinycino pavaduotojas. Vertėja buvo jauna mergina ar moteris. Netrukus vieną naktį papulkininkis nuvedė mane į kitą kabinetą. Prie rašomojo stalo sėdėjo pulkininkas. Erdvaus kabineto sienos nukabinėtos dideliais žemėlapiais. Pulkininkas atsistoja, liepia ir man priėti. „Parodyk, kurioje vietoje susitikai banditą Norkų“, - sako. Žemėlapyje surašyti ir kitų apylinkės kaimų pavadinimai. Pradedu nuo Skaudvilės. Rodau, kad per Nosaičių, Šiurpiškės kaimo laukus ir pro Petkaičių mišką man buvo tiesiausias kelias iš Skaudvilės į namus. Čia pamiškėje susitikau Norkų ir tris „banditus“. Toje vietoje Norkus man davė lapelį, kuriame buvo parašyta nebalsuoti už pulkininką Vladą Motieką.

Iš tikrųjų į Skaudvilę ir atgal eidavau pro Paleckių sodybą. Kartu su manimi eidavo ir mano klasės draugas Jonas Paleckis ir antraklasė jo sesuo Onutė. Vyresnysis jo brolis Juozas buvo mūsų mokytojas, dėstė kūno kultūrą ir karinį parengimą. Rytais Juozas dažnai eidavo kartu su mumis. Iki Petkaičių miško nuo Paleckių sodybos buvo tolokai ir pats miškas buvo kitoje pusėje. Tokio tako, kurį aš rodžiau pulkininkui Sinycinui, žemėlapyje nebuvo, ir mes niekad pro Petkaičių mišką į mokyklą neįjome. Po kelių minučių pulkininkas Sinycinas įsakė mane išvesti iš jo kabineto.

1993 m. lapkričio viduryje, peržiūrėdamas tos bylos tardymo protokolus, sužinojau, kad papulkininkis buvo Mirkinas. Nors nemušė jis manęs, parsimetęs ant grindų kaip Nemakščių tardytojas, bet buvo išradingas ir patyręs čekistas, kankinimo būdų žinojo nemažai. Prie sienos pastatydavo kėdę, liepdavo man

ant jos atsisėsti ir nejudėti. Taip pasėdi kelias minutes ir nepajunti pats, kaip nuvirsti ant grindų. Prieina jis, spiria batų į galvą, į krūtinę, nugarą ar kitur. Įsako atsikelti ir vėl atsisėsti. Po kelių minučių vėl nugriūnu, vėl į tas pačias vietas spiria. Taip kartojasi kelis kartus per kiekvieną tardymą. Papulkininkis Mirkinas mėgo ir kitą kankinimo būdą: įsakydavo atsiklaupiti ant kelių veidu į sieną, iškelti abi rankas ir laikyti tol, kol įsakys nuleisti. Po kelių minučių pačios rankos nusvyra, nesulaukusios įsakymo. Prieina ir vėl spiria kur pakliuvo, piktą balsu bliaudamas: „Rankas aukštyt!“ Kai iš Galbogio rūsiu stribas nuvedavo mane tardyti, papulkininkis Mirkinas jau sėdėdavo už rašomojo stalo. Prie to paties stalo sėdėdavo jauna 18 ar 20 metų vertėja. Labai dažnai papulkininkis Mirkinas įtūžęs imdavo piktai rėkti, staugti ant manęs. Rusiškai tada mažai supratau, nežinojau rusiškų keiksmažodžių prasmės, todėl į tą jo rėkimą nekreipiau dėmesio. Galvojau, tegul jis sau rėkia, kiek jo gerklė leidžia, svarbu, kad jis manęs nemuša ar kitaip nekankina. Kai papulkininkis mane keikdavo, vertėja užsikimšdavo ausis.

Su Stoškumi pasikalbėdavome kasdien. Nieko naujo tardytojai apie mus nežino, tik tas mažytis atsišaukimas. Stoškus kasdien pasikalba ir su Steponu. Sako, kad Steponą muša, kankina, bet jis kietai laikosi, nieko neprisipažįsta ir nieko neišduoda.

Sausakimšai prigrūstoje kameroje vyrai dirba: drabužiuose juda, kruta pulkai utėlių. Jų daug, alkanos ir piktos, geria kalinių kraują. Iki nuogumo išsirengę vyrai, žybsint elektros lemputei, dieną ir naktį medžioja utėles. Kad mušti jas nebūtų taip nuobodu, vyrai skaičiuoja, kiek kuris užmušė. Skaičiuoja dešimtimis.

Beveik kasdien į kameras atvaro naujai suimtų vyrų. Vietos ne tik atsisėsti, bet ir atsistoti nėra. Po keliolikos dienų būrį kalinių išvaro į kalėjimą. Su kitais vyrais į kalėjimą patekome ir mes trys. Tik įėjus į kalėjimą, įsakė visiems nuogai nusirengti, drabužius nunešė į dezinfekcijos kamara, ir vargšės utėlės visos iškepė.

Priziūretojai šaukia kalinius pavardėmis, skirsto. Mudu su

Stoškumi patekome į trečią aukštą, 36-ą kamerą. Kamera šviesi, pailga, bet pločio gal tik kokie du metrai. Nepriklausomybės metais čia kalėdavo po du kalinius, o dabar mūsų aštuoniolika. Kaip mes visi sutilpsime? Prie abiejų sienų susėdome po devynis vyrus. Su Stoškumi susėdome šalia. Dieną visi ramiai sėdime, nes vaikščioti nėra kur. Kad nebūtų nuobodu, vyrai pasakoja būtus ir nebūtus atsitikimus.

Vargas vakare, kai prižiūrėtojas dešimtą valandą įsako gulėti. Skersai kameros sugula 9 vyrai. Jų kojos siekia kitą sieną. Prie kitos sienos atsigula tokiu pat būdu kiti 9 vyrai. Jų kojos siekia kitų devynių vyrų galvas. Gulime kaip silkės statinėje. Visą naktį neišgulėsi ant vieno šono, reikia verstis. Išsibudiname visi ir pagal komandą apsiverčiame. Šiaip taip sulaukiame 6 valandos ryto. Prižiūrėtojas įsako keltis, ruoštis.

Sėdime mudu su Stoškumi ir stebimės, kodėl mudu laiko vienoje kameroje. Juk mudu bendrabyliai, žinome, kad turėtumėme sėdėti atskirose kameroje. Nutariame, kad sadistai saugumiečiai yra žioplai, bet tas jų žioplumas mums tik į naudą. Stoškų nuveda tardyti, klausinėja apie mane, manęs tardytojas klausia, ką aš žinau ir ką galiu pasakyti apie Izidoriaus Stoškaus antitarybinę veiklą. Grįžę iš tardymo, pasikalbame, pasitariame, kaip toliau laikytis.

Kelis kartus Stoškų ir mane iš kalėjimo vedė į tardymus. Uždarydavo į Galboglio rūšį. Vėl mus užpuldavo utėlės, bet į jas jau nekreipdavome dėmesio. Svarbu buvo tai, kad čia mes susitikdavome su naujai suimtaisiais, sužinodavome naujienų iš laisvės. Sutikdavome vyrus iš kitų kamerų. Sutikome tokių, kurie sėdėjo vienoje kameroje su Steponu. Nežinia kur prapuolė papulkininkis Mirkinas. Mus tardė kapitonai ir vyresnieji leitenantai.

Tardytojų klausimuose ir mudviejų atsakymuose nieko naujo. Sakoma, kad ir šuo kariamasis pripranta. Taip ir mudu apsipratome su tardytojų klausimais, savo atsakymais ir savo dalia. Tardytojai stengėsi mudu išprovokuoti. Stoškui sako: „Žičkus apie tave sakė taip ir taip!“ Stoškus ginasi, ginčijasi, kad taip niekad nebuvo ir Žičkus taip nesakė. Nuveda mane į tardymą,

man sako: „Stoškus prisipažino, viską pasakė, kas tu buvai ir ką darei!“ Dabar aš ginuosi, kad niekada taip nedariau ir Stoškus apie mane taip nesakė. Grįžtame į kalėjimo kamerą, pasipaskojame pokalbius su tardytojais. Taip praėjo gal pusantro mėnesio, gal daugiau. Po kurio laiko vėl mane nuvedė į tardymą. Tik įėjus į kabinetą, tardytojas klausia: „Stoškus su tavim vienoje kameroje?“ Sakau, kad vienoje. „Na, ir pridirbo svolačiai! Uždarė abudu į vieną kamerą! Pabandyk jus išstardyti!“- šaukia įtūžęs tardytojas. Šį kartą jis keikia bjauriausiais žodžiais ne mudu, bet kalėjimo viršininkus. „Išskirsime ir tada išstardysime! Sužinosime tikrą tiesą! Jūs, balandėliai, daug košės prisivirėte! Mes viską žinome apie jus“. Įtūžęs tardytojas įsakė tuojau pat mane išvesti į kalėjimą. Kameroje neskubėdamas rausiausi savo guolyje, pašnibždu Stoškui, kodėl mudu išskiria. Sutariame, kad per tardymus ir toliau laikysimės kaip ligi šiol. Rimtesniais atvejais reikalausime akistatos.

Paskubomis atsisveikinu su Stoškumi ir išeinu. Prižiūrėtojas sustojo prie 29-os kameros ir įsakė įeiti. Čia buvo 9 vyrai iš Betygalos, Pikčiūnų ir Alėjų apylinkių. Visi vyrai iš kaimo, kai kurie vyresnio amžiaus ūkininkai. Atpažįstu eigulį Stulginską, kurio miške stovyklavo Saturno būrio partizanai. Kažkaip enkagėbistai sužinojo, kad iš Rytprūsių atvartą jautį eigulys atidavė partizanams. Dabar tardytojas jį muša, kankina, reikalauja prisipažinti. Stulginskas ginasi, sako nematęs jokio jaučio ir apie partizanus nežinąs. Tardytojas pyksta, keikiasi, muša, sako: „Svolačiau, meluoji“. Stulginskas reikalauja liudytojų, kurie akistatoje įrodytų, kad jis tą jautį tikrai pavogęs ir atidavęs partizanams. Tardytojas atsisako tokius liudytojus kviešti akistatai. Po kelių dienų Stulginską išvedė į kitą kamerą, todėl nežinau, koks buvo jo likimas. Stulginskas pasakojo, kad yra suimti mano pažįstami Viduklės sribai Jonas Jarmoška ir jo kaimynas Blažys. Sako, kad abu jie sėdi atskirose kameroje. Neteko man jų sutikti.

Vienos dienos popietę iš 29-os kameros išvedė mane į tardymą. Uždarė Galbogio rūsyje. Neilgai trukus sribas nuvedė

mane į tardytojo kabinetą. Prie rašomojo stalo sėdėjo kapitonas, kitoje stalo pusėje stovėjau aš. Ant stalo pamačiau užrašų knygutę, joje pažįstamą Skaudvilės gimnazijos abituriento Apolinaro Klivečkos rašyseną. Šalia padėtas aritmetikos sąsiuvinio lapas, kuriame paprastu pieštuku nubrauktos kelios linijos, vaizduojančios gatvę. Niekaip nesupratau, kaip ta Klivečkos užrašų knygutė atsirado ant tardytojo stalo ir ką visa tai reiškia. Iš tardytojo klausimų ir replikų supratau, kad po mūsų arešto dar buvo areštuoti Skaudvilės gimnazijos abiturientai Apolinaras Klivečka, Anicetas Normantas, Zosė Liekytė ir Salomėja Šimaitytė. Tardytojas reikalavo, kad aš papasakočiau, kada ir kokiomis aplinkybėmis jie buvo užverbuoti į LLA. Jis pasakė, kad jie dabar sėdi Raseinių kalėjime ir prijungti prie mūsų bylos. Aš sakiau, kad jų niekada į LLA neverbavau ir nieko nežinau apie jų antitarybinę veiklą. Tardytojas nenusileidžia, sako, kad Stoškus prisipažino juos užverbavęs mano įsakymu. Aš reikalauju, kad Stoškų atvestų į akistatą, tegu jis mano akivaizdoje viską pasako. Jei Stoškus akistatoje patvirtins tai, ką sako tardytojas, aš neprieštarausiu, nes žinau, kad jis taip padarys tik tuo atveju, kai kitokios išeities neturės.

Tardymas tęsėsi ilgokai, bet aš nieko neprisipažinau, tik reikalavau akistatos su Stoškumi. Jau seniai sutemo. Matau, kad tardytojas apsiblausė, mieguistas, bet stengiasi neužmigti, pasirėmęs ant stalo. Leido man atsisėsti ant kėdės, bet griežtai įsakė nesnausti. Man atrodė, kad šį kartą tardymas baigtas, bet nesuprantu, kodėl neveda manęs į Galboglio rūšį.

Sėdi už stalo apsiblausęs tardytojas, tyli, nieko manęs neklausia, tik vis pakelia galvą, pažvelgia į mane ir mieguistumu balsu iškošia: „Nemiegok!“ Žinoma, ir mane miegas ima, bet užmigti neduoda nuolatinis tardytojo žvilgsnis ir įkyrios mintys. Tikriausiai buvo po vidurnakčio, kai atėjo kitas nepažįstamas tardytojas. Mano tardytojas išėjo, o šis atsisėdo prie stalo, vis žvilgčiojo į mane, daug rūkė, bet manęs netardė. Pagaliau baigėsi ilga bemiegė žiemos naktis. Gerokai praaušus atėjo vakarykštis tardytojas. Paklausė vieną kitą klausimą, bet pro-

tokolo nerašė. Apie vidudienį atvedė Izidorių Stoškų. Tardytojas atkuto, prasidėjo tardymas. Stoškus pasakoja, kad mano įsakymu jis liepė Klivečkai nubraižyti Kelmės gatvės planą, jame sužymėti namus, kuriuose gyveno sribai ir Skaudvilės miestelio sovietiniai valdininkai. Aš neprieštaravau, nes supratau, kad Stoškus kitos išeities neturėjo. Pasakiau, kad tokią užduotį man davė Norkus. Akistata buvo trumpa, tardymas greitai baigėsi. Netrukus išvedė Stoškų, o įkandin ir mane. Su Stoškumi pasikalbėti negalėjome, bet buvo gera, kad nors pasimatėme. Kada ir už ką areštuotos Zosė Liekytė ir Salomėja Šimaitytė, mes nežinojome, tik supratome, kad jos Raseinių kalėjime. Tame pačiame kambaryje su Apolinaru Klivečka gyveno Anicetas Normantas. Jis pagrindžio veikloje nedalyvavo, jokių užduočių neturėjo ir nevykdė, bet žinojo tai, ką Klivečka darė. Normantas buvo doras jaunuolis, išdaviku nebuvo ir negalėjo būti, todėl už tai, kad NKGB nepranešė apie Klivečkos veiklą, buvo areštuotas ir nuteistas.

Su Zosė Liekyte ir Salomėja Šimaitytė akistatoje nesusitikau, tik iš tardytojų klausimų ir replikų supratau, kad jos prisipažino skaičiusios iš manęs gautus antitarybinius lapelius, mezgusios partizanams kojines ir pirštines. Sužinojau, kad jas areštavo po manęs ir Stoškaus. Po kelių savačių iš Tauragės į Raseinių kalėjimą atvežė Kisielytę, Živatkauskaitę, Stoškų, mane ir sujungė į vieną grupę, pritaikė baudžiamojo kodekso 58-la-II straipsnį, taigi visi tapome „tėvynės išdavikai“.

Suprantama, kai iš Tauragės į Raseinių kalėjimą atvežė bendrabylius, man ir Stoškui tardymai tapo žiauresni ir sudėtingesni. Jie visi keturi per tardymus Tauragėje laikėsi ištvermingai, sumaniai, ištverė visas moralines ir fizines kančias, nieko neišdavė, taip jie visi laikėsi ir Raseiniuose. Todėl pamažu nurimo tardytojai, klausimai vis kartojosi, mūsų atsakymai buvo vienodi.

Pagaliau tardytojas perskaitė man nutarimą, kuriame buvo pasakyta, kad tardymas baigtas, belieka laukti teismo. Nutariame, kurį 1946 m. balandžio 24 d. pasirašė NKGB Raseinių ap-

skrities viršininkas pulkininkas Sinicynas, buvo parašyta: „Antitarybinės LLA organizacijos vadovai buvo Žičkus Jonas ir Stoškus Izidorius. Klivečka Apolinaras ir Normantas Anicetas, Žičkaus ir Stoškaus įsakymu, rinko duomenis apie MVD dalinius ir atitinkamai darė Kelmės gatvės Skaudvilės mieste planą. Šimaitytė Salomėja ir Liekytė Zosė pagal Žičkaus ir Stoškaus įsakymą vedė antitarybinę agitaciją tarp aštuntos klasės mokinių Skaudvilės gimnazijoje, platino antitarybinę literatūrą, lapelius, teikė materialinę paramą banditų formuotėms”.

Netrukus mane, Stoškų, Klivečką ir Normantą nuvedė į vieną kamerą. Buvome vėl visi kartu, į tardymus nevedė, teismo daktos nežinojome, bet žinojome, kad mus teis karo tribunolas. Klivečka ir Normantas Stoškui ir man smulkiai papasakojo apie savo ir mergaičių areštus, tardymus Tauragėje ir visa kita, ko mudu su Stoškumi nežinojome. Kelis kartus per dieną prisimindavome Skaudvilės gimnazijos mokytojus, mokslo draugus ir drauges. Ilgėjomės jų visų. Stoškus ir Klivečka buvo dainininkai, mokėjo daug dainų. Prislopintais balsais jų dainuojamos dainos veikė raminamai. Iš jurbarkiečių ir kitų vyrų pasakojimų žinojome, kad mūsų kalėjime yra grupelė Jurbarko gimnazisčių: Birutė Povilaitytė, Aldona Maskolaitytė, Aksamitauskaitė ir kitos merginos.

1946 m. liepos 12 d. rytą prižiūrėtojas įsakė skaudviliškiams pasiruošti, pasakė, kad tuojau pat mus ves į teismą. Kieme atvedė mūsų mergaites, išrikiavo, suskaičiavo ir ginkluotų sribų bei vilkšunių lydimi Raseinių miesto gatvėmis atėjome į pastatą, kuriame turėjo įvykti teismas. Kartu su mumis teisė Raseinių gimnazijos septintokę Bronę Tamošaitytę. Ji buvo pažįstama su Stase Kisielyte, turėjo kažkokių bendrų reikalų, todėl ir prijungė prie mūsų grupės.

1993 m. lapkričio 14 d. peržiūrėdamas mūsų, skaudviliškių moksleivių, bylą, tardymo ir teismo protokolus, sužinojau, kad mūsų bylos numeris 7107, kad mūsų teisėjas buvo justicijos kapitonas Lebedevas. Cituoju tai, ką mes patys pasakėme karo tribunolo teisėjams, mūsų žodžius užrašė teismo sekretorius:

Žičkus Jonas teisme parodė, kad 1945 m. spalio mėnesį banditas Norkus užverbavo jį į antitarybinę LLA organizaciją ir davė užduotį pranešti bandai apie pasirodymą kaime milicininkų, tarybinės armijos kariškių, platinti gyventojų tarpe antitarybinius lapelius. Surinktas žinias tris kartus perdavė asmeniškai Norkui. Į LLA jis įstojo sąmoningai dėl kovos prieš tarybų valdžią, pats asmeniškai užverbavo Stoškų, Kisielytę ir kitus, perdavė jiems antitarybinius lapelius.

Kisielyte Stasė teisme parodė, kad 1946 m. sausio mėnesį ji įstojo į nelegalią LLA organizaciją, gavo iš organizacijos dalyvio Žičkaus antitarybinį lapelį. Norkų ji pažįsta kaip banditą. Toliau teisme Kisielytė pasakė: „Man tarybinė valdžia nepatinka todėl, kad jos blogi įstatymai. Aš norėjau nepriklausomos Lietuvos“.

Stoškus Izidorius teisme parodė, kad 1945 m. spalio mėnesį, Žičkui pasiūlius, įstojo į LLA organizaciją, žinodamas tos organizacijos tikslus ir užduotis, žinojo, kad LLA veda kovą prieš tarybų valdžią. 1945 m. gruodžio mėnesį pagal Žičkaus įsakymą jis išakė organizacijos nariui Klivečkai padaryti Skaudvilės miestelio planą, paaiškino jam, kad planas reikalingas banditams. 1946 m. sausio mėnesį jis gavo iš Žičkaus antitarybinį lapelį, kuriame buvo raginama nedalyvauti rinkimuose į tarybų valdžios organus. Toliau Stoškus pasakė: „Aš pats asmeniškai noriu, kad Lietuvoje būtų tokia valdžia kaip Anglijoje ir Amerikoje. Su sovietų valdžia aš nesutinku“.

Klivečka Apolinaras teisme pasakė, kad 1945 m. rugsėjo mėnesį iš Stoškaus sužinojo, kad gimnazijoje yra pogrindžio organizacija. 1946 m. sausio mėnesį pagal Stoškaus užduotį jis nubraižė Skaudvilės miestelio planą ir jį perdavė Stoškui. Iš Stoškaus jis gavo užduotį išaiškinti NKVD darbuotojus ir pranešti jam. Stoškus, verbuodamas jį, paaiškino, kad organizacija veda kovą prieš tarybų valdžią, už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, valdžią be mūsų. Klivečka teisme taip pat pareiškė: „Aš noriu, kad pas mus būtų taip kaip Anglijoje ir Amerikoje. Tarybų valdžia mums nereikalinga, mes nesutinkame. Kovojau už nepriklausomą Lietuvą ir kovosiu.“

Šimaitytė Salomėja teisme parodė, kad 1945 m. gruodžio mėnesį įstojo į LLA, o 1946 m. sausio mėnesį gavo iš Žičkaus du antitarybinius lapelius, kuriuose buvo rašoma apie kovą prieš tarybų valdžią, už Smetonos režimo sugražinimą, pagal Žičkaus užduotį, ji numezgė megztinį ir kojines, bet kam, ar broliui, ar pačiam Žičkui, ji nežino.

Pagaliau sulaukėme paties įdomiausio momento: teisėjas skaitė nuosprendį, kurį supratome be vertėjo. Karo tribunolas nuteisė Joną Žičkų, Izidorių Stoškų, Apolinarą Klivečką, Stasę Kisielytę ir Salomėją Šimaitytę po 10 metų lagerio ir po bausmės atlikimo penkerius metus be pilietinių teisių. Seseris Oną ir Zosę Živatkauskaites nuteisė po dvejus metus. Tokia pat bausmė buvo nuteistas Anicetas Normantas. Bronė Tamošaitytė gavo 6 metus. Zosę Liekytę išteisino ir išleido į laisvę. Per tardymus ji prisipažino, kad skaitė atsišaukimą ir numezgė miškiniams porą vilnionių kojinių. Per vėlesnius tardymus ir teismą šių savo parodymų atsisakė, aiškino, kad ji neišlaikė tardytojų žiaurumo, sakė tai, ko tardytojas reikalavo, iš tikrųjų ji nemačiusi atsišaukimo ir nemezgusi miškiniams vilnionių kojinių. Grįžo į gimtąjį Užšešuvio kaimą, į savo tėviškę, bet ji buvo tuščia. Vyresnysis brolis Kazimieras buvo suimtas ir nuteistas anksčiau, kol ji sėdėjo Raseinių kalėjime, jos tėvus, jaunesnius brolius ir seseris ištrėmė į Sibirą. Po kurio laiko ji savo noru išvažiavo į tremtį pas savo šeimą.

Mus nuvežė į Lukiškių kalėjimą. Skaudviliškiai patekome į erdvią kamerą, sausakimšai prigrūstą kalinių. Buvo keturi kunigai: Vincentas Abraitis, Alfonsas Ažubalis, Anicetas Bauža ir Petras Valatka. Čia pirmą kartą išgirdome, kad kažkur yra Vorkuta, Norilskas, Pečiora, Inta, Kazachstanas, Magadanas ir t.t. Sužinojome, kad tose vietose yra lagerių, ir mes galime ten patekti. Toje kameroje radome Anykščių gimnazistų grupelę. Buvo penki gimnazistai ir vienas jų mokytojas.

1946 m. liepos 24 d. išvedė mus į buvusią Lukiškių kalėjimo bažnyčią. Kitos dienos vidudienį nuvarė į geležinkelio stotį ir sugrūdo į gyvulinius vagonus. Liepos 26 d. pajudėjome. Pro

vagonų plyšius į vidų veržėsi pirmieji tekančios saulės spinduliai. Žinojome, kad mus veža, bet kur veža, niekas nežinojo. Kelionė buvo labai sunki ir varginanti. Daug kartų po kelias valandas stovėjome nežinomose stotyse, daug kartų mūsų ešeloną stumdė, varinėjo nuo vieno kelio ant kito. Labai nemalonūs ir skaudūs buvo patikrinimai, nes kareiviai, skaičiuodami kalinius, skaudžiai juos mušė dideliais mediniais plaktukais. Tais pačiais plaktukais jie nuolat beldė vagono grindis, sienas ir stogą.

Apie broli Steponą

Kol mus veža į Šiaurę, noriu prisiminti brolio, Stepono Žičkaus, tardymus ir jo likimą. Su juo Raseinių kalėjime aš ir Stoškus jau nesusitikome. Tik iš kitų kalinių, sėdėjusių su juo vienoje kameroje, sužinojome, kad jį labai žiauriai tardė, bet jis viską iškentė, nieko neprisipažino ir nieko neišdavė. 1946 m. kovo 23 d. tardytojas leitenantas protokole įrašė tokį klausimą: „Papasakokite, kada, kieno ir kokiomis aplinkybėmis buvote užverbuotas į antitarybinę nacionalistinę LLA organizaciją?“ Tardytojo protokole užrašytas Stepono atsakymas: „Antitarybinės nacionalistinės organizacijos LLA nariu aš niekada nebuvau, apie tokią organizaciją nieko nežinau“. Kitam protokole į panašų tardytojo klausimą Steponas atsakė: „Kaltu nelaikau savęs todėl, kad antisovietinėje nacionalistinėje LLA organizacijoje nedalyvavau, nieko apie ją nežinau, su banditų formuotėmis ryšio niekada neturėjau, jokios pagalbos banditų grupuotėms aš neteikiau“. Iš Stepono atsakymų tardytojams, taip pat iš vienoje kameroje sėdėjusių pasakojimų matyti, kad jis tvirtai laikėsi, nieko neprisipažino ir nieko neišdavė. Kelis mėnesius pakamavę, čekistai jį paleido, ir jis grįžo į namus.

Pirmąjį laišką į Pečioros lagerius parašė man tėvas, o vėliau rašė Steponas. Po kiek laiko laiškai nutrūko. Tėvas parašė, kad Steponą su 1927 m. gimusiais vyrais paėmė į armiją. Steponas

atsidūrė Tilžėje, statybos batalione. Atstatinėjo tiltą per Nemuną ties Tilže. 1947 m. kovo mėnesį jo dalinį iš Tilžės perkėlė į Latviją. Rygoje dirbo įvairius darbus, valė griuvėsius, remontavo per karą sudaužytą Dauguvos geležinkelio tiltą. Rygoje jam operavo apendiksą, gulėjo karo ligoninėje. Iš Rygos jo dalinį grąžino į Tilžę. Kai Steponas išėjo iš ligoninės, jį pasiuntė į Tilžę, į savo batalioną. Iš Rygos į Tilžę jis važiavo per Skaudvilę. Skaudvilėje išlipo, parėjo namo ir į Tilžę nebegrižo.

Namuose ramybės nebuvo: reikėjo saugotis Skaudvilės striubų ir enkavedistų. Slapstėsi vienas mūsų ir Rakauskos ganykloje, pas artimiausius kaimynus. Rašė man laiškus į Pečiorą. Iš laiškų buvo aišku, kad vienas neišsislapstys, privalės išeiti į mišką. Kartą viename voke gavau du laiškus. Vienas laiškas buvo Stepono, kitas mano klasės draugo, Jono Nuobaro. Iš Jono Nuobaro laiško buvo aišku, kad jis - partizanas, su kitais vyrais yra mūsų namuose ir abu su Steponu rašo man laiškus. Praėjo kelios savaitės ir antrą kartą gavau viename voke Stepono ir Nuobaro rašytus laiškus. Tai buvo 1948 m. pavasarį. Po to daugiau Stepono laiškų negavau. 1950 m. balandžio 16 d. šubertynės tardytojas tardymo protokole rašo: „Žičkus Steponas, sūnus Petro, į bandą išėjo 1948 m. birželio mėnesį, įsijungė į Jono Stoškaus-Eimučio būrį. Pirmasis jo slapyvardis buvo Benys, kurį vėliau pakeitė į Vasarį. Vėliau to būrio vadu tapo Mokus, slapyvardis Rikas". Toliau protokole parašyta, kad 1949 m. Kęstučio apygardos vado įsakymu Steponas Žičkus buvo perkeltas į apygardos štabą vedliu ir paskirtas Kęstučio apygardos štabo viršininko Prano Briedžio-Jūros, Šimonio asmens sargybinio. Į apsaugos būrį perkeltas todėl, kad gerai žinojo Kęstučio apygardos veiklos sritis, apylinkes ir žmones.

Neturiu tiek faktų, kad plačiau ir išsamiau galečiau atkurti Vasario partizaninį gyvenimą ir jo atliktas užduotis. Tai padarysiu tik remdamasis pasakojimais kai kurių buvusių ryšininkų, rėmėjų ir kitų, kurie tada daug padėjo Šimoniui, Tarzanui, Vasariui ir kitiems partizanams. Taip pat pateiksiu ištraukas iš Stepono tardymo protokolų, kurie dabar saugomi KGB archyvuose.

Kęstučio apygardos partizanai. Iš kairės: Vladas Mišeikis-Tarzanas, Steponas Žičkus-Vasaris ir Jonas Paliokas-Martinaitis. 1949 m.

1949 m. spalio mėnesį į Puželių kaimo gyventojos Blažienės sodybą atėjo trys partizanai: Jonas Paliokas-Martinaitis, Vladas Mišeikis-Tarzanas ir Steponas Žičkus-Vasaris. Čia lankėsi ne pirmą kartą, todėl Blažienė ir jos paauglė duktė Verutė juos pažino. *Štai ką pasakoja Veronika Blažytė-Simanauskienė:*

„Jie pasakė, kad nori mūsų daržinėje įsirengti slėptuvę. Nors neklausė mamos ir manęs, ar mes sutinkame, bet mudvi neprieštaravome. Gerai supratome, ką reiškia savo daržinėje turėti tokius gyventojus, bet neatsisakėme jų priimti, pažadėjome - kuo galėsime, tuo padėsime. Pasikalbėjome tą kartą, ir jie išėjo. Ruduo buvo ilgas, be sniego, ir jie kelias savaites

nepasirodė. Pradėjo šalti ir snigti. Lapkričio pabaigoje vėl užsuko tie patys partizanai. Per vieną naktį daržinėje iškasė slėptuvę ir vėl išėjo. Netrukus atvažiavo dvikinkiu vežimu. Vežimas ir arkliai buvo Mažintų gyventojų Juozo Saulio. Atsivežė balkių, lentų ir kitokių slėptuvės įrengimui medžiagų. Tas medžiagas paruošė Saulio sodyboje. Įrengė, užmaskavo ir vėl išėjo. Maždaug tuo laiku žuvo Paliokas. 1949 m. Kalėdų pirmos dienos rytą atėjo Šimonis, Tarzanas ir Vasaris. Toje slėptuvėje jie prabuvo visą žiemą, mažai kur išeidavo. Mūsų namas prie pat Skaudvilės-Batakių vieškelio. Čia pat senos kapinaitės, kurias senieji vietiniai gyventojai vadino maro kapukais. Žemė buvo smėliukas, todėl artimesni Puželių kaimo gyventojai tuose maro kapukuose kasdavo duobes bulvėms. Buvo gerų žmonių, bet buvo ir tokių, kuriais negalėjai pasitikėti. Partizanai buvo atsargūs, labai saugojo mudvi su mama. Vakare jie atsargiai išlįsdavo iš slėptuvės ir ateidavo į mūsų trobą. Paruošdavome jiems vakarienę, kartu pavalgydavome, jie nusiprausdavo, nusiskusdavo barzdas, pasikalbėdavome. Gyvenom labai draugiškai. Jų baltinius ir kitus drabužius skalbėme mudvi su mama. Pas mus tada gyveno mūsų giminaitis paaugliukas Alfonsas Narbutas. Jis mokėsi Skaudvilės mokykloje. Tuo berniuku jie pasitikėjo ir jo nevengė. Nuotaika jų buvo gera, nors gerai suprato tuometinę padėtį, greitos laisvės nelaukė, ne kartą sakė, kad jie mūsų slėptuvėje žus. Kelis kartus matėme pro mūsų sodybą praeinantį būrio vadą Gaubtį-Vytautą. Jie ir mudvi su mama įtarėme, kad Gaubtys seka mūsų sodybą, nori išsiaiškinti, ar pas mus yra partizanų slėptuvės. Čia pat augo jaunos pušelės, už kurių pasislėpus naktį galima iš arti stebėti mūsų trobesius. Prie vienos pušies radome sumintą žemę, supratome, kad kažkas mus seka. Šimonis sužinojo, kad mirė jo mama. Į mamos būdynes jis nėjo, nes buvo įsitikinęs, kad sribai suruoš pasalas, lauks ateinančio. Vėliau jie kalbėjo, kad prie namų budėjo sribai, laukė Šimonio, sugrįžtančio į savo mamos laidotuves. Įspūdingai ir maloniai mudvi su mama ir jie trys mūsų troboje atšventėme 1950 m. Vasario 16-osios vakarą ir Velykas. Jų ir mūsų nuotaika

buvo gera, mudvi su mama paruošėme šventinį stalą. Retai kur išeidavo, todėl savo maisto beveik neturėjo. Kai kada nežinia iš kur parsinešdavo lašinių, sviesto, kiaušinių, kitokių maisto produktų. Mama sakydavo: „Iš komunistų ir raudonųjų valdininkų neimkite! Kiek turime, jums ir mums užteks. Jei geras žmogus iš geros valios duoda, galima paimti. Gero žmogaus maistas yra malonus ir skanus". Buvo geri vyrai, gaila buvo jų. Jie patys gerai suprato, kokia jų ateitis. Šimonis ir Vasaris sakydavo: „Šita slėptuvė yra paskutinė, išeisim iš jos ir žūsime!"

Atėjo 1950 m. balandžio 14 d. Jie gavo pranešimą, kad tos dienos vėl vakarą ateitų į susitikimą-pasitarimą su kitais partizanais. Nusiprausė, nusiskuto barzdas, apsivilko švariais marškiniais ir kariškomis uniformomis. Pranešime buvo įsakyta atsinešti Kęstučio apygardos štabo ir kitokius dokumentus. Kitoje miško pusėje, arti Skaudvilės-Tauragės plento, prie pat miško, buvo sodyba (ji ir dabar tebestovi), kurioje gyveno Gryblaukio miško eigulys Jonas Stėgvilas. Pranešime buvo pasakyta, kad jie šioje sodyboje susitiks su nepažįstamais partizanais."

Toliau pasakoja tą naktį ištrūkęs gyvas partizanas Vladas Mišeikis-Tarzanas.

„Atėjome į Stėgvilo kiemą, mus pasitiko būrio vadas Gaubtys-Vytautas ir du nepažįstami partizanai. Jie pasisveikino su mumis ir pasakė: „Čia gyvena eigulys, pas jį ateina žmonės visokiais reikalais, gali mus pastebėti koks šnipas ir pranešti enkavedistams. Į trobą eiti negalime. Eikime į daržinę, ji prie pat miško, ten mūsų niekas nepastebės, ramiai pasikalbėsime!" Naktis buvo tamsi. Mes su jais nesiginčijome ir kartu nuėjome prie daržinės. Jie atidarė mažąsias daržinės dureles, ir Gaubtys-Vytautas su tais dviem nepažįstamaisiais įėjo į daržinę. Paskui juos ėjo Vasaris, po jo Šimonis. Per slenkstį koją įkėliau ir aš. Išgirdau kažkokį šurmulį, ir Šimonis prislopintu balsu tarė: „Pakliuovome!" Tuo pačiu momentu pajutau, kad man ant galvos krinta kažkoks sunkus audeklas, atrodė, kad palapinė. Kažkas griebė mane už rankų. Rankoje turėjau paruoštą revolverį. Paleidau

seriją. Palapinė nukrito nuo galvos, kažkas sudribo šalia. Iš automato paleidau seriją ir atbulas išvirtau iš daržinės." Vietiniai gyventojai vėliau kalbėjo, kad Tarzanas tada nušovė NKVD Eržvilko valsčiaus viršininką ir dar vieną enkavedistą. Daržinėje kilo sąmyšis, iš svetur atvykę „partizanai“ šaudė, leido raketas, bet Tarzanas, kaip vėliau jis pats sakė, nesąmoningai pasuko Gryblaukio kaimo link ir sėkmingai ištrūko. Gerokai nutolęs nuo Jono Stėgvilo sodybos, perėjo Skaudvilės-Batakių vieškelį, atsidūrė Mažintų kaime, perėjo Ančią, atėjo į Mažintų kaimo gyventojų Jono Stėgvilo sodybą. Keliais žodžiais Stėgvilui pasakė, kas atsitiko Šimoniui ir Vasariui, paprašė, kad Stėgvilas nueitų į Puželius ir viską pasakytų Blažienei ir jos dukrai Verutei. Tarzanas prašė perduoti Verutei jo prašymą, kad ji tuojau pat dingtų iš namų. Jonas Stėgvilas nedelsdamas nuskubėjo pas Blažienę, pasakė, kas atsitiko, Verutei perdavė Tarzano žodžius.

Toliau prisimena Veronika Blažytė-Šimanauskienė.

„Supratau savo padėtį, bet kur aš tada galėjau nubėgti ir pas ką rasti saugią vietą? Mamos sveikata buvo pašlijusi, ji dažnai sirgo, aš išbėgsiu iš namų, kas ją globos ir slaugys? Nutariau, kaip bus taip bus, bet iš namų nebėgsiu, mamos vienos nepaliksiu.

Kaip iš dangaus nukrito kaimynė Stefa Ivanauskaitė. Abi ardėme slėptuvę, į bulvių duobes nešėme ir slėpėme stiklainius su nuotraukomis, bulvių duobėse paslėpėme kitus jų daiktus. Slėptuvę pripylėme žemių ir bulvių. Pasiruošėme kratai. Viso to aš viena nebūčiau padariusi ir sugalvojusi, jei ne Stefa Ivanauskaitė. Netrukus atvažiavo sribai. Išvertė visur, bet nerado nei daržinėje slėptuvės, nei kitokių ženklų, kad čia kelis mėnesius gyveno Šimonis, Tarzanas ir Vasaris. Manęs ir mamos nesuėmė. Ilgainiui metaliniais strypais badė duobes, kuriose anksčiau buvo supiltos kaimynų bulvės, bet ir ten nieko nerado."

Liko savo namuose našlė Blažienė ir jos dukra Verutė. Vėliau Verutė Blažytė išteikėjo už darbštaus ir gero žmogaus Zigmo Šimanausko. Juodu užaugino keturis sūnus ir dukrą. Sūnūs ir

duktė užaugo darbštūs, gabūs, baigė aukštuosius mokslus, įsigijo specialybes, sukūrė savo šeimas. Visi išskrido iš namų. Tik sūnus Kazimieras gyvena kartu su mama. Pačiame amžiaus brandume vežiu susirgo vyras ir mirė. Sumanioji Stefa Ivanauskaitė neseniai atšventė 80-metį, bet kai mudu susitikome 1993 m. rudenį, buvo žvali, energinga, gerai viską prisiminė.

Kai iš daržinės ištrūko Tarzanas, atvykėliai „partizanai“ pakėlė triukšmą eigulio Jono Stėgvilo sodyboje, šaudė iš automatų, kitokių ginklų, leido raketas. Įsiveržė į Stėgvilo namą, terorizavo Stėgvilą ir jo žmoną. Su Stėgvilu ir jo žmona čekistai elgėsi labai žiauriai. Tuojau pat suėmė Stėgvilą ir išvežė į Tauragę, labai žiauriai tardė.

1951 m. sausio 20 d. Vilniuje mirties bausme buvo nuteistas Steponas Žičkus ir grupė ryšininkų, išdaviko Gaubčio-Vytauto aukų. Eigulį Joną Stėgvilą tada nuteisė 25 metams lagerio ir 5 metams be pilietinių teisių. Po teismo Stėgvilą išvežė į Norilsko lagerius. Keletą metų jis dirbo anglies kasyklose. Aktyviai dalyvavo Norilsko lagerių politinių kalinių sukilime. Po Stalino mirties, kai iš lagerių leido politinius kalinius, Joną Stėgvilą paleido. Namie jis rado labai iškamuotą, čekistų ir komunistų iškankintą žmoną ir dukrelą. Metai bėgo, jo šeimos gyvenimas buvo sunkus. Užaugino su žmona dvi dukteris ir sūnų. Dukterys ir sūnus buvo gabūs ir darbštūs, baigė Vilniaus universitetą, įgijo specialybes.

Stepono Žičkaus-Vasario bylos, dabar saugomos Vilniaus KGB archyvuose, numeris 18173. Pirmojo tomo pirmame puslapyje įklijuotas rusiškai rašytas aktas, kuris rodo, kaip NKGB organizavo trijų partizanų suėmimą. Išverčiau iš rusų kalbos ir cituoju lietuviškai.

Aktas

1950 m. balandžio 15 d.

Gryblaukio kaimas,

Batakių valsčius,

Tauragės apskritis.

Mes, žemiau pasirašę, MGB Tauragės apskrities viršininkas papulkininkis Popovas, MGB LTSR pavaduotojas papulkinin-

kis Brueničius ir vyr. operatyvinis įgaliotinis Tauragės apskrityje MGB leitenantas Krainevšas surašė šį aktą:

1950 m. balandžio mėn. 15 d. 24 val., ieškodami banditų Gryb-laukio kaime, Batakių valsčiuje, Tauragės apskrityje, eigulio Stėgvilo Jono, sūnaus Antano, gimusio 1920 m., daržinėje susiti-kome su banditų grupe iš trijų žmonių. Prasidėjus susišaudymui, du banditai buvo paimti gyvi, o trečias banditas pabėgo.

Paimti banditai buvo šie:

1. Briedis Pranas, sūnus Jono, gimęs 1925 m. Kvėdarnos valsčiuje (toliau nurodytas išsilavinimas, kaimo pavadinimas ir kiti duomenys). Bandoje nuo 1946 m., Kęstučio apygardos štabo viršininkas. Turėjo slapyvardžius Jūra, Šarūnas ir Šimonis. Buvo ginkluotas automatu PPN, EL 1371, belgišku pis-toletu ir granata f-1.

2. Žičkus Steponas, sūnus Petro, gimęs 1926 m. Norkiškės kaime, Skaudvilės valsčiuje, Tauragės apskrityje. Bandai priklausė nuo 1948 m. Buvo Kęstučio apygardos štabo vedlys. Turėjo slapyvardžius Benys ir Vasaris. Buvo ginkluotas auto-matu PPN, EL 1371, pistoletu TT ir granata f-1.

Trečio bandito, Kęstučio apygardos nario Mišeikio Vlodo, gimusio 1926 m. Butkaičių kaime, Eržvilko valsčiuje, Jurbarko apskrityje, slapyvardis Tarzanas. Susišaudymo vietoje Tarza-nas pabėgo.

Akte nurodyta, kiek iš Šimonio ir Vasario paimta šovinių, automatų ir pistoletų, paimti du rankiniai laikrodžiai ir kiti daiktai. Taip pat paimti partizanų štabo dokumentai ir susirašinėjimas. Paimta 40 egzempliorių 1950 m. balandžio mėnesį išleisto laikraščio „Laisvės Varpas“.

Dviejų papulkininkių ir vyr. leitenanto dalyvavimas Šimo-nio, Tarzano ir Vasario suėmime rodo, kad aukšti ir atsakingas pareigas einantys čekistai daug dėmesio skyrė jiems, kad jie gerai apgalvojo ir paruošė jų suėmimo planą. Kruopščiai čekistų apgalvotą planą suardė Tarzanas. Didžiulis ir labai svarbus Tarzano nuopelnas yra tai, kad jis demaskavo į partizanus infiltruotą MGB agentą Gaubtį-Vytautą.

Yra žinoma, kad einantiems į susitikimą su nežinia iš kur atvykusiais „partizanais“, Šimoniui ir Vasariui buvo įsakyta atsinešti štabe esančius dokumentus ir pranešimus apie jų pačių ir kitų partizanų įvykdytas užduotis ir panašiai. Neįtardami, kas jų laukia ir su kuo jie susitiks, pranešimo nurodymus įvykdė. Trumpai sakant, čekistams patys atnešė labai rimtus įkalčius, taip pat kitus labai svarbius dokumentus. Todėl visiškai nereikia lakios vaizduotės, kad suprastum, jog Prano Briedžio ir Stepono Žičkaus, taip pat ryšininkų ir kitų asmenų, kurie buvo įtraukti į jų bylą, tardymai buvo nežmoniškai sunkūs ir žiaurūs.

Išvedę iš eigulio Jono Stėgvilio daržinės, Praną Briedį ir Steponą Žičką čekistai nedelsdami išvežė į Tauragę, šubertynės požemiuose uždarė į atskiras kameras, rytojaus dieną - balandžio 16 - pradėjo tardyti. 1950 m. balandžio 19 d. Tauragės apskrities operatyvinio skyriaus viršininkas MGB vyr. leitenantas Nemykinas pasirašė nutarimą suimti Steponą Žičką. Apie to nutarimo turinį Steponui pranešė balandžio 20 d. Peržiūrėdamas Stepono bylos tomus, neskaičiau, kiek kartų jį tardė Tauragės ir Vilniaus MGB (vėliau KGB) tardytojai. Atkreipiau dėmesį į tai, kad visuose Stepono tardymuose dalyvavo vertėjas. Į Vilniaus MGB kalėjimo požemius Šimonių ir Vasarių pervežė kovo ar balandžio mėnesį.

1950 m. rugsėjo 29 d. Stepono Žičkaus-Vasario tardymas buvo baigtas. Apie tai jam pranešė vertėjas jaunesnysis leitenantas Marcinkevičius. Beveik keturis mėnesius (iki 1951 01 29) po tardymo KGB požemiuose laukė teismo. Po teismo vėl keturis mėnesius Lukiškių kalėjimo požemiuose, antrame korpuse, vienetėje, mirtininkų kameroje. Gegužės 17 d. sušaudytas

Į šiaurę

Pro vagonų plyšius skaitėme niekada negirdėtus stočių pavadinimus. Po kelių parų naktys pasidarė šaltesnės, važiuojame miškingomis vietovėmis, abie-

jose geležinkelio pusėse matėme stacioniais lentomis aptvertus pastatus ir sargybos bokštelių. 1946 m. rugpjūčio 5 d. traukinys sustojo. Supratome, kad mūsų kelionė baigėsi, kad čia prasidės mums nežinomas ir neįsivaizduojamas lagerio gyvenimas. Ant sulinkusio medinio stoties pastatėlio perskaitėme, jog čia Pečioros geležinkelio stotis. Mes esame Komijoje. Kai Vilniaus geležinkelio stotyje mus grūdo į gyvulinius vagonus, negalėjome matyti ir sužinoti, kiek kalinių išvežė iš Lukiškių kalėjimo. Dabar, kai visus suvarė į vieną būrį, pamačiau pažįstamų likimo draugų, su kuriais sėdėjau Raseinių kalėjime. Iš netoliese esančio vagono išlaipino ir moteris. Jų būryje mačiau Skaudvilės gimnazijos moksleives Stasę Kisielytę, Salomėją Šimaitytę, šalia jų stovėjo Bronė Tamošaitytė. Jos matė mane, bet, nors buvome netoli, pasikalbėti negalėjome, trukdė sargybinių rikšmas, keiksmažodžiai, piktas vilkšunių amsėjimas. Iš visų pusių lydimi ginkluotų sargybinių ir vilkšunių, pajudėjome pirmyn. Eidami dairėmės į šalis. Didesnių gyvenamųjų namų ir kitokių pastatų beveik nematėme, bet už tai išvydome nematytus žemus pastatus. Vėliau sužinojome, kad tai žeminės ir jose gyvena žmonės. Pagaliau priėjome ilgomis lentomis aptvertą lagerį. Atidarė vartus, ir visi suėjome į vidų. Čia pamatėme kelis naujai pastatytus barakus, viename iš jų buvo virtuvė, kitame įsikūrę lagerio viršininkai, o kituose gyveno kaliniai. Viename barake be stogo ir grindų, neįstiklintais langais, apgyvendino mus.

Vaidas labai nykus ir skurdus. Kai visi susirinkome į vieną vietą, pamatėme, kad esame kelios dešimtys lietuvių, būrys raseiniųškių kalinių, taip pat ir iš kitų Lietuvos kalėjimų. Sudarė tris lietuvių brigadas. Brigadininkais paskyrė kunigą Vincentą Abraitį, Vladą Kurtinaitį ir Joną Stulpiną. Naujai paskirti brigadininkai visai stengėsi atsikratyti savo pareigų, bet viršininkai to nepaisė. Aš patekau į kunigo V. Abraičio brigadą.

Kadangi barakas buvo be stogo ir grindų, įsitaisėme ant žemės. Jokios patalynės ir drabužių mums nedavė. Pamažu susipažinome su savo lageriu ir tvarka. Sužinojom, kad mūsų

lageris vadinamas *Strojkontora*, susideda iš keturių panašaus dydžio lagerių, vadinamų kolonomis. Koloną nuo kolonos skyrė kelių metrų aukščio lentų tvora, vielomis apraizgyta ir iš abiejų pusių rūpestingai grėbliu išakėta kelių metrų pločio draudžiamoji zona. Kiekvienoje kolonoje tada buvo po tūkstantį, o gal ir daugiau kalinių. Kitą dieną naujai suformuotas tris lietuvių brigadas išvedė į darbą. Keista buvo, kad sargybiniai ne kareiviai, bet civiliai. Tokie stovėjo ir sargybos bokšteliuose. Sužinojome, kad tai vadinamieji *samochnikai* - už vagystes, plėšimus ir kitokius kriminalinius nusikaltimus nedidelėmis bausmėmis nuteisti kaliniai. Galima sakyti, kad tai buvo savotiška savitarna: kaliniai saugojo kalinius. Iš kitų kaimyninių kolonų į darbą taip patėjo būriai kalinių.

Mano brigada kasė elektros stočiai pamatų duobę. Rankomis maišėme skiedinį, betonavome pamatus, mūrijome sienas, dirbome kitokius darbus. Kitos brigados statė valdybos namą, polikliniką, ligoninę, gyvenamuosius namus ir kitokius pastatus. Per porą metų išnyko žeminės, išaugo miestas su normaliais pastatais. Anksčiau šią vietovę vadino Pečioros geležinkelio stotimi, o dabar - Pečioros miestu. Kunigas Vincentas Abraitis brigadininku dirbo bene tik tris savaites. Nuo sunkių gyvenimo sąlygų, blogo maisto ištino kojos, sunegalavo širdis, ir kolonos felčeris išsiuntė jį į kalinių ligoninę.

Kiekvieno kalinio, pervežto iš vieno lagerio į kitą, svarbiausias noras buvo pranešti savo šeimai, artimiesiems adresą, parašyti jiems nors kelis žodžius. Bet kaip tai padaryti? Juk mes neatsivežėme popieriaus ir pieštukų. Kalėjimuose mažiausią popieriaus gabaliuką ar pieštuko šerdelę per kratas prižiūrėtojai atimdavo. Anksčiau atvežti kaliniai negalėjo mums padėti, nes ir jie popieriaus neturėjo, o jei kuris ir turėjo lapą popieriaus, laikė sau. Prabėgo kelios dienos, ir įvyko stebuklas. Vieną dieną, kai betonavome elektrinės duobę, popieriniuose maišeliuose atvežė cemento. Išpylėme cementą, rūpestingai išpurtėme maišelius, atsargiai suplėšėme ir draugiškai pasidalijome. Kolonoje iš senesnių kalinių gavo-

me pieštukų ir tuojau pat sėdome rašyti į Lietuvą laiškus. Vokų ir pašto ženklų neturėjome, apie juos niekas ir nekalbėjo. Popieriaus gabaliukus - laiškus lankstėme trikampaiais ir metėme į pašto dėžutę, pritvirtintą prie vieno barako... Buvome alkani, išvargę, širdies gilumoje daugelis vylėsi, kad artimieji, sužinoję adresą, atsiųs siuntinių su maistu, popieriaus ir pieštukų. Netrukus gavome pirmąsias banderoles. Jose rado me popieriaus, pieštukų, vokų ir net laikraščių. Įkandin banderolių pradėjome gauti siuntinius iš Lietuvos su maisto produktais, tabaku, vilnoniais megztiniais, kojinėmis, pirštinėmis, kitokiais šiltais drabužiais. Pradėjome gauti siuntinius, prasidėjo mums neįprasti rūpesčiai ir nelaimės. Kriminaliniai kaliniai, dažniausiai rusai, pamatę iš Lietuvos atsiųstą tabaką, lašinius, kitus maisto produktus, stengėsi kartais geruoju išprašyti, bet dažniausiai pavogdavo, kartais įžūliai atimdavo. Todėl ne kartą tarp lietuvių ir kriminalinių kalinių kildavo barniai, net muštynės.

Praėjo kelios savaitės, lyg ir nusistovėjo mūsų gyvenimas, šiek tiek apsipratome su savo padėtimi. Vieną dieną kolonoje kilo šurmulys, kažkoks sujudimas. Kaliniai kalbėjo, kad iš kolonos pabėgo trys lietuviai. Visiems buvo aišku, kad iš čia pabėgti labai sunku, tiesiog neįmanoma. Pirmoji kliūtis - plati Pečioros upė, plačiai nusidriekusi, pelkėse skendintys miškai. Iš senesnių čia esančių kalinių pasakojimų žinojome, kad vietiniai gyventojai, pastebėję pabėgusį kalinį, privalo tuojau pat pranešti valdžiai. Už šį „žygdarbį“ premijuoja keliais kilogramais miltų ir kitkuo. Vienintelis išsigelbėjimas - sėsti į keleivinį traukinį ir važiuoti į savo šalį, bet tai neįmanoma. Pasklido kalbos, kad tie trys bėgliai yra kartu atvežti mūsų draugai: Juozas Mečinskas, Petras Nauburyš ir Algirdas Šlapkauskas. Kitos dienos rytą eidami į darbą pamatėme juos šalia kolonos vartų, apsuptus ginkluotų sargybinių ir vilkšunių. Matėme, kad žiauriai sumušti.

Kai sutemdavo ir dangus būdavo giedras, matydavome nuostabią šiaurės pašvaistę. Dienos greitai trumpėjo, buvo šaltos

ir niūrios, prasidėjo įkylūs lietūs ir šlapdribos. Gyvenome naujai pastatytuose, bet neįrengtuose barakuose. Patalynės nedavė. Pasiklodavome ir užsiklodavome suplyšusiais ir purvinais *bušlatais* ir vatinukais. Ne visuose barakuose buvo krosnys. Kai kuriuose stovėjo maža geležinė krosnelė arba statinė, kuri labai rūko ir nešildė barako. Anglių ir malkų nedavė. Grįždami iš darbo, kaliniai ryšulėliuose ar šiaip nešėsi malkų, skiedrų, kad galėtų šiek tiek pasikūrenti. Priėjus kolonos vartus, labai dažnai pasigirsdavo įsakymas parsineštas malkas mesti į šalį. Nesunku įsivaizduoti, koks būdavo poilsis ir miegas ant nuogų gultų šaltuose barakuose, pasiklojus ir užsiklojus sulytais, purvinais drabužiais. Daug energijos ir jėgų atimdavo sunkūs darbai, žiaurus šiaurės klimatas ir alkis. Darbo diena trukdavo 12-14 valandų. Laisvų dienų, sekmadienių ar kitokių poilsio dienų neturėjome. Netrukus mūsų, iš Lietuvos atvežtų, eilės pradėjo retėti. Vieni susirgo įvairiomis ligomis, kiti tapo klipatomis, liko tik oda aptempti griaučiai. Pagaliau tai pamatė ir kolonos valdžia. Gydytojų komisija, susidedanti iš kalinių ir laisvųjų gydytojų (laisvieji - taip pat buvę kaliniai), kvietė kalinius į baraką-ambulatoriją, tikrino sveikatą, sergančius siuntė į kalinių ligoninę, klipatas - į OP poilsio ir sveikatos pataisyti. Aš patekau į klipatų būrį. Mane ir dar kelis iš ketvirtos kolonos pervedė į trečiąją koloną, apgyvendino atskirame barake. Ir čia miegojome ant nuogų medinių gultų, neturėjome patalynės, pagalvės vietoje pasidėdavome suplyšusius batus, ant jų kepurę, užsiklodavome kasdien nešiojamą suplyšusį vatinuką. Duonos norma buvo pastovi - 800 gramų. Sriuba šiek tiek geresnė nei dirbančiųjų kalinių. Į avių, miežių ar kukurūzų kruopų košę (norma 200 g) įpildavo šaukštelį aliejaus, kartais duodavo žuvies gabaliuką. Bet mes džiaugėmės, kad nereikia eiti į darbą. Turėjome daug laisvo laiko, barakas buvo apyšiltis, poilsio užteko, todėl pamažu jutome, kad grįžta prarastos jėgos, pažvelgę vienas į kitą, pastebėjome, kaip keičiasi mūsų išvaizda, daromės panašūs į žmones. Klipatų būrį sudarė įvairių tautybių kaliniai: lietuviai, latviai, estai, ukrainiečiai ir kiti. Visi mes

nešėme vienodą naštą, santykiai buvo normalūs. Po mėnesio mums pranešė, kad greitai privalėsime eiti į gydytojų komisiją. Ji atrinks pasitaisiusius ir sveikesnius, paskirs į darbo brigadas. Ten dirbo vienas gerokai pagyvenęs laisvasis gydytojas. Kaliniai kalbėjo, kad jis buvęs rašytojo Maksimo Gorkio gydytoju. Negaliu pasakyti, kiek tuose žodžiuose buvo tiesos, bet rusai ir kitų tautybių kaliniai sakė, kad, jam gydant Gorkį, tas mirė. Stalinas visus, gydžiusius Gorkį, apkaltino nužudymu, areštavo ir nuteisė įvairaus dydžio bausmėmis. Šitą senuką gydytoją *strokantoros* kolonų kaliniai gerbė už žmonišką elgesį, jautrumą. Visi į jį kreipdavosi *diadia Grigorij*. Kalbėjo, kad po Maksimo Gorkio mirties jį nuteisė 15 m. lagerio, bausmę atliko Pečioros lageriuose ir buvo paliktas čia amžinai tremčiai.

Gydytojų komisija pripažino mane esant sveiką ir iš OP išrašė. Kitą dieną su keliais tokio pat likimo draugais grąžino į ketvirtą koloną, paskyrė į statybininkų brigadą. Aš jau buvau šiek tiek pailsėjęs, apsipratęs su kalinio dalia. Buvo 1947 m. kovas. Po kelių dienų prasidėjo įkyrus sausas kosulys. Kasdien jis darėsi vis įkyresnis ir stipresnis. Naktimis prikeldavo iš miego ne tik mane, bet ir kitus. Pastebėjau, kad greičiau paėjus ar ilgiau padirbėjus, trūksta oro, prasideda sauso kosulio priepuoliai. Pajutau, kad kairysis šonas pasidarė sunkesnis. Atrodė, lyg ten būtų gumulas, kuris ir sukelia tą bjaurų kosulį. Ne kartą man kilo mintis, jei būtų galima tarp šonkaulių prapjauti skylę, išimti tą gumulą, vėl viskas būtų normalu, lengva kvėpuoti, išnyktų kosulys. Bėgo dienos, aš su savo brigada visėjau į darbą. Vieną vakarą po darbo nuėjau į kolonos ambulatoriją. Pamatavome temperatūrą, - beveik 39 laipsniai. Iš visų pusių atidžiai mane apžiūrėjo, paklausė kvėpavimo ir pasakė: „*Mokryj plevrit!*“ Mane paguldė į lignoninę. Maloni staigmena buvo tai, kad gultai - ne nuogos lentos, bet yra pjuvenų pripiltas čiužinys, ant jo balta paklodė ir minkšta, šilta antklodė. Pagalviukas taip pat pjuvenų ir apvilktas baltu užvalkalu. „Dėdė“ Grigorijus atnešė kažkokių tablečių, suleido vaistų, atsiguliau į švariai paklotą patalą ir greitai užmigau. Pabudau kitos dienos

vidudienį. Ant spintelės pamačiau du gabaliukus duonos: vienas buvo juodos, kitas - baltos. Ant vieno uždėtas gabaliukas sviesto. Valgyti nenorėjau. Reikėjo ramaus poilsio ir greitai užmigau. Kitą dieną pasakė, kad rytoj išves mane į pirmą Pečioros kalinių ligoninę. Trečią dieną mane išvedė. Ligonijų čia buvo gerokai per šimtą, įvairių tautybių ir visokio amžiaus. Sužinojau, kad kas parą čia miršta po vieną, kartais ir daugiau. Kad tai tiesa, greitai pamačiau savo akimis. Miršta, būdavo, išbadėjęs, išsekintas kalinys, du sveikesni mirusį išrengia naujai, paguldo ant neštuvų, prie kojos pririša lentelę, kurioje užrašytas bylos numeris, mirusį užkloja jo paties antklode ir išneša į netoli esančią lavoninę. Kai mirusius kalinius atveždavo prie ligoninės vartų, iš sargybos būdelės išeidavo vienas ar keli prižiūrėtojai, atidengdavo karstus, smailiu durtuvu durdavo mirusiam į krūtinę ar pilvą, mediniu plaktuku suduodavo į kaktą. Šitai prižiūrėtojai įsitikindavo, kad kalinys tikrai yra miręs. Nesunku įsivaizduoti, kaip vienas kalinys, atvežęs mirusius likimo draugus, žiemą, siaučiant šalčiams ir pūgoms, kasdavo duobę ir laidojo. Vasarą normalaus gylio duobių iškasti taip pat neįmanoma, nes atšildavo tik viršutinis žemės sluoksnis, pasikasukus šiek tiek giliau, buvo amžinas įšalas.

Ketvirto korpuso gydytojas juodaplaukis, vidutinio amžiaus vyras. Tai buvo ne tik geras plaučių ligų specialistas, bet taip pat ramus, kultūringas žmogus. Kiekvienam kaliniui ligoniui skyrė daug dėmesio, kiek tuo metu buvo įmanoma, stengėsi kiekvieną pagydyti, o jei tai buvo neįmanoma, ieškojo būdų, kaip palengvinti kančias. Tai matė ir suprato ligoniai, visi jį gerbė ir mylėjo. Visi jį vadino Levu Romanovičium. Sužinojau, kad jo pavardė Šavelis. Jis buvo Lietuvos žydas. Ankstyvąją vaikystę praleido Lietuvoje, paskui su tėvais persikėlė į Estiją. Prasidėjus Sovietų Sąjungos-Vokietijos karui, jį mobilizavo ir dirbo Raudonosios armijos daliniuose gydytoju. Pateko į vokiečių nelaisvę. Baigiantis karui ar anksčiau, iš vokiečių nelaisvės pateko į rusų. Greitai jį areštavo ir pagal 58-lb straipsnį nuteisė 10 metų.

Ketvirtame korpuse *lipkomu* (felčerių) dirbo studentas lietuvis Juozas Valma. Jis buvo stropus ir atidus ligoniams, stengėsi jiems padėti. Už tai ligoniai nuoširdžiai jį gerbė. Korpuse dirbo ir kelios medicinos seserys. Vienos iš jų buvo laisvosios, kitos - kalinės. Jos gražiai sugyveno. Mano atmintyje įstrigo vyresnioji sesuo Marija Petrovna, seserys Galia ir Tonia. Jos visos buvo rūpestingos, nuoširdžios, man ir kitiems ligoniams išnešdavo ir išsiųsdavo laiškus, atnešdavo pieno, duonos, padėdavo kitokiais būdais. Buvo dvi seserys kalinės: viena ukrainietė, vardu Sonia, kita Svetlana Tuchačevskaja, pirmojo Sovietų Sąjungos maršalo Michailo Tuchačevskio duktė. Ligoniai pasakojo, kad Svetlaną ir jos motiną, Tuchačevskio žmoną, čekistai areštavo tuojau pat, kai Stalino įsakymu buvo suimtas ir sušaudytas maršalas Tuchačevskis. Svetlaną suėmė iš medicinos instituto ir nuteisė 10 metų. Bausmę atliko Komijos lageriuose. Ją vis perveždavo iš vieno lagerio į kitą. Pečioros lageriuose bausmę atlikinėjo ir jos motina.

Ketvirto korpuso ūkvedys, kurį vadinome vyresniuoju sanitaru, buvo vidutinio amžiaus rusas Piotras Vasiljevičius Sveridovas. Tai ramus ir doras žmogus. Jis mėgo ir gerbė lietuvius už sąžiningumą ir kultūringumą. Dalydamas maistą, kai turėdavo atliekamos normos, lietuviams ligoniams įpildavo daugiau sriubos, įdėdavo daugiau košės, duodavo duonos gabaliuką. Savo padėjėjais darbininkais imdavo sveikstančius lietuvius ligonius. Savo tautiečių rusų nemėgo, tiesiog nepakentėjų už grubumą, vagystes ir visokius sukčiavimus.

Kitą dieną seselė vėl mane nuvedė į gydytojo kabinetą. Gydytojas Šavelis pasakė: „Kairiajame šone yra skysčio, trauksime“. Sėdėjau ramiai, tik jaučiau svaigulį. Baigėsi procedūra, Šavelis parodė man tris puslitrinius stiklainius, pilnus drumzlinio skysčio. Seselės lydimas, grįžau į palatą, atsiguliau ir tuojau užmigau. Praėjo kelios dienos, ir mano savijauta pagerėjo, temperatūra buvo normali, lengviau kvėpavau, sumažėjo įkyrus sausas kosulys. Kelias savaites seselės leido vaistus, gėriau tabletes. Atmintyje išliko gydytojo Šavelio pasakyti žodžiai: „Pa-

dariau viską, ką galėjau, bet skysčio ir nuosėdų dar liko, visko ištraukti negalima. Leisime vaistus, šildysime lempomis, gydysime kitokiais būdais. Esi jaunas - pasveiksi".

Pagerėjus savijautai, apetitas buvo geras, ligoninės maisto maža. Pastebėjau, kad vyresnysis sanitaras Sveridovas, dalydamas pusryčius, pietus ir vakarienę, kartais įpila antrą lėkštę sriubos, įdeda antrą samtuką košės, paduoda gabaliuką duonos. Po kelių dienų greta paguldė nusilpusį, panašų į klipatą ligonį. Tik pažvelgęs matei, kad jis rimtai serga. Įsikalbėjome. Sužinojau, kad jis aukštaitis, gimęs Daugailių valsčiuje, Utenos apskrityje. Iki arešto mokytojavo Utenos gimnazijoje. Tai buvo Kazimieras Tamošiūnas. Sirgo sausu pleuritu. Visame korpusė buvome du lietuviai ligoniai. Abu buvome patenkinti, kad esame kartu.

Kai šiek tiek sustiprėjau, Sveridovas pasiūlė dirbti korpuso darbininku. Tris kartus per dieną su Sveridovu ir kitais dviem darbininkais eidavome į ligoninės virtuvę, kibiruose ir kitokiuose induose į savo korpusą parnešdavome ligoniams sriubą, košę, kitokius maisto produktus. Padėdavau Sveridovui visa tai išdalyti ligoniams. Virėjai sąžiningai atiduodavo korpuso ligoniams priklausančias maisto normas, tačiau darbininkams įpildavo daugiau sriubos, įdėdavo daugiau košės. Pižamų ir chalutų nebuvo, ligoniai vaikščiojo apsirengę suplyšusiais, nešvariais apatiniais drabužiais. Darbininkai, eidami į virtuvę ar ligoninės teritoriją, apsirengdavo vatinukais, kitokiais viršutiniais drabužiais, galėjo ilgiau pabūti gryname ore, susitikti su kitų korpusų darbininkais ir ligoniais. Kai grįždavau į savo palatą, viršutinius drabužius palikdavau korpuso sandėliuke.

Kai pradėjau dirbti, Sveridovas įsakė man iš bendros didelės palatos persikelti į mažytį kambariuką korpuso gale. Jame buvo tik keturi gultai, ramu. Radau du ligonius. Vienas buvo Lvovo žydas Bronšteinas. Jis buvo arti 60 metų. Bausmė tik dveji metai, jo kraujospūdis buvo aukštas, grėsė insultas. Todėl gydytojas Šavelis, felčeris Juozas Valma ir seselės skyrė jam daug

dėmesio. Kitas ligonis buvo estas studentas Velo Kumari. Jis buvo už mane 4 metais vyresnis, buvęs skautas, kultūringas ir išsilavinęs. Sirgo sausu pleuritu. Po keliolikos dienų į mūsų palatą atėjo dar vienas ligonis - tai buvęs Vilniaus universiteto profesorius Antanas Žvironas. Gydytojas Šavelis nustatė, kad ir jis serga sausu pleuritu. Ilgesnį laiką jį Pečioros persiuntimo punkte laikė su profesoriumi Juozu Keliuočiu. Juos abu ir kitus lietuvius globojo, kiek tik galėjo, lietuvius gydytojas Šarka.

Kituose korpusuose taip pat buvo lietuvių: ligonių ir felčerių. Aukštaitis, buvęs gimnazijos mokytojas, Tadas Vaitelis viename korpuse kvarco ir kitokiomis lempomis gydė ligonius. Aleksandras Bendinskas dirbo laborantu. Buvo dvi lietuvaitės: dzūkaitė Aldona Slavinskaitė ir suvalkietė Janina Barcevičiūtė. Jos abi gimnazistės, jau pasveikusios, bet gydytojai gerai žinojo, koks likimas jų laukia kolonijoje, todėl išrašyti neskubėjo. Dažnokai mes, lietuviai, susirinkdavome prie vieno ar kito korpuso ramesnėje vietoje. Mūsų būrelis buvo nedidelis, gyveno me draugiškai, nuomonių skirtumų ir ginčų nebuvo. Kartais kuris nors atsinešdavo gabaliuką duonos, atsinešdavome virinto drungno vandens, gerdavome, kąsneliais dalijomės duoną. Aldona Slavinskaitė sakydavo, kad mes geriame Pečioros arbatą. Lietuvius gerbė ir kitų tautybių kaliniai. Ligoninės viršininkas ir vyr. gydytojas buvo rusas, doras žmogus, ir kaliniai jį minėjo geru žodžiu. Prieš tai ten dirbo lietuvis Garalius. Jis buvo Lietuvos kariuomenės karininkas, gydytojas, 1941 m. birželį ištremtas į Komiją. Į Lietuvą jį išleido 1946 m. pabaigoje ar 1947 m. pradžioje. Tado Vaitelio pagalbiniu keliais savaites yra dirbęs profesorius Juozas Keliutis. 1947 m. pradžioje jis iš mūsų ligoninės išvažiavo į Lietuvą. Jo bausmė tada buvo dveji ar treji metai, todėl leido grįžti į Lietuvą. Tadas Vaitelis sakydavo, kad profesorius J. Keliutis, dirbdamas su kvarco lempomis ir kitokiais prietaisais, buvo nerūpestingas, išsiblaškęs, supainiodavo laidus, kai ką sugadindavo. Profesorius A. Žvironas gerai pažinojo profesorių J. Keliutį Lietuvoje, ilgokai kartu buvo Pečioros persiuntimo punkte, sakyda-

vo, kad Keliuotis yra nepraktiškas žmogus, neatsargus ir, jei Lietuvoje nebus kam jo atidžiai prižiūrėti, jis vėl paklius į čekistų nagus. Vėliau sužinojome, kad profesorius A. Žvironas buvo teisus: Juozą Keliuotį Lietuvoje areštavo antrą kartą ir nuteisė 25 metams lagerio.

Mūsų ligoninės teritorijos pakraštyje buvo neaukšta lentų tvora atitvertas barakas, kuriame laikė psichikos ligonius. Jų buvo kelios dešimtys, turėjo savo gydytoją, felčerį, medicinos seseris ir sanitarus. Į bendrą ligoninės teritoriją jų neleido, bet mes juos matėme. Jie buvo nuteisti už kriminalinius ir kitokius nusikaltimus, lengvatos jiems nebuvo taikomos. Tame korpuse vyresniuouju sanitaru dirbo lietuvis Jurgis Draugelis. Iki 1940 m. bolševikų okupacijos jis tarnavo Lietuvos kariuomenėje, buvo lakūnas, aviacijos karininkas. Kiekvieną dieną tris kartus jis eidavo į ligoninės virtuvę parnešti duonos ir kitokio maisto psichikos ligoniams. Visada jį lydėjo, kibirus ir kitokius indus nešė vidutinio amžiaus ligonis, vardu Abraomas. Jis buvo neagresyvus, klusniai vykdė Draugelio nurodymus. Su psichiškai sveikais ligoniais į kalbas nesileido, nereagavo į jų žodžius ir replikas, tik nuolat pakeltu ir piktų balsu šaukė: „Prakeiktas Stalinai, atiduok mano pinigus!“ Draugelis ir kiti kalbėjo, kad Abraomas buvo kilęs iš turtingos Rusijos žydų šeimos, valdžioje įsitvirtinus bolševikams, prarado visus savo turtus, areštavo, išblaškė visą šeimą. Abraomo nervai neišlaikė: jis išprotėjo.

Rugpjūčio pradžioje Šavelis pasakė, kad greitai mane išrašys ir aš pateksiu į 31-ą koloną. Jis pasakė: „Jei kolonoje bus sunku, eik pas *lipkomą* ir prašyk, kad tave išsiųstų į mūsų ligoninę gydytis. Sugrįši ir vėl kelis mėnesius pailsėsi“.

Po kelių dienų mane ir dar kelis pasveikusius ligonius išvedė į 31-ą koloną. Ji buvo Pečioros miesto centre ir ją vadino štabine kolona. Tą pačią dieną paskyrė mane į statybos brigadą. Brigadoje buvau vienas lietuvis. Barakas mažas, gultai dviejų aukštų, patalynės neturėjome. Barake vietos mažai, daug triukšmo, riksmo ir daug keiksmažodžių. Visas nusiraminimas - tai gultai, kur jauteisi esąs šeimnininkas. Buvo dar ir kita bėda - blakės. Jų

buvo labai daug. Jos rėpliojo sienomis, lubomis ir gultais. Ypač daug knibždėjo gultų plyšiuose. Nespėjį sumerkti akių, jos lipa ant rankų, veido, skaudžiai kanda. Jaučiau, kaip jos krito nuo lubų kaip vandens lašai.

Vieną vakarą atsiguliau savo gulute, miegas neėmė, stebėjau sienomis ir lubomis rėpliojančias blakes. Išgirdau, kad kažkas ištarė mano pavardę, teiraujasi, kur aš esu. Prie mano guluto stovėjo nepažįstamas kalinys. Jis pasakė, kad tuojau pat su juo eičiau pas *lipkomą*. Nustebau, kam aš reikalingas *lipkomui*, jei jo nepažinau ir kol kas nesikreipiau pagalbos. Ambulatorijoje radau *lipkomą* Michailą Petrovičių. Sakė, šiandien buvęs pirmojoje ligoninėje, kalbėjęs su gydytoju Saveliu ir ketvirto korpuso seselėmis. Šavelis paprašė mane surasti ir įdarbinti ambulatorijoje. Michailas Petrovičius pasakė, kad rytoj pradėsiu ambulatorijoje dirbti sanitaru. Mano darbas bus paprastas ir nesudėtingas. Pasibaigus rytiniam ligonių priėmimui, privalėsiu išplauti grindis, palaikyti švarą, po pietų paruošti patalpą vakariniam ligonių priėmimui. Jo padėjėjas buvo mane atvedęs rusas. Netrukus įsitikinau, kad jis mediciną mažai išmano, bet pagal lagerio etatus *lipkomui* reikėjo padėjėjo ir sanitaro. Dabar, man atėjus, visi trys etatai buvo užimti. *Lipkomas* buvo plepus, daug kalbėjo, man patiko. Pasisakė, kad jo gimtinė - Altajus, kad nuteistas nedidele bausme už buitinį nusikaltimą, turi leidimą vaikščioti be sargybos.

Ambulatorijoje buvo trys kambariukai. Viename *lipkomas* ir jo padėjėjas priiminėjo sergančius ar sužeistus ligonius. Kitame - abu gyveno. Jų gultai buvo kaip ir barakuose, tik su vatiniais čiužiniais, užtiestos baltos paklodės ir šiltos antklodės. Trečias kambarys buvo laukiamasis, į kurį atėję ligoniai laukė, kol juos priims. Prie sienos buvo gultas. *Lipkomas* pasakė, kad aš miegosiu ant to guluto. Nuvedė į mažytį sandėliuką, parodė vatinį čiužinį, pagalviuką, paklodes, kad vakare visa tai atsineščiau ir pasikločiau, o rytą vėl išneščiau. Kiekviename kambarėlyje buvo krosnis. Mano pareiga jas kūrenti. Anglių ir malkų užtenkamai, buvo švaru, šilta, nėra blakių. *Lipkomo*

padėjėjas kiekvieną rytą parnešdavo tris gabalus duonos, o aš tris kartus per dieną ėjau į virtuvę parnešti pusryčių, pietų ir vakarienės. Katiliukai ir kiti indai, kuriuos nusinešdavau į virtuvę, buvo nemaži, virėjai įpildavo nemažai sriubos, įkřėsdavo avižinės, makaronų, kukurūzų, žirnių, sojos ir kitokios košės, įpildavo daugiau aliejaus, įdėdavo tris gabalus keptos žuvies. *Lipkomas* ir jo padėjėjas parnešto maisto ir duonos ambulatorijoje nevalgė, eidavo į virtuvę, virėjai juodu sočiai pamaitindavo. Be to, juos sočiai pavaišindavo siuntinius gavę kaliniai. Iš virtuvės parneštą maistą valgiau aš vienas, bet jo buvo daug, negalėjau visko suvalgyti. Kai iš darbo grįždavo brigados, ateidavo vienas ar kitas lietuvis, atiduodavau savo maistą. Kolonijoje buvo apie tūkstantį kalinių, o lietuvių buvome tik keli. Pažinome vienas kitą, sugyvenome gražiai. Pamiršau jų vardus ir pavardes, atmintyje išliko tik kunigas Liudas Šarkauskas. Dar mokydamasis Tauragės gimnazijoje žinojau, kad Šilalės progimnazijos, vėliau gimnazijos, kapelionas buvo Liudas Šarkauskas. Čia jis dirbo statyboje, sakė gaunąs siuntinių ir banderolių iš Lietuvos, atnešdavo man paskaityti „Tiesą“, kitus laikraščius, švaraus popieriaus laiškamis ir pieštukų.

Artėjo spalio pabaiga. Dienos buvo šaltos, pūtė žvabūs vėjai, snigo, siautė pūgos. Dirbau ir gyvenau šiltoje ambulatorijoje, šaltis ir pūgos manęs nevargino. Vienodą kolonos gyvenimą sudrumstė gandai ir kalbos, kad 31-ą koloną panaikins, joje esančius kalinius išveš į kitas kolonas. Netrukus apie tai prašneko ir kolonos viršininkai. Praėjo kelios dienos, ir kelias grupes kalinių išvedė. Beveik kasdien mažėjo kalinių. Buvo aišku, kad ir mūsų ambulatoriją panaikins, tik nežinojome, kur atsidursime mes. *Lipkomas* sužinojo, kad jį išveš į koloną, kur būsią galima pakenčiamai gyventi. „Važiuokime kartu! Aš sutvarkysiu viską!“ - sakė jis. Pasiūlymas buvo viliojantis, bet atsisakiau, nes nežinojau, kur nuveš, o čia, Pečioroje, susirgus galima patekti į pirmą ligoninę. Išvažiavo *lipkomas*, jo pavaduotojas, kiti pažįstami kaliniai. Kur išvežė kunigą L. Šarkauską

ir kitus mūsų tautiečius, aš nežinojau. Mane vėl grąžino į baraką. Vėl blakės, alkis, šaltis, statybos darbai. Po keliolikos dienų mus išvedė į kitą koloną. Tai buvo 1947 m. lapkričio vienuoliktoji. Ta data giliai įsirėžė į atmintį.

Visi buvome alkani, apsirengę skarmalais. Avalynė skylėta, suplyšusi. Kojos apvyniotos suplyšusiais skudurais. Pirštinių ir žieminių kepurių neturėjome. Pūtė žvarbus, šaltas vėjas, snigo, pustė. Atidarė vartus, patikrino mus, suskaičiavo ir išėjome. Buvo nežmoniškai šalta. Atrodė, neištversime. Pagaliau priėjome Pečioros upę. Ji buvo plati, ant ledo storai prisnigta, pusnys. Perėjome skersai Pečiorą, išlipome į kairįjį krantą ir netrukus atėjome į koloną. Ji buvo maža. Matėme tik kelis barakus. Suvarė į tuščią baraką. Grindys labai purvinos, gultai taip pat labai nešvarūs. Barake šalta. Barake dvi krosnys, bet nežinia, kada kūrentos. Malkų ir anglių niekur neradome. Karšto vandens mums niekas nepasiūlė ir nežinojome, kur jo gauti. Rytą, prieš išeidami iš 31-os kolonos, gavome po 500 g duonos, tuoju pat ją suvalgėme, išgėrėme po lėkštę drumzlino skysčio, kurį kaliniai vadino *balanda*. Mums buvo pasakyta, kad atidavė visos dienos maisto normą, naujoje vietoje šiandien mes negausime valgyti. Sušalę, išalkę ir pavargę susigūžėme ant purvinių gultų.

Kitą dieną viršininkai supažindino mus su tvarka, pasakė, kur valgykla ir kiti būtiniausi pastatai. Kolona buvo mažytė, vienas kitas blogai prižiūrimas barakas. Kalinių apie pusantrą šimto. Iki Pečioros miesto vienuolika kilometrų. Viename pastatėlyje buvo vadinamosios dirbtuvės. Jose keli kaliniai darė medinius kibirus ir nedideles medines statinaites. Kelis mūsiškius paskyrė į šias dirbtuves. Kiti patekome į brigadą, kuri nurodyto ilgio gabalais pjaustė Pečioroje išalusius sielius. Darbas labai sunkus. Buvome alkani, nusilpę, neužteko jėgų iškirsti ledą, patraukti pjūklą. Mūsų drabužiai menki, buvo labai šalta. Šiaip taip susikurdavome laužą, bet visi prie jo nesusitapdavome. Sėdi arti laužo - vienas šonas šyla, kitas šonas šąla, sunku ištverti. Prislenki arčiau ugnies - dega skarmalai.

Buvo kažkokios normos, bet mes jų nė karto neįvykdėme. Čia pat buvo vos ne kilometro ilgio geležinkelio tiltas, jungiantis abu Pečioros krantus. Per tą tiltą iš šiaurės į pietus dažnai dundėdavo ilgi ešelonai anglies prikrautų vagonų. Žinojome, kad dešiniajame upės krante yra Pečioros geležinkelio stotis, kairiajame - Kožva.

Vieną rytą nedidelę mūsų grupelę išvedė į nežinomą objektą. Buvo 1948 m. sausis, labai šalta, snigo ir pustė. Ėjome iš lėto ir mums atrodė, kad nuėjome kelis kilometrus. Pagaliau pamatėme spygliuota viela aptvertą didelį plotą, jame kažkokių daiktų krūvas. Įėjome į aptvaro vidų ir pamatėme, kad krūvomis suversta daug kariškų milinių, šiltų marškinių, kailinių, naujų vatinukų, šiltų batų ir t. t. Mus atlydėję sargybiniai pasakė, kad privalome tas krūvas peržiūrėti, į atskiras krūvas sudėlioti batus, vatinukus, milines ir t. t. Atidžiau pažiūrėję, pamatėme, kad ten yra rusiškos, vokiškos, japoniškos ir kitokios kariškos aprangos ir avalynės. Nors buvo šalta, snigo ir pustė, mes išsirengėme nuogai, metėme į šalį savo skarmalus, tempėme ant savęs šiltus marškinius, trumpus kailinukus, naujas vatinės kelnes, vatinukus, šiltas kailines kepures ir pirštines, apsiavėme šiltais batais. Mūsų sargybiniai tai matė, bet netrukdė persirengti. Kitą dieną vėl atvedė ten pat. Buvo šalta, laužo susikurti neleido, pamažu rausėmės tose drabužių krūvose, žiūrėjome, ką galime parnešti kolonijoje likusiems draugams. Po to daugiau mūsų ten nevedė.

Kelis kartus mane ir dar kelis kitataučius kalinius vedė į Pečioros salas. Mus lydėjo vienas kolonos prižiūrėtojas. Jo lydimi ir saugomi, braidėme po gilų sniegą. Pečioros salose ir krantuose augo daug karklų ir kitokių medžių, iš kurių buvo galima išlenkti lankus. Mūsų pareiga buvo atrasti lankams tinkamų medžių, nukirsti juos, nugenėti šakas, sudėti į roges, kuriose sėdėjo mus saugantis prižiūrėtojas. Roges tempė, per gilų sniegą pūškavo varganai atrodantis arkllys. Pabėgti iš ten buvo neįmanoma, gal todėl mūsų prižiūrėtojas buvo vienas, be šautuvo, nors žinojome, kad po kailiniais turi revolverį. Vieną

rytą, kaip ir kasdien, atėjau prie vartų su tais pačiais kaliniais, su kuriais kelis kartus vaikščiojau po Pečioros krantus ir salas. Sargybinių būdelėje buvo nematytas leitenantas. Jis tikrino išeinančių kalinių korteles. Pažiūrėjo mano kortelę ir pasakė: „Esi politinis ir tau su jais negalima! Grįžk!“ Grįžau ir daugiau manęs neišleido nei į Pečioros krantus, nei salas.

Kartą į mūsų baraką atėjo *lipkomas* gruzinas. Mes kartu buvome Pečioros pirmojoje ligoninėje. Dabar jis apžiūrinėjo vieną sergantį kalinį, matavo jo temperatūrą. Mano savijauta buvo nenormali, jaučiau, kad turiu temperatūros, kamavo įkyrus kosulys. Paprašiau, kad pamatuotų man temperatūrą. Ištraukė termometrą ir pasakė, kad turiu karščio. Liepė vakare, kai gydytojas priiminės sergančius, ateiti į ambulatoriją. Žinojau, kad mūsų lageriūkščio gydytojas yra suomis, Suomijos armijos pulkininkas, 1939 m. patekęs į rusų nelaisvę.

Nuėjau į mažytį ambulatorijos baraką. Suomis gydytojas pasakė, kad kai tik nukris temperatūra, išsiųs į ligoninę pas Šavelį.

Ligoninėje Levas Romanovičius Šavelis pasakė, kad, iš šono ištraukus skystį, liko drumzlių ir nuosėdų, pleurito padarinius jausiu visą gyvenimą. Kitaip viskas būtų, jei gyvenčiau normaliomis sąlygomis, jei būtų normalus klimatas, geras maistas ir panašiai. Jis patarė būti optimistu, nepasiduoti niūrioms nuotaikoms ir mintims. Sakė, jei toks būsiu, išliksiu gyvas ir grįšiu į namus.

Kelias dienas ilsėjaisi, gėriau gydytojo Šavelio paskirtus vaistus. Po kelių dienų Sveridovas pasiūlė man grįžti į ankstesnį darbą - dirbti pagalbinio darbininku. Vėl kasdienėjau su juo į virtuvę parnešti ligoniams maisto, susitikinėjau su Tadu Vaiteliu, kitais lietuviais, tuo laiku dirbusiais ar besigydančiais ligoninėje. Pasibaigė žiemos šalčiai, atėjo pavasaris, vasara. Pasklido kalbos, kad mūsų ligoninę uždarys, gydytojus ir kitą medicinos personalą, taip pat silpnesnius ligonius, perkels į Pečioros persiuntimo lagerio ligoninę, o sveikesnius išrašys į darbo kolonas.

Po kelių dienų išvedė mane kartu su sveikesniais ligoniais į *Strojkontoros* ketvirtą koloną. Patekau į brigadą, kuri Pečioros

geležinkelio stotyje iš vagonų ir platformų iškraudavo plytas, žvyrą, akmenis, kitokias statybines medžiagas. Darbo buvo daug, mus labai iškamuodavo. Dirbome po 12-14 valandų. Poilsio ir kitokių laisvų dienų neturėjome. Maistas buvo blogas ir jo maža. Buvo dar viena bėda, kuri mūsų ir kitų brigadų žmones labai kamavo. Tai *vertuškos*. *Vertuškomis* vadino plytų, akmenų, žvyro, rąstų ir kitokių statybinių medžiagų prikrautus vagonus ir platformas. Jos būdavo ilgos, dažnai sustodavo ant pagrindinio kelio Maskva-Vorkuta. Reikėjo greitai iškrauti. Niekas nežinojo, kada atvažiuos *vertuška*, ką ji atveš. Gerai būdavo, jei atvažiuodavo mūsų darbo laiku. Viską mesdavome ir eidavome jos iškrauti. Bet atsitikdavo ir taip, kad atvažiuodavo mūsų darbo pabaigoje, kai visi pavargę ir galvojame, kaip greičiau grįžti į koloną. Kol iškraudavome *vertušką*, praeidavo kelios valandos, į koloną eidavome pikti ir alkani. Vėlai grįžus, virėjai būdavo anksčiau grįžusius kalinius pamaitinę, katilai ir puodai išplauti, atsiguldavome nesuvalgę kalinio vakarienės. Būdavo ir taip, kad prikeldavo naktį ar anksti rytą ir išvesdavo iškrauti. Mano savijauta buvo bloga, bet temperatūros neturėjau, todėl kasdienėjau į darbą. Buvo labai sunku, bet vidinis balsas kuždėjo, kad ištversiu visus sunkumus, kad Lietuva bus laisva, gyvas grįšiu į namus.

Ketvirtoje kolonoje buvome keli lietuviai. Susitikdavome prie kolonos vartų, išeidami į darbą, arba grįžę iš darbo valgyklų. Beveik nebendravome, buvome išbadėję, išvargę, nebuvo noro susitikinėti ir kalbėtis. Visi svajojome, kaip socialiai pavalgyti juodos duonos, troškome ramybės ir poilsio. Brigada, kurioje dirbau, buvo mišri: rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir kiti. Buvome du lietuviai: aš ir Jurgis Galaunė (Golovnia). Mudu kartu dirbome, kartu ir miegojome ant viršutinių gultų. Jis pasakojo, kad per Pirmąją pasaulinę karą buvo mobilizuotas į caro armiją, kariavo, vėliau pateko į Sibiro gilumą, revoliucijos sukūriai nubloškė į Tolimuosius Rytus, liko gyventi Sovietų Sąjungoje, vedė rusę, susilaukė dviejų sūnų, dirbo garvežio mašinistu. Nors kelis dešimtmečius nesusitiko su lietuviais, bet lietuviškai

kalbėjo pakankamai gerai, tik kartais pritrūkdavo lietuviškų žodžių. Pasakojo apie savo tėvus, vaikystę Lietuvoje. Minėjo brolius, jų vardus. Sakė, kad vienas jo brolis Lietuvoje esąs kunigas, kitas menininkas. Per kelis dešimtmečius tie mudviejų pašnekesiai išblėso atmintyje, ir dabar aš negaliu pasakyti, ar tikrai jis buvo kunigo ir menininko brolis, ar tik jo pavardė sutapo su tomis pavardėmis. Dirbdami geležinkelio stotyje, beveik kasdien matėme į šiaurę važiuojančius ilgus ešelonus gyvulinių vagonų, kuriuose buvo žmonės. Kalbėjo, kad tai esą kaliniai ir juos veža į neseniai atidarytą 501-ą statybą per šiaurės tundrą ir Uralo kalnus tiesti geležinkelio iki Obės.

Laiškų ir siuntinių galėjome gauti neribotai, bet aš gaudavau retokai. Kol namuose gyveno tėvas ir brolis, giminės ir pažįstami, parašydavo, atsiųsdavo retsykais siuntinį. Sovietų Lietuvoje šildė, kepino karšta Stalino saulė: vienus areštavo, kitus ištrėmė, brolis Steponas išėjo į partizanus. Todėl nenuostabu, kad ryšys su artimaisiais buvo labai silpnas ir nepastovus.

1948 m. vasaros pabaigoje išvedė mane į Pečioros persiuntimo koloną. Buvo aišku, kad išveš, bet niekas nepasakė kur. Persiuntimo kolonoje radau daug kalinių. Sutikau kelis pažįstamus ir nepažįstamus lietuvius. Sužinojau, kad čia esantys lietuviai, estai, latviai, ukrainiečiai ir kiti yra politiniai, visi teisti pagal 58 straipsnį. Ligi šiol politiniai ir kriminaliniai kaliniai buvo me kartu, dabar vienus nuo kitų atskiria. Kalbėjo, kad kriminaliniai liks Pečioroje, politinius išveža į Kazachstaną ar kitur. Barakai buvo du, lentų tvora atitverti kolonos pakraštyje. Kalinių daug ir tuose barakuose netilpo. Džiaugėmės, kad dienos buvo šiltos. Nors naktys vėsokos, bet nekreipėme dėmesio, sėdėjome ir miegojome ant žemės. Tik ne kasdien gaudavom sriubos, košės, ne visada užtekdavo visiems duonos. Nors kalinių buvo daug ir visokių tautybių, bet visi buvo politiniai, ramūs, kultūringi, nekilo jokių barnių ar muštynių.

Trečią ar ketvirtą dieną į mūsų aptvarą atėjo būrys kariškai apsirengusių viršininkų. Prižiūrėtojai atnešė kėdes ir staliukus, ant jų padėjo mūsų bylas. Pradėjo kalinius šaukti

pavardėmis. Pagaliau vienas viršininkas pasakė, kad viskas jau baigta, daugiau nebešauks. Mūsų liko gal 30 žmonių. Liko dar du lietuviai: Kazys Giedraitis ir Stasys Ivaškevičius. Kazį Giedraitį gerai pažinojau iš Raseinių kalėjimo, sėdėjome vienoje kameroje. Jis buvo kilęs iš Raseinių apskrities, Vadžgirio apylinkių. Nuteistas šešeriems metams. Kartu su juo teisė mokytoją Juozą Mečinską ir eigulį Juozą Grigaitį. Stasys Ivaškevičius buvo, jei gerai prisimenu, panevėžietis gimnazistas. Visi trys buvom bendraamžiai, džiaugėmės, kad esame kartu, todėl apie rytojų galvojome ramiau. Nemažą pavardėmis pašauktų kalinių būrį išvarė į etapą. Mes likome neišvežti ir nežinojome, kas mūsų laukia. Kitą dieną prižiūrėtojas pasakė, kad mus irgi išves kitur.

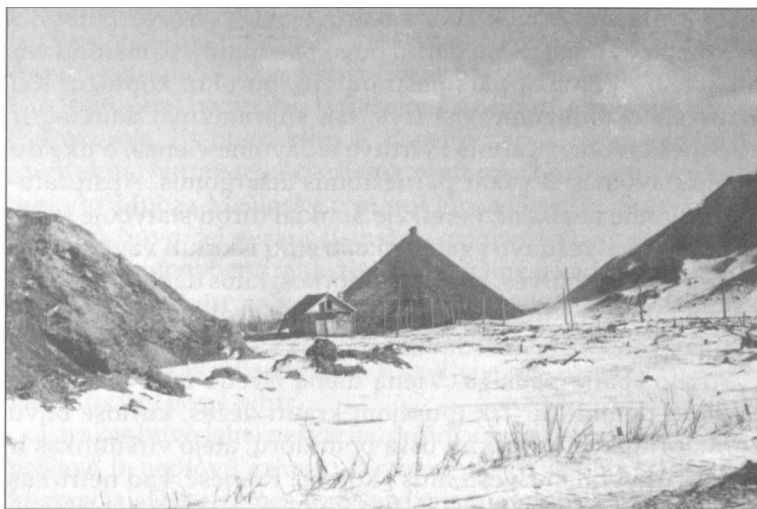
Barakas buvo labai nešvarus, grindys ir gultai purvini, niekas nešlavė ir neplovė grindų. Buvome mes trys lietuviai ir keli kitataučiai. Džiaugėmės, kad kasdien mums atiduoda duonos ir maisto normą. Po kelių dienų į mūsų baraką triukšmingai įėjo būrys kalinių. Iš jų elgesio, kalbų ir keiksmažodžių supratome, kad tai žmogžudžiai, plėšikai, vagys, kitokie baisūs kriminaliniai nusikaltėliai, teisti ne vieną kartą. Jie užėmė apatinius gultus, rūkė, sodriai keikėsi, garsiai pasakojo visokius „žygdarbius“. Mes buvome apsirengę suplyšusiais kalinių drabužiais, atrodėme suvargę, neturėjome lašinių ir kitokių maisto produktų, vertingesnių drabužių, kuriuos būtų galima atimti ar pavogti, todėl jie į mus nekreipė dėmesio. Ir mes jų nekalbinome.

Vieną vakarą į baraką atėjo virtuvės darbininkas ir paklausė, ar nėra norinčių padirbėti kelias valandas virtuvėje. Pasakė, kad reikės plauti grindis, puodus, lupti bulves, paruošti maistą kitai dienai. Mes buvome alkani, gaunamos duonos ir sriubos maža, todėl tuojau pat visi trys išėjome į virtuvę. Pirmiausia mus pamaitino: davė sriubos, košės ir duonos. Išplovėme katilus, puodus, sąžiningai padarėme visa tai, ko iš mūsų reikalaavo virėjai. Po kelių valandų grįžome į baraką. Parsinešėme keletą bulvių, burokų, morkų. Turėjome karišką katiliuką, kitą dieną kieme užsikūrėme laužiuką, išsivirėme bulves, burokus, ska-

niai pavalgėme. Iš eilės kelis vakarusėjome į virtuvę. Dirbome sąžiningai. Virėjai mūsų darbu buvo patenkinti, pamaitindavo mus, leido į baraką parsinešti bulvių, burokų, kopūstų. Kai virtuvėje dirbdavome visi trys, tai, suprantama, daugiau ir parsinešdavome. Kartais į virtuvę eidavome vienas, o likę du maitindavomės iš vakar parneštomis atsargomis. Apsipratome, buvome nealkani, nereikėjo sunkiai dirbti statyboje ar kitur. Kartais išvesdavo į geležinkelio stotį iškrauti vagonų, kuriuose būdavo bulvės, kopūstai, morkos, kitos daržovės, obuoliai, pomidorai, kitokie vaisiai. Šio ar to pavalgėdavome kraudami vagonus, parsinešdavome į baraką.

Artėjo spalio pabaiga. Vieną dieną išvedė mus iš vagono iškrauti pomidorų. Tik įpusėjom krauti dėžes, kuriose buvo žalių, prinokusių ir supuvusių pomidorų, atėjo viršininkas ir įsakė sargybiniams vesti mus į koloną. Pranešė, kad netrukus mus išveža į etapą, bet nepasakė kur. Liepė pasiruošti kelionei. Pietų nedavė, sakė, greitai atvažiuos traukinys, reikia skubėti. Gavom sausą davinį: duonos normą ir sūrios, džiovintos žuvies, kurią kaliniai vadino *vobla*. Į kišenes įsidėjome po kelis pomidorus, parsineštus iš vagono. Nuvarė į stotį. Atvažiavo keleivinis traukinys Maskva-Vorkuta. Pamatėme specialų kaliniams vežioti vagoną *stolypiną*. Važiavome į šiaurę. Buvome alkani. Valgėme duoną ir sūrį, sudžiūvusią *voblą*. Buvo skanu, bet greitai pajutome troškulį. Mus saugoję raudonais antpečiais kareiviai vandens nedavė, troškulį malšinome pomidorais.

Mums atrodė, kad važiavome neilgai, tik kelias valandas. Traukinys sustojo, įsakė išlipti. Ant suklypusio medinio namo pamatėme užrašą *Inta*. Pasitiko ginkluoti kareiviai ir vilkšuniai. Išrikiavo, suskaičiavo, įsakė lipti į sunkvežimį. Pavažiavome kelis kilometrus ir sustojome. Pamatėme spygliuota viela aptvertą lagerį. Lageris buvo didelis, daug barakų ir daug kalinių. Tai buvo 5-as Intos persiuntimo lageris. Visuose barakuose sausakimšai sugrūsti vyrai. Daug iš Lietuvos. Buvo vyresnių, bet dauguma jauni gimnazistai, studentai, mokytojų

Inta (5-a šachta). 1957 m.

seminarijų ir kitų mokyklų moksleiviai, kaimo jaunimas. Vyresni buvo ūkininkai, inžinieriai, kunigai, karininkai, mokytojai, kitokie tarnautojai. Suvežti iš visos Lietuvos. Todėl nenuostabu, kad čia galėjai išgirsti visas Lietuvos tarmes. Čia sutikau inžinierių suvalkiečių Vincą Selioką, Gargždų valsčiaus viršaitį Norvilą, ankstyvoje mano vaikystėje buvusį Skaudvilės valsčiaus viršaičiu ir gerai pažįstantį mano tėvą. Buvo keli kunigai: Vincentas Vėlavičius, jaunas kunigas Liudas Semaška, Gargždų klebonas Viskantas ir kiti. Atradau ir daugiau pažįstamų: Juozą Mocių, paskutinį nepriklausomos Lietuvos Skaudvilės policijos nuovados viršininką Kairį, Veterinarijos akademijos studentą Juozą Merkelį, Tauragės kalėjimo ūkvedį Jokubauską ir kitus. Juozas Mocius buvo kunigo Algirdo Mociaus brolis. Po brolio Algirdo arešto 1945 m. vasarą Viduklėje jis atsikėlė į Eržvilką, dirbo Lydžio rinktinės štabe, jo slapyvardžiai buvo Kabaila, Šviedrys.

Su Juozu Merkeliu 1939-1940 mokslo metais mokiausi Tauragės gimnazijos pirmoje klasėje. Jo tėvai gyveno Didkie-

mio miestelyje, Šilalės valsčiuje. Juozas mokėsi Šilalės gimnazijoje, ją baigė, įstojo į Veterinarijos akademiją. Kai susitikome čia, jis sirgo tuberkulioze ir netrukus mirė. Kairio ir Jokubausko likimų nežinau, nes vėliau jų Intoje nesutikau ir nieko apie juos negirdėjau.

Lagerio pakraštyje buvo spygliuota tvora atitvertas vienas ar du barakai, kuriuose laikė kalines moteris. Ten buvo nemažai lietuvaičių. Visos nuteistos po 25 metus ir kitokio dydžio bausmėmis. Viena kita buvo vyresnės, bet didesnė dalis - jaunos merginos: gimnazistės, mokytojų seminarijų ir kitų mokyklų moksleivės, studentės, kaimo merginos. Visos jos buvo partizanų ryšininkės, teikė partizanams visokeriopą paramą, platino pagrindžio spaudą ir atsišaukimus. Visos jos buvo neseniai teistos, čia atvežtos iš Lukiškių, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Marijampolės ir kitų Lietuvos kalėjimų. Daug buvo ukrainiečių, esčių, latvių, kitų tautybių moterų ir merginų. Lietuvaitės skyrėsi elgesiu ir apranga, nešiojo kelnes, kurias karo ir pokario metais mėgo Lietuvoje jaunos merginos. Ant jų galvų skaros ir skarelės buvo surištos taip, kaip jas rišosi ir nešiojo moterys ir merginos Lietuvoje. Svetimtautės merginos skaras rišosi kitaip nei lietuvaitės. Iš kelnų ir skaros surišimo, nors ir visiškai jos nepažinai, drąsiai galėjai sakyti, kuri yra lietuvaitė.

Netrukus iš Kazachstano lagerių atvežė kunigą Liudą Puzoną. Lageriuose jis buvo ne naujokas, bet mus stebino jo apranga. Iš Pečioros lagerių mes atvažiavome apsirengę suplyšusiais ir purvinais drabužiais, kunigas Liudas Puzonas ilgais iki žemės kareiviškais kailiniais, užsimaukšlinęs šiltą kepurę, apsiavęs naujais veltiniais. Sakė, lageryje dirbęs drabužių sandėlyje darbininku ir, prieš išvažiuojant į etapą, sandėlio vedėjas jį aprenkęs šiltai. Įsitikinome, kad ir lageryje blatas yra visagalis.

Po kelių dienų atvežė kitą kalinį iš Kazachstano. Tai buvo Telšių vyskupas Pranciškus Ramanauskas. Jis buvo išvargęs, bet ramus, kultūringas ir kitus raminausiai veikė jo laikysena ir elgesys. Vilkėjo lagerio drabužius, tik vietoje šimtasiulės nešiojo trumpus juodai dažytus avikailių kailinukus. Gal todėl jis man

Vyskupas Pranciškus Ramanauskas

atrodė panašesnis į daug žemės turintį Žemaitijos ūkininką. Nors penktame lageryje kaliniai nedirbo, bet lagerio viršininkai jį įdarbino. Lageryje buvo pastatėlis, vadinamas *kipiatilka*. Jame įrengti katilai, kuriuose virė vandenį, vadinamą *kipiatoku*. Vyskupo pareiga buvo tuos katilus išildyti tiek, kad vanduo užvirtų. Darbas sunkus, nes krosnis įkurti sunku, malkos šlapios ir žalios, sunkiai degė anglis. Vyskupas buvo klusnus, be prieštaravimų vykdė viršininkų įsakymus. Dažnai jį pavaduodavo lietuviai vyrai. Kūrenti reikėjo naktimis, kad rytą *kipiatokas* būtų gatavas. Kelis kartus ir aš pavadavau vyskupą. Vyskupas P. Ramanauskas labai noriai bendravo su lageryje buvusiais lietuviais. Juos lankė barakuose, kalbėjosi, ramino, guodė, sakė, kad tos kančios, kurias dabar patiriame, yra prasmingos, Lietuvai atneš laisvę ir nepriklausomybę. Grįžę į Lietuvą, būsimė vieningi, suvažiavę į Vilnių, pasimelsime Aušros Vartų Marijai. Kartais grupelę kalinių išvesdavo už lagerio vartų atkasti sniego ar padaryti kitų darbų, kartu vesdavo ir vyskupą. 1949 m. pradžioje vyskupą P. Ramanauską išvedė į pirmą Intos lagerį, vėliau išvežė į Abežę.

Penktame lageryje išbuvau daugiau kaip tris mėnesius. Dažnai atveždavo naujų kalinių, anksčiau atvežtus dažnai

išvesdavo į kitus Intos lagerius. Sužinojau, kad Intoje yra keturi vyrų ir vienas moterų lageris, kad vyrai dirba anglies kasyklose. Susipažinau su neseniai iš Lietuvos atvežtais vyrais. Mūsų pokalbių temos buvo įvairios, su kai kuriais pakalbėdavome apie literatūrą ir poeziją. Gretimame barake gyveno nepriklausomos Lietuvos husarų pulko leitenantas Algirdas Gasiūnas. Jis buvo išsilavinęs, Kauno Vytauto Didžiojo universitete studijavo teisę, mokėjo prancūzų, vokiečių, lenkų, rusų ir latvių kalbas. Kai arčiau susipažinome, pasisakė rašęs eilėraščius, paskaitydavo man savo naujai sukurtų. Atmintyje išliko jo eilėraštis, pavadintas „Be trupinio duonos“. Su Gasiūnu išsiskyrėme 1949 m. sausio pabaigoje: mane išvedė į antrą lagerį, jį - į pirmą. Antrą kartą mudu susitikome 1958 m. Mordovijoje, Javos gyvenvietėje, vienuoliktame lageryje. Abu buvome antrą kartą teisti. Jis pasakojo, kad Intoje parašė nemažai eilėraščių. 1956 m. juos atidavė patikimam draugui, kad išvežtų į Lietuvą ir išsaugotų, bet vėliau įsitikinome, jog eilėraščiai kažkur dingę. Eilėraščių „Be trupinio duonos“ išsaugojo A. Gasiūno draugas zarasiškis Kostas Kavoliukas.

Buvo dar vienas poezijos mėgėjas. Vardo ir pavardės neprišmenu, bet jis buvo gimnazistas, mano bendraamžis. Pasakojo, kad Kauno kalėjime sėdėjo vienoje kameroje su poetu Antanu Miškiniu. Iš jo pirmą kartą išgirdau, kad A. Miškinis kalėjime sukūrė „Psalmes“ ir kitus eilėraščius. Iš atminties jis deklamuavo man „Psalmes“, „Gromatėlę“, kitus A. Miškinio eilėraščius.

1949 m. sausio pabaigoje mane, inžinierių Vincą Selioką, dar keliolika mūsiškių ir kitataučių nuvarė į antrą lagerį. Tą pačią dieną mane paskyrė į penktos kasyklos požemiuose dirbusią brigadą. Brigadininkas buvo stambus ukrainietis, pavarde Vinikas. Jo išsilavinimas menkas, bet buvo ramus ir nepriekabus žmogus. Brigada nedidelė: keli kitataučiai ir du lietuviai, - kunigas Eduardas Simaška ir Antanas Paškauskas. Kitą dieną su brigados vyrais nusileidau į penktos kasyklos požemius. Mūsų brigadą vadino *prochodčikų*, nes kasėme, rausėme tunelį, į vagonėlius krovėme uolienas ir anglių. Darbas buvo sunkus ir

bjaurus. Tunelis ilgokas, siauras, šlapias, oras slogus. Mūsų drabužiai ir batai buvo suplyšę, peršlapę ir purvini, mes patys murzini, išsitepę uolienomis ir anglimi. Iš kasyklos išlindę, su tais pačiais purvinais drabužiais eidavome į lagerį; nes viršuje nebuvo pirties ar patalpos, kur būtume galėję išsiprausti ar persirengti sausais drabužiais. Išlindus iš kabyklos, mūsų drabužiai greitai sušaldavo, ir į lagerį grįždavome tarsi apsirengę skarda. Barakuose nebuvo šilto vandens nusiprausti, nebuvo ir džiovyklų, kur galėtume išsidžiovinti purvinus ir šlapius drabužius. Miegojome ant nuogų medinių gultų. Čiužinių ir kitokios patalynės nedavė. Vietoje pagalvės pasidėdavome purvinas kepures, užsiklodavome purvinais ir šlapiais vatinukais. Gultų plyšiuose knibždėjo, sienomis ir lubomis répliojo blakės. Jų buvo daug, alkanos ir piktos, kandžiojosi ir gėrė mūsų kraują. Tai truko kelis mėnesius.

Pagaliau pastatė erdvoką dviejų aukštų pastatą, kurį vadino penktos kasyklos kombinatu. Antrame aukšte įsikūrė kasyklos viršininkas, vyr. inžinierius, buhalterija ir kiti viršininkai. Apatiniame aukšte buvo erdvoka salė, kurioje susirinkdavo į darbą atėję ar iš kasyklos išlindę kaliniai. Buvo įrengti dušai ir džiovykla. Išdavė spec. drabužius, guminę ir kitokią avalynę. Prieš leisdamiesi į kasyklą ar iš jos išlindę, kaliniai nusimaudydavo, persirengdavo sausais drabužiais. Kombinato ir kitų pastatų statybai vadovavo inžinierius Klemensas Brunius. Jo brigadoje dirbo Alytaus mokytojų seminarijos kapelionas kunigas Pranas Sliumpa, dar keli lietuviai.

1950 m. pavasarį gavome pjuvenų pripiltus čiužinius, pagalviukus, paklodes, užvalkaliukus ir senas, gerokai padėvėtas antklodes. Prie kiekvieno gulto, ant kurio miegojo kalinys, prikaldė fanerinę lentelę, kurioje buvo užrašyta kalinio pavardė ir vardas. Kas dešimtą dieną visus barake esančius kalinius vedė į pirtį, keitė apatinius baltinius, paklodes ir užvalkalus. Lagerio valdžia paskelbė karą blakėms. Ištinkavo, išbaltino barako sienas, užtepė plyšius ir skyles, kuriose iki tol ramiai ir saugiai gyveno blakės. Lagerio pakraštyje įmūrijo didelį katilą, jį pripylė vandens, atvežė

malkų, ir katile virino vandenį. Nustatyta tvarka barakuose kaliniai ardė gultus, kišo juos į karštą vandenį. Išmirkytus gultus vėl parnešdavo į baraką. Tokias blakių maudynes vadinome „blakių akių praplovimu". Nors katile vanduo dažnai buvo tik šiltas, matėme jame tirštai plaukiojančias blakes. Po kelių tokių plovimų jos beveik visai išnyko. Sanitarė gydytoja nuolat ateidavo į barakus, klausinėjo, ar yra blakių. Jei rasdavome ar pamatydavome vieną ar kitą blakę, sakydavome, kad nėra. Pasakysi, kad matei blakę, be eilės vėl reikės ardyti gultus.

Kai lageryje įsikalbėjome su kunigu Eduardu Simaška, prisiminėme, kad mudu esame pažįstami. 1946 m. liepos mėnesį mūsų, raseiniųškių kalinių, būrį atvarė į Lukiškių kalėjimo kiemą. Ten pamatėme atokiau stovinčius du kalinius. Iš jų drabužių ir laikysenos supratome, kad neseniai areštuoti, atvežti tardymui. Prižiūrėtojai griežtai mus išpėjo, kad prie jų nesiartintumėme ir su jais nesikalbėtumėme. Mūsų būrys buvo nemažas, prižiūrėtojų nedaug, jie užimti. Matėme, kad nelengva jiems mus stebėti ir dirbti savo darbą. Atsargiai priėjome arčiau tų dviejų vyrų, pasiteiravome, kas jie tokie ir kada areštuoti. Vienas iš jų pasakė, kad yra kunigas Eduardas Simaška, kitas - kunigas Petras Jasas. Kunigą E. Simašką suėmė Lygumų miestelyje, Šiaulių apskrityje. Kunigas P. Jasas buvo žemaitis, dirbo Telšių vyskupijoje.

Pirmiausia iš mūsų (Viniko) brigados išėjo kunigas E. Simaška. Jis susirgo, pakilo aukšta temperatūra. Lageryje buvo nedidelė ligoninė. Jį paguldė gydytis. Pasveiko, bet į penktos kasyklos požemius jo negrąžino. Paskyrė viršuje kombinato valytojų. Ligoninėje dirbo gydytojas Dominikas Matutis, poeto Anzelmo Matučio brolis, felčeris Vytautas Poderis, registratorius Petras Zablockas, chirurgas ukrainietis Kosmatij, kitų tautybių medikai. Kiek galėjo ir sugebėjo, jie visi padėjo sergantiems, kasyklose sužeistiems kaliniams.

Savo artimiesiems turėjome teisę per metus parašyti du trumpučius laiškus rusiškai. Laiškų gaudavome mažai ir retai, nes ir jie turėjo būti parašyti rusiškai. Nedaug tada Lietuvoje

buvo žmonių, ypač kaimuose, kurie mokėtų rusų kalbą taip, kad ja galėtų rašyti laiškus. Laiškų ir siuntinių galėjome gauti neribotą skaičių. Tačiau gyvenime tokia tvarka: nerašai ir tau nerašo. Taip buvo ir mums. Mano tėvas buvo baigęs Skaudvilės rusišką pradžios mokyklą, retkarčiais parašydavo laiškus. Daugiau niekas man laiškų nerašė.

Antrame lageryje 1949-1954 metų laikotarpiu buvo 600-800 šimtai lietuvių. Buvo inžinierių, mokytojų, studentų, gimnazistų, kitokių prasilavinusių vyrų, tačiau ir jie ne visi sugebėjo sklandžiai rašyti rusiškai. O ką jau kalbėti apie Dzūkijos ar Žemaitijos ūkininkus, kaimo jaunimą ir kitus vyrus, kurie iki arešto su rusais neturėjo jokių reikalų, negirdėjo tos kalbos. Ir dabar čia, lageryje ir kasykloje, ne viską suprasdavo, ką jiems sakė ir aiškino prižiūrėtojai ar viršininkai. Tai gerai žinojo lagerio prižiūrėtojai. Kartais, pasigavę žemaitį ar dzūką kaimietį, bara, plūsta, o tas vis kartoja: „Nesuprantu“. Prižiūrėtojas dar labiau įtūžta ir piktai rėkia: „Nesuprontu, nesuprontu!“ Rusai kaliniai lietuvius vadino „Jonas-Pronas“, nes lietuviškas pavardes sunkiai įsiminė, sunkiai ištarė, o „Jonas-Pronas“ už jų liežuvio neužkliūdavo. Ginčų, barnių ir diskusijų su rusais pasitaikė, bet nė karto tai nevirto muštinėmis ar kitokiais panašiais konfliktais.

Kalbėjo, kad antrame lageryje buvo apie 2500, gal net daugiau įvairių tautybių kalinių. Daugiausia buvo ukrainiečių, ypač daug jų buvo iš Vakarų Ukrainos, Lvovo, kitų sričių, kurios iki 1939 m. karo pradžios priklausė Lenkijai. Antroje vietoje buvo lietuviai. Po jųėjo rusai, kaukaziečiai, baškirai, moldavai, estai, latviai ir kiti.

Antro lagerio kaliniai dirbo ketvirtos, penktos ir dešimos kasyklos požemiuose ir paviršiuje. Kiekvienos kasyklos kaliniai gyveno atskiruose barakuose, taip buvo patogiau visokiems viršininkams prižiūrėti kalinius. Buvo ir statybininkų, kurie kasyklų viršuje statė pastatus, kartais jie dirbo ir kasyklų požemiuose. Tai buvo dvi *šachtroj* brigados. Virėjai, lagerio aplinkos prižiūrėtojai ir tvarkytojai, staliai ir kiti priklausė va-

dinamajai antrai kolonai. Jie visi dirbo tik lagerio viduje. Po kelių savaičių su grupe kalinių iš penkto lagerio atėjo ir kunigas Liudas Puzonas. Jis buvo paskirtas į antrą koloną. Antra-me lageryje jis buvo neilgai, išvežė į Abežę.

Lageryje buvo ir žydų. Vieni tvirtino, kad žydų yra penkiasdešimt, kiti sakė, kad mažiau. Tikslaus žydų skaičiaus niekas nežinojo. Kasyklų požemiuose ir viršuje dirbo įvairaus amžiaus ir įvairių tautybių kaliniai, bet ten nebuvo nė vieno žydo. Jie dirbo maisto produktų ir drabužių sandėlių vedėjais, virėjais, kitokiose panašiose pareigose. Kartą lagerio viršininkai sugalvojo vieną žydą įdarbinti kasyklos požemyje. Įkalbinėjo geruoju, piktuojų, grasino visokiomis bausmėmis, bet žydas buvo užsispyręs, nesutiko dirbti kasykloje. Matyt, žydui atsibodo ginčai ir barniai su viršininkais, pasakė, kad sutinka. Paskyrė jį į požemio transporto remonto brigadą, ir kitą dieną žydas išėjo į kasyklą. Nusileido į požemį, pavaikščiojo tuneliais, nesulaukęs pamainos galo, išsikėlė į paviršių, viršininkams pasakė: „Kasykla ne mano! Aš jos nestačiau ir joje nedirbsiu!“ Parėjo kartu su visais į lagerį ir daugiau į kasyklą nėjo. Supratome, kad ir viršininkams nusibodo su juo ginčytis, paliko jį ramybėje.

1949 m. vasarą penktoje kasykloje buvo trys požemio transporto brigados. Kiekvienoje pamainoje po vieną. Į tokią brigadą paskyrė ir mane. Mūsų brigadoje buvo keliolika lietuvių: Merkinės gimnazijos moksleivis Vytautas Kudarauskas, žinomas nepriklausomos Lietuvos sportininkas, 1937 m. Europos krepšinio pirmenybių Rygoje čempionas Stasys Šačkus, gimnazistai Adomas Mačiulis, Alfonsas Glėbus, žemaitis iš Plungės Antanas Stankus ir kiti. Kelis mėnesius tuneliuose nutiestais bėgiais kartu stumdėme tuščius, uolienų ir anglies pakrautus vienatonius vagonėlius. Su mumis vagonėlius stumdė ir Adolfas Preibys, Intos poetės Rozalijos Preibytės-Žibutės brolis. Netrukus jis susirgo, išvežė į penkto lagerio ligoninę ir į mūsų lagerį jis negrįžo. Darbas buvo sunkus ir labai neįdomus. Po gero pusmečio į kasyklą nuleido tris elektrovežius, darbas buvo lengvesnis. Šačkus, Kudarauskas, Mačiulis, Glėbus, Stan-

kus buvo neseniai baigę elektrovežių mašinistų kursus. Kai pradėjo važinėti elektrovežiai, jie tapo jų vairuotojais, dirbo požeminėje elektros stotelėje budinčiais elektrikais. Kiti vyrai dirbo vagonėlių prikabinėtojai, keldavo į viršų anglies ir uolienų prikrautus vagonėlius, priiminėjo iš viršaus nuleistus tuščius vagonėlius, sutvirtinimams nuleistas medžiagas, dirbo kitokius darbus. Mane paskyrė iešmininku. Pakeldavau pagrindinį iešmą, suskaičiuodavau ir užrašydavau pro mane pravežtus anglies prikrautus vagonėlius.

Mūsų brigadininku buvo paskirtas latvis Kazimieras Punculis. Jis buvo latgalis, katalikas, draugiškas ir teisingas žmogus. Su mumis, lietuviais, kartais jis bandydavo kalbėti lietuviškai, bet tai jam sunkokai sekėsi. Viską suprasdavo, ką mes lietuviškai šnekame.

Kitų dviejų brigadų brigadininkai buvo ukrainietis Michailas Ščerbatij ir armėnas Antonjanas. Abiejuose brigadose taip pat buvo lietuvių. Antonjano brigadoje vagonėlių prikabinėtoju dirbo buvęs Lydžio rinktinės partizanas Antanas Stoškus.

1945 m. vasarą kelias savaites mudu kartu buvome Jono Strainio-Saturno būryje. Kasyklos požemyje elektrovežis sulaužė, sutrupino jam koją. Ilgai ir rūpestingai gydė chirurgas Kosmatij, kiti gydytojai, bet kojos kaulas buvo sutrupintas, ir koją žemiau kelio amputavo.

Kazimiero Punculio bausmė buvo tik septyneri metai ir netrukus jį paleido. Punculio vietoje paskyrė Vasilijų Ivanovičių Buryginą. Jis buvo rusas, buvęs Raudonosios armijos kapitonas, kariavęs su vokiečiais, turėjęs apdovanojimų, ordinų ir medalių. Buvo kultūringas, išsilavinęs žmogus. Karui baigiantis, jį areštavo, žiauriai tardė, atėmė ordinus ir apdovanojimus, apkaltino tėvynės išdavimu ir pagal 58-lb straipsnį nuteisė 10 metų lagerio ir penkeriems metams atėmė pilietines teises. Turėjo žmoną, sūnų ir dukterį. Jie rašė laiškus. Manimi ir kitais brigados lietuviais jis pasitikėjo. Mums girdint, sodriais rusiškais keiksmazodžiais plūdo Leniną, Staliną ir jų artimuosius. Nesupratome, kodėl jis nemėgo prancūzų. Jo nuomone, prancūzai

Prie elektrovezio sėdi Stasys Šačkus. Inta, 1955 m.

buvo visokio blogio išikūnijimas. Buryginą mes visi gerbėme, nes jis buvo doras ir teisingas žmogus, nekenė sovietinės santvarkos, visa širdimi troško, kad sovietų valdžia su visais „prancūzais“ greičiau gautų galą...

Pirmasis požeminio transporto (visų trijų brigadų) viršininkas buvo Bogdanovas. Jis buvo laisvasis. Kalbėjo, kad yra kariškis, turi majoro laipsnį, apdovanotas ordiniais ir medaliais. Bogdanovas buvo kultūringas, taktiškas, kiek leido to metu aplinkybės, stengėsi kaliniams padėti. Pastebėjau, kad su manim jis kalba noriai. Kartą išdrįsau jo paklausti: „Gal išsiųstumėte mano laiškus? Juk žinote, kaip mums sunku išsiųsti“. - „Žinau! - atsakė. - Parašyk ir atnešk, paduosi, kad niekas nematytų. Į Intos paštą jūsų laiškų mesti negalima, išima ir sunaikina. Mano žmona ir duktė važinėja į Intos geležinkelio stotį, žino, kada pravažiuoja keleivinis traukinys Vorkuta-Maskva, įmes į pašto vagoną.“

Netrukus padaviau jam pirmuosius savo laiškus. Po kurio laiko sužinojau, kad laiškai adresatus pasiekė. Pasakiau Stasiui Šačkui, Vaclovui Gudaičiui ir dar kai kuriems, kad galiu ir

jų laiškus išsiųsti. Kartais nunešdavau po kelis laiškus, visus juos jis paimdavo, nė karto nepaklausė, ar visi tie laišakai mano. Po kurio laiko Bogdanovą atleido.

Bogdanovą pakeitė Vasilijus Michailovičius Jonovas, pagyvenęs, arti 50 metų. Greitai mūsų dėmesį patraukė jo grubas paprastumas, natūralus elgesys su kaliniais, pikti, ironija ir pagieža persunkti pasakymai prieš komunistus. Ypač piktų ir skaudžių žodžių jis negailėjo čekistams. Kaliniai jį pamėgo, gerbė ir be ginčų vykdė nurodymus.

Kasyklos požemio sienoje buvo įrengtas mažytis kambarėlis. Jo viduje buvo mažas staliukas ir mažas suoliukas. Palubėje degė elektros lemputė. Buvo telefonas, kuriuo galima paskambinti viršuje esančiam kasyklos dispečeriui. Čia pat buvo ir mano darbo vieta - požeminio geležinkelio pagrindinis iešmas. Mudu su Buryginu turėjome nemažai laisvo laiko. Ypač ramu buvo naktinėse pamainose. Sėdėdavome tame kambarėlyje ir kalbėdavomės. Besikalbant greičiau prabėgdavo laikas, išsiblaškydavo mieguistumas, greičiau sulaukdavome pamainos galo.

Į tą mūsų kambarėlį užeidavo kasyklos viršininkas Reznichenka, jo pavaduotojas Alfredas Michailovičius Berezinas, vyr. inžinierius Vladimiras Mamentovas, dalių viršininkai: Levašovas, Vertinskis, Kalentjevas, Savinas ir Belakapitovas. Vieni iš jų pasėdėdavo kelias minutes, kiti užsibūdavo ilgiau, pasiteiraudavo, kaip toje ar kitoje dalyse sekasi darbas. Mus aplankydavo inžinierius Vincas Seliokas, studentas Pranas Sasnauskas, Kazimieras Banevičius, Kazys Černius, Vytautas Akucevičius, žemaičiai Stasys Venckus, Pranas Žolys, Juozas Ronkaitis, kiti lietuviai, dirbantys arčiau mūsų arba ir tolimesniuose tuneliuose.

Visi paminėti penktos kasyklos viršininkai su kaliniais elgėsi žmoniškai, didesnių ginčų ir nesusipratimų nebuvo. Kiekvienas viršininkas savaip buvo reiklus, bet nepiktas. Todėl viršininkų ir kalinių santykiai buvo normalūs. Populiariausias ir labiausiai kalinių gerbiamas buvo Alfredas Michailovičius Berezinas. Jis buvo žydas, kultūringas ir teisingas žmogus. Niekas nežinojo jo biografijos, kalbėjo, kad jaunystėje jis studijavęs

Grupelė 2-o Intos lagerio kalinių kasyklų zonoje. Antras iš kairės sėdi Vaclovas Gudaitis-Rasas. Iš kairės stovi: Antanas Padleckis, Juozas Raulynaitis, Vytautas Baziukas. Kiti neatpažinti. 1955 m.

mediciną, buvęs trockistas, kalėjęs Komijos lageriuose. Baigęs bausmę, jis neturėjo teisės išvažiuoti iš šiaurės, atsidūrė Intoje, tapo geru anglies kasyklų žinovu, net penktos kasyklos viršininku. Tose pareigose jis dirbo kelerius metus. Buvo labai paprastas, kiekvienam visada prieinamas ir sukalbamas, visada atidžiai išklausydavo kalinius, stengėsi jiems padėti. Penktos kasyklos viršuje ir požemyje dirbo keli šimtai kalinių, jis žinojo daugelio pavardes, kokios tautybės ir panašiai. Atsiradus šiokiam ar tokiam reikalui, nereikėjo eiti į jo kabinetą, kaliniai susitikę pasakydavo savo rūpesčius ar pageidavimus. Dažnai jis nusileisdavo į kasyklos požemius, bet kaliniai nekreipdavo dėmesio, ramiai dirbdavo savo darbus. Būdavo ir taip, kad, kaliniui stumiant uolienų ar anglies prikrautą vagonėlį, jis įremdavo petį, padėdavo. Kartais elektrovežis ar pakrautas vagonėlis nukrisdavo nuo bėgių, reikėjo nemažai jėgų

ir pastangų jį vėl pastatyti ant bėgių. Tokiais atvejais Berezinas nepraeidavo pro šalį, neįkyrėdavo nurodymais ir pamokymais, bet kartu su kaliniais dirbdavo, keldavo. Kasykloje kartais vietoje ar kitoje vietoje sugesdavo mechanizmai, buvo užgriuvimų ir kitokių avarijų, kurias reikėjo greitai likviduoti. Vyrai ne visada suspėdavo tai padaryti per aštuonias valandas. Avarijos vietoje išbūdavo ilgiau. Jiems atnešdavo duonos, dešros, sviesto, kitokių maisto produktų, lagerio viršininkus įpareigodavo, kad, grįžusius į lagerį, sočiau pamaitintų, leistų pailsėti.

Jonovui tapus požeminio transporto viršininku, po kelių mėnesių sužinojome, kad netrukus pradės veikti anglies kasyklų meistrų kursai. Sužinojome, kad ketvirtos, penktos ir dešimos kasyklos požemio dalių viršininkai privalės į tuos kursus pasiūsti po vieną ar du žmones. Iš trijų kasyklų buvo sudaryta 30 žmonių grupė. Į tuos kursus Jonovas pasiuntė mane ir ukrainietį Michailą Ščerbatių. Reikėjo mokytis, žinojome, kad laikysime egzaminus, bet buvome patenkinti, nes tris mėnesius nereikės lįsti į kasyklų požemius. Pastatas, kuriame mokėmės, buvo kasyklų teritorijoje.

Iš lagerio kursantai išeidavome atskiru būriu. 1953 m. kovo 5 d. rytą, kaip ir kasdien, laukėme prie lagerio vartų, kol mus išrikiuos, suskaičiuos ir išleis į kasyklų teritoriją. Staiga visokiais balsais sustaugė kasyklų ir kitos sirenos. Matėme, kaip sukluso prie vartų buvę viršininkai ir prižiūrėtojai, bet jie mums nieko nesakė, tikriausiai ir patys nežinojo, ko taip įkyriai kaukia visos sirenos. Nuėję į kasyklų teritoriją, sužinojome, kad mirė Stalinas.

Egzaminus išlaikiau ketvertu, grįžau į penktą kasyklą. Jonovas paskyrė mane pamaininiu brigadininku. Poilsio dienomis pavadavau Antonjaną, Ščerbatių ir Buryginą. Kitomis dienomis išeidavau į kasyklą su ta pamaina, su kuria norėjau. Buryginas, Antonjanas ir Ščerbatių dirbo, todėl mano vadovavimo nereikėjo. Kai po kelių mėnesių paleido Buryginą, aš perėmiau jo pareigas. Brigadininku dirbau iki 1954 m. lapkričio 18 d. - paleidimo iš lagerio.

* * *

Grupė 2-o Intos lagerio lietuvių kalinių. 1956 m.

Antrą lagerį nuo kasyklų skyrė maždaug vienas kilometras. Kasyklose kaliniai dirbo trimis pamainomis po vieną mėnesį. Dirbo kiekvieną dieną. Keturias dienas per mėnesį kaliniai ilsėjosi pagal brigadininkų sudarytą sąrašą. Pavasarį ir rudenį kelias, kuriuo eidavome į kasyklas ir grįždavome, buvo duobėtas, purvinas, sunkiai išvažiuodavo mašinos. Turėdavome eiti kelio viduriu, todėl visą laiką būdavome apsitaškę purvais. Tačiau tai tik pusė bėdos. Kareiviai buvo žiaurūs ir pikti, dažnai įsakydavo bėgti. Maudėmės purvinose duobėse, bėgome, nes kitos išeities nebuvo. Mūsų jėgos išsekusios, buvome alkani ir pavargę, tad ir bėgome greitai. Tai, matyt, erzino ir siutino kareivius. Jie ne tik keikė mus, bet arti kalinių kolonos leido vilkšunius. Kartais paskutinėse eilėse einantiems kaliniams šunys suleisdavo dantis į drabužius ar net įkąsdavo. Todėl visi brovėsi į priekį, stengėsi nepatekti į paskutines eiles.

Eidavome taip, kaip reikalavo kareiviai. Atrodė, kad nėra už ką prikibti ir bausti. Tačiau mūsų sargai buvo išradingi ir

Takas į šachtas. Inta, 1956 m.

žiaurūs. Nuaidėdavo komanda: „Stok!“ Sustodavome. Įsakymas: „Gulk!“ Pirmą kartą išgirdę tokią komandą, bandėme aiškinti, kad kelias labai purvinas, duobėtas, kokie mes būsime patys ir mūsų drabužiai, jei atsigulsime į tokį bjaurų purvą. Kareiviai visai įtūžo, rėkė, keikė mus. Pradėjo šaudyti. Kulkos zvimbė virš mūsų galvų. Sugulėme tuoj pat. Tą rudenį, ypač naktinėje pamainoje, ne kartą voliojomės purve.

Prasidėjo šalčiai, purvas sušalo, netrukus užsnigo, nevertė mūsų gultis ant kelio. Iki kito rudens kalinių brigados nutiesė naują, gerą kelią. Abi to kelio puses aptvėrė spygliuotomis tvoromis, pastatė sargybos bokštelių. Kai visa tai buvo baigta, į kasyklasėjome tuo keliu. Ėjome tvarkingai išsirikiavę, sargybieniai mus stebėjo iš bokštelių, už tvoros amsėjo šunys, bet jie mūsų nepasiekė. Einant pro sargybos bokštelių, kareiviai su raudonais antpečiais amsėdavo pikčiau: „Greičiau! Nekalbėk!“

Po pamainos visų trijų kasyklų kaliniai rinkdavosi prie vartų ir laukdavo, kol juos atidarys ir išleis į lagerį. Šalia vartų buvo sargybinių būdelė ir sargybos bokštelis. Jame stovėdavo lengvuju kulkosvaidžiu ginkluotas kareivis. Vieną kartą kareivis netikėtai pradėjo šaudyti į susirinkusius ramesnius kalinius. Vie-

nam vokiečiui kaliniui smarkiai sužeidė koją, kulkos pataikė dar keliems kaliniams. Išsigandę kaliniai tuojau pat išsislapstė. Paskui prižiūrėtojai vaikščiojo, ieškojo, suradę įkalbinėjo eiti prie vartų, sakė, kad tas kareivis bus nubaustas ir daugiau taip nebus.

Kaliniai, kiek buvo įmanoma, šventė Kalėdų, Naujųjų metų, Velykų ir kitas šventes. Artėjant Kūčioms, iš Lietuvos artimieji atsiųsdavo kalėdaičių, duonos džiovėsių, kitokių produktų. Kūčių vakarą lietuviai susirinkdavome kamputyje ant apatinių gultų, pasidėdavome, ką turėjome tinkamo Kūčių vakarienei, ir kartu valgydavome. Kunigai Eduardas Simaška ir Pranas Šliumpa Kūčių vakarą, pasiskirstę barakais, aplankydavo visas lietuvių grupes, palaimindavo Kūčių vakarienę, kartu su visais pasimelsdavo, pabūdavo kelias minutes ir išskubėdavo į kitus barakus, kur jų laukė kitos lietuvių grupės.

Pravoslavai ir unitai Kalėdas, Naujuosius metus, Velykas ir kitas savo religines šventes šventė vėliau. Mes tardavomės su jais, kad per mūsų šventes eitų į darbą už mus. Mes dirbome už juos, kai švėsdavo savo Kalėdas, Naujuosius metus ir Velykas. Kasyklų ir lagerio viršininkai žinojo, kad švenčiame savo didžiąsias šventes, bet netrukdydė. Viršininkams buvo svarbu, kad į darbą išeina reikalingas skaičius žmonių, kad kasyklose ir lageryje ramu. Visada prisimindavome Vasario 16-ąją.

Nors lageryje buvo nepaprastai sunku, bet neprisimenu pabėgimų ir kitokių mėginimų ištrūkti. Visi suprato, kad dėl Komijos geografinės padėties, gamtinių kliūčių labai sunku, tiesiog neįmanoma pabėgti. Tik du jauni, energingi lietuviai, - Jonas Valaitis ir Antanas Žemaitis, - ryžosi nepaprastai rizikingam ir drąsiam žygiui. Iš dešimos kasyklos požemių į paviršių išsikasė tunelį, kurio anga buvo kitoje kasyklų tvoros pusėje. Visas pabėgimo smulkmenas jie buvo gerai apmąstę, pabėgti pavyko. Po keliolikos valandų viršininkai pasigedo dviejų kalinių, išsiaiškino jų pavardes. Prasidėjo gerai organizuotos gaudynės. Po kelių dienų juos pagavo, tardė, kankino, uždarė į karcerį. Jonas Valaitis ir Antanas Žemaitis labai skau-

džiai nukentėjo, bet įrodė, kad auka dėl laisvės niekada nebūna per didelė.

Dideliame kalinių būryje buvo išsilavinusių, išsimokslinusių visokių specialybių žmonių. Buvo daug studentų, gimnazistų, kitokių moksleivių, kuriems areštas ir lageriai sutrukdė toliau mokytis, pasiekti tai, ką jie buvo užsibrėžę. Vyresnieji savo žinias ir gyvenimo patirtį atiduodavo mokslo ir žinių ištroškusiems jaunuoliams. Taip elgėsi inžinierius Vincas Seliokas, Stasys Šačkus, Prienų „Žiburio“ gimnazijos mokytojas Mykolas Gudėnas, kiti vyresnio amžiaus lietuviai intelektualai.

Penktoje kasykloje dirbo kaunietis studentas Algimantas Šlapiakas. Dirbo sunkiai, buvo alkanas, bet visą laisvą laiką skirdavo elektrotechnikai, mechanikai, matematikai, fizikai. Antanas Stankus, kilęs iš Plungės apylinkių, prieš areštą mokėsi Telšių amatų mokykloje. Kasykloje ir lageryje jis labai domėjosi elektrotechnika, mechanika, kasykloje esančiais mechanizmais, jų veikimo principais. Mokykloje jis mažai gavo matematikos, fizikos ir kitokių teorinių žinių, todėl jam buvo sunku susigaudyti visokiose formulėse, bet jis buvo labai darbštus, žemaitiškai užsispyręs, pamažu nugalėjo visus sunkumus, tapo geru mechaniku.

Antanas Stankus, išleistas iš lagerio, Intos lietuvių gyvenime paliko labai ryškius pėdsakus. Jis vėl grįžo į penktą kasyklą, įsidarbino mechaniku, antro lagerio kalinams atnešdavo vaistų, laiškų ir kita. Intos geležinkelio stotyje jis pasitikdavo iš Lietuvos į pasimatymą atvažiavusias žmonas, dukteris, kitus artimuosius. Išlydėdavo atgal į stotį, kai jų pasimatymas baigdavosi. Į Lietuvą grįžęs, apsigyveno Plungėje, vedė. Su žmona Danute užaugino dukterį muzikę, pedagogę Juditą ir sūnų inžinierių Saulių.

Skuodiškis žemaitis, buvęs Telšių kunigų seminarijos klierikas, Vytautas Markuvėnas, dirbo barako valytojų, mėgo muziką. Grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Kaune, mokėsi muzikos mokykloje, muzika buvojo specialybė ir pragyvenimo šaltinis.

Panašiu keliu, kaip V. Markuvėnas, nuėjo ir grinkiškietis Jonas Dauguvietis. Jis mėgo ir poeziją, rašė eilėraščius. Vaclo-

vas Gudaitis-Rasas kelis jo eilėraščius įdėjo į antologijas „Vaidu į Tėvynę“ ir „Benamiai“.

Dažnokai nueidavau į penktą baraką, kuriame gyveno Vaclovas Gudaitis, Jonas Dauguvietis, Juozas Raulynaitis, Zigmas Mačiulis, kiti lietuviai, dirbantys dešimtoje kasykloje. Ateidavo Antanas Stabingis, Antanas Padleckis, kiti mūsieškiai. Susėdę ant gultų, pasikalbėdavome, pasidalydavome naujienomis, rastomis artimųjų laiškuose, banderolėse ir siuntiniuose. Atidžiai skaitėme sovietinės Lietuvos raudonųjų poetų ir rašytojų eilėraščius, prozos kūrinius. Žinojau, kad šio barako valytojas yra žemaitis Adolfas Nezabitauskis.

Mudu susipažinome artimiau. Iš jo paties, Šačkaus, Simaškos ir kitų pasakojimų sužinojau, kad jo tolimas prosenelis Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis buvo artimai pažįstamas su Dionizu Poška, rašė žemaitiškai knygeles, buvo lietuvių literatūros pradininkas. Kajetono brolis Kiprijonas buvo kunigas, poetas, aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime. Vengdamas carinės Rusijos represijų, pasitraukė į Prancūziją, ten ir mirė.

Adolfas Nezabitauskis buvo labai įdomi asmenybė. Studijavo Kauno Vytauto Didžiojo universitete, gerai mokėjo lietuvių kalbą, literatūrą ir jos istoriją. Studentu būdamas, dirbo profesoriaus Jono Jablonskio sekretoriumi, „Lietuvos aidą“ redakcijoje, lituanistines ir kitas žinias kurį laiką gilino Vokietijoje, Leipcigo universitete. Jo studijų draugai, vėliau bendraminčiai ir bendradarbiai, buvo Sofija Čiurlionienė, profesorai Antanas Salys, Pranas Skardžius ir kiti.

Jis pastebėjo, kad mane domina jo pasakojimai ir žinios. Iš tikrųjų taip ir buvo, nes jo pasakojimuose aš išgirdau tokių dalykų, kurių nebuvau girdėjęs ir skaitęs. Pasiūlė ateiti pas jį, kai turėsiu laiko. Pasidariau nuolatinis jo svečias. Kai oras buvo šiltas ir dienos ramios, susėdėdavome prie barako, o kai lydavo ar būdavo šalčiau, eidavome į džiovyklą, kur jis džiovinos šlapius ir purvinus angliakasių drabužius.

Jis kalbėjo su ugnele, sistemingai, tarsi klasėje, kurioje sėdi būrys mokinių. Kelias savaites jo klausytojas buvau vienas.

Vėliau prisidėjo dešimtos kasyklos darbininkas Antanas Obelevičius. Jis buvo gimnazistas iš Rumšiškių. Kartais paklausyti Nezabitauskio pasakojimų ateidavo Stasys Šačkus.

Mėgau poeziją, bet teorinių eilėdaros žinių trūko, nes literatūros mokytojai Tauragės gimnazijoje apie eilėdarą nekalbėjo, jos neaiškino. Dabar sužinojome, kas yra eilėraščio ritmas, rimas, baltosios eilės, silabinė ir kitokia eilėdara, kas yra pėda, jambas, chorėjas, anapestas, daktilis ir t. t. Iš atminties jis deklamavo Maironio ir kitų poetų eilėraščius, aiškino, koks ir kokių rimu yra parašytas. Jis užpildė žinių apie eilėdarą spragą.

Atsisveikinimas su lageriu

Nejučiomis, tiesiog nepastebimai, antrame Intos lageryje ir penktos anglies kasyklos požemiuose prabėgo beveik šešeri mano gyvenimo metai. Per tuos šešerius metus buvo daug sunkių, šaltų ir alkanų dienų. O kiek svajonių ir ilgesio liko nedideliame spygliuotomis vielomis aptvertame lageryje, purvinuose ir šlapiuose anglies kasyklos požemiuose. Dienos ir naktys buvo šaltos, alkanos, baisiai nuobodžios, kaip dvynukės panašios viena į kitą. Labai nusibodusią ir monotonišką kasdienybę pajvairindavo skurdi šiaurės augmenija, karšta vasaros saulė, šiaurės pašvaistė ir žiemos pūgos. Darbai anglies kasyklose buvo sunkūs, nemalonūs širdžiai ir protui, bet ir šuo kariamasis pripranta. Pripratome ir mes prie savo gyvenimo naštos. Ne kartą matėme kasyklų požemiuose ar jų paviršiuje sunkiai ar mirtinai sužeistų savo likimo draugų, matėme nuo bado, ligų ir sunkių darbų mirusius savo tautiečius. Patys buvome bado ir sunkių darbų išsekinti, bet mintyse ir širdyse kaip brangiausią turtą nešiojome tikėjimą ir viltį, kad taip amžinai nebus. Nežinojome ir neįsivaizdavome, kada ir kaip tai atsitiks, bet kad tos mūsų kančios yra neamžinos - mes neabejojome. Tikėjimas ir viltis mus gaivino, stiprino, padėjo mums ištverti. Sulauksime ar nesulauksime, bet tikėjome,

kad daug visokių kančių ir vargų iškentusi mūsų Lietuvėlė kada nors bus laisva ir nepriklausoma.

Daugybę metų kasyklose, jų viršuje ir kitur kaliniai dirbo veltui, už savo darbą negavo jokio atlyginimo. Tai buvo sunkiausi metai. Badas, kasdienės duonos trūkumas, sunkūs darbai, ligos, nelaimės darbe naikino kalinių fizines ir moralines jėgas. Be to, dar griežtas lagerių režimas: ant barakų langų grotos, ant durų spynos, ant nugarų numeriai, artimiesiems leido išsiųsti du trumpučius, rusiškai rašytus laiškučius.

1952 m. kovą pirmą kartą kaliniams už darbą išmokėjo atlyginimą. Mokėjo ne visą, bet tik 52 proc. uždirbtos sumos. 48 proc. valdžia pasilikdavo už viršininkų, prižiūrėtojų, sargybinių išlaikymą, elektrą ir panašiai. Iš likusios sumos valdžia atskaičiuodavo už maistą, drabužius, avalynę ir t. t. Kas dirbo kasyklų požemiuose, uždirbo daugiau, o kurie viršuje ir prie lengvesnių darbų - mažiau. Svarbu buvo tai, kad pinigų turėjo visi. Lageriuose atidarė parduotuves, kuriose galėjai nusipirkti duonos, konservų, kitokių maisto produktų, rūkalų.

Prasidėjo 1953 metai. Naujųjų metų pradžioje kaliniai pradėjo kalbėti apie Stalino ligą, Kremliaus gydytojų areštus. Pagaliau kovo 5-ą sugaudė Intos elektrinių ir kitos sirenos: mirė Stalinas. Kaliniai nežinojo, koks bus tolesnis jų likimas, bet tikėjo, kad kažkas pasikeis. Nedaug laiko praėjo, ir ledai pajudėjo.

Pirmiausia į laisvę išleido nepilnamečius, tai yra tuos, kurie buvo suimti jaunesni kaip 18 metų. Leido jiems grįžti į savo gimtuosius kraštus, jei ten dar gyveno jų tėvai ir kiti artimieji. Iš antro lagerio į Lietuvą išvažiavo ir du mano klasės draugai: Juozas Jokubauskas ir Vitalijus Gudavičius.

Dar tais pačiais 1953 m. leido per mėnesį rašyti du laiškus gimtąja kalba. Netrukus leido rašyti neribotą skaičių laiškų. Daugelio kalinių ryšiai su artimaisiais ne tik atsinaujino, bet ir išsiplėtė.

Po kurio laiko Intos lagerius pasiekė žinia, kad suimtas ir sušaudytas artimiausias Stalino bendražygis Lavrentijus Beri-

ja. Lagerių viršininkų ir prižiūrėtojų elgesys pasikeitė: jie pasidarė mandagesni ir mažiau keikė kalinius. Maždaug tuo pačiu laiku nuo langų nuėmė grotas, nuo durų spynas, įsakė nuo viršutinių drabužių nusiardyti numerius. Nuardžiau ir aš savo numerį - Z-7. Kad sutrumpėtų bausmės laikas, kad kaliniai greičiau išeitų į laisvę, valdžia išleido keletą naujų potvarkių ir įsakų. Pirmiausia buvo įvestos vadinamosios „užskaitos“. Už faktiškai atidirbtą dieną buvo įskaitoma dar viena, kartais dvi ar net trys dienos. Po kurio laiko buvo paskelbtas įsakas, vadinamas „du trečdaliai“. Atbuvo kalinys du trečdalius savo bausmės, lagerio viršininkai jį pristato teismui. Kai sąrašuose susidaro didesnis tokių kalinių būrys, atvažiuoja į lagerį prokuroras, peržiūri bylas ir išleidžia į laisvę. Tokiu būdu Intos lageriuose mažėjo kalinių skaičius, bet už lagerių tvoros, vadinamojoje laisvėje, vakarykščių kalinių skaičius pastebimai augo. Taip atsitiko todėl, kad iš lagerių paleisti kaliniai neturėjo teisės išvažiuoti į Pabaltijį, Ukrainą, kitas centrinės SSRS respublikas. Buvę kaliniai turėjo teisę išvažiuoti į Pečiorą, Altajų, Krasnojarską, Kazachstaną, į tuos rajonus, kuriuose gyveno ištremtos jų šeimos.

Nors lageriuose, palyginti su ankstyvesniais metais, jau buvo galima kentėti, bet kiekvienas veržėsi kad ir į ribotą laisvę. Vieni tikėjosi išvykti pas savo artimuosius, esančius tremtyje, kiti juos pasikviesti į Intą, tretieji turėjo kitokių išskaičiavimų ir tikslų. Buvau baigęs 3 mėnesių angliakasybos kursus, dirbau penktoje kasykloje požeminio transporto brigadininku, žinojau, kad įskaito po 3 dienas. Iš 10 metų bausmės buvo likę mažiau nei pusantrų metų. Žinojau, kad po kelių mėnesių išeisiu į laisvę.

1954 m. lapkričio pirmoje pusėje kaliniai ir viršininkai pradėjo kalbėti, kad yra sudarytas sąrašas kalinių, kurie pagal du trečdalius yra pristatyti teismui. Aš į tas kalbas nekreipiau dėmesio, nė karto nepasiteiravau, ar esu į tuos sąrašus įrašytas.

Lapkričio 17 d. vakarą į baraką atėjo *nariadčikas* Lipšteinas. Kaip ir visada, jis perskaitė pavardes tų, kurie rytojaus dieną dėl ligos ar kitokių priežasčių neis į darbą. Lietuviškai jis man

sako: Jonai, tu rytoj neik į darbą! Rytoj į mūsų lagerį atvažiuoja teismas, ir mudu kartu eisim į teismą!" Nieko sau naujiena, pagalvojau. Jei rytoj teismas numes man likusią bausmę (mažiau negu pusantrų metų), tai poryt būsiu laisvas.

Nors Mykolas Lipšteinas nebuvo panašus į žydą, bet visi žinojo, kad jis Lietuvos žydas. Kad taip yra iš tikrųjų, jis niekada nesiginčijo. Taisyklingai, be žydams būdingo akcento, jis kalbėjo lietuviškai. Niekas jo nesiteiravo, kur jis gimė, kaip jis išliko gyvas vokiečių okupacijos metais. Niekada apie tai jis pats nekalbėjo. Lietuviai jį vadino Mykolu, svetimtaučiai - Nikolajumi. Mano ir kitų penktos kasyklos lietuvių santykiai su Lipšteinu buvo normalūs. Mūsų barake jis turėjo savo kampelį. Turėjo ir savo sekretorių, kuris tvarkė jo popierius. Tokiu sekretoriumi kelerius metus buvo dzūkas Edmundas Stankevičius. Kai jis baigė 7 metų bausmę, Lipšteino sekretoriumi tapo studentas Antanas Milašius.

Lapkričio 17 d. rytą mano brigada išėjo į darbą, o aš pasilikau laukti teismo. Apie 10 val. prie barako, kuriame turėjo vykti teismas, susirinko būrys kalinių. Nemažai kalinių buvo atėję pasižiūrėti, kaip vyks teismas. Buvo čia ir lietuvių, bet tik kurnietis inžinierius Adolfas Savickas, kaip ir aš, laukė teismo. Kalbėjo, kad teismas peržiūrės 70 bylų. Vadinasi, tiek kalinių rytoj išeis į laisvę.

Pagaliau prasidėjo teismas. Kažkoks viršininkas rankose laikė popieriaus lapą ir iš jo skaitė kalinių pavardes. Į vidų įeidavo kalinys ir netrukus išeidavo. Kiekvienas išėjęs pasakydavo: „Išteisino!" Vienas kitas pasakydavo: „Apie bylą mažai klausinėja". Buvo ir tokių, kurie sakė: „Apie bylą nieko neklausinėja!" Pagaliau ištarė ir mano pavardę. Įėjau. Prie stalų sėdėjo keli vyrai. Beveik visi buvo kariškiai. Iš karto vienas manęs paklausė: „Pavardė, vardas, tėvo vardas?" - „Žičkus Jonas, sūnus Petro", - atsakiau. Į panašius klausimus buvau atsakinėjęs daug kartų, todėl dabar atsakinėjau greitai ir sklandžiai. Mažytė pertraukėlė. „Ar turite jam klausimų?" - kreipėsi mane klausinėjęs teisėjas į kitus. „Neturime!" - kažkuris atsakė. „Rytoj išeisi į laisvę!" Per

kelias minutes buvau išteisintas. Panašiai perteisė Adolfą Savicką, Mykolą Lipšteiną ir kitus kalinius.

Išėjau iš teismo, ir mane pasitiko saviškių ir svetimtaučių būrys. Visi teiraujasi, visiems įdomu, koks tas teismas. Grįžau į savo baraką. Prie durų mane pasitiko barako tvarkinys Leonardas Neverauskas. Jo gultai buvo apačioje, prie pat durų. Ant savo gultų jis pasodino mane. Pietūs valgykloje jau buvo pasibaigę. Neverauskas ant savo spintelės padėjo puslitrinį stiklainį drungno vandens, duonos, kažkokios uogienės ir liepė man valgyti. Pamažu atslūgo nervinė įtampa. Keistai atrodė, kad šis vakaras lageryje yra paskutinis, kad rytoj jau būsiu laisvas. Žinojau, kad į Lietuvą, į savo namus, neturėsiu teisės sugrįžti. Liksiu Intoje gyventi. Vakaras. Barake įprastas šurmulyš. Pasi-girdo šaižus balsas, prižiūrėtojas didoku kūju mušė per pakabintą bėgio gabalą: ženklas gulti. Atsiguliau. Į galvą lindo visokios mintys. Užmigau. Ry tą pažadino kūjo sukeltas triukšmas. Barake šurmulyš, skuba į valgyklą, ruošiasi į darbą. Mano brigada ir kiti kaliniai atsisveikina su manimi. Kažkaip sunku su jais visais skirtis, nes kelerius metus praleidome kartu.

Netrukus atėjo prižiūrėtojas ir įsakė man eiti prie vartų. Pas-kubomis atsisveikinu su Leonardu Neverausku, su keliais tuo metu barake buvusiais kaliniais ir išeinu. Prie lagerio vartų susirinkęs nemažas būrys kalinių: vieni išeina į laisvę, kiti juos išlydi. Čia pat stovi Adolfas Savickas ir Mykolas Lipšteinas. Mus išlydi ir lietuvių būrelis. Visi jie, lyg susitarę, kartoja tuos pačius žodžius: „Rašyk, kaip tau seksis laisvėje“. Pažadu nepamiršti ir rašyti. Kaip pamirši ir nerašysi, jei su kiekvienu iš jų išvargta tiek daug baisaus vargo. Prieina Vaclovas Gudaitis-Rasas. Kiek nepamirštamų valandų kartu su juo praleista. Jis buvo nepriklausomos Lietuvos karininkas, pokario metų parti-zanas, poetas. 1954 m. antrame lageryje jis redagavo antologiją „Veidu į Tėvynę“, į kurią sudėjo tame lageryje kalėjusių 8 poetų eilėraščius. (Autoriai ir jų sukurti eilėraščiai antologijoje „Veidu į Tėvynę“ buvo sudėti tokia tvarka: Leonas Brazdeikis-Mąstis, Jonas Dauguvietis-T. Verkys, Zigmas Kupstys-Žirgelis, Juozas

Ambrazevičius-Bevardis, Juozas Raulynaitis-J. Paupietis, Antanas Stabingis-Dragūnas, Vaclovas Gudaitis-Rasas ir Petras Zablockas-Širvėnas.)

1954 m. vasaros pabaigoje V. Gudaičiui sukirbėjo naujas sumanymas: suredaguoti visą Intos lietuvių poetų sukurtų eilėraščių antologiją, pavadintą „Benamiai". Dabar jis manęs prašė, kad surasčiau kituose Intos lageriuose lietuvių poetus ir poetes, paimčiau jų sukurtus eilėraščius ir siųsčiau jam į antrą lagerį. Juos įdėtų į antologiją „Benamiai".

Atsivėrė lagerio vartai. Pasigirdo komanda išeiti. Vienas beginklis prižiūrėtojas maloniai šypsosi, bando juokauti, pasako, kad jis mus nuves į komendantūrą. Gerai, kad nuves, nes mes joje nė karto nebuvo, nežinom, kur ji yra. Nė karto nebuvo Intoje, tik kelerius metus gyvenome už spygliuotų vielų Intos miesto pakrastyje. Iš 2-o lagerio iki Intos centro maždaug 5 kilometrai. Buvo nemažai sniego, nors oras nešaltas. Vieni nešėsi lageryje darytus lagaminus, kiti iš medžiagos pasiūtus maišelius. Beveik visi vilkėjome šimtasūlėmis ir kitais lagerio drabužiais. Pagaliau atėjome į komendantūrą. Iš komendanto sužinojome, kad, kol gyvensime neįsidarbinę, kartą per savaitę nustatytą dieną privalėsime ateiti registruotis. Kai pradėsime dirbti, užteks vieno karto per mėnesį. Be to, komendantas dar įspėjo mus, kad neturim teisės nutolti toliau kaip 6 kilometrus nuo Intos miesto centro. Be komendanto leidimo negalime važiuoti į Intos geležinkelio stotį. Intos geležinkelio stotis nuo Intos miesto už 12 kilometrų. Pro ją pravažiuoja traukiniai Maskva-Vorkuta. Viskas aišku: peržengsi 6 kilometrų ribą arba pagaus Intos geležinkelio stotyje, apkaltins mėginimu pabėgti, vėl teis, vėl dviem metams uždarys į lagerį. Gavome pažymą, kad esame laisvi. Tas pažymas vadinome „vilko bilietais".

Su Adolfu Savicku buvau pažįstamas nuo savo atvykimo į antrą lagerį - 1949 m. sausio 28 d. Jis buvo keleriais metais už mane vyresnis, kaunietis, inžinierius elektrikas. Dabar, kai tą pačią dieną išėjome į laisvę, suartėjome daugeliui metų. Mudviejų artimą draugystę 1980 m. vasario 27 d. nutraukė jo staigi mirtis.

Komendantūroje atlikę būtinus formalumus, su Savicku sugrįžome į antrąjį rajoną. Taip vadino gyvenvietę šalia antro lagerio. Ji atrodė labai skurdžiai, namai panašūs į lagerio barakus. Šalia gyvenvietės buvo apleistos kapinės. Jose laidojo laisvuosius, lageryje mirusius ar kasyklose žuvusius kalinius. Vėliau čia palaidojo daktarą Stasį Molį, Antaną Milašių ir kitus.

Žinojome, kad prie antro lagerio yra arklidės ir jose dirba anksčiau paleistas mūsų geras pažįstamas Bronius Trumpys. Tikėjomės, kad priims nakvynės. Radome Bronių, neseniai iš Lietuvos atvažiavusią jo žmoną ir dvi paaugles dukreles: Ramutę ir Dalytę. Keista ir graudu buvo klausyti jų beveik dar vaikiškų balsų, nuo kurių per tiek metų buvome atpratę. Trumpio žmona ir dukrelės paruošė vakarienę. Po vakarienės dar ilgai kalbėjomės. Kambarėlis buvo nedidelis, vietos jiems patiems trūko, bet šalia krosnies paklojo ir mums. Rytą kartu pavalgėme pusryčius. Per spygliuotų vielų tarpus matėme vaikštančius mūsų draugus ir pažįstamus. Vakar mes buvome su jais, šiandien jie kaliniai, o mudu laisvi.

Pas Trumpį nakvojome ir antrą naktį. Po vakarienės svarstėme, ką toliau mudviem daryti? Kur gyventi ir kur įsidarbinti? Buvo atsitikimų, kai iš lagerių paleisti kaliniai vėl grįždavo į tą patį darbą, kurį dirbo prieš išleidimą.

Kitą dieną nutariau užėti pas penktos kasyklos inžinierių Levašovą. Jis man pasakė: „Grįžk į tą patį darbą. Tavo brigada naujo viršininko neturi. Tik nežinau, kur apsigyvensi. Bendrabučių mūsų kasykla neturi. Gal kur prisiglausi. Ateik į kasyklą, įdarbinsiu“. Žinoma, geriausia būtų grįžti į savo kasyklą, jos viršuje ir požemiuose viskas gerai žinoma, bet kur gyventi?

Adolfas Savickas taip pat ieško darbo. Jei būtų kur gyventi, galėtume ir neskubėti. Nors mudu į laisvę išėjom netikėtai, bet lageryje mokėjo pinigų, turėjome šiek tiek santaupų. Sužinojome, kad vakariniame Intos miestelyje, prie pat 11-os ir 12-os kasyklų, stato elektrinę. Toje elektrinėje vyko statybos ir montavimo darbai. Svarbiausia, kad ten dirbo Juozas Babraitis,

Inta, 11-12-a angļies kasyklos. 1956 m.

prieš porą metų išėjęs iš antro lagerio. Pėsti nuėjome į ketvirtą buvusį moterų lagerį. Viename barake radome kelis vyrus. Jie, kaip ir mes, prieš kelias dienas buvo išleisti į laisvę. Kėdžių ir taburečių nebuvo, vyrai sėdėjo ant siaurų geležinių lovų, kalbėjosi, rūkė. Radau pažįstamą erzvilkietį Juožą Norkų. Čia likau nakvoti. Laisvos lovutės nebuvo, tai su Norkumi miegojome vienoje. Kitą dieną nauji pažįstami surado ir man tuščią lovutę. Norkus ir kiti čia esantys lietuviai patarė man įsidarbinti 11-oje ar 12-oje kasyklose. Svarbu buvo tai, kad, kadry skyriuje atlikus įsidarbinimo formalumus, išduodavo pažymą bendrabučio komendantui, kad jis aprūpintų lovute ir būtiniausia patalyne.

Parašiau pirmuosius laiškus Intos poetėms kalinėms Stefai Večerskytei-Baltijai ir Donatai Šimkevičiūtei-Samanai, prašiau, kad atsiųstų eilėraščių. Baltija buvo aštuntame lageryje, Samana - *sangorodoke*. Ir Baltijai, ir Samanai rašiau apie Raso sumanymą suredaguoti Intos lietuvių poetų eilėraščių antologiją „Benamiai“. Rašiau, kad prie kiekvieno eilėraščio aiškiai būtų parašytas autoriaus slapyvardis.

Praėjo kelios dienos, ir iš abiejų gavau atsakymus. Abi atsiuntė savo eilėraščių. Neprisimenu, kurios siuntinyje radau tada man dar nežinomos poetės Žibutės eilėraščių. Visus atidaviau Plungės žemaičiui Antanui Stankui. Paprašiau, kad jis, eidamas į antro rajono kasyklų zoną, nuneštų ir atiduotų Kasparui Rimkui ar kitam kaliniui, kuris parneštų į antrą lagerį ir atiduotų Vaclovui Gudaičiui-Rasui.

Dabar, kai bendrabutyje turėjau savo lovutę, Intos laisvėje buvo linksmiau ir įdomiau gyventi. Įsidarbinti neskubėjau, norėjau apsidairyti Intoje, susitikti su pažįstamais. Vieną dieną nutariau aplankyti Edmundą Stankevičių. Antrame lageryje keiserius metus gyvenome viename barake, kartu praleidome daug visokių valandų. Edmundas, buvęs studentas, grynakraujis džukas, nuoširdus, draugiškas, mėgo eilėraščius ir dainas. Jį paleido 1952 m. Į Lietuvą grįžti neleido, todėl liko Intoje. Po kurio laiko antro lagerio kalinius pasiekė žinia, kad E. Stan-

kevičius vedė iš 4-o moterų lagerio paleistą lietuvaitę. Laikui bėgant sužinojome, kad ta buvusi kalinė yra dzūkaitė Onutė Lekavičiūtė, gimusi Alovės apylinkėse, Alytaus rajone. Prieš areštą Onutė mokėsi Alytaus mokytojų seminarijoje. Jos mokytojas buvo Adolfas Ramanauskas, vėliau tapęs Pietų Lietuvos partizanų vadu Vanagu. Antrame lageryje kelis metus statyboje dirbo Alytaus mokytojų seminarijos kapelionas kunigas Pranas Šliumpa.

Edmundas Stankevičius, Vytautas Grigonis ir dar vienas lietuvis ant Anglies (*Ugoljnaja*) upelio kranto pasistatė medinį namuką. Tas nedidelis jų namukas greitai tapo visos Intos lietuvių namu. Tik paleisti iš lagerių mūsų tautiečiai ir tautietės Onutės ir Edmundo Stankevičių, Marytės ir Vytauto Grigonių šeimose atrasdavo daug nuoširdumo, žmoniškumo, gaudavo reikalingos informacijos ir praktiškų patarimų. Bene 1954 m. O. Stankevičienė pagimdė sūnų Sauliuką, o M. Grigonienė - Vytuką.

Pirmą kartą atėjęs į Stankevičių butą, radau Onutę ir dar vieną nepažįstamą merginą. Onutė mudu supažindino ir pasakė, kad tai jos kalėjimų ir lagerio draugė, prieš kelias dienas paleista iš 4-o moterų lagerio, dabar čia gyvena. Jos vardas Stasė, pavardė Vitaitė. Onutė pasakė, kad Stasė yra poetė, rašo eilėraščius. Slapyvardis - Smiltis. Netrukus iš darbo grįžo Edmundas ir Juozas Babraitis. Jie apsidžiaugė, kad mudu su Savicku jau paleisti iš lagerio, klausinėjo, kur ir kaip apsistojau, domėjosi lageryje likusiais mūsų tautiečiais, ko jiems trūksta ir kokios pagalbos jie laukia iš mūsų. Lengvėjant lageriuose drausmei, pirmausia reikėjo nustatyti pastovius ir patikimus ryšius tarp lagerių. Kaliniai ieškojo nelegalių kelių susirašinėti, perduoti iš lagerio į lagerį laiškus, knygas, vaistus ir kitokius daiktus. Žinoma, dabar iš lagerio į lagerį perduoti buvo lengviau negu Stalino laikais, bet tie keliai ne visada buvo žinomi ir patikimi. Apie tai dabar kalbėjome, Edmundas atsistojo ir padėjo ant stalo 2-ame lageryje padarytą menišką dėžutę. Atidarė ją ir pamatėme, kad pakankamai talpi. „Neškite laiškus iš visų lagerių ir dėkite

Iš kairės: Antanas Kairiūnas, Adolfas Savickas, Stasė Babraitienė ir Juozas Babraitis. Inta, 1956 m.

į tą dėžutę. Ateisite ir išsirinksite savo rajono. Mūsų buto durys visada nerakintos, Onutė su Sauliuku visada namie. Dabar ir Stasytė pas mus gyvena." Mes pritarėme jo žodžiams.

Vieną vakarą su Norkumi atėjome pas Stasį Malinauską. Jis buvo aukštaitis nuo Vyžuonų, prieš areštą mokėsi geležinkelininkų mokykloje. Kelerius metus kartu dirbome 5-oje kasykloje, gyvenome viename barake. Iš lagerio S. Malinauską paleido maždaug tuo pačiu laiku kaip J. Babraitį ir E. Stankevičių. Netrukus iš ketvirto moterų lagerio išėjo Grinkiškio valsčiuje gimusi, buvusi partizanų ryšininkė Vanda Savičiūtė. Ji susipažino su Malinausku. Abu neturėjo teisės grįžti į Lietuvą. Po kurio laiko sukūrė šeimą. Mažytis buvo Malinauskų namukas, bet trijuose mažyčiuose kambarėliuose gyventojų buvo daug. Čia gyveno Zosė Eitutytė, Irena Sirutavičiūtė, Mykolas Kasperavičius, inžinierius Jonas Zubkus. Vaikiškoje lovutėje nerimavo kelių mėnesių pirmoji Intoje gimusi lietuvaitė Rimutė Malinauskaitė. Ji dar nevaikščiojo, bet, rankutėmis įsitvėrusi į lovutės kraštą, stovėjo tvirtai. Kai Vanda ir Stasys išeidavo į darbą, Rimutę augino Irena, Zosė, Zub-

Vanda ir Stasys Malinauskai su dukrele Rimute. Inta, 1956 m.

kus, Kasperavičius, kiti vyrai ir merginos, kurie ateidavo į Malinauskų namelį.

Susipažinau su Stasiu Gorodeckiu, Broniumi Kiela ir Jonu Rimkevičiumi. Jie buvo poetai, pritarė Rašo sumanymui, davė savo eilėraščių „Benamiams“. S. Gorodeckio slapyvardis buvo S. Radžiūnas, B. Kielos - Benamis ir J. Rimkevičiaus - Diemedis.

Dažnokai užeidavau į Stankevičių butą, artimai susipažinau su Stase Vitaite-Smiltimi. Greitai pastebėjau, kad ji nenoriai kalba apie savo eilėraščius, jų nevertina. Į tokį jos elgesį nekreipiau dėmesio. Buvau patenkintas, kad davė kelis savo eilėraščius. Dar kelis jos eilėraščius davė E. Stankevičius.

Sužinojau, kad 4-ame moterų lageryje eilėraščius rašė ne tik Baltija, Samana ir Smiltis, bet ir Rozalija Preibytė-Žibutė, Laima Žasinaitė-Vita. Ypač buvo populiarius ir plačiai paplitę

R. Preibytės-Žibutės eilėraščiai. Kai kurie vyrai ir merginos juos mokėjo atmintinai. Kelerius metus išbuvo Intos moterų lageryje, paskui abi perkėlė į Lemju lagerį, ten kirto medžius, ruošė miško medžiagą kasyklų požeminiams sutvirtinimams, dirbo sunkius vyriškus darbus.

Prasidėjo gruodis. Nutariau, kad atėjo laikas įsidarbinti. Pasakiau, kad baigiau angliakasybos meistrų (*gornych masterov*) kursus. Pasiuntė mane pas 11-os kasyklos ventiliacijos viršininką gruziną Čekvitadzę. Jis pasakė, kad vienoje pamainoje nėra dešimtininko. Gruodžio 5 d. rytą pirmą kartą nusileidau į vienuoliktos kasyklos požemius kaip pamainos viršininkas (dešimtininkas).

Abiejose kasyklose kartu su laisvaisiais dirbo ir 6-o lagerio kaliniai. Čia sutikau iš Raseinių kalėjimo pažįstamą Juozą Mečinską. Jis buvo mokytojas, dabar dirbo elektrikui. Prisiminėme 1946 m. kovą. Raseiniuose į NKGB pastato požemio kamara prižiūrėtojai įstūmė jauną sumuštą vyrą. Jo veidas buvo ištinęs, galva ir veidas perrištas kruvinu, purvinu skuduru. Pasisakė esąs mokytojas, iki arešto mokytojaves vienoje Klaipėdos krašto pradžios mokykloje. Enkavedistai atvažiavo jo areštuoti. Buvo pamoka. Vaikai viską suprato. Klasėje kilo sąmyšis ir triukšmas: mergaitės verkė, berniukai ir mergaitės apsupo savo mokytoją, šaukė, kad neduos išvesti. Enkavedistai trumpam sumišo, bet greitai susitvardė, pradėjo mokinius stumdyti, mušti, ir mokytoją išsivedė. Atsivarė į geležinkelio stotelę. Netrukus atvažiavo prekinis traukinys, į vagoną įlaipino J. Mečinską, įlipo enkavedistai. Traukinys pajudėjo Tauragės kryptimi. J. Mečinską kamavo viena mintis - reikia bėgti! Artėjo pervaza. Traukinys sulėtino greitį. Iš vienos pusės durys buvo atdaros. Netoli jų stovėjo enkavedistai ir Mečinskas. Jis šoko iš važiuojančio traukinio. Enkavedistai šaukė ir šaudė į bėgantį Mečinską, bet nepataikė. Traukinys nuvažiavo su šaudančiais ir šaukiančiais enkavedistais. Mečinskui atrodė, kad pavyko pabėgti. Staiga prapliupo šūviai, zimbė kulkos. Viena kulka pataikė į ausį. Pamatė, kad jį vejasi ir šaudo kiti enkavedistai. Pasigavo jį, smarkiai sumušė. Mečins-

kas suprato, kad, kai traukinys važiavo per pervažą, kitoje traukinio pusėje prie jos stovėjo kitas enkavedistų būrys, laukė, kol traukinys pravažiuos. Jiems ir pateko. Raseiniuose prasidėjo žiaurūs tardymai. Liepos mėnesį karo tribunolas jį nuteisė 10 metų lagerio ir 5-iems metams atėmė pilietines teises.

Paklausiau Mečinsko, ar lageryje kas rašo eilėraščius. „Aš pats parašiau kelis, - sako jis. - Yra dar toks Adolfas Liaukoms. Jis taip pat rašo“. Kitą dieną jis atnešė sąsiuvinį, kuriame buvo surašyti jų eilėraščiai. Visus juos persiunčiau „Benamių“ redaktoriui V. Gudaičiui-Rasui. J. Mečinsko slapyvardis buvo Aidas, A. Liaukonio - Žilvitis.

Kartą Stankevičių bute radau vyriškį, besikalbantį su Smiltimi. Ji mudu supažindino. Tai buvo Jonas Kudžma. Su įsijautimu jis kalbėjo apie Smilties eilėraščius. Mačiau, kad jis gerai pažįsta Smilties kūrybą, žino tokių jos eilėraščių, kurių aš negirdėjau ir neskaičiau. Tą vakarą J. Kudžma pakišo mintį, kad mums Intoje reikia susiburti į ratelį, kuriame susirinkę galėtume pasikalbėti apie literatūrą, poeziją, meną, istoriją ir kitomis temomis. Man patiko šitokia Jono Kudžmos mintis ir aš pritariau. (Tai mes padarėme sutikdami Naujuosius metus.) Mačiau, kad ir Smiltis neprieštarauja. Netrukus įsitikinome, kad J. Kudžma yra rimtas literatūros ir poezijos žinovas bei kritikas, gerai susipažinęs su Intos poetų kūryba. Jo slapyvardis buvo Saulėnas.

Kelerius metus jis praleido 3-iaame lageryje. Su juo tame lageryje bausmę atliko ir poetas Leonardas Matuzevičius. Jie buvo artimai pažįstami, J. Kudžma gerai žinojo L. Matuzevičiaus sukurtus eilėraščius, kai kuriuos mokėjo atmintinai. Kelis L. Matuzevičiaus eilėraščius J. Kudžma davė man. Nedelsdamas juos perdaviau Rasui. Leonardo Matuzevičiaus slapyvardis buvo Linas.

Tuo ir baigiau savo talkininkavimą Rasui. Intoje tada teko skaityti ir kitų autorių parašytų eilėraščių. Tie eilėraščiai dažnai buvo be slapyvardžių, jų autoriai nežinomi ir neįmanoma jų nustatyti. Todėl jie nepateko į antologiją „Benamiai“.

Praėjo kelios dienos, ir į mano baraką-bendrabutį netikėtai įėjo Jonas Kudžma. Pasisakė, kad nori įsidarbinti vienuoliktroje

ar dvyliktoje kasykloje. Kartu pavalgėme kuklią vakarienę, suradome tuščią lovutę ir atsigulėme. Jis buvo dirbęs dujų matuotoju. Jam tą patį darbą pasiūlė 11-oje kasykloje. Sutiko. Aš taipau tiesioginiu jo viršininku. Buvome patenkinti, kad viskas taip baigėsi. Kasykloje suradę nuošalesnę vietą, atsisėsdavome ir kalbėdavomės. Daugiausia apie literatūrą ir poeziją.

Darbas kasykloje Kudžmos ir manęs neišvargindavo. Mano pažįstamų ratas vakarinėje miestelio dalyje jau buvo platus. Netrukus J. Kudžmą supažindinau su Stasiu Gorodeckiu, Gerardu Binkių (poeto Kazio Binkio sūnus), Pranu Aleksoniu ir kitais. Žinojome, kad Gerardas Binkis dėl ateistinių pažiūrų ir energingo jų propagavimo pirmo lagerio lietuvių nebebuvo labai mėgstamas, daugelis jį vadino bedievių vadu. Blogiausia buvo tai, kad dėl jo energingai skelbiamų ateistinių pažiūrų ir kitų teorijų pirmo lagerio lietuviai suskilo į dvi grupes. Artimiausias G. Binkio šalininkas ir rėmėjas buvo Pranas Aleksonis. Tuos lietuvius, kurie nepritarė G. Binkio teorijoms, pats Binkis ir jo bendraminčiai vadino dešiniaisiais, katalikais ir panašiai. O tie savo ruožtu G. Binkį ir jo grupę vadino bedieviais, binkininkais.

Mums, išėjusiems iš 2-o lagerio, toks lietuvių susiskaldymas 1-ame lageryje atrodė keistas ir nesuprantamas. 1948-1954 m. antrame lageryje buvo apie 800-900 lietuvių kalinių. Jie buvo įvairaus amžiaus, nevienodų religinių įsitikinimų ir įvairių profesijų. Tačiau tarpusavio santykiai visą laiką buvo šilti, jie lietuvių vienių, kiekvienam buvo didelė moralinė parama.

Gruodžio pabaigoje vieną vakarą netikėtai įėjo Stasys Šačkus. Pasisveikino ir pasakė: „Jonai, aš laisvas! Vakar teismas mane išteisino! Atėjau tiesiai iš komendantūros!“ Žinojau, kad jo nusikaltimas buvo sunkus. 1945 m. jis įsijungė į pagrindžio veiklą. Kartu su pulkininku Butkevičiumi, kunigu Antanu Yliumi, kitais Suvalkijos inteligentais įkūrė Tauro apygardos štabą, prisidėjo prie partizanų organizavimo. Buvo nuteistas 10 metų. Pradėjau ruošti vakarienę, nes žinojau, kad visą dieną jis buvo nevalgęs. „Ar turi Petro Zablocko eilėraštį „Išeinant“? - paklausė. „Turiu!“ - atsakiau. „Duok man jį paskaityti“, - paprašė.

*Vakaras. Kalnai. Taiga pamėlus.
Paskutinį kartą pro vartus.
Rankoje mažytis ryšulėlis
Ant virvutės, veržiančios pirštus.*

*Jau anapus. Vartai užsivėrė...
Jau nėra nei vachtos, nei šunų.
Tik saulėlydis veide Uralo žėri.
Tik einu. Į nežinią einu.*

*Kur užėiti, kur man pasibelsti?
Kur iš metų vieškelio užsukt? -
Vis labiau spygliuotos vielos tolsta,
Tik bekrastėj nežinioj nyku.*

*Tik užsalę lieka dešimt metų
Be kelių ir kryžkelių žymės. -
Ir tarytum vėl į kalną statų -
Pro tuščias ir svetimas žemes.*

*Dešimt metų! Tai ne jie, tai tyrai,
Tai sniegynų užversti takai...
O šiandieną štai galva nusvirus
Ir šalnos nubaltinti plaukai.*

*Niekada švelni ranka neglostė,
Maldoje į dangų iškelta.
Tik ant veido gulė raukšlių klostės,
Tik širdis kaip dargana šalta.*

*Jau žinau - nėra Tėvynėn kelio,
Ir galvos tenai man nepriglaust...
- Pasikeikite, gimtų laukų berželiai,
Vyturėli, pasikeiki aukštėliau.*

*Bent iš tolo aš į jus pasižiūrėsiu,
Bent svajonėj pasėdėsiu pas duris,
Ir galbūt Tėvynės rasos vėsios
Ant galvos pavargusios nukris.*

*Dieve, rodos, tolumoj išnyra
Bėgaliniai nuostabi šalis!..*

*Minkštos pievos ir laukai, ir beržynėliai,
Ir pavasaris šviesus kaip niekada! -
Tai dėl jo čia dešimt metų širdį gėlė,
Tai negijo, nenutilo ši žaizda.*

*Ir tokia gaivi, giedra vaikystė,
Rodos, bėga pasitikt manęs.
Ak, vaikyste, leisk čia nepaklysti,
Aplankyk benamį nors sapne.*

*Grimzta sutemoj taiga pamėlus,
Ir Uralas niaukiasi rūstus...
- Rankoje vargingas ryšulėlis
Ant virvutės, veržiančios pirštus.*

*Lik, motule, prie kiemelio vartų,
Uždaryk gričiutę, langines.
Likit, rankos, ilgesy sunertos,
Likit, gluosniai, paliūdėt manęs.*

*O aš eisiu. Per raistus, per naktį,
Per erdves ir vėtras ledines -
Tik, pašvaistės, nepaliaukit degti,
Tik, Tėvyne, nepamiršk manęs.*

Perskaityt Šačkus eilėraščių ir pasakė: „Šaunuolis mūsų Petras! Tokių nuostabų eilėraščių parašė!“ Valgydamas jis pasakojo

Stasė ir Juozas Babraičiai. Inta, 1956 m.

apie antrame lageryje likusius draugus, teiravosi, kaip mes laisvėje gyvename. Pavalgęs pasakiau: „Eime, Stasy, pas Malinauskus. Stasį Malinauską juk pažįsti. Šį vakarą susipažinsi su Vanda ir mūsų merginomis“. Nuėjome. Namuose radome Stasį ir Vandą Malinauskus, Zosę Eitutytę, Ireną Sirutavičiūtę ir inžinierių Joną Zubkų. Užsimezgė gyvas ir nuotaikingas pašnekesys. Kai pagrindinės temos buvo išsemtos, Šačkus pasuko kalbą į piršlybas, Irenai ir Zosei pasisiūlė būti piršliu. Nakvynės grįžome į mano baraką. Čia jis susipažino su Jonu Kudžma. Kitą dieną mudu aplankėme Edmundą Stankevičių. Pirmas jo susitikimas su Onute Lekavičiūte-Stankevičiene ir Stase Vitaite-Smiltimi. Netrukus susitiko su Adolfu Savicku, Juozu Babraičiu, su kitais iš antro lagerio paleistais vyrais. Įsidarbino 11-oje kasykloje elektrovezio vairuotoju-mechaniku.

Nedaug dienų praėjo, ir Stasys Šačkus įsijungė į Intos lietuvių gyvenimą. Visą laiką aktyviai dalyvavo lietuviškoje veikloje, jo interesų ratas buvo platus. Nuolatos ateidavo į nelegalaus lietuvių literatūros būrelio susirinkimus. Kai pasibaigdavo oficiali programos dalis, jis pradėdavo piršlybas. Merginos atsikirsdavo į jo replikas: „Jei nenori ištekti, prašyk Šačką į piršlius“.

Smiltis niekur nedirbo, gyveno pas Stankevičius. Jos sveikata buvo nestipri, anglies kasyklų požemiuose jai dirbti buvo sunku, o kitokių šiek tiek padoresnių darbų nebuvo. Žinojome, kad ji, kaip ir kitos merginos, išėjusios iš lagerių, pinigų beveik neturėjo. Onutė ir Edmundas Stankevičiai jai padėjo, bet dirbo tik vienas Edmundas, Onutė augino kelių mėnesių Sauliuką. Kartą Šačkus Kudžmai ir man pasakė: „Mes esame vyrai. Kasyklose, nors ir nedaug, bet uždirbame. Galime po 50 rublių skirti Smilčiai. Būtų gerai, kad sudarytumėm nors 300 rublių. Už tuos pinigus ji nusipirktų maisto produktų ir kitokių smulkmenų“. Mudu su Kudžma Šačkaus sumanymui pritarėme. Mes buvom trys - tai jau 150 rublių. Kudžma pažadėjo pakalbėti su Gorodeckiu, Aleksoniu ir Binkiu. Jie sutiko kiekvieną mėnesį duoti po 50 rublių. Pinigus Smilčiai nunešdavo Kudžma. Smiltį rėmėme, kol kunigas Kazimieras Vasiliauskas sutuokė ją su Juozu Babraičiu.

Intos lietuvių literatūros būrelio užuomazga ir veikla

Baigėsi 1954 metai. Buvo paskutinės gruodžio dienos. Trylikto bendrabučio 12-ame kambaryje gyveno Pranas Aleksonis, Gerardas Binkis, Stasys Gorodeckis ir Augustinas Penčyla. Nutarėme, kad Naujuosius metus sutiksime čia. Atėjo Smiltis ir Kudžma, nuėjome mudu su Šačkumi. Zosę Eitutytę ir Ireną Sirutavičiūtę atlydėjo Vaclovas Abišala. Staltiesės neturėjome, todėl ant stalo patiesėme kelis

Intos literatų būrelis. Iš kairės: Stasys Saulius, Stasys Gorodeckis, Jonas Žickus, Petras Zablockas, Rozalija Preibytė-Valiūnienė, Algimantas Valiūnas, Stasė Babraitienė-Smiltis, Leonardas Matuzevičius ir Jonas Kudžma. Inta, 1956 m.

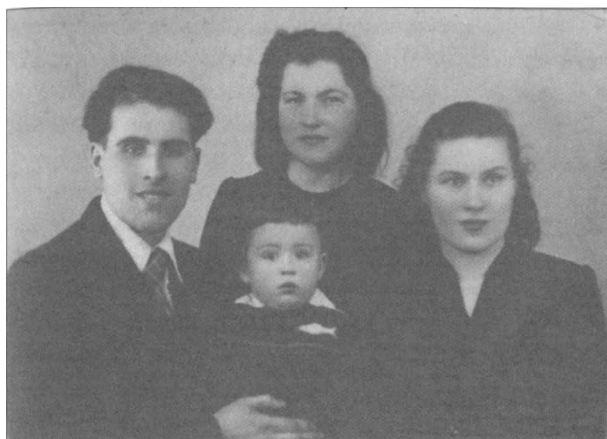
Pravdos ir *Izvestijų* numerius. Ant jų merginos padėjo kelias dėžutes konservų ir jų pačių padarytus sumuštinčius. Arbatą gėrėme iš puslitrinių stiklainių. Šampano ar kitokių alkoholinių gėrimų neturėjome, niekas net neužsiminė, kad jų mums trūksta.

Pokalbį pradėjo Jonas Kudžma. (Su juo gruodžio pradžioje susipažinau Stankevičių bute. Tada sumanėme įkurti Intoje literatų ratelį.) Jis vaizdžiai kalbėjo apie Smilties kūrybą, citavo jos eilėraščius ar atskirus posmelius. Į pokalbį įsiterpė Stasys Gorodeckis, Stasys Šačkus, Vaclovas Abišala ir kiti. Minučių neskaičiavome, į laikrodžius nežiūrėjome, nes nė vienas tada laikrodžio neturėjome. Lauke pasigirdo triukšmas, šiaurės dangų raižė raketos. Pasisveikinome su Naujaisiais 1955 metais. Irena, Zosė ir Vaclovas Abišala pradėjo dainuoti lietuviškas dainas. Išpūdingai skambėjo Vaclovo balsas. Tą vėlų vakarą

mes įsitikinome, kad jis turi brangią Dievo dovaną - gražų balsą, moka daug lietuviškų dainų, gražiai jas dainuoja. Vėliau jis daug kartų dainavo Intos lietuvių susibūrimuose. Visi buvome vienos nuomonės: reikia mums dažniau susirinkti, pasikalbėti apie poeziją, literatūrą, kitomis temomis. Manau, kad šis Naujųjų metų sutikimas buvo užuomazga literatūrinės veiklos, iš kurios per labai trumpą laiką susiformavo nelegalus Intos lietuvių literatų būrelis.

1955 m. sausio ir vėlesniais mėnesiais Intoje vis daugiau ir daugiau iš lagerio paleisdavo vyrų ir merginų. Iš antro lagerio išėjo Leonas Brazdeikis-Mąstis, Ričardas Svilas, kunigas Eduardas Simaška, Petras Zablockas-Širvėnas ir daug kitų. Iš trečio lagerio - Leonardas Matuzevičius-Linas ir kiti vyrai. Dalies kalinių, nors ir nepaleido, bet jie galėjo gyventi už lagerių tvorų. Jų gyvenimas nesiskyrė nuo laisvųjų: be sargybos vaikščiojo į darbą, galėjo vesti, pasikviesti žmonas ir kitus savo šeimos narius. Šitaip iš trečio lagerio ištrūko ir kunigas Kazimieras Vasičiauskas bei kai kurie kiti kunigai.

Sausio pabaigoje iš Lemju lagerio į Intą atvežė mano bendrąbylę, Skaudvilės gimnazijos 1945-1946 mokslo metų abiturientę, Salomėją Šimaitytę. Pabuvo kelias dienas aštuntame lageryje ir ją paleido. Ji apsigyveno Bronės Tamošaitytės-Šuminskienės šeimoje. Bronė buvo mano ir S. Šimaitytės bendrąbylė, mus kartu 1946 m. vasarą nuteisė karo tribunolas. Bronės bausmė buvo 6 metai. Mokėsi Raseinių gimnazijos septintoje klasėje. Iš lagerio ją išleido Intoje 1952 m. pradžioje. Po kurio laiko ji ištekojo už Ukmergės gimnazijos moksleivio Prano Šuminsko. Bronės ir Prano Šuminskų šeimoje gimė pirmas Intos lietuviukas - Algirdas Šuminskas. Iš Salomėjos Šimaitytės pasakojimų sužinojome, kad Lemju lageryje kartu su ja buvo dvi Intoje žinomos poetės: Rozalija Preibytė-Žibutė ir Laima Žasinaitė-Vita. Po kurio laiko ir jas abi atvežė į aštuntą lagerį. Netrukus R. Preibytė-Žibutė iš to lagerio išėjo į laisvę. Apsigyveno lietuviškoje šeimoje. Po kelių mėnesių buvęs pirmojo lagerio kalinys kunigas Aleksandras Masaitis sutuokė ją su buvusiu kaliniu Algimantu Valiūnu.

Iš kairės: Pranas Šuminskas, Salomėja Šimaitytė, Bronė Tamošaitytė-Šuminskienė ir Šuminskių sūnelis Algirdas. Inta, 1955 m.

Laima Žąsinaitė-Vita aštuntame lageryje išbuvo dar kelis mėnesius. Reformos pasiekė ir aštuntą moterų lagerį. Sargybos bokšteliuose neliko ginkluotų kareivių, kalinės į darbą vaikščiojo be sargybinių, darbe jų niekas nesaugojo. Poilsio dienomis galėjo išeiti į Intos miestą. Moterys buvo išradingos. Kad mažiau reikėtų vaikščioti pro sargybines ir kiekvieną kartą prašyti, kad jas išleistų, spygliuotoje tvoroje pasidarė skylių, pro kurias išlįsdavo ir sugrįždavo joms patogiu laiku. Literatų būrelio susirinkimai beveik visada vykdavo vakare. Laimai Žąsinaitėi pranešdavau, kur ir kada susirinksime. Į tuos susirinkimus ji išlįsdavo per tvoros plyšius. Tais pačiais keliais vėlai vakare sugrįždavo į lagerį.

Literatų susirinkimuose kartais aptardavome Smilties, Vitos, Lino, Mąščio, Širvėno ir kitų Intos poetų kūrybą, kartais nuklimpdavome meno, istorijos, filosofijos ir kitose temose. Ypač mėgo filosofuoti Gerardas Binkis, bet kiti sakydavo, kad jo filosofijoje filosofijos nėra. Į literatų susirinkimus kartais ateidavo inžinierius Vincas Seliokas, Stasys Šačkus, inžinierius Klemensas Brunius ir kiti. Taip pat kunigai Eduardas Simaška ir Kazi-

Salomėjos Šimaitytės ir Augustino Penčylos sutuoktuvės. Šalia stovi juos sutuokęs kunigas Eduardas Simaška

Iš kairės: Stasė Babraitienė, Stasys Gorodeckis, Stefa Gasiulytė-Misiukienė, Jonas Kudžma, Antanas Urbonas ir Juozas Babraitis. Inta, 1955 m.

mieras Vasiliauskas. Susirinkimai būdavo turiningi ir įdomūs. Banderolėse, siuntiniuose ir kitokiais keliais iš Lietuvos gaudavome „Švyturį“, „Jaunimo gretas“, „Pergalę“, „Tiesą“, kitus laikraščius ir žurnalus, skaitėme juose sovietų Lietuvos poetų eilėraščius, apsakymus, apybraižas ir t. t.

Mes neturėjome erdvesnės patalpos, į kurią būtumėme galėję susirinkti didesnis būrys. 1955 m. pradžioje šalia vienuoliktos ir dvylikos kasyklų baigė statyti suomišką namuką. Jame butą (vieną kambarį ir virtuvę) gavo Juozas Babraitis ir jo žmona Smiltis. Tokį pat butą už sienos gavo ir Adolfas Savickas. Kai Babraičiai gavo butą, rinkdavomės ten. Vietos čia buvo nedaug, bet už tai Babraičių bute buvo daug nuoširdumo ir žmoniškumo. Tas mažytis Babraičių butas tapo mūsų visų butu.

Vėliau arti buvusio ketvirto moterų lagerio nežinia kokiomis aplinkybėmis atskirą namuką įsigijo skulptorius Stasys Saulius. Žinojome, kad jis, būdamas pirmame lageryje, buvo G. Binkio šalininkas, todėl nemaža lietuvių dalis į jį žiūrėjo su nepasitikėjimu. Tačiau jis turėjo atskirą namuką, kuriam mes nebuvome abejingi. Netrukus Saulius pasiūlė mums rinktis jo namuke. Nenorėdami būti nuolatine našta Stasei ir Juozui Babraičiams, su Sauliaus pasiūlymu sutikome. Kartais rinkdavomės Babraičių bute, kartais Sauliaus namelyje. Taip buvo iki 1956 m. vasaros pradžios, kai buvusiems kaliniams pradėjo duoti tikrus sovietinius pasus ir leido grįžti į Lietuvą.

Kartais mus pasiekdavo kalbos, kad mus, literatus, stebi KGB. Buvo ir tokių kalbų, kad kagėbistai net pavardėmis išvardija, kas, kur ir kada dalyvavo literatų susirinkimuose. Nemažai buvo tokias kalbas girdėti, mažytėse grupelėse svarstėme, kuris iš mūsų gali būti Judas. Mums atrodė, kad tie mūsų susirinkimai ir pokalbiai yra visiškai nepavojingi sovietų valdžiai ir komunistų partijai. Juk mes niekada nekalbėjome, kad reikia nuversti komunistų valdžią, nors gerai žinojome, kad mes ir visa Lietuva nuo komunistų teroro labai skaudžiai nukentėjo. Apie kerštą komunistams nekalbėjome ir nesiruošėme komunistams keršyti. Buvome įsitikinę, kad Dievas anksčiau ar vėliau

komunistams atlygins už visus jų piktus darbus, kuriuos jie padarė Lietuvos literatūrai, istorijai, kultūrai ir žmonėms. Ir toliau rinkomės, darėme tai, ką tuo metu mums atrodė, jog reikia daryti. Į mūsų susirinkimus, kitokius lietuvių pobūvius ateidavo poetas Jonas Rimkevičius-Diemedis. Jis atsinešdavo fotoaparata. J. Rimkevičiaus nuotraukose išliko tuometinio Intos lietuvių gyvenimo akimirkos.

1956 m. vasario pradžioje Edmundo Stankevičiaus pašte radau man adresuotą Vaclovo Gudaičio-Raso laišką. Jis rašė: „Baičiu perrašyti pirmą antologijos „Benamiai“ egzempliorių. Netrukus jį perduosiu Jums, laisviesiems. Įvertinsite ir pasakysite savo nuomonę. Po to grąžinsite man į antrą lagerį.“ Praėjo kelios dienos, ir Antanas Stankus atnešė man „Benamius“. Skačiau pats, daviau Kudžmai, Smilčiai, Gorodeckiui ir kitiems. Kuo greičiau reikia padaryti nuorašą. Tam darbui reikia laiko ir žmogaus, kuris mėgsta ir supranta poeziją. Prisiminiau Salomėją Šimaitytę. Neseniai paleista iš lagerio, dar niekur nedirbo. Pasakiau jai savo sumanymą. Sutiko.

Po kelių dienų Šimaitytė grąžino man Raso „Benamius“. Per kelis vakarus nusirašiau ir aš, Raso „Benamius“ nunešiau į Stankevičiaus paštą. Iš čia juos paėmė A. Stankus ir perdavė Rasui, Šimaitytės ir mano nuorašaiėjo per Intos lietuvių rankas: vieni juos skaitė, kiti nusirašinėjo išties, treči tik atskirus jiems patikusius eilėraščius.

Jonas Kudžma-Saulėnas Intoje buvo laikomas geriausiu poezijos ir literatūros žinovu. Jis domėjosi visais Intoje sukurtais eilėraščiais, kritiškai juos vertino ir nagrinėjo. Autoriams nurodinėjo jų eilėraščių trūkumus, ragino tobulėti ir rašyti, rašyti. Tačiau daugiausia dėmesio skyrė Smilties eilėraščiams, Smiltį jis laikė dideliu talentu. 1955 m. kovo mėnesį jis paruošė Smilčiai skirtą rinkinėlį, pavadintą „Noriu gyvenimo dainos“. Jame buvo jo parašyta Smilties eilėraščių recenzija ir apie 50 Smilties sukurto eilėraščių.

Iš Onutės Lekavičiūtės-Stankevičienės, Stefos Večerskytės-Baltijos ir kitų merginų, kurios buvo kartu su Smiltimi lageryje,

Iš kairės sėdi: Pranas Aleksonis, Rūta Daukšaitė-Aleksonienė, Salomėja Šimaitytė, Stefa Večerskytė, Jonas Žičkus, Bronė Svilienė ir Ričardas Svilas. Antroje eilėje iš kairės stovi: Stasė Vitaitė-Babraitienė, Stefa Gasiulytė-Misiukienė, Jonas Kudžma ir Juozas Babraitis. Trečioje eilėje stovi: Vanda Malinauskienė, Matas Košuba, Antanas Urbonas, neatpažintas, Stasys Gorodeckis, neatpažintas, Leonardas Matuzevičius, Gerardas Binkis ir Bronius Vaičius. Inta, 1955 m.

žinojau, kad ji nelaiko savęs poete ir nesaugo savo eilėraščių. Artimai bendraudamas su Smiltimi Intoje ir Lentvaryje, įsitikinau, kad jos buvusios lagerio draugės nemelavo. Smiltis, kai ateidavo įkvėpimas, imdavo į rankas pieštuką, kartono, vyniojamojo ar kitokio popieriaus gabaliuką ir užrašydavo eiliuotas mintis. Tą popieriaus gabaliuką padėdavo kur pakliūva: ant stalo, kėdės, lovos ar kur kitur. Tolesnis naujai sukurto eilėraščio likimas jai visai nerūpėjo. Dar ketvirtame moterų lageryje Jadvyga Šilauskaitė-Šatrija (vėliau Bieliauskienė), matydama, kad Smiltis nesaugoja savo kūrybos, surinko 1948-1954 m. sukurtus jos eilėraščius ir perrašė į storoką sąsiuvinį.

1955 m. iš Intos pradėjo kelionę į Lietuvą Intos poetų eilėraščiai, antologijos „Veidu į Tėvynę“ ir „Benamiai“. Buvo išsiųsta ir išvežta daug nuotraukų, kuriose atsispindėjo Intos lietuvių gyvenimas, laidotuvės, vestuvės, kiti svarbesni gyvenimo momentai, kasyklų ir šiaurės vaizdai.

Laisvalaikiu lankiau kunigą Eduardą Simašką, su kuriuo keletus metus kartu praleidau antrame lageryje. Išėjęs iš lagerio, jis su kitu mūsų tautiečiu gyveno atskirame namelyje, arti aštunto moterų lagerio. 1955 m. pavasarį kartą mudviem besišnekučiuojant, atsidarė durys, ir į vidų įėjo liesas, kalinio drabužiais apsirengęs man nepažįstamas vyras. Abu nuoširdžiai pasisveikino, iš jų elgesio ir žodžių mačiau, kad yra geri pažįstami. Eduardas pasisuko į mane ir pasakė: „Jonai, susipažink! Tai buvęs mano mokinys Ukmergės gimnazijoje, dabar kunigas Alfonsas Svarinskas“. Nedaug dienų praėjo, ir jaunas, energingas kunigas A. Svarinskas tvirtai įaugo Intos lietuvių šeimoje.

1956 m. pavasarį Stasys Gorodeckis-S. Radžiūnas ir Jonas Kudžma-Saulėnas suredagavo trečią Intos antologiją „Saulėtekio link“. Maždaug tuo pačiu laiku pradėjo buvusiems kaliniams išdavinėti pasus. Vieni visam laikui išvyko iš Intos, išvažiavo į Lietuvą, kiti važiavo tik atostogų, prieš galutinai apsisprendami norėjo pamatyti, kaip atrodo tiek metų nematyta Lietuva, ar galima joje įsikurti ir gyventi.

Važiuojame į Lietuvą

1956 m. pavasarį vis dažniau pasigirdavo kalbos, kad buvusiems kaliniams valdžia išduos pasus, leis sugrįžti į savo kraštus. Visi norėjo sugrįžti į namus, todėl tos kalbos audrino žmonių protus ir jausmus, žadino viltį ir svajones. Gegužės mėnesį kasyklų ir kitose skelbimų lentose iškabino sąrašus, kuriuose buvo išvardytos pavardės, kas nurodytomis dienomis privalės pasiimti pasus. Skelbė vis naujus sąrašus. Žmonės, gavę pasus, turėdami teisę išvažiuoti, atsidūrė

Juozas ir Stefa Daukšos su vaikais Raimundu ir Vilija. Palanga, 1966 m.

kryžkelėje. Kas turėjo kur ir pas ką važiuoti, tuojau pat ruošėsi į kelionę. Kiti dėl įvairių priežasčių neskubėjo. Buvo ir tokių, kurie prašė išleisti atostogų. Jie tikėjosi, kelias savaites pabuvę Lietuvoje, susidaryti savo nuomonę, kokia yra iš tikrųjų sovietinė Lietuva, kokie sunkumai laukia sugrįžus.

Tik gavęs pasą, į Lietuvą išvažiavo kunigas Eduardas Simaška. Jis žinojo, kad sunkiai ir nepagydomai serga jo senutė motina. Norėjo prieš mirtį pasimatyti. Atostogų į Lietuvą išvažiavo Adolfas Savickas, kiti artimi bičiuliai. Liepos mėnesį su Inta atsisveikino Laima Žąsinaitė-Vita, kunigas Alfonsas Svarinskas, Stasys Šačkus, Leonardas Matuzevičius-Linas, nemažas būrys pažįstamų. Gavau laišką iš Stefos Večerskytės-Daukšienės. Ji rašė, kad su vyru Juozu iš Irkuto srities išvažiuoja į Lietuvą. Nedaug dienų praėjo, ir gavau jos pirmą

laišką iš Lietuvos. Aprašė pirmuosius savo įspūdžius Lietuvoje, susitikimus su artimaisiais, džiaugėsi, kad pavyko apsigyventi Palangoje. Išvažiavo Stasė ir Juozas Babraičiai, Onutė ir Edmundas Stankevičiai, Zosė ir Vaclovas Abišalos, kitos mums artimos šeimos. Išvažiavę draugai ir draugės iš Lietuvos mums rašė laiškus. Juose rasdavome mus dominančių temų: įsiregistravimas, įsidarbinimas, valdžios ir komunistų elgesys su grįžusiais politiniais kaliniais ir tremtiniais.

Aš tuose sąrašuose savo pavardės vis nerasdavau. Beliko vienintelė išeitis: laukti ir tikėti, kad, jei šiame sąrašė neradau savo pavardės, rasiu kitame. Pagaliau mane išsikvietė komendantas ir pasakė, kad yra kažkokių neaiškumų, dėl kurių negali išduoti man paso. Iš stalčiaus ištraukė anketą, kurioje buvo keletas klausimų. Aš privalęs atsakyti, atsakymus surašys į anketą ir pasiųs į Syktyvkarą Komijos vidaus reikalų ministru. Jei tas atsakymas bus teigiamas, išduos man pasą, ir aš galėsiu išvažiuoti į Lietuvą.

Paskutinėmis rugpjūčio dienomis komendantas man pranešė, kad gautas teigiamas atsakymas, aš galiu pasiimti pasą. 1956 m. rugsėjo 1 d. pasiėmiau pasą. Pasą turiu, bet ką toliau daryti?! Buvo aišku, kad čia, Intoje, ilgesnį laiką neliksiu, važiuosiu į Lietuvą. Bet kur apsistoti Lietuvoje? Kur ir kaip pradėti gyvenimą?! Tėviškė konfiskuota. Žemę ir visus trobesius pasisavino raudonieji Norkiškės tarybinio ūkio „valdovai“. 1954 m. tėvas sugrįžo iš šiaurinio Kazachstano, bet komunistai ir jų pakalikai neleido jam gyventi savo namuose. Daug lengvesnis ir paprastesnis sugrįžimas buvo tiems, kurių namuose ar butuose gyveno artimieji, vienaip ar kitaip galintys padėti grįžusiesiems. O tokių kaip aš, kurių namai ir šeimos buvo išdraskytos, išžudytos, viskas atimta ir sunaikinta, sugrįžimas buvo daug sunkesnis ir sudėtingesnis. Tačiau grįžti į Lietuvą reikia!

Kartą susitikau Adolfą Savicką. Žinojau, kad jis du mėnesius atostogavo Lietuvoje. Po sugrįžimo iš Lietuvos susitikome pirmą kartą. Dabar jis pasakojo savo įspūdžius iš kelionės, ką jis matė

ir girdėjo Kaune, kitose Lietuvos vietose, kuriose buvo. Abu buvome vienos nuomonės: į Lietuvą grįžti privalome, bet kada grįžti? Jis pasakė: „Į Lietuvą išvažiavo Babraičiai, kunigas Simaška, Abišalai, Šačkus, kiti mūsiškiai. Visi jie turi kur apsištoti, jiems bus lengviau. Tavo ir mano padėtis kitokia. Esame viengungiai. Pagyvensime Intoje dar vieną žiemą, pavasarį kartu grįšime į Lietuvą. Bus ilgos ir šiltos dienos, pailsėsime, plačiau pasidairysime ir viskas bus aiškiau. Iki rudens vienur ar kitur įsiregistruosime, įsidarbinsime, pradėsime savarankiškai gyventi. Neprapuolėme lageriuose, neprapulsiame ir Lietuvoje. Sutarėme dirbti iki 1957 m. gegužės 1 d. ir gegužės pradžioje išvažiuoti į Lietuvą.

Buvo ruduo. Dienos niūrios, ūkanotos, dažnokai iš debesų krito šalti lietaus lašai, nuo tolumoje stūksančių Uralo kalnų pūtė ledinis vėjas. Ir vėl įprasta tvarka slinko dienos. 1956 m. rudenį anglies kasyklų požemiuose ir viršuje plačiai kalbėjo apie Vengrijos sukilimą, XX komunistų partijos suvažiavimą ir jame pasakytą Nikitos Chruščiovo kalbą, kitus tuometinius Kremliaus įvykius. Žinojome, kad ir Lietuvoje papūtė gaivūs vėjai: atsibudo Vilniaus universiteto ir kitų aukštųjų mokyklų studentai, kitokia moksleivija, jaunimas, kiti tautiškai susipratę žmonės. Girdėjome apie įvykius Kauno kapinėse, Vilniuje Rasoje, mus pasiekdavo kitokios naujienos iš Lietuvos.

A. Savickas ir aš, kaip ir anksčiau, bendravome su Intoje likusiais mūsų tautiečiais ir svetimtaučiais. Nepastebėjome, kaip prabėgo 1957 m. trys pirmieji mėnesiai. Balandžio 15 d. nunešiau kadrų skyriaus viršininkui prašymą, kad atleistų mane iš darbo nuo gegužės 1 d. Jis paėmė mano pareiškimą, perskaitė, pasižiūrėjo į mane ir paklausė: „Ar tvirtai nusprendei išvažiuoti iš Intos?“ - „Tvirtai!“ - atsakiau. „Aš patariu važiuoti į Lietuvą atostogų, pažiūrėti, kokia ten padėtis, kokios gyvenimo sąlygos. Kai tikrai įsitikinsi, kad viskas normalu, grįši ir atsiskaitysi. Niekada nepamiršk, kad tarybų valdžia Lietuvoje labai nemėgsta tokių kaip tu!“ Jis man aiškino, jei manęs neregistruos Lietuvoje ar susidursiu su kitokiais sunkumais,

būsiu priverstas iš Lietuvos išvažiuoti. Žinoma, tada geriausia vėl grįžti į Intą, vėl priims mane į tą patį darbą. Aš jam pasakiau, kad mano tėvynė yra Lietuva, ne savo noru iš jos išvažiavau, visą laiką jos ilgėjausi. Kad ir kaip sunku būtų gyventi Lietuvoje, aš turiu į ją grįžti. „Neturiu teisės tavęs sulaukyti, bet aš linkiu tau gero. Duok Dieve, kad viskas tau gerai sektųsi Lietuvoje. Jei bus sunku, važiuok atgal į Intą. Ateisi pas mane, ir aš viską sutvarkysiu taip, kad darbo stažas nebūtų nutrauktas, gausi šiaurės priedus ir visa kita.“ Padavė man ranką, palinkėjo sėkmės ir pakartojo prieš porą dienų pasakytus žodžius: „Nepamiršk, kad Lietuvoje valdžia jūsų nemėgsta“.

Ruošmės kelionei: drabužius, knygas ir kitokius daiktus dėjome į dėžutes ir nešėme į paštą. Į vieną dėžutę įdėjau sąsiuvinius, kuriuose buvo perrašyti „Benamiai“, „Saulėtekio link“, J. Kudžmos-Saulėno „Noriu gyvenimo dainos“, atskiri Smilties, Vitos, Žibutės, Samanos, Širvėno, Mąščio ir kitų Intos poetų eilėraščiai, nepatekę į minėtas antologijas. Daug dėmesio mudviem skyrė Intoje liekantys draugai, su kuriais kartu praleista daug sunkių dienų. Visi jie prašė, kad rašytume laiškus, atvirai rašytume, kaip mums seksis įsiregistruoti, įsidarbinti ir panašiai. Kai kurie prašė aplankyti jų šeimas, artimuosius, papasakoti apie jų dabartį Intoje. Ričardas Svilas man priminė gydytoją Vladą Šimkūną, prašė, kad jį aplankyčiau. Žinojau, kad jis neseniai iš Abezės grįžo į Lietuvą, su žmona Leontija gyvena Vilniuje (Žvėryne, Birutės gatvėje), tikėjausi anksčiau ar vėliau susitikti jų bute.

Vaclovas Gudaitis-Rasas mus įkalbinėjo, kad iš Maskvos važiuotume ne į Vilnių, bet į Rygą, aplankyti jo senutę motiną ir dvi seseris. Mat jos, norėdamos išvengti stribų ir komunistų persekiojimų, namus paliko likimo valiai, pabėgo į Latviją, po daugelio visokių kančių ir vargų apsigyveno Rygos priemiestyje Boldaraja.

Mano ir Savicko nuomonės sutapo, kad būtų gerai 3 ar 5 paroms sustoti Maskvoje, aplankyti istorines ir kitas Maskvos vietas. Vėl rūpestis: kur apsistoti, kur nakvynę gauti? Mūsų

pasuose įrašas položenije o pasportach - į viešbučius niekas nepriims. Turėjome pažįstamų dorų rusų, kurių šeimos ir kiti artimieji gyveno Maskvoje. Paprašėme, kad jie mums padėtų. Jie ne tik smulkiai mums papasakojo, kurioje Maskvos dalyje gyvena jų artimieji, kaip juos rasti, bet dar parašė saviškiams laiškus, prašė, kad mus apnakvydintų ir kitaip padėtų.

Balandžio pabaigoje A. Savickas nuvažiavo į Intos geležinkelio stotį ir nupirko bilietus gegužės 8 dienai. Tėvui parašiau, kad parvažiuosiu gegužės viduryje. Tikslios sugrįžimo datos nenurodžiau, nes pačiam nebuvo aišku, kiek užtruksimė Maskvoje, Rygoje, kelionėje. Iki išvažiavimo turėjome kebias dienas. Jas paskyrėme atsisveikinimui su Intoje pasiliekančiais draugais.

Atėjo gegužės 7 d. vakaras. Pasiėmiau mažytį lagaminėlį su kelionei reikalingais daiktais ir išėjau pas Savicką. Jis taip pat pasiruošęs kelionei. Atsisveikinti su mumis ateina to paties namuko gyventojas latvis Leonas Senne ir dar du kaimynai rusai. Visi jie buvę politiniai kaliniai. Leonas Šenne atnešė butelį vyno. Jie mums linki laimingo kelio, geros kloties Lietuvoje. Mes jiems linkime greičiau palikti nesvetingą šiaurę.

Ankstyvas gegužės 8 d. rytas. Atvažiavo keleivinis traukinys Vorkuta-Maskva, įlipome į vagoną. Mūsų kupė važiuoja iš matymo pažįstamas kombinato Inta-Ūgolj inžinierius statybinkas ir vidutinio amžiaus moteris su paaugliu sūnumi. Toltame nuo Intos, pravažiavome Kožimo gyvenvietę, kurioje ne kartą su Savicku ir Petru Zablocku-Širvėnu lankėme kunigą Antaną Ivanauską, Vytautą Poderį ir kitus iš Intos lagerių pažįstamus draugus. Čia pat Uralo kalnai. Netrukus užsimezgė pokalbis su mūsų bendrakeleiviais. Sužinojome, kad jie važiuoja atostogų į Maskvą. Abu noriai su mumis kalbėjo, gerai suprato mūsų praeitį ir dabartį. Pasakė, kad mes teisingai darome, jog visam laikui išvažiuojame iš Intos. Atmintyje išliko tada pasakyti inžinieriaus žodžiai: „Gyvi išlikote pragare, neprapulsite savo tėvynėje!“ Moteris iš karto mums padarė gerą įspūdį. Iš pirmųjų jos žodžių įsitikinome, kad ji gerai žino kalinių

gyvenimą lageriuose. Pasisakė, kad esanti gydytoja ir jau keletus metus dirba Intos sanitarinio miestelio ir penkto lagerio kalinių ligoninėse. Jos pavardė Ivanova. Vyras Ivanovas, NKVD majoras, *Intlago* (Intos lagerių) viršininko pavaduotojas ūkio reikalams. Maskvoje turi namą ir sodą. Tame name gyvena duktė chemikė, neseniai baigusi institutą. Mes buvome patenkinti, kad mudviejų bendrakeleiviai su mumis kalba ir elgiasi kaip su normaliais žmonėmis.

Beveik kiekviena stotelė ligi Pečioros buvo girdėta. Stalino laikais iš abiejų geležinkelio pusių ištisai buvo lageriai, kuriuos tais laikais vadino kolonomis. Kelioms minutėms traukinys stabtelėjo Pečioros geležinkelio stotyje. Kiek tik akys užmatė, visur mūriniai ir mediniai namai, tikras miestas. Pajudėjo traukinys, ir po kelių minučių važiovome ilgu tiltu per Pečiorą.

Pervaziavus Pečioros upę, kairiajame jos krante, pirmoji stotelė Kožva. 1947 m. gruodžio 24 d., per Kūčias, mūsų kalinių būrelį 7 kilometrus varė į Kožvos geležinkelio stotį iškrauti vagonų. Lageriūkštis, iš kurioėjome, buvo arti Pečioros, dešiniajame krante. Suradome mums skirtą vagoną. Jame buvo negesintos kalkės. Atidarėme abiejų pusių duris. Bjaurus skersvėjis, šalta, norime valgyti. Stovėti negalima - visiškai sušalsi. Judame vos vos. Negesintos kalkės gražia gerklę, peršti akis, kamuoja kosulys. Priėjau prie durų ir pamačiau, kad skurdžiai apsirengusi moteris kalbasi su mūsų sargybinio, ranka rodo į mūsų vagoną. Sargybinis linktelėjo galva ir tuojau pat ta moteris priėjo prie mūsų vagono. Aš stovėjau prie vagono durų. Iš po suplyšusio vatinuko ji ištraukė duonos kepaliuką ir keturias nedideles svogūnų galvutes. Visa tai ji padavė man ir pasakė: „Imk, sūneli! Aš daugiau nieko neturiu!“ Apsisuko ir nuėjo. Nespėjau jai ir ačiū pasakyti. Tą duonos kepaliuką ir svogūnus parsinešiau į lagerį. Buvome devyni lietuviai. Žinojome, kad šiandien Kūčios. Neseniai buvome čia atvaryti, mūsų namiškiai dar negavę iš čia laiškų, todėl nė vienas negavome siuntinių. Vakare mes, devyni lietuviai, susirinkome į vieną baraką, užlipome ant nuogų viršutinių gultų, į lygias da-

lis sulaužėme kepaliuką duonos, pasidalijome svogūnus ir, kaip didžiausią skanumyną, kartu suvalgėme kiekvienas savo dalį.

* * *

Rytojaus dieną gydytoja Ivanova mudviejų paklausė: „Ar nenorite kelioms dienoms sustoti Maskvoje?" - „Norime", - atsakėme. „Ar turite pažįstamų, kur galėtumėte apsistoti?" - teiravosi toliau. „Pažįstamų neturime, bet draugai mums davė savo artimųjų adresus. Gal kaip nors juos surasime". - „Sunku bus surasti. Maskva didelė ir jums nepažįstama, - kalbėjo ji. - Važiukite su manim. Mūsų name vietos užtenka, galėsite pabūti tiek, kiek jums patiks." Supratome, kad, jei priimsime jos kvietimą, nukris mums daug rūpesčių, nereikės ieškoti, teirautis nepažįstamame mieste nepažįstamų žmonių. Mudu sutrikome ir tylėjome, nežinojome, ką jai atsakyti. Bendrakeleivis inžinierius, matydamas, kad mes sutrikome, įkalbinėjo mus sutikti su Ivanovos pasiūlymu. Matydama mudviejų sumišimą, ji pasakė: „Pasitarkite ir atsakysite vėliau". Netrukus mudu išėjome, aptarėme Ivanovos pasiūlymą. Jis buvo mums priimtinas, neabejojome jos rusišku nuoširdumu, bet nutarėme patys nesisiūlyti. Jei dar kartą pakvies važiuoti, neatsisakysime. Traukinys vis judėjo, tolo Inta, artėjo Maskva. Kitą dieną ji mūsų paklausė, ar sutinkame su jos pasiūlymu. Mes padėkojome už nuoširdumą ir pasakėme, kad priimame jos pasiūlymą.

Trečios dienos vidudienį traukinys sustojo Maskvoje Jaroslavlio stotyje. Atsisveikinome su Intos kasyklų inžinieriumi ir atsidavėme Ivanovos globai. Mudviejų lagaminai buvo maži ir lengvi, jos dideli ir sunkūs. Paėmėm juos nešti, ji žiūrėjo, kad nepasimestume minios šurmulyje. Nuėjome į metro ir pirmą kartą požeminiu traukiniu važiavome į nepažįstamą stotį. Ji mums pasakė, kad toliau važiuosime *električka* ir kelionė truks 45 minutes. Pro vagono langus greitai keitėsi Maskvos vaizdai, žydėjo gėlės ir sodai. Diena buvo saulėta ir šilta. Mums viskas nauja ir nematyta. Nuvažiavę pamatėme gražų medinį namą.

Visas sklypas buvo aptvertas neaukšta medine tvora. Žydėjo gėlės ir obelys. Verandos tarpduryje stovėjo jauna mergina. Supratome, kad tai Ivanovos duktė Lusia. Ji pasisveikino su motina ir paaugliu broliu, priėjo prie mudviejų. „Jie lietuviai, buvę politiniai kaliniai. Dabar iš Intos į Lietuvą grįžta visam laikui. Pakviečiau juos pagyventi pas mus, reikia, kad jie pamatytų Maskvą“, - pristatė mus savo dukrai. Jos su mumis elgėsi laisvai, tarsi būtumėm seni pažįstami. Dar tą patį vakarą nuvažiuovome į Raudonąją aikštę, apžiūrėjome Vasilijaus palaimintojo cerkvę, komunistų partijos veikėjų kapus ir paminklų, užrašus Kremliaus sienose. Į Kremliaus teritoriją įeiti nebuvo galima, bet apžiūrėjome iš lauko pusės. Pailsėti atsisėdome prieš Lenino mauzoliejų. Žinojome, kad jo viduje guli Leninas ir Stalinas. Nedidelis žmonių būrelis judėjo į priekį ir pro sustingusius sargybinius lindo į vidų. „Adolfai, gal ir mudu einam pažiūrėti, kaip atrodo Volodia ir Josifas“, - sakau aš. „Jei nori, eik! Aš tikrai neisiu! Juk tai du didžiausi žmonijos banditai ir kraugeriai. Nenoriu į juos žiūrėti ir nieko apie juos girdėti“. Pagalvojau, kad Savickas teisus, atmintyje atgijo skaudi praeitis, dingo noras eiti į mauzoliejų. Po to vakaro dar ne kartą buvome Raudonojoje aikštėje, bet nė vienam iš mudviejų nekilo mintis užėti į mauzoliejų.

Maskvoje išbuvome beveik tris paras. Žinojome, kad Maskvoje ir Rygoje yra daug istorinių ir garsių vietų, kurias norėtusi aplankyti, bet reikia važiuoti į Lietuvą. Ten laukia artimieji ir neįžvelgiama ateitis.

Rygos geležinkelio stotyje pasijutome vos ne Lietuvoje. Ypač laisvai jautėsi A. Savickas. Mat jis nepriklausomybės metais, dar būdamas Kauno aukštesniosios technikos mokyklos ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto studentas, ne kartą lankėsi Rygoje. Pirmiausia nutarėme susirasti Rygos priemiestyje Bolderajų gyvenančias Vaclovo Gudaičio-Raso seseris ir motiną. Žinojome jų adresą ir tramvajaus numerį, kuriuo galima ten nuvažiuoti, todėl Gudaitienę ir jos dukteris radome be vargo. Jos laukė mūsų, nes Vaclovas buvo jau parašęs. Mus priėmė

nuoširdžiai. Senoji Gudaitienė ir jos dukterys daug teiravosi ne tik apie Vaclovą ir jo žmoną Joaną, bet domėjosi kalinių gyvenimu lageriuose, darbu anglies kasyklose.

Lietuvoje

1957 m. gegužės 17 d. , šeštą valandą ryto Radviliškio geležinkelio stotyje įlipau į traukinį, važiuojantį Tauragės kryptimi. Važiuosiu iki Batakių geležinkelio stoties, ten baigsis mano kelionė iš Intos. Rytas gražus, saulėtas. Vagone žmonių nedaug. Į mane jie nekreipia dėmesio. Aš jų taip pat nekalbinu, nes nepažįstami, nematyti. Sėdžiu prie lango ir stebiu pro šalį slenkančius laukus, krūmus, trobesius, besiganančius gyvulius. Traukinys trumpai stabteli Tytuvėnų, Lyduvėnų, Šienlaukio, Lybiškių ir kitose stotyse. Vagone keleiviai keičiasi: vieni įlipa, kiti išlipa. Pagaliau artėja Batakių stotis - mano kelionės pabaiga. Nuo Lybiškių stoties atsistoju ir einu prie durų. Stebiu pro šalį slenkančius pažįstamus kaimus, sodybas, atmintyje iškyla pažįstami žmonės, jų vardai, pavardės, visokie anuometiniai atsitikimai. Rodos, viskas taip neseniai buvo, viskas gyva ir šviežia mano atmintyje, tarsi ir nebuvo tų vienuolikos metų, praleistų kalėjimuose, Pečioros ir Intos lageriuose. Pagaliau traukinys lėtina, lėtina greitį, netrukus sustoja. Pamačiau būrelį vyrų ir moterų, tėvą. Keista man atrodė, kad aš tų vyrų ir moterų nepažįstu, nors iki arešto Batakių geležinkelio stoties, Eidintų ir kitų gretimų kaimų gyventojų nemažai pažinojau. Man atrodė, kad tie vyrai ir moterys manęs taip pat nepažįsta, nežino, iš kur aš grįžtu. Tik vėliau iš tėvo ir kitų pasakojimų sužinojau, kad kai kurie vyrai ir moterys mane pažino, prisiminė, bet nė vienas manęs nepasisveikino ir nepakalbino. Traukinys stovėjo tik kelias minutes, jie rankose laikė prikrautus krepšius, stumdydamiesi lipo į traukinį, skubėjo į Tauragę, į turgų. Tėvas pamatė mane, lipantį iš traukinio. Jis pasakė, kad jau trečią rytą ateina į stotį manęs

pasitikti. Prisiminiau, kad paskutiniame laiške rašiau jam, jog iš Intos išvažiuoju gegužės pirmojoje pusėje, į Batakių stotį atvažiuosiu maždaug gegužės viduryje. Tikslios sugrįžimo dienos nenurodžiau, nes pats nežinojau, kiek dienų kelionėje užtruksiu. Mano žodžius „gegužės viduryje“ tėvas suprato, kad grįšiu gegužės penkioliką. Tą dieną jis atėjo į stotį, atvažiavo traukinys, išlipo keli keleiviai, manęs nebuvo. Kitą dieną vėl atėjo tuo pačiu laiku, bet ir vėl manęs nebuvo. Tik trečią dieną manęs sulaukė.

Nors vienuolika su trupučiu metų nesimatėme su tėvu, bet žinojau, ką jis patyrė ir išgyveno per tą laiką. Pabandysiu atpasakoti jo išgyvenimus. Po mano arešto 1946 m. vasario 7 d. jis dar trejus metus gyveno Norkiškėse, savo ūkyje. Žemės buvo 35 ha, trobesiai tvarkingi, visus darbus laiku padarydavo. Skaudvilės raudonieji valdininkai, komunistai, Norkiškės tarybinio ūkio vadovai visaip kėsinosi į mūsų žemę, gyvulius ir trobesius, didelėmis prievolėmis ir visokiais mokesčiais stengėsi sužlugdyti neblogai tvarkomą ūkį. Šeimininkavo samdinės merginos. Jos visos buvo sąžiningos ir darbščios, bet, šiaip ar taip, reikėjo šeimininkės, kuri būtų pastovi ir sugebėtų tvarkyti visus mūsų reikalus. Tai ir paskatino jį antrą kartą vesti. Vedė pagyvenusią našlę iš Eidintų kaimo. Aš buvau Komijos lageriuose, brolis Steponas - Jono Stoškaus-Eimučio būrio partizanas. Raudonoji valdžia tėvą kamavo, bet vis dar neareštavo ir netrėmė į Sibirą, nors buvo aišku, kad ilgai taip neišsilaikys. Jo žmona, norėdama išvengti visokių nemalonumų, grįžo į Eidintus, o jis dienas stūmė savo namuose.

Kažkaip tėvas sužinojo, kad 1948 m. gegužės 25 d. bus didelis žmonių vežimas į Sibirą. Namuose susitvarkė visus darbus, pašėrė ir pagirdė gyvulius ir išėjo pas mažąžemį kaimyną Juozą Jasulaitį. Mūsų namuose liko buvusi kaimyno dvarininko Kazimiero Rakausko šeimininkė Vincė Biliūnaitė ir keturiolikmetė samdinė, artima kaimynė, Stasė Griniūtė. Tėvas joms pasakė, kur išeina. Sutemo. Kambaryje degė maža žibalinė lempa. Vincė ir Stasė sėdėjo susigūžusios prie krosnies. Pasigirdo mašinos

ūžesys, triukšmas, piktai lojo Reksas, į duris beldėsi sribai, rusiškai ir lietuviškai šaukė, reikalavo, kad juos įleistų. Mūsų troboje buvo 9 langai. Visi su langinėmis. Jos pamatė, kaip stauga užsidarė visos didžiojo kambario langinės. Įleido sribus į vidų. Pirmiausia jie paklausė, kur šeimininkas. Jos pasakė, kad nežino. Reikalavo, kad surastų, pasakytų jam, kad grįžtų į namus. Vincė buvo pagyvenusi moteris, sribai mažiau į ją kreipė dėmesio, mažiau prie jos kibo. Visas sribų ir enkavedistų pyktis buvo nukreiptas į paauglę Stasę. Jauna mergaitė nesuglumo, griežtai atsisakė vykdyti jų reikalavimus. Pasiutėję, patriukšmavo ir išbildėjo atgal į Skaudvilę. Tėvas gyventi savo namuose jau negalėjo, slapstėsi pas dorus ir patikimus žmones. Mūsų namuose kelias dienas plėšikavo, grobė sribai ir Skaudvilės raudonieji valdininkai. Į mašinas ir vežimus jie krovė mamos audinius, patalynę, indus, mėsą, grūdus ir visa kita. Atvirai mūsų ūkyje pradėjo „gaspadoriauti“ Norkiškės tarybinio ūkio direktorius, kiti komunistai valdininkai, prie jų prisiplakę visokie pataikūnai. Pirmiausia jie paėmė ir prijungė prie Norkiškės tarybinio ūkio visą mūsų žemę, pasisavino trobesius, gyvulius, vežimus, roges, kitus ūkio padargus.

1951 m. rudenį Skaudvilės sribai tėvą užtiko viename kaime. Atvežė į Skaudvilės sribų būstinę, iš ten į Tauragę, uždarė šubertynės požemiuose. Netardė, neatrodė, kad jam sudarys bylą ir nuteis kaip „tėvynės išdaviką“. Po kelių savaičių iš šubertynės išvežė į Šilutės punktą. Ten išbuvo kelis mėnesius. Iš Šilutės lagerio pervežė į Vilnių, į Rusų persiuntimo lagerį. Iš Vilniaus nuvežė į Oršos kalėjimą. Vėl ilgokas atokvėpis. Iš Oršos pervežė į Vitebsko kalėjimą. Pagaliau po ilgai trukusios „kelionės“ atsidūrė šiauriniame Kazachstane. Tik išlipusius iš gyvulinio vagono, jį ir kitus bendrakeivius pasitiko komentantas. Perskaitė raštą, kuriame buvo pasakyta, kad tėvui paskirta penkerių metų tremtis. Apgyvendino nuošaliame tarybiniame ūkyje. Ganė karves, avis, dirbo sargu arklių fermoje. Prabuvo kelis mėnesius ir netikėta žinia - mirė Stalinas. Nuošaliame Kazachstano užkampyje dienos slinko vienodai, bet įvairios

kalbos, gandai pasiekdavo čia esančius tremtinius ir vietinius gyventojus. Visi laukė, tikėjosi permainų. Į aukščiausias valdžios kėdes ropštėsi Malenkovas, Bulganinas, Chruščiovas ir kiti. Pagaliau dar viena naujiena iš Kremliaus: areštuotas sušaudytas artimiausias Stalino bendražygis Lavrentijus Pavlovičius Berija. Pagaliau paskelbta amnestija, kurioje buvo pasakyta, kad asmenys, teisti ar ištremti iki penkerių metų, nuo tolesnės bausmės atleidžiami, gali grįžti į gimtąsias vietas. Netrukus komendantas išsikvietė tėvą ir pasakė, kad jis laisvas turi teisę grįžti į namus. Tėvas išvažiavo į Lietuvą. Kazachstanė jis išbuvo metus su trupučiu. Iš Skaudvilės strībų būstinės per kalėjimus ir persiuntimo lagerius į Kazachstaną jį vežė kelis mėnesius, o dabar keleiviniu traukiniu į Vilnių sugrįžo per kelias paras.

Sugrįžo į Eidintų kaimą pas žmoną. Į namus jam grįžti neleido.

* * *

Nepaprastai greitai, kupinos visokių įspūdžių ir naujienų, prabėgo keturios savaitės. Gavau Adolfo Savicko laišką iš Kauno. Jis rašė: „Jau pasidžiaugei savo Žemaitija! Atvažiuok į Kauną, pasitarsime, ką mums toliau daryti“. Išsiskirdami Radviliškio geležinkelio stotyje sutarėme, kad aš mėnesį praleisiu Žemaitijoje ir po to atvažiuosiu į Kauną. Mėnuo jau praėjo, reikia važiuoti. Kaune mane pasitiko Adolfas Savickas. Nuėjome mudu į Salomėjos Nėries (Vlado Putvinskio) gatvę Nr. 30. Mediniame name, erdviame bute, gyveno jo motina. Jos bute gyveno ir buvo įsiregistravęs 1956 m. iš Intos grįžęs studentas Antanas Stučka. Tikėjomės ir mes įsiregistruoti. Dar būdami Intoje žinojome, kad politiniai kaliniai, 1956 m. grįžę į Lietuvą, be didesnių trukdymų registravosi Kaune ir kituose miestuose.

Keliais sakiniiais papasakojau Savickui savo įspūdžius iš Žemaitijos. Mane domino Kauno naujienos, jo susitikimai su intiškiais ir visa kita. Sužinojau, kad jis dažnai sutinka ir aplanko Stasį Šačkų, susipažino su jo žmona gydytoja Cecilija.

taip pat aplanko inžinieriaus Klemenso Bruniaus žmoną ir dukterį. Jas abi ir aš Intoje pažinojau, nes kelias savaites gyveno pas Klemenšą Brunių. Minėjo ir kitų intiškių pavardes, kuriems pavyko Kaune įsiregistruoti. Jis sakė, kad Žaliakalnio milicijos poskyryje teiravosi, ar jam nebus daroma kliūčių registruotis motinos bute. Nos tada tvirtai nepasakė, kad jo neregistruos Kaune, bet paaiškino, kad įsiregistruoti bus sunku. Šačkaus ir kitų žiniomis, nuo 1957 m. sausio 1 d. grįžusių politinių kalinių Kaune neregistruoja. Tai patvirtino ir milicijos pareigūnai, su kuriais Savickas kalbėjosi. Jei būtumėm grįžę pernai, 1956 m., būtumėm abu įsiregistravę jo motinos bute, o dabar ateitis neaiški. Jei jo, tikro kauniečio, neregistruos Kaune, tai man, niekada Kaune negyvenusiam, nėra jokių vilčių.

Oras visą laiką buvo geras, šiltas, kelias dienas praleidau Kaune. Savickas visur mane vedžiojo, rūpinosi, kad geriau susipažinčiau su Žaliakalniu, senamiesčiu, kitomis Kauno vietomis. Važiavome į Botanikos ir Zoologijos sodus.

Po kelių dienų atsisveikinau su Adolfu ir jo mama, autobusu išvažiavau į Skaudvilę. Vieną dieną Eidintuose sėdėjau klėtyje ir rašiau laiškus. Durys buvo atviros. Staiga duryse pamačiau milicininką. Jo antpečiuose blizgėjo dvi žvaigždutės. Pasisakė esąs apylinkės įgaliotinis Juodis. Iš karto pasakė, kad nusikaltau įstatymams, nes jau antras mėnuo grįžęs, bet vis dar neregistruoju. Pasakiau, kad pirmiausia noriu pailsėti, registruosiuos ir darbo ieškosiu vėliau. Padavė man popieriaus gabaliuką, kuriame ranka buvo parašyta, kad rytoj 15 valandą privalau būti Tauragėje pas vyr. leitenantą Fogelmaną. Jis esąs KGB darbuotojas. Raštelyje buvo nurodyta Melnikaitės (Prezidento) gatvė ir namo numeris.

Kitą dieną išvažiavau į Tauragę, nurodytą gatvę ir namą. Pasisakiau pavardę ir kad atvykau milicininko Juodžio įsakymu. Paprašė, kad atiduočiau tą popieriaus lapuką, vakar įteiktą Juodžio. Pirmiausia paklausė, kodėl neregistruoju. Jis laikė, vartaliojo kažkokią nuotrauką. Tyčia ar netyčia jis tą nuotrauką padėjo ant stalo, arčiau manęs. Žvilgtelėjau ir

pamačiau save. Nustebau, nes aš tokios nuotraukos neturėjau ir neatsiminiau, kad būčiau kada tokia poza fotografavęsis. Mano praeitimi jis nesidomėjo, tik kelis kartus, tiesiog įkyriai, įkalbinėjo registruotis Tauragėje. Iš jo žodžių supratau, kad jis suinteresuotas, jog gyvenčiau Tauragėje. Netrukus pasakė, kad pokalbis baigtas, ir aš išėjau. Eidamas į geležinkelio stotį ir traukinyje vis galvojau, kodėl kagėbistas Fogelmanas nori įkalbėti registruotis Tauragėje. Stiprėjo mintis, kad reikia iš šio krašto išvažiuoti. Bet kur?!

Praėjo kelios dienos ir autobusu išvažiavau į Kauną. Kaune be vargo radau Salomėjos Nėries gatvę ir namą, kuriame gyveno Savickas. Papasakojau Savickui apie „pasimatymą“ su kagėbistu Fogelmanu. Jis pritarė mano minčiai, kad Tauragėje ir jos apylinkėse geriau man nesiregistruoti ir negyventi. Man būnant Žemaitijoje, jis dar kalbėjosi su milicijos pareigūnais dėl registracijos Kaune, bet beveik buvo aišku, kad iš to nieko gero nebus.

Žinojome, kad Lentvaryje, grafų Tiškevičių rūmuose, kuriasi Kauno „Drobės“ fabriko filialas - Lentvario kilimų fabrikas. Apie tai į Intą Savickui rašė buvęs antro lagerio kalinys Antanas Kairiūnas. Jis 1956 m. iš Intos grįžo į Lietuvą, apsigyveno Kaune ir įsidarbino „Drobės“ fabrike. Po kurio laiko su kitais „Drobės“ fabriko darbuotojais persikėlė į Lentvarį. Laiškuose į Intą rašė, kad naujai steigiamame fabrike trūksta darbininkų, jis padės mums įsidarbinti. Dabar nutarėme įsitikinti, kaip yra iš tikrųjų.

Klevų alėja nuėjome į grafų Tiškevičių rūmus. Jie stovėjo ant ežero kranto, labai buvo panašūs į Palangos bažnyčią. Ežeras, buvęs grafų Tiškevičių parkas ir graži gamta mums patiko. Suradome Kairiūną, pradėjome kalbėtis. Netrukus įėjo vidutinio amžiaus vyras. Kairiūnas supažindino mus su juo, pasakė, kas mes esame, kad prieš kelias savaites parvažiavome iš Intos. Tas naujas mūsų pažįstamas buvo Lentvario kilimų fabriko direktorius Vitas Staugaitis. Direktorius iš karto atkreipė dėmesį į Savicką, kai Kairiūnas pasakė, kad jis yra inžinierius energe-

tikas. „Mūsų fabrikui reikia inžinieriaus energetiko, pradėk dirbti nors ir rytoj“, - pasakė direktorius Savickui. Man pasakė: Tau darbo tai pat surasime“. Mes vis dar norėjome ilsėtis, bet ir supratome, kad atsirado proga įsidarbinti ir negalėjome numoti ranka. Pradėjome kalbėti apie registraciją. Registruotis buvo galima rūmuose, bet kambario, kur galėtume gyventi, nebuvo. Lentvario miestelyje neturėjome nė vieno pažįstamo, kuris būtų padėjęs susirasti kambarį. Direktorius V. Staugaitis ir A. Kairiūnas taip pat neturėjo Lentvaryje pažįstamų. Artėjant vakarui, direktorius išvažiavo į Vilnių, o mes likę trise svarstėme, kur surasti kambarį. Patiko mums Lentvario geografinė padėtis. Žinojome, kad miestelio gyventojų dauguma yra lenkai, rusai ir baltarusiai, bet tai mūsų negąsdino. Mudviejų pasuose, išduotuose Intoje, yra įrašas *положеніе о паспортach*. Žinojome, kad su tokiu įrašu neregistruoja Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Mes nutarėme, kad nebūtina brautis į Vilnių ar Kauną, nes iš Lentvario patogus susisiektis, iki Vilniaus tik 17 kilometrų, į Trakus - 9 kilometrai. Gyvendami Lentvaryje, į Kauną nuvažiuosime, kada norėsime, į Vilnių važiuok nors kelis kartus per dieną. Prisiminiau pokalbį su kagėbistu Fogelmanu Tauragėje, buvau patenkintas, kad nuo Lentvario iki Tauragės toli, ištruktis iš jo akiračio.

Nakvojome pas Kairiūną. Rytą Kairiūnas išėjo į darbą, mudu išvažiavome į Trakus. Neskubėdami vaikščiojom Trakų gatvėmis, apžiūrėjome Kęstučio pilies griuvėsius, nuėjome į Galvės salą, ilgokai užtrukome Vytauto pilyje. Viskas Trakuose dvelkė garbinga ir tragiška Lietuvos preitimi. Kai viską apžiūrėjome, nutarėme valtele pasiirstyti Trakų ežeruose. Pakalbinome vieną karaimą, ir jis sutiko išnuomoti mums valtelę. Išplaukėme į ežero platybes. Išlipome keliose salose, apžiūrėjome jas. Po kelių valandų grįžome į Lentvarį ir išvažiavome į Kauną.

Kaune vėl lankėme Šačkų, susitikinėjome su Kaune gyvenančiais intiškais ir kitais pažįstamais. Vieną dieną Savickas išvažiavo į Lentvarį, aš likau Kaune. Vakarop grįžo na-

mo. Nuotaika jo buvo gera. Iš karto pasakė: „Jonai, Lentvaryje atsirado Babraitukai!" Babraitukais Intoje visi vadinome poetę Stasę Vitaitę-Smiltį ir jos vyrą Juozą Babraitį. Savickas pasakojo: „Atėjau į geležinkelio stotį, atsisėdau ant suoliuko, staiga prieš mane atsistojo Stasytė ir Juozukas. Man atrodė, kad juodu išdygo iš žemės. Jie sakė, kad eidami šaligatviu mane pamatė ir tuoj pat priėjo. Nusivedė į bendrabutį, kur turi mažytį kambarėlį. Stasytė mane pavalgydino, pasikalbėjome". Šis susitikimas su Babraitukais mums buvo labai maloni staigmena. Džiaugėmės, kad Lentvaryje turime artimų Intos draugų, turime pas ką užėiti ir pernaktuoti. Vėl suruseno viltis, kad, Babraitukų padedami, ir mes apsigyvensime Lentvaryje.

Įsakymas per 24 valandas išvažiuoti iš Kauno

Vieną dieną Savickas nuėjo į milicijos poskyrį sužinoti, ar registruos Kaune. Niekas nesužinojo, esą neaišku, kažkas nuspręs, koks bus tolesnis jo likimas. Kitą dieną apie 18 val. , kai ruošėmės eiti į Laisvės alėją, Savicko mama atidarė mūsų kambario duris, į vidų įėjo milicijos leitenantas ir civiliškai apsirengęs nepažįstamas vyras. Jie pareikalavo, kad mudu parodytumėm pasus ir kitus dokumentus. Atidžiai juos apžiūrėjo, milicininkas pasakė: „Kaune jūsų niekas neregistruos! Per 24 valandas jūs privalote iš Kauno išvažiuoti! Dabar laikrodis rodo 18 valandų, rytoj tu pačiu laiku ateisime patikrinti, ar įvykdėte įsakymą!" Kalbėjo tik milicininkas, civilis tylėjo. Mes neabejojome, kad jis kagėbistas. Išėjo. Šis apsilankymas ypač sukrėtė Savicką, nes jis buvo tikras kaunietis, čia prabėgo jo vaikystė, čia mokėsi gimnazijoje, studijavo universitete, iki arešto kelerius metus dirbo Kaune. Čia dabar gyveno jo motina, turėjo butą, kuriame užteko reikiamo registracijai ploto.

Gera supratome, kad tą įsakymą turime vykdyti. Jei pasielgsime priešingai, turėsime rimtų nemalonumų su kagėbistais. Buvome įsitikinę, kad jie mūsų nepaleis iš akių, neabejojome, kad kitą dieną patikrins, ar mes tikrai išvažiuojame iš Kauno. Aš pasiūliau važiuoti į Žemaitiją, kelias dienas praleisti pas mano gimines ir pažįstamus, o toliau gal ką sugalvosime. Sutarėme, kad kelionėje po Žemaitiją mums reikia užtrukti kuo ilgiau, nes Lentvaryje apsigyventi vilčių beveik nebuvo, o kitos vietos registruotis neturėjome. Žinojome, kad iš Kauno į Mažeikius per Šiaulius traukinys išvažiuoja apie 17 valandą. Nutarėme tuo traukiniu važiuoti į Šiaulius, aplankysime kunigą Eduardą Simašką, kaip ir Intoje atvirai pasikalbėsime.

Kitą dieną, kaip buvome nutarę, išvažiuojame į Šiaulius. Žinojome, kad kunigas E. Simaška priklauso Šv. Jurgio bažnyčiai, gyvena tos bažnyčios kunigams priklausančiame name Komjaunimo (Stoties) gatvėje Nr. 17. Kunigą Eduardą atradome jo kambarėlyje. Jį nustebino ir nudžiugino netikėtas mudviejų atvykimas. Mus domino kunigo Eduardo padėtis ir jo, kaip kunigo, darbo sąlygos. Jis domėjosi mūsų dabartimi ir miglota ateitimi. Daug kartų kartojome žodį „Inta“, minėjome ten buvusių ir likusių likimo draugų vardus ir pavardes. Už lango buvo maloni vasaros naktis, bet mes miego nenorėjome, buvo gera, kad mes vėl esame kartu. Pastebėjome, kad artėja ankstyvas vasaros rytas, nutarėme, jog reikia 3-4 valandas pamiegoti. Jo kambarėlyje buvo viena lova, todėl abu išėjome į geležinkelio stotį, susiradome poilsio kambarį ir sulaukėme ryto. Išeinant kunigas Eduardas pasakė, kad kiekvieną rytą, aštuntą valandą, Šv. Jurgio bažnyčioje aukoja šv. Mišias. Sutarėme, kad mes ateisime septintą, prieš išeinant jam į bažnyčią. Rytą atėjome sutartu laiku, kunigas Eduardas buvo apsirengęs, pasiruošęs šv. Mišioms. Netrukus ir išėjome. Prie Šv. Jurgio bažnyčios durų atsisveikinome, prašė jam rašyti laiškus.

Mes išvažiuojame į Skaudvilę. Iš Skaudvilės pėsti parėjome į Puželių kaimą pas mano pusbrolių Kazimierą Jokubauską. Čia praleidome kelias dienas, aplankėme mano tėviškę, dviračiais

nuvažiavome į Dionizo Poškos Baublius ir Medvėgalio kalną. Kelias dienas pailsėję Klementinos ir Kazimiero Jokubauskų vaišingoje šeimoje, išvažiavome į Palangą. Iš autobusų stoties ėjome į Žvejų gatvę, kur gyveno Intos poetė Stefa Večerskytė-Baltija ir jos vyras Juozas Daukšas. Stefa ir Juozas mus sutiko nuoširdžiai, apnakvydino, įkalbinėjo nors kelias dienas pailsėti Palangoje, pasigrožėti jūra, pasimaudyti joje. Abu dirbo ir rytais skubėjo į darbą, mudu iki jų sugrįžimo elgėmės pagal savo nuožiūrą, grįžus jiems iš darbo, pakludavome Stefos ir Juozo dienvakarėi. Palangoje praleidome 5 dienas, buvo šilta, daug maudėmės jūroje. Iš Palangos aš grįžau į Puželius, Savickas išvažiavo į Kauną, nes jo motina Daukšienės vardu parašė jam laišką, sužinojome, kad Juozas Babraitis Lentvaryje surado jam darbą.

Skaudvilėje aplankiau savo pirmąją mokytoją Aliną Kulviecaitę. Ji daugelį metų iki pat senatvės Skaudvilės mokykloje mokė pradinių klasių mokinius. Tai buvo nuostabi mokytoja, nuostabus žmogus. Ji turėjo gerą atmintį, žinojo, koku keliu nuejo tas ar kitas jos buvęs mokinys ar mokinė. Buvo religinga, nuoširdžiai mylėjo Lietuvą, sielojosi dėl jos dabarties ir ateities. Buvę jos mokiniai ir mokinės gerbė tą taurią mokytoją. Šis mano apsilankymas buvo jau ne pirmas. Kalbėjomės nuoširdžiai ir atvirai. Manęs ji paklausė, kur norėčiau gyventi ir registruotis. Papasakojau jai apie Lentvarį, pasakiau, kad ten norime gyventi, bet neturime pažįstamų žmonių, kurie mums padėtų. Išklausiusi mane, ji pasakė: „Lentvarį šiek tiek pažįstu, žinau vieną dorą lietuvišką šeimą. Vyras yra Lentvario vidurinės mokyklos mokytojas Motiejus Šimelionis, žmona - medicinos seselė. Nueik ir pasikalbėk su Šimelioniais, jie padės ar patars, ką daryt“.

Gavau ir Savicko laišką iš Lentvario. Rašė, kad Babraitis padėjo įsidarbinti Statybos ir montavimo valdyboje vyr. darbų vykdytoju. Į darbą priėmė be registracijos, bet reikės kuo greičiau registruotis. Dabar gyvena pas Babraičius mažame jų kambarelyje. Rašo, kad greičiau atvažiuočiau, gal abu rasime kokią išeiť. Išvažiavau į Lentvarį. Papasakojau, ką Skaudvilėje

Iš kairės: Motiejus Šimelionis, Jonas Žičkus, Sofija Baranauskaitė ir Ona Šimelionienė. Lentvaris, 1957 m.

patarė mokytoja A. Kulviecaitė. Babraičiai nepažino Motiejaus Šimelionio ir jo žmonos, bet sakė, laimę reikia išbandyti. Mes tikėjome, kad Šimelioniai yra dori ir geri žmonės, bet nerimą kėlė tai, kad jie mūsų nepažįsta, juos gali išgąsdinti tai, kad mes buvę politiniai kaliniai, nemažai metų praleidę kalėjimuose ir lageriuose.

Kitą dieną nuėjau pas Šimelionius. Mane pasitiko dvi simpatiškos mergaitės - Šimelionių dukrelės. Jos pasakė, kad tėvelis yra mokykloje, mamytė - ambulatorijoje. Vyresnioji dukrelė nuėjo pakviesti mamytės, nes ambulatorija buvo čia pat. Onutei Šimelionienei pasakiau, kad esame du vyrai, neseniai grįžę iš Intos lagerių, norime Lentvaryje apsigyventi ir registruotis. Papasakojau apie pokalbį Skaudvilėje su mokytoja A. Kulviecaite, sakiau, kad patarusi kreiptis į juos, Šimelionius. Šimelionienė sakė, kad mokytoją Kulviecaitę pažįstanti, nes ji ne kartą lankėsi. Šimelionienė pakvietė mane užėiti į kambarį, kurį buvo numatę nuomoti.

Iš kairės: Sigutė, Nijolė, Saulius, Margarita (ant jos kelių Vygintė Savickaitė) ir Elvyra Šimelionytės

Kai vakare nuėjome pas Šimelionius, jie nuoširdžiai ir atvirai pasakojo apie save. Motiejus gimė ir augo lietuviškoje šeimoje Gardino srityje, Pelesoje. Lenkų okupacijos metais mokėsi Vilniuje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje, vokiečių okupacijos metais mokytojavo Zarasų apylinkėse. 1944 m. sugrįžę bolševikai tuojau pat areštavo, nuvežė be teismo į Vorkutos lagerius, anglies kasyklas. Po kurio laiko per kalėjimus ir lagerių persiuntimo punktus grąžino į Lukiškių kalėjimą ir paleido. Apsigyveno Lentvaryje, pradėjo mokytojauti, vedė medicinos seselę Onutę Baranauskaitę. Motiejaus brolis Izidorius taip pat mokėsi Vilniuje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje, vokiečių okupacijos metais dirbo lietuviškose įstaigose. Sugrįžus komunistams, atsidūrė Vorkutoje, išgyveno visa tai, ką ir brolis Motiejus. Gyveno ir dirbo Vilniuje, buvo vedęs Jadvygą Baranauskaitę - Onutės Šimelionienės seserį. Augino dukreles Nijolę ir Sigutę, sūnų Saulių.

Onutė Šimelionienė gimė Lieponių kaime netoli Valkininkų miestelio. Tėvai buvo darbštūs ir nuoširdūs džūkai. Baranauskų

ūkelis buvo nedidelis, žemė nederlinga. Jų šeimoje užaugo penkios seserys ir vienas brolis. 1944 m. artėjant bolševikams, vyriausioji sesuo su šeima pasitraukė į Vakarus ir dabar gyvena JAV. Tėvas pokario metais buvo areštuotas. Kelerius metus kalėjo Vorkutos lageriuose.

M. Šimelionis mums pasakė, kad kartais juos aplanko Švenčionėlių klebonas Bronius Laurinavičius. Jis taip pat gimęs Pelesoje, kartu su Izidoriumi ir Motiejumi augo, kartu mokėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoje.

Šimelionis patarė mums rytoj eiti į Lentvario vykdomąjį komitetą registruotis. Sakė, kad vykdomojo komiteto pirmininkė yra rusė Pikuriova, bjauri rėksnė, nekultūringa, labai nenoriai registruojanti atvykusius į Lentvarį žmones. Jis buvo įsitikinęs, jei Pikuriova sutiks mus įregistruoti, Trakuose pasų skyriuje kliūčių nebus. Atsiveikinome ir išėjome pas Babraičius.

Rytą pasiėmėme Šimelionių registracijos knygą ir išėjome į vykdomąjį komitetą. Mudviejų nuostabai Pikuriova normaliu balsu paprašė atsisėsti ir, kai atsisdome, pasiteiravo, kokiui reikalu atėjome. Pasakėme, jog mes esame politiniai kaliniai, norime Lentvaryje gyventi, įsiregistruoti ir dirbti. Padavėme jai savo pasus, pažymas ir Šimelionio namų knygą. Mums atrodė, kad tuojau pat pradės piktai rėkti, iškeiks ir išvargs. Ramiu balsu paklausė: „Ar Lentvaryje susiradote darbą?“ - „Susiradome“, - atsakėme, nors Lentvaryje dirbo tik Savickas. Normalus jos tonas veikė raminamai, atslūgo nervinė įtampa. Kai Šimelioniams parodėme Pikuriovos pasirašytus registracijos lapelius, jie negalėjo atsistebėti. Netrukus be jokio vargo Trakuose mus įregistravo.

Buvo rugsėjo pradžia. Mes, kol kūrėmės, gyvenome kartu su Babraičiais. Juozas dirbo elektriку „Kaitros“ fabrike. Jis ir Adolfas kasdien išeidavo į darbą, Stasė ir aš likdavome namie. Dažnai prisimindavome Intą, ilgėjomės draugų. Žinojome, kad vieni grįžo į Lietuvą, kiti dar pasiliko ten, treči išvažiavo į tremtį pas artimuosius. Kiekvienas iš jų gyveno savo rūpesčiais ir darbais, susitikinėti buvo neįmanoma, bet mūsų mintyse jie visi

buvo čia, su mumis. Kartais prisimindavome Intos poetus, jų eilėraščius, išpūdingus, turiningus Intos literatų būrelio susirinkimus. Stasė ir čia nemėgo kalbėti apie savo eilėraščius. Sakė, kad Lentvaryje nieko nerašo, visą laiką ir energiją praryja kasdienės smulkmenos ir visokie rūpesčiai. Kaune sirgo jos mama, gulėjo ligoninėje. Juozo brolis Vilniuje taip pat sirgo, gulėjo ligoninėje. Stasė ir Juozas dažnai juos lankė, rūpinosi jų gydymu, vaistais. Būdavo, šeštadienį važiuodavo abu į Kauną lankyti sergančios Stasės mamos, sekmadienį skubėjo į Vilnių pas ligonį Juozo brolį arba atvirkščiai. Materialinė Babraičių padėtis buvo sunki. Juozas dirbo vienas, reikėjo prasimaitinti ir šelpti sergančius artimuosius.

Rugsėjo 7 d. rytas, šeštadienis. Kaip ir kitomis dienomis, su Stase pusryčius valgėme dviese. Ji buvo rami, elgesyje nepastebėjau nieko naujo. Išplovė lėkštes, puodukus, į spintelę sudėjo maisto produktus. Netrukus ji pasakė: „Jonuk, palydėk mane į ligoninę, eisiu gimdyti!“ Žinojau, kad ji gimdys, bet dabar ištarti jos žodžiai buvo netikėti. Apsirengėm ir išėjome. Ėjome neskubėdami. Prie ligoninės durų ji ištiesė ranką atsisveikinti. Aš pasakiau jai: „Stasyte, iš ligoninės parnešk mums sūnų!“ - „Aš noriu dukrytės!“ - atsakė ji. Palinkėjau jai ištvermės, kantrybės.

Iš darbo grįžo Adolfas ir Juozas. Pasakiau, kur išėjo Stasė. Nors vakaras buvo tolokai, bet iš kambarėlio niekur neišėjome, sėdėjome ant lovų ir vis minėjome Stasytę. Atsigulėme vėlai. Rytą mus išbudino kaimynė: „Kelkitės. Šį ryt penktą valandą Stasytė pagimdė sūnų!“ Mūsų miegai kaipmat dingo, susėdome ant lovų. „Stasytei aš sakiau, kad ji pagimdys sūnų“, - tęsė šnekioji kaimynė. „Iš kur tu žinotai, kad gims sūnus?“ - pasiteiravo Savickas. „Stasytės veidas buvo išbertas raudonomis dėmėmis. Tai ženklas, kad gims sūnus“, - paaiškino kaimynė. Mes nutarėme, kad eisime aplankyti Stasytės, pasižiūrėti naujagimio. Reikia gėlių, o mes jų neturime. Lentvario turgelyje ir kioskuose niekas gėlių neparduoda. Nuvažiovome į Vilnių, turguje nusipirkome gėlių ir tiesiai iš stoties ėjome į ligoninę. Prie

pat lango lovoje gulėjo Stasytė. Šypsojosi. Jauna akušerė atnešė ir mums parodė suvystytą naujągimį Babraituką, kurį netrukus pakrikštijo Gintaro-Jono vardu.

Man reikėjo kuo greičiau įsidarbinti, nes iš Intos parvežti rubliai baigė ištirpti. Šimelionis patarė eiti į kilimų fabriką. Direktorius V. Staugaitis prisiminė mane nuo vasaros susitikimo. Jiems kaip tik trūko vieno tiekėjo. Tuojau pat parašiau prašymą, kad priimtų į darbą.

Krata. Antras areštas.

Tardymai

Dirbau Lentvario kilimų fabrike tiekėju. Išaušo 1958 m. vasario 7 d. Ši data buvo man reikšminga, nes prieš 12 metų, 1946 m. vasario 7 d., Skaudvilės gimnazijoje mane areštavo. Dabar ši diena man buvo paprasta darbo diena ir apie tą savo „jubiliejų“ niekam nepasakojau. Dar iš vakaro žinojau, kad šiandien rytą važiuosiu į „Orijos“ fabriką parvežti vilnionių siūlų ir grįšime vakare.

Kai vakare grįžęs priėjau prie namo, mudviejų kambaryje pamačiau šviesą. Ne pirmą kartą vėlai naktį grįžau iš komandiruotės, bet visada Šimelionių ir mūsų languose būdavo tamsu, Savickas ir Šimelioniai miegodavo. Įėjau į kambarį. Ant sofos sėdėjo Savickas, jis buvo susinervinęs. Pamačiau, kad mūsų daiktai sujaukti, knygos ir laiškai išmėtyti. Savickas pasakojo, kad maždaug apie 19 val. atvažiavo trys saugumiečiai, atsivedė mažai pažįstamą kaimyną liudininką, parodė Savickui Lietuvos SSR generalinio prokuroro Viktoro Galinaičio pasirašytą kratos orderį ir pradėjo kratą. Mudviejų knygos, laiškai, nuotraukos ir visa kita buvo kartu. Savickas suprato, kad šį kartą jo laiškų ir kitokių daiktų saugumiečiai nelies, nes kratos orderis išrašytas mano vardu. Todėl jis savo laiškus ir kitokius popierius atsirinko, padėjo atskirai, stebėjo saugumiečius, kad ne-

Iš kairės: Petras Zablockas, kunigas Antanas Ivanauskas, Birutė Poderytė, Jonas Žičkus, Rožė Dauguvietytė-Poderienė, Vytautas Poderis. Kozimas, 1956 m.

paimtų. Jis matė, kad saugumiečiai smalsiai žiūrėjo į jo laiškus ir rankraščius, bet kratos orderio, išrašyto Savicko pavarde, jie neturėjo. Jis padavė man saugumiečių paliktą kratos protokolo kopiją. Joje buvo parašyta, kad kratą darė saugumo kapitonas Cikanavičius, kapitonas Maslauskas ir leitenantas Žilakauskas. Išvardyti paimti man rašyti kunigo Eduardo Simaškos, Stefos Večerskytės-Dauksienės, Antano Stoškaus, Bronės Tamošaitytės-Šuminskienės ir Vaclovo Gudaičio laiškai. Paėmė du storus sąsiuvinius, kuriuose buvo mano ranka perrašyta 1956 m. Intoje redaguota eilėraščių antologija „Saulėtekio link“, Intos poetų sukurti eilėraščiai. Man priklausiusios nuotraukos buvo išmėtos ant grindų. Paimta tik viena nuotrauka, daryta 1956 m. per Velykas Uralo kalnų papėdėje - Kozime. Nuotraukoje buvome Petras Zablockas, kunigas Antanas Ivanauskas, aš, Rožė Dauguvietytė-Poderienė, Vytautas Poderis ir jų vienuolikmetė dukrelė Birutė Poderytė (vėliau bankininko Romualdo Visokavičiaus žmona). Fotografavo Adolfas Savickas.

Jis sakė, kad paėmė dar vieną tą dieną man atneštą laišką, jis nežino, kas parašė tą laišką. Antrame sąsiuvinyje buvo mano ranka perrašyti keliolika Bernardo Brazdžionio, Jurgio Baltrušaičio, Jono Aleksandriškio-Aiščio ir kitų nepriklausomos Lietuvos poetų eilėraščiai. Saugumiečiai, baigę kratą ir surašę protokolą, neskubėjo išeiti, laukė manęs iki 23 valandos. Pasa-kė, kad rytoj vėl atvažiuos, nes būtinai jiems reikia su manimi susitikti.

Nors buvo jau po vidurnakčio, apie miegą negalvojome ir jo nenorėjome. Svarstėme, ko jie iš mūsų nori, kur mes jiems užkliuvome? Mudviejų pažiūros ir įsitikinimai buvo antisovietiniai, neįtardėme meilės ir pagarbos šiai santvarkai, komunistams, bet mes dabar gyvenome ramiai, nesiėmėme antisovietinės veiklos. Dėl paimtų laiškų taip pat nesikrįstome, nes žinojome, kad juose nėra antisovietinės agitacijos, minčių, parodančių sovietinių valdininkų ir komunistų žiaurumus, bukumą. Girdėjome, kad KGB seka ir tikrina laiškus, todėl temų, kurios būtų jiems užkliuvusios, mes savo laiškuose vengėme. Tik kartais stebėjomės, kad mums rašyti laiškai ilgai užtrunka. Ypač atkreipėme dėmesį į kunigo Eduardo Simaškos mums rašytus laiškus. Jo laiškai iš Šiaulių iki Lentvario eidavo 6-8 paras. Vokai būdavo nešvarūs, užklijuoti murzinais kliais. Tai kėlė įtarimą. Raminomės, kad kunigo Simaškos ir kitų mums atsiųstų laiškų turinys buvo buitinis, asmeniškasis, nepavojingas jų autoriams. Todėl gautų laiškų ir neskubėjome naikinti. Mudu tada nepagalvojome, kad kagėbistams pavojingas ne laiškų turinys, bet mūsų, buvusių kalinių, susirašinėjimas, susitikinėjimai, kitoks bendravimas.

Kad saugumiečiai rytoj atvažiuos, mes neabejojome. Supratome, kad turime gerai pasiruošti. Nutarėme peržiūrėti saugumiečių čiupinėtus, bet nepaimtus Ričardo Svilo ir kitų intiškių laiškus, juos sunaikinti. Iš Kauno Savickas buvo atsivežęs kelias dešimtis laiškų. Jie visi buvo tvarkingai sudėti į kietą aplanką. Jie visi buvo rašyti, kai jis dar mokėsi „Aušros“ berniukų gimnazijoje, Aukštesniojoje politechnikos mokykloje,

studijavo Vytauto Didžiojo universitete. Laiškų autoriai buvo mokslo draugai, draugės, pažįstamos merginos. Juos išsaugojo jo mama, ir jis tuos laiškus brangino kaip malonų jaunystės prisiminimą. Nutarėme, kad visus laiškus reikia sudeginti. Užkūrėme krosnelę, į liepsną sumetėme visus savo laiškus, užrašų knygutes su artimųjų adresais, kitokius užrašus ir rankraščius. Keikdamas ir plūsdamas kagėbistus, Savickas įmetė į krosnelę savo jaunystės prisiminimus. Kai viskas sudegė, atsikvėpėme lengviau: naujai kratai buvome pasiruošę.

Atsigulėme, bet taip ir neužmigome. Aš vis galvojau apie pamintus eilėraščius. Žinojau, kad Bernardą Brazdžionį ir jo sukurtus eilėraščius LSSR raudonieji poetai, rašytojai ir kritikai koneveikia, plūsta, kad jo eilėraščių skaitymas ir nusirašinėjimas yra antisovietinis nusikaltimas, bet B. Brazdžionis gyvena už Atlanto, jo nepagausi ir nenuteisi, neuždarysi į lagerį. Man neramu buvo dėl Intos poetų, nes jie beveik visi buvo grįžę į Lietuvą, tik Rozalija Preibytė-Valiūnienė, Vaclovas Gudaitis-Rasas ir Zigmas Kupstys-Žirgelis dar gyveno Intoje. Savickui pasakiau, kad per tardymus tardytojai klaus, kas eilėraščių autoriai. „Žinoma, klaus!“ - atsakė jis. Pasakysiu autorių pavardes - kagėbistai darys kratas jų butuose, ras dar daugiau jų sukurtų eilėraščių, areštuos ir nuteis. Pats jau esu KGB naguose, bet Intos poetus ir poetes reikia gelbėti. Per tardymus negaliu jų pavardžių ištarti. Iš karto šovė mintis sakyti, kad tuos eilėraščius parašiau pats, bet tai atmečiau, nes šalia kiekvieno eilėraščio pavadinimo buvo parašytas slapyvardis: Smiltis, Žibutė, Baltija, Širvėnas, Linas ir kiti. Pagalvojau, kad reikia šauktis mirusiųjų pagalbos. Žinojome, kad prieš kelis mėnesius Intoje, gesindamas degantį kaimyno namą, žuvo studentas Antanas Milašius. Kelerius metus su juo buvome antrame Intos lageryje. Jis buvo veiklus, energingas, mielai bendravo su visais mūsų tautiečiais, laisvalaikiu daug skaitė, gilinosi į anglų kalbą, poezija nesidomėjo ir jos nemėgo. Gerai pažinojo Leoną Brazdeikį-Mąstį, Petrą Zablocką, kitus antro lagerio poetus, bet jų eilėraščiais nesidomėjo ir neskaitė. Savickui pasakiau, kad

tardytojams pasakysiu, jog tuos eilėraščius man davė Milašius, o aš juos nusirašiau tokia tvarka, kaip jie buvo surašyti Milašiaus sąsiuvinuose. „Sakyk, kaip tau išeina!“ - atsakė jis.

Pasibaigė bemiegė naktis. Atsikėlėme mudu, atsikėlė Onutė ir Motiejus Šimelioniai. Visi spėliojome, ko prie mudviejų prikišo kagėbistai. Į švarko kišenę įsidėjau pasą, švaraus popieriaus lapą, pieštuką ir išėjau į fabriką. Darbe niekam nepasakojau apie kratą. Atėjo sandėlininkas Barkonis, atidaviau vakar parvežtus vilnonius siūlus ir sunkvežimiu su vairuotoju išvažiavome į Vilnių. Atlikau visas tos dienos užduotis ir parvažiavome į kilimų fabriką. Baigiantis darbo valandoms, kasininkė Stasė Saulėnaitė pradėjo mokėti atlyginimus. Pasiėmiau uždarbį ir išėjau namo. Užėjau į valgyklą, pavalgiau pietus, pakeliui užėjau į maisto parduotuvę, nusipirkau produktų ir saldinių „Iris“. Jais pavaišinsiu Šimelionytes - Elvyrą ir Margaritą. Priėjau bendrabutį, kuriame gyveno Intos poetė Stasė Vitaitė-Smiltis ir jos vyras Juozas Babraitis. Papasakojau jiems apie kagėbistų „vizitą“ mūsų kambaryje. „Tuoju pat sudeginsime visus savo eilėraščius“, - pasakė jie ir aš išėjau.

Kai parėjau, mūsų kambaryje kabėjo vyriškas paltas ir skrybėlė. Šimelionių kambaryje girdėjau Šimelionienės ir nepažįstamo vyriškio balsą.

Tuoju pat į kambarį įėjo nepažįstamas vyras. Apsirengęs buvo keistai: kelnės ir švarkas pasiūti iš žalsvos medžiagos, iš kokios kagėbistai siūdinosi uniformas. Jo švarkas buvo be antpečių ir kitokių KGB ženklų, pasiūtas tarsi civiliui. Avėjo ilgais odiniais batais. Ištiesė ranką pasisveikinti ir pasakė: „Cikanavičius!“ Tuo pačiu metu į kambarį įėjo Savickas ir du civiliška apsirengę vyrai. Supratau, kad tai Maslauskas ir Žilakauskas. Pasisveikino ir pasakė, kad jie atvažiavo anksčiau, bet manęs nerado, tai pasiėmė Savicką ir išvažiavo manęs ieškoti, nes manęs jie nepažino. Fabrike kažkas pasakė, kad aš išėjau namo. Važiuodami pro valgyklą sustojo, padavėjos pasakė, kad aš čia neseniai valgiau pietus. Sustojo prie maisto

parduotuvės, įėjo į vidų, bet manęs joje nebuvo. Matyt, niekas nepastebėjo, kad aš, išėjęs iš parduotuvės, užėjau pas Babraičius, ir jiems nepranešė.

Parodė Savickui LSSR generalinio prokuroro Viktoro Galinaičio pasirašytą kratos orderį, kad darys kratą, tikrins ir jo laiškus, rankraščius ir daiktus. Kažkuris kagėbistas nuėjo į gretimą butą, atsivedė kaimyną Vaižgantą Daukutį, įsakė jam atsisėsti ant kėdės ir stebėti, kaip jie daro kratą. Mudviem liepė atsisėsti ir nejudėti. Pirmiausia jie pradėjo ieškoti Savicko laiškų. Greitai įsitikino, kad jų nėra. Ieškojo vakar matytų Savicko rankraščių ir užrašų knygutės, bet ir jų nerado. „Vakar ne visus tavo laiškus paėmėm, norėtumėm patikrinti tuos, kurie liko nepaimti“, - pasakė man. Atsakiau, kad mano laiškų neras. „Sudeginote!“ - pasakė kažkuris kagėbistas. „Sudeginome!“ - atsakė Savickas. „Žiūrėkite, kokia krūva pelenų!“ Jie įtikinėjo mus, kad be reikalo deginome laiškus ir kitus dokumentus, nes juose nebuvo jokios antitarybinės agitacijos ir propagandos, dėl laiškų turinio nenukentėsime nei mes, nei laiškų autoriai. „Jeigu laiškai jūsų nedomina, tai kam juos imate? Visur landžiojate kaip Berijos čekistai!“ - pasakė Savickas. Cikanavičiaus nervai neišlaikė: „Mes - Berijos čekistai, judu bjauresni kaip Hitleris!“ Mus ir Cikanavičių raminti pradėjo Maslauskas: „Vyrai, elkitės šalčiau! Tokių kalbų nereikia!“ Atidarė maisto spintelės dureles, joje rado tik maisto produktus. Vėl Cikanavičius kišo liežuvį: „Esate tvarkingi vyrai, turite ir maisto produktų. Merginos domisi jumis, vestumėte ir gyventumėte kaip normalūs žmonės“. Mes nieko neatsakėme.

Pasibaigus kratai, įsakė abiem apsirengti ir eiti su jais. Ne kartą su Savicku, Šackumi ir kitais kalbėjome: „Jei areštuotų antrą kartą, žinotumėm, ką pasiimti į kalėjimą!“ Patirties mums užteko, žinojome, ką galima ir ko negalima turėti kalėjimo kameroje. Svarbiausia, reikia pasiimti duonos ir kitokių produktų. Bet šį kartą, nors mūsų spintelėje buvo visko, į palto kišenę įsikišau saldinius, kuriuos buvau parnešęs Šimelionytėms. Savickas produktų taip pat nepasiėmė.

Prie mūsų kiemo vartelių stovėjo Pobeda. Joje sėdėjo civiliai apsirengę vairuotojas. Šalia atsisėdo Maslauskas. Mudviem įsakė sėstis ant galinės sėdynės, pasitraukti toliau nuo durelių. Iš vienos pusės mums atsisėdo Cikanavičius, iš kitos - Žilakauskas. Iki Vilniaus važiuome tylėdami, nekalbėjo kagėbistai, tylėjome mes. Važiuojant Vilniaus gatvėmis, prašneko Cikanavičius: „Ant galinės sėdynės sėdime keturiose, sustabdys milicija ir nubaus vairuotoją“. Savickas jam atsakė: „Milicininkai jus pažįsta, žino, kas jūs esate, nestabdys“. Ir vėl tylą.

Atvažiuome prie KGB pastato paradinių durų. Vairuotojas išjungė mašinos variklį, kagėbistai išlipo, įsakė ir mudviem išlipti. Buvo jau vakaras. Visur degė šviesos. Kažkuris atidarė paradines duris, įėjo pirmas ir įsakė eiti paskui jį. Viduje prie durų stovėjo aukštas uniformuotas kagėbistas, su mudviejų „angelais sargais“ elgėsi kaip su gerais pažįstamais, netrukė įeiti. Plačiais laiptais užvedė mus į trečią aukštą.

Kabinetas, į kurį įėjome, buvo erdvus. Stovėjo keli rašomieji stalai, kelios spintos, nemažai kėdžių. Keli civiliai apsirengę kagėbistai rūkė ir kalbėjosi. Mums parodė dvi kėdes, įsakė atsistoti, ramiai sėdėti ir nesikalbėti. Ilgokai sėdėjome tylėdami, atrodė, kad kagėbistams esame nereikalingi, neįdomūs, kad jie į mus nekreipia dėmesio. Į galvą lindo visokiausios mintys ir spėliojimai. Po ilgokai trukusios ramybės prie Savicko priėjo, man atrodė, tamsiaplaukis kagėbistas, civiliai apsirengęs, ir pasakė: „Einam, Adolfai, pasikalbėsime!“ Savickas atsistojo ir juodu kažkur išėjo. Man buvo keista, kad tas kagėbistas su Savicku elgiasi kaip su pažįstamu, vadina jį vardu.

Kai 1965 m. vasario mėnesį, atlikęs septynerių metų bausmę Mordovijos lageriuose, grįžau į Lietuvą ir netrukus Vilniuje aplankiau Savicką, jis pasakė, kad tas kagėbistas buvo Nachmanas Dušanskis. „1947 m. Kauno saugume jis mane tardė, buvo žiaurus, rupūžė!“ Tą vakarą Dušanskis vėl įkyriai kibo prie Savicko, bet jis griežtai atmetė visus kaltinimus, nes per kratą nieko nerado. Pasibaigus pirmam tardymui, Dušanskis iškvietė prižiūrėtoją, įsakė Savicką nuvesti į požemį ir uždaryti kame-

roję. Kelias paras Savicką tardė, kamavo, bet jis atmetė visus kaltinimus, duomenų, parodančių jo antisovietinę veiklą, tardytojai neatrado, ir jį išleido.

Netrukus priėjo prie manęs kagėbistas, įsakė eiti kartu. Išėjome į koridorių, nulipome į požemį. Radome kelis prižiūrėtojus, ir mane paliko. Atidarė mažytę kamerą, vadinamą *boksu*, įstūmė mane ir uždarė duris. Patalpa buvo maža, neįmanoma atsisėsti, kojas ištiesti. Tūnoju susirietęs, akys merkėsi, norėjau miego. Nežinau, kiek laiko išbuvau tame *bokse*, bet man atrodė, kad ilgokai. Pagaliau prižiūrėtojas atidarė duris, įsakė nusirengti nuogai. Pradėjo kratą. Išvertė, iščiupinėjo drabužius, supjaustė batų raištelius, išpjovė metalines sagas, atėmė diržą ir laikroduką. Po to įsakė plačiai išsižergti, atidžiai apžiūrėjo tarpukojį. Kitas įsakymas buvo: „Plačiai išsižiok ir paversk liežuvį!“ Viską padariau, kaip liepė. Paskui vėl įsakymas: „Iškelk rankas!“ Iškeliau. Apžiūrėjo pažastis. Naujas įsakymas: „Atsuk nugarą!“ Atsukau. Išgirdau komandą: „Pasilenk!“ Pasilenkiau. Pasilenkė ir prižiūrėtojas, pažiūrėjo į nuogą mano užpakalį, liaudies priešo nerado, atsistojo, įsakė man atsistoti, apsirengti ir eiti su juo. Rankomis prisilaikydamas smunkančias kelnes ir šlepsėdamas nuo kojų krintančiais batais, ilgu koridoriumi šliaužiau pirmyn. Sustojome prie 37-os kameros durų. Iš Stasio Šačkaus ir kitų pokario metais kalėjusių Vilniaus KGB požemiuose pasakojimų žinojau, kad kameroje grindys buvo cementinės, ant jų sėdėjo ir miegojo žiauriai sumušti ir iškankinti kaliniai. Prižiūrėtojas atidarė 37-os kameros duris ir įstūmė mane į vidų. Palubėje degė blausi elektros lemputė, pamačiau tris metalines lovutes ir medines grindis. Viena lovutė buvo tuščia, kitose dviejose miegojo du vyrai. Man įėjus, jie atsisėdo lovutėse ir žiūrėjo į mane. Į juos aš nekreipiau dėmesio, buvau išvargęs, norėjau miego, galvojau, kad rytoj suspėsiu susipažinti. Dėmesį patraukė drabužių kabykla. Joje kabėjo du paltai, skrybėlė ir Kauno politechnikos instituto studento kepuraitė, ant spintelės buvo padėtos kelios knygos ir šachmatų dėžė. Visa ta kelias minutes trukusi apžiūra

išblaškė mano nuovargį ir mieguistumą. Vienas vyras, sėdėdamas lovutėje, ištiesė man ranką ir pasakė: „Sveikas, Jonai!“ Tai man buvo staigmena, nes aš KGB kalėjimo kameroje nesitikėjau sutikti pažįstamų. Kas jis toks, aš nepažinau, paklausiau jo pavardės. „Stungurys iš Skaudvilės!“ - pasakė jis. „Stasys“?-paklausiau aš. „Stasys!“-atsakė jis. Vaikystėje ir vėliau gerai pažinojau jo tėvą, motiną, vyresnį brolių Teodorą, seserį ir jį patį.

Antrasis kameros draugas buvo Kauno politechnikos instituto ketvirto kurso studentas Vladas Dryžas. Jis papasakojo, kad kitose kamerosose yra uždaryti dar keli to paties instituto aukštesniųjų kursų studentai ir vienas Lietuvos žemės ūkio akademijos Mechanizacijos fakulteto studentas. Visi jie 1956-1957 m. susipažino ir susitikinėjo su Petru Paulaičiu, neseniai grįžusiu iš Sibiro lagerių. Paulaitis juos patraukė išsilavinimu, nuoširdumu, paprastumu, meile ir ištikimybe Lietuvai. Kartais Paulaitį aplankydavo buvęs jo mokinys ir bendražygis Jurbarko gimnazijoje Juozas Mickaitis. 1956 m. jis grįžo į Lietuvą, iškalėjęs 10 m. Chabarovsko, Magadano ir kituose Sibiro lageriuose. Paulaitis supažindino jį su tais studentais. Dabar Petras Paulaitis, Juozas Mickaitis, KPI studentai Vladas Dryžas, Algimantas Kaušakys, Vitas Margaitis, Algimantas Talačka, Vitas Zaikauskas ir LŽŪA studentas Kęstutis Jankauskas buvo uždaryti požemio kameroje, juos tardė kagėbistai. Kartu su šiais studentais pas Paulaitį lankėsi, pokalbiuose dalyvavo studentas Jonas Kažukauskas, bet jo neareštavo, netardė, Paulaičiui, Mickaičiui ir studentams tardytojai nė karto nepaminėjo Jono Kažukausko pavardės.

Mane domino tardytojų elgesys: ar taip muša, visaip kankina, kaip pokario metais? Dryžas ir Stungurys sakė, kad dabar tardo dienomis, nemuša, nespardo, nekankina kitaip, tik gražiais žodžiais, svaiginančiais pažadais stengiasi kalinius palaužti, išprovokuoti, įtikinti, kad jie būtų atviri, papasakotų viską apie save ir kitus žmones. Jie sakė, kad tardo kiekvieną dieną, tik sekmadieniais tardytojai ilsisi. Tą dieną ilsisi ir kaliniai: sėdi kamerosse, kalbasi, skaito knygas, žaidžia šaškėmis

ar šachmatais. Kad kameroje galima skaityti knygas, man buvo nauja. Juodu paaiškino, kad KGB požemiuose yra biblioteka ir nustatytomis savaitės dienomis prižiūrėtojai atneša į kamerą knygų. Laikraščių ir žurnalų neduoda. Vasario 9 d. buvo sekmadienis, ir jie įtikino mane, kad šiandien netardys.

Apie vidudienį atsidarė kameros durys, ir prižiūrėtojas įsakė man išeiti. Nuvedė mane į tardytojo kabinetą, ten sėdėjo kapitonas Cikanavičius ir Maslauskas. Prasidėjo tardymas. Tardymo protokole parašyta: tardymo pradžia 13 val., pabaiga 17 val. Beveik keturias valandas jie mane šantažavo, gražiai ir mandagiai įkalbinėjo, kad aš jiems nemeluočiau, pasakyčiau viską, ką žinau. Klaidino mane netikėčiausiais klausimais ir replikomis. Jie kelis kartus sakė, kad Smiltis, Žibutė, Linas, Rasas ir kiti esą slapyvardžiai, aš žinau jų pavardes ir privalau pasakyti. Mano atsakymas buvo toks: „Į bendrąbutį tuos eilėraščius man atnešė Antanas Milašius. Jis nesakė ir aš nesiteiravau, ar čia autorių pavardės, ar slapyvardžiai. Viską nusirašiau tokia tvarka, kaip buvo parašyta Milašiaus sąsiuvinuose ir lapeliuose". Jie sakė, kad aš bjauriai jiems meluoju, žinau, kad Milašius yra miręs, todėl viską verčiu jam. Šis tardymas buvo man sunkus, nes jis buvo pirmas, aš dar nebuvau apsipratęs su tardytojų klausimais ir savo atsakymais.

Tardytojas Maslauskas buvo ramesnis, normaliu balsu sakė, kad aš meluoju, bet nesiginčydamas protokole rašė mano atsakymus tokius, kokius aš sakiau. Įžūlus, piktas ir priekabus buvo Cikanavičius, švaistėsi piktais žodžiais ir grasinimais. Atsidarė savo sakvojažą, išsiėmė iš jo kelis lapus, pamačiau nufotografuotus mano laiškus kunigui Eduardui Simaškai. Į protokolą Maslauskas įrašė ir tokį klausimą: „Ar pažįstate Petrą Paulaitį ir ką galite pasakyti apie jo antitarybinę veiklą?" Pasakiau, kad Paulaičio nepažįstu ir nieko nežinau apie jo veiklą. Šį kartą pasakiau tiesą, nes Paulaičio niekur nebuvau sutikęs, asmeniškai nepažinau. Iš pažįstamų Jurbarko gimnazijos moksleivių žinojau, kad jis Jurbarko gimnazijoje buvo populiariausias ir mokinių labiausiai mylimas mokytojas, dėstė

vokiečių ir lotynų kalbas. Dar prieš pirmą savo areštą žinojau, kad jis aktyviai kovoja su komunistais, kad jo slappyvardis Aidas. Apie Petrą Paulaitį man daug pasakojo mano pusbrolis Jonas Gaidauskas, buvęs Kęstučio apygardos vado Juozo Kasperavičiaus-Visvydo ir Paulaičio ryšininkas.

Kelis kartus po to dar tardė Maslauskas, kartą tardė kapitonas Pylnikovas, jam padėjo prie gretimo stalo sėdintis vyr. leitenantas Vytautas Pilelis. Maždaug vasario viduryje gavau pastovų tardytoją vyr. leitenantą Jurčių. Jis mane tardė, auklėjo ir mokė iki tardymo pabaigos, kartojo tuos pačius klausimus, kaip ir ankstyvesni tardytojai. Aš savo atsakymus mokėjau atmintinai ir kaip eilėraščius juos kartoju. Cituoju vieno protokolo ištrauką:

Vilnius, 1958 02 18 Protokolas Tardytojas vyr. leit. Jurčius

Klausimas: Kokiu būdu buvo platinami antitarybiniai eilėraščiai ir kas juos rašė:

Atsakymas: Kas rašė antitarybinius eilėraščius Intos pataisos darbų stovyklose ar iš jų išleisti Intoje gyvenantys lietuviai, aš nežinau, taip pat nežinau, kas juos platino.

Klausimas: Kas matė ir žino apie tai, kad Milašius jums davė persirašyti minėtus eilėraščius?

Atsakymas: Apie tai, kad Milašius davė man persirašyti minėtus eilėraščius, niekas nežino, išskyrus mane ir Milašių. Jis man 1956 m. pavasarį atvežė ir įteikė mano kambaryje, kai, be manęs, jame daugiau nieko nebuvo.

Klausimas: Kur dėjote Milašiaus rašytus eilėraščius po to, kai persirašėte?

Atsakymas: Persirašęs Milašiui eilėraščius sugrąžinau. Apie tai taip pat niekas nežino.

Klausimas: Susirinkimuose, kur buvo skaitomi autorių antitarybiniai eilėraščiai, taip pat aptariam, jūs dalyvavote?

Atsakymas: Susirinkimuose, kur buvo skaitomi antitarybiniai eilėraščiai, aš nedalyvavau ir apie juos aš net nieko nesu girdėjęs.

Jurčius nemušė, nespardė manęs, bet nervus ir protą labai reikėjo įtempti. Netikėtų, staigių ir provokuojančių klausimų per kiekvieną tardymą Jurčius bėrė daug. O kiek dar buvo visokių replikų! Į visa tai privalėjau atsakyti greitai, atsakyti taip, kad nepaminėčiau nė vienos pavardės ar įvykio, į kurį būtų įveltas nors vienas žmogus. Apie save negalvojau, nes viskas buvo aišku: sėdžiu, tardu, nuteis kažkiek metų lagerio. Visas mano dėmesys buvo sutelktas į tai, kad atsakymai nebūtų nelaimės ir didelio vargo priežastimi. Dažnai aš kartojau, kad mano atmintis bloga, neprisimenu pavardžių, įvykių, vietovių pavadinimų ir panašiai. Jurčius sakydavo: „Mes tavo atmintį žinom! Daug kas džiaugtųsi turėdamas tokią atmintį, o tu čia dumi akis, vaidini nieko nežinantį žioplį.“

Tame pačiame kabinete, kuriame mane tardė Jurčius, į sieną atremtas stovėjo pavažinėtas dviratis ir šalia jo papilkėjęs bidonas. Tokiu žmonės veža pieną į pienines. Kartą Jurčius paklausė: „Ar žinai, kas buvo Vanagas?“ Žinojau, bet tylėjau, į jo klausimą neatsakiau. „Aišku, žinai! - pasakė jis. - Čia Vanago dviratis ir bidonas. Ištardėme Vanagą, ištardysime ir tave!“ - pažadėjo Jurčius.

Kartą Jurčius pasakė: „Tavo tėvas buvo buožė, turėjo nemažai žemės. Tau gabumų užteko, galėjai mokytis, galėjai būti žurnalistas, redaktorius, docentas, gal ir profesorius. O dabar kas tu esi?“ - „Esu kalinys!“ - atsakiau. „Sėdėjai vieną kartą, sėdi antrą kartą, sėdėsi ir trečią kartą. Pats kaltas, kad ne tuo keliu nuėjai“, - baigė Jurčius. Gerai žinojau politinio kalinio vargus ir kančias, gerai supratau, kokia ateitis manęs laukia, bet tada ir dabar man atrodo, kad tas mano pasirinktas kelias buvo teisingas, iš jo iškrypti buvo negalima. Tame kelyje daug visokiausių kančių, skausmo ir ilgesio, bet tas kelias anksčiau ar vėliau Lietuvą atves į laisvę ir nepriklausomybę. Supratau, kad tikrosios laisvės aš nesulauksiu, bet tai nesvarbu: sulauks kiti mūsų tautiečiai, sulauks Lietuva. Tikėjimas šviesia ateitimi buvo man stiprybės, paguodos ir nusiramino šaltinis, iš kurio sėmiausi sau dvasinių ir

fizinių jėgų per tardymus, Mordovijos lageriuose ir vėliau, iki pat 1988 m. vasaros.

Baigęs aiškinti, kad aš pasirinkau ne tą kelią, Jurčius išvedžiojo toliau: „Mano tėvas buvo paprastas geležinkelio darbininkas, uždirbo nedaug. Vyresnioji mano sesuo mokėsi gimnazijoje, bet mokslas buvo mokamas, tėvas neturėjo tiek pinigų, kad užmokėtų už jos mokslą. Sesuo išėjo iš gimnazijos. Jei ir toliau būtų buvusi buržuazinė santvarka, tai ir aš būčiau buvęs paprastas geležinkelio darbininkas. O dabar matai, kas aš esu?“

- „Matau“, - atsakiau. Prieš mane sėdėjo uniformuotas kagėbistas, antpečiuose žibėjo keturios žvaigždutės. „Jūs būtumėte laimingas žmogus, jei būtumėte paprastas geležinkelininkas“,

- pasakiau. „Kodėl tu taip manai?“ - pasiteiravo jis. „Paprastų darbininkų ir kitokių dorų žmonių ateityje žmonės ir istorija nekeiks, bet tokie žodžiai, kaip komunistas, enkavedistas, kagėbistas pavirs keiksmazodžiais. Anksčiau susipykę kaimynai plūdo vienas kitą: tu rupūžė! tu gyvatė! tu velnias! Ateityje žmonės keiks vienas kitą: tu komunistas! tu enkavedistas! tu kagėbistas!“ Jurčius tylėjo. Ant stalo pasidėjo popieriaus lapą, prasidėjo eilinis tardymas. Vėl tie patys klausimai, vėl tie patys mano atsakymai.

Mažiausiai progai atsiradus, Jurčiui ir kitiems kagėbistams pasakojau, kaip 1946 m. Raseiniuose mane mušė, spardė, kankino žydas papulkininkis ir kiti tardytojai. Jie tylėjo, netrukde man prisiminti ir jiems išpasakoti prieš dvylika metų patirtus kankinimus ir pažeminimą. Beveik visada iš stalčiaus ištraukdavo ir ant stalo pasidėdavo sąsiuvinius, kuriuose mano ranka buvo perrašyti Smilties, Žibutės, Baltijos, Lino, Širvėno, Mąščio ir kitų Intos poetų eilėraščiai. Sąsiuvinuose buvo prikaišiota popieriaus juostelių. Supratau, kad Jurčius šitaip pasižymėjo tuos eilėraščius, kurie, jo manymu, pavojingi sovietinei valdžiai, galėjo sudrebinti jos pamatus ar net nuversti ją. Kartą jis sako: „Aš paskaitysiu kelis eilėraščius, tu atidžiai klausyk ir pasakysi savo nuomonę“. Susikaupęs, neskubėdamas pradėjo skaityti:

Regiu ant kryžiaus

*Regiu: ant kryžiaus taip aukštai pakibęs,
Tai Išganytojas kančioj tylus.
Atsižadu pavydo ir puikybės,
Atsižadu šėtono išmislių.*

*Mačiau: trėmimuos klykė kūdikėliai
Ir džiūgavo per prievartą minia.
Tai šito melo nepakėliau -
Kovon išstojau nuoga krūtine.*

*Aš mažas, smulkus lyg dulkelė,
Man net prabilti į Tave drovu.
Bet parklupdėi mane ant šito didžio kelio,
Šitų įnirtingų kovų.*

*Tačiau daugiau jau nepiktžodžiausiu,
Ir taip jau būčiau žuvęs, jei ne Tu.
Tu man gyvenimas, kelias ir tiesa didžiausia
Šitų didžiųjų bandymų metu.*

*Ir man derėtų kankinio vainikas,
Jei ant galvos uždėtum Tu Patsai.
Bet nuodėmėj mane smakai apniko
Staiga, nepasiruošusį visai.*

*Parpuolu alpdamas po Tavo kojų
Ir mano balsas girdimas danguos.
Su džiaugsmo ašarom karštai dėkoju,
Kad rūsin Tu ateini mane paguost.*

*Tu ateini pro storas mūro sienas,
Sargybas apginkluotas ir grotas,
Ir atneši man žvaigždėtą mėnesieną,
Ir klausi: - kur gi tu, ar tas?..*

Perskaitė ir paklausė manęs: „Ką tu gali pasakyti apie šį eilėraštį?" - „Parašytas tikroviškai, pasakyta jame visas, ką kaliniai patyrė kalėjimų kameroje, kai juos kankino Berijos čekistai", - atsakiau. „Klausyk vėl atidžiai. Skaitau kitą eilėraštį".

*Žemaičių lygumos žaliuoja,
Rugiai siūbuoja nokdami.
Čia broliai lietuviai dejuoja
Vergijos pančius vilkdami.*

Perskaitė ir vėl klausimas: „Ką pasakysi apie šitą eilėraštį?" Reikėjo tuojau pat atsakyti, nebuvo laiko galvoti. Pasakiau, kad karo metais šią dainą dainavo Tauragėje kareiviai. Pasakiau ir nustebau, iš kur tokia keista mintis atėjo į galvą. Gal atsitiko taip todėl, kad supratau, jog Jurčius mane medžioja, ruošia man kažkokią staigmeną. Jau esu rašęs, kad 1945 m. vasarą tą dainą dainavo suvalkietis gimnazistas, buvęs Jono Strainio-Saturno partizanų būryje. Beveik po 50 metų sužinojau, kad šio eilėraščio, virtusio daina, autorius buvo tragiško likimo Suvalkijos poetas Juozas Gražulis, o partizanas dainininkas - Šakių gimnazijos moksleivis Vincas Žitkauskas.

„Klausyk! Paskaitysiu dar vieną eilėraštį", - vėl prašneko Jurčius.

Lietuvai

*Lietuva, tu mažytė - tik sauja
Skausmo ašarom žemės trąšios...
Mano gyslos tik tavąjį kraują
Po išvargusį kūną nešios.*

*Lietuva-tremtinė, atėjūnų
Išvaryta Tu naktį rudens.
Su Tavim visa siela ir kūnu
Susilieju tvirtai nuo mažens.*

*Prie žemelės kapų prisiglaudus,
Aš ne kartą verkiau kaip ir Tu.
Priešų smūgiai ir man buvo skaudūs,
Tavo skausmą nešiuosi kartu.*

*Per kančias Tave nešiu lig galo,
Mano kūdiki, mano našta,
Nes ir šiaurės speiguos neatšalo
Tavo meilė krūtinėj karšta.*

*Ir šešėlis vidurnakčių juodas
Neužstos ateities žiburių!
Su Tavim aš, iškentusi gruodį,
Ir gegužį pasveikint turiu.*

*Iš pietų grįš į tėviškę žąsys,
O berželiai rankas joms iškels -
Tu vėl būsi lyg žiedas baltasis
Pražydėjusios lauko obels.*

Žibutė

Baigė Jurčius skaityti ir paklausė manęs: „Ką tu gali pasakyti apie šį eilėraštį?" Atsakiau: „Eilėraštis geras. Ritmas ir rimas geri. Galima spausdinti „Švytyryje“, „Jaunimo gretose“, „Pergalėje“ ar kituose laikraščiuose“. - „Taip, eilėraštis geras. Prie eilėdaros neprikibsiu, bet jo turinys yra nacionalistinis, ir tu pats esi užkietėjęs, neperauklėjamas nacionalistas“, - baigė pokalbį Jurčius.

Iš Maslausko, Cikanavičiaus, Jurčiaus ir kitų kagėbistų klausimų, replikų bei užuominų supratau, kad Intos lietuvių gyvenimą ir veiklą Vilniaus kagėbistai labai kruopščiai išstudijavę. Dažnai primindavo Intos poetus ir nelegalų mūsų literatų būrelį, kitus Intos lietuvių gyvenimo įvykius, bet kar-tais pasakydavo tik repliką, nekomentuodavo jos, nereikalau-davo atsakymo, bet kiekviename jų sakinyje ar replikoje

atsispindėdavo anų dienų Intos tikrovė, žmonės ir įvykiai. Buvo aišku, kad Intoje mus labai atidžiai sekė. Lietuvių laidotuvių, vestuvių, krikštynos, religinės ar tautinės šventės mums atrodė natūralu, nepagalvojome, kad mus už tai areštuos, tardys ir teis. Intoje mes nevertėme sovietinės valdžios, nejudiname Kremliaus pamatų, bet nuoširdžiai tikėjome, kad komunizmas anksčiau ar vėliau žlugs.

Ypač piktai ir užgausiai Jurčius kalbėdavo apie kunigą Eduardą Simašką. „Simaška blogesnis už tave, jo vieta čia, šalia tavęs, bet kol kas jį palikome laisvėje.“ Kartą Jurčius manęs paklausė: „Ką žinote apie Laimą Žąsinaitę ir jos antitarybinę veiklą?“ - „Laimos Žąsinaitės nepažįstu ir nieko nežinau apie jos veiklą“, - atsakiau. Jurčius atsistojo, priėjo prie manęs ir paklausė: „Jonai, ar tau ne gėda taip bjauriai meluoti? Visą laiką išsisukinėji, meluoji, bet kad Žąsinaitės nepažįsti - nežinau ir ką sakyti!“ - „Iš visos Lietuvos į Intą atvežėte kelis šimtus merginų ir dabar reikalaujate, kad kiekvieną pažinčiau!“ - nepasidaviau aš. „Merginų iš Lietuvos į Intą aš nevežiau“, - atsi-kirto Jurčius. „Gal nevežėte, buvote tada dar jaunas, bet vežė tokie kaip jūs dabar. Intoje merginomis aš nesidomėjau!“ - atsi-kirtau. „Mes žinom, ką tu pažįsti ir ko nepažįsti! Žinom, kuo tu domėjaisi ir nesidomėjai!“ - neatstojo Jurčius. „Tikiu, kad viską žinote, tik kam kamuojate mane? Surašykite į protokolą viską, ką žinote, bus paprasčiau“, - pasakiau. „Mano pareiga klausti, tavo pareiga atsakyti.“ Į kabinetą įėjo prokuroras Mockevičius. Neskubėdamas atsisėdo ir Jurčiaus paklausė: „Ar ir šiandien Žičkus nesako teisybės?“ - „Šiandien dar vieną nesąmonę pasakė - nepažįsta Laimos Žąsinaitės!“ - „Atvesk čia jo tėvą, pasodink ir paklausk: Žičkau, ar pažįsti šitą žmogų? Atsakys: Nepažįstu!“ Tokia buvo prokuroro Mockevičiaus išvada.

Jurčiaus kabinetas buvo erdvus. Prie vieno stalo sėdėjo leitenantas Lukminas. Atmintyje išliko papulkininkis Eduardas Kisminas. Sužinojau, kad jis latvis, nemažai metų dirba Vilniaus KGB, moka lietuviškai. Mačiau, kad stebi mane, klauso, kaip atsakinėju į Jurčiaus klausimus. Mano tardymuose daug

kartų dalyvavo prokuroras Mockevičius. Tai buvo įkyrus, nepatrauklus Stalino-Berijos laikų prokuroras. Kartais jis sugalvodavo man klausimų. 1958 m. balandžio 24 d. Lietuvos SSR Aukščiausiąjame Teisme, dalyvaujant teisėjui Juknai ir advokatui Zaleckiui, reikalavo man aštuonerių metų bausmės. Matyt, teisėjo Juknos širdis buvo „minkštesnė“ ir nuteisė mane septynerius metus lagerių. Šiaip ar taip, prokuroras Mockevičius, teisėjai Anzelmas Jukna, Žvirblis nemažai mūsų tautiečių, nuteisę didelėmis bausmėmis, išsiuntė į sovietinius koncentracijos lagerius.

* * *

Intoje Laimą Žąsinaitę gerai pažinojau. Ji buvo labai energinga, veikli, aktyviai dalyvavo literatų būrelio susirinkimuose, kitoje lietuviškoje veikloje. 1956 m. vasarą grįžo į Lietuvą, įgijo vidurinės mokyklos brandos atestatą ir kitų metų rudenį, po didelių vargų ir trukdymų, įstojo į Kauno medicinos instituto pirmą kursą studente kandidate. Gyveno Kaune, Vaidoto gatvėje, Elenos ir Kazimiero Kryževičių šeimoje.

1965 m. gegužę su Adolfu Savicku iš Vilniaus nuvažiavome į Birštoną. Žinojome, kad Laima, būdama dar studentė, ištekėjo už mums gerai pažįstamo mūsų likimo draugo Leono Brazdeikio, sėkmingai baigė medicinos institutą, buvo paskirta į Birštoną gydytoja ir ambulatorijos vedėja. Autobusų stotyje netikėtai susitikome Leoną Brazdeikį, tuojau pat atsirado ir Laima, vežimėlyje krykštė trijų mėnesių Audrius Brazdeikiukas. Prisiminėme Intoje praleistas dienas, bet ją labiausiai domino mano ir kitų intiškių areštai. Tada ji mums papasakojo, kad 1958 m. kovo mėnesį gavo pranešimą, jog nurodytą dieną ir valandą privalo atvykti į Vilniaus KGB. Nežinojo, ko Vilniaus kagėbistams iš jos reikia, gali atsitikti taip, kad ją areštuos. Susirado du nemažus maišelius. Į vieną įsidėjo duonos, kitokio maisto, į antrą - drabužių, kuriuos leidžiama turėti ir nešioti kalėjime, lageryje. KGB rūmuose ją nuvedė tiesiai į Jurčiaus kabinetą. Jis

Laima Brazdeikienė (ant kelių sūnelis Audrius) ir Leonas Brazdeikis su Birštono ambulatorijos darbuotojomis. 1970 m.

nustebo: „Ką tu čia sugalvojai?! Kam atsivežei tas terbas?!“ - „Žinau, kad į KGB patekę žmonės į laisvę neišeina. Aš pasiruošusi areštui!“ Jurčius ją nuramino, pasakė, kad ją tik apklaus kaip liudytoją mano ir kitų intyškių bylose. Jurčiui ji įrodinėjusi, kad manęs nepažįstanti, kad niekada neturėjusi su manimi jokių reikalų. „Jurčius piktai apie tave šnekėjo. Pasibaigus tardymui, iš KGB išėjau su Jurčiumi. Jis palydėjo mane iki autobusų stotelės, nešė abu mano maišus, aš ėjau tuščiomis rankomis“, - baigė skaudžius prisiminimus Laima Žasinaitė-Brazdeikienė.

* * *

Buvo antra kovo pusė. Po kelių dienų pertraukos vėl nuvedė į tardymą. Šį kartą Jurčius neskubėjo, rausėsi stalčiuose. Išsitraukė bloknotėlį. Jame pamačiau savo ranka perrašytą Intos antologiją „Veidu į Tėvynę“. Prisiminiau, kad antrame Intos lageryje 1954 m. pirmoje pusėje perrašiau eilėraščius į kelis tokius bloknotėlius ir atidaviau redaktoriui Vaclovui Gudaičiui-Rasui. „Darėme kratą

Viduklėje, Antano Stoškaus bute, radome tą bloknotėlį ir kelis tavo jam rašytus laiškus", - pasakė Jurčius. Pasipylė klausimai: „Kada Stoškui davei tuos eilėraščius? Kodėl jam davei?" Aš sakiau, kad Stoškui tų eilėraščių nedaviau, nežinau, kada ir iš ko juos gavo. Iš tikrųjų taip ir buvo. Mano padėtis labai pablogėjo, bet mane vėl gelbėjo Antanas Milašius. Jurčių įtikinėjau, kad mano atmintis silpna, kad tas bloknotėlis su jame esančiais eilėraščiais manęs nedomino ir aš jo neatsimenu. Keliuose tardymuose Jurčiaus klausimai sukosi apie „Veidu į Tėvynę" ir Antaną Stošką. Visą laiką neigiau, kad Stošką pažįstu.

Antaną Stošką gerai pažinojau. Pirmuosius kelis pokario metus jis buvo Lydzio rinktinės (Tauragės apskrities) partizanas, 1945 m. kartu buvome Jono Strainio-Saturno būryje, vėliau jis buvo būrio vadas, po kurio laiko kautynėse su Eržvilko stribais ir enkavedistais jį sugavo. Sunkūs ir žiaurūs tardymai Tauragėje, atvežė į Intos lagerius. 1949 m. pradžioje susitikome mudu antroje lageryje, dirbome penktos anglies kasyklos požeminiame transporte skirtingose pamainose. Jo brigadininkas buvo armėnas Antonjanas, mano - latgalis Kazimieras Punculis. Tvarkant iš viršaus nuleistus rąstus, lėtas ir kitokią požemio sutvirtinimams skirtą medžiagą, elektrovežio mašinistas Stoškaus nepastebėjo, įjungė elektrovežį ir sulaužė jam koją. Ilgokai jis gulėjo sugipsuota koja antro lagerio ligoninėje, blauzdos kaulai buvo sutrinti. Jį rūpestingai gydė prityręs chirurgas Kosmatij, vėliau išvežė į penkto lagerio ligoninę, koją amputavo. Apgijus žaizdai, išgijo protezą, įprato vaikščioti. Jį grąžino į antrą lagerį, įdarbino lagerio siuvėjų brigadoje. 1956 m. vasarą grįžo į Lietuvą, vedė pažįstamą buvusią partizanų ryšininkę, apsigyveno Viduklėje.

Per kratą Lentvaryje vasario 7 d. kagėbistai paėmė juodraščio lapą, kuriame buvo mano ranka rašytas laiškas „Tiesos" redakcijai, pavadintas „Ar Lentvaris priklauso LSSR?" Jurčius įrodinėjo man, kad to laiško turinys yra antitarybinis, jame šmeižiama tarybinė tikrovė.

Vieną rytą prižiūrėtojas įsakė mums švariai iššluoti kamerą, nuo spintelių nušluostyti dulkes, tvarkingai pakloti lovutes ir

laukti „svečio“ - ateis KGB ministras generolas majoras Kazimieras Liaudis. Atlikome viską, kas buvo mums įsakyta, sėdėjome ramiai ir prislopintais balsais spėliojome, ką reiškia šis jo apsilankymas. Pagaliau išgirdome koridoriuje šurmulį, žvangėjo raktai, bildėjo darinėjamos kamerų durys. Į mūsų kamerą įėjo civiliškai apsirengęs generolas majoras K. Liaudis, prokuroras Mockevičius ir KGB kalėjimo viršininkas Petrauskas. Mes atsistojome prie savo lovų. Kiekvienas pasakėme pavardę. Mockevičius pasakė, kad Dryžo ir Stungurio tardymai bus greitai baigti ir jų bylos bus perduotos Aukščiausiam Teismui. Pasakiau ir aš savo pavardę. „Girdėtas, girdėtas“, - atsakė ministras. Jis apgailestavo, kad mes, jauni ir energingi vyrai, nenorėjome ramiai gyventi ir dirbti. „Nebūtų tokių kaip jūs, nereikėtų tiek daug saugumo darbuotojų. Daug darbuotojų galėtų dirbti statybose, fabrikuose ir kitur“, - sakė jis. Mes atsakėme, kad jei paleistų mus ir kitus, čia esančius kalinius, kameros būtų tuščios, į jas būtų galima supilti daug bulvių. Mockevičius pasakė, kad ir mano tardymas netrukus bus baigtas ir byla bus perduota į teismą. Tuo ir baigėsi „garbingų“ svečių apsilankymas.

Kitą dieną į tardymą išvedė Vladą Dryžą. Po kelių valandų jis grįžo ir pasakė, kad tardymas baigtas ir balandžio 12 d. Aukščiausiąjame Teisme susitiks su Petru Paulaičiu, Juozu Mickaičiu ir studentais bendrabyliais. Pagaliau ir man pasakė, kad tardymas baigtas, turiu pasirašyti 206-ą straipsnį, kuriame pasakyta, kad tardymai baigti. Pasakė, kad mane teis LSSR Aukščiausiasis Teismas balandžio 24 d. „Per teismą būk sąžiningas, sakyk teisybę, tai ir bausmė bus nedidelė - 4 ar 5 metai. Jei meluosi, nesigailėsi, kalbėsi taip, kaip kalbėjai su manim, gausi 7 ar 8 metus“, - auklėjo mane Jurčius. Jis pasakė, kad dabar, kai tardymas baigtas, turiu teisę susipažinti su tardymo protokolais, su liudininkų parodymais, kitais byloje esančiais dokumentais. Tai man buvo naujiena, nes 1946 m. Raseiniuose, pasibaigus tardymams, kaliniams neleido susipažinti su bylomis.

Kitą dieną prižiūrėtojas nuvedė mane į tą patį kabinetą. Jurčius liepė man atsisėsti prie gretimo stalo, padavė į kietą aplanką įdėtą mano bylą ir pasakė: „Laisvo laiko turi daug, neskubėk, skaityk iš lėto. Kai pavargsi ar nusibos skaityti, sakyk, iškviesiu prižiūrėtoją ir nuves tave į kamerą. Pasakysi prižiūrėtojui, atves rytoj ar kitą dieną. Gali skaityti ir kelias dienas“. Stengiausi viską atidžiai perskaityti, įsiminti, bet viskas netilpo galvoje, o jei kas ir įlindo giliau į atmintį, tai, metams bėgant, daug išgaravo.

* * *

1993 m. lapkričio 15 ir 16 dienomis Vilniuje, buvusiose KGB patalpose, peržiūrėjau abi savo bylas ir brolio Stepono bylą. Antroji byla buvo ta pati, kurią 1958 m. balandžio mėnesį skaičiau Jurčiaus kabinete. Iš visų trijų bylų išsirašiau ištraukų. Kai kurias ištraukas iš tardymo protokolų ir kitus dokumentus, esančius byloje, pacituosiu savo pasakojime. Bylos numeris 19799. Cituoju nutarimą areštui.

Vilnius

Nutarimas areštui

Tvirtinu

1958 02 08

VSK prie LTSR MT Pirmininko

pavadootojas pulkininkas

L. Martavičius

Iškelti baudžiamąją bylą ir priimti savo procesui

Aš, VSK prie LTSR MT Įgaliotinio aparato Šiaulių miesto poskyrio viršininko pavadootojas, kapitonas Cikanavičius, susipažinęs su medžiaga, susidedančia iš Žičkaus Jono, sūnaus Petro, antitarybinio bei nacionalistinio turinio eilėraščių,

Nutariau: pagal išdėstytas aplinkybes iškelti baudžiamąją bylą apie Žičkaus Jono, Petro, antitarybinę veiklą pagal nusi Kaltimo žymes numatyto RTFSR BK 58-10.

VSK prie LTSR MT Įgaliotinio aparato Šiaulių m. poskyrio viršininko pavadootojas kapitonas Cikanavičius

VSK prie LTSR MT 4 valdybos viršininkas papulkininkas Obukauskas

VSK prie LTSR MT Tardymo skyriaus viršininkas papulkininkas Kisminas.

Skaitydamas savo bylą, į tardymo protokoluose surašytus klausimus ir juose užrašytus mano atsakymus nekreipiau dėmesio, nes visa tai man buvo nusibodę. Mane domino, kas buvo apklausti mano byloje ir ką jie apie mane pasakė. Pirmiausia jų protokolus perskaičiau. Tardė Adolfą Savicką, kunigą Eduardą Simašką, Antaną Stoškų, Stefą Večerskytę-Daukšienę, pusseserę Oną Laugalienę, jos brolių Joną Gaidauską, agronomę Oną Buinauskaitę. Palangoje buvo tardyta tik Daukšienė, o visi kiti skirtingomis dienomis Vilniuje. Tardė Jurčius, Lukminas ir Žilakauskas. Intoje buvo apklausti Vaclovas Gudaitis ir Juozas Norkus. Juodu tardė Komijos kagėbistai, rusiškai rašytus protokolus atsiuntė į Vilniaus KGB, ir Jurčius juos įklįjavo į mano bylą. Tardė tuos, kurių laiškus rado per

Ona Laugalienė su vaikais, jos brolis Jonas Gaidauskas ir Ona Buinauskaitė. Šiaudinė, 1957 m.

kratą pas mane Lentvaryje. Kelmėje pas pusbrolių Joną Gaidauską per kratą rado ir paėmė kelis mano jam rašytus laiškus. Tie laišakai lyg ir buvo priežastis mane areštuoti. Mano įsitikinimu, ne tie mano laišakai nulėmė mano areštą. Į KGB atidžią priežiūrą patekau dar Intoje. Tai patvirtina ir tai, kad Jurčius nesiteiravo apie Joną Gaidauską, nesidomėjo, kas mus sieja, Jurčiaus ir kitų kagėbistų dėmesys buvo sutelktas į Intos lietuvių gyvenimą, veiklą ir t. t.

Jau per pirmąjį tardymą kapitonai Cikanavičius ir Maslauskas prašeko apie Onutę Buinauskaitę. Tada iš jų sužinojau, kad prieš kratą atneštas laiškas buvo rašytas jos. Aš to laiško nebuvau skaitęs, nežinojau, kas jame parašyta ir kas jį rašė. Ji buvo „Pergalės“ kolūkio agronome, gyveno Laugalių šeimoje. Pas seserį Laugalienę gyveno ir Jonas Gaidauskas. Ji matė, kaip kagėbistai darė kratą jo kambaryje, matė, kad paėmė jam rašytus laiškus. Suprato, kad gali daryti kratą ir Lentvaryje. Todėl greitai parašė laišką, kuriame išpėjo mus apie gresiantį pavojų. Maslauskas pirmame protokole įrašė klausimą: „Buinauskaitė Ona rašo: „Prašome sunaikinti laiškus, nes gali įvykti kas nors baisaus. Tegu sunaikina ir Adolfas“. „Apie kokius baisumus ir laiškus jums rašo Buinauskaitė?“ Mano atsakymas toks: „Apie kokius laiškus ir baisumą man rašo Buinauskaitė, aš nežinau“.

1958 m. balandžio 4 d. Vilniuje Buinauskaitę tardė leitenantas Lukminas. Štai protokole užrašytas klausimas jai: „Savo laiške Žičkui perspėjote, kad jis sunaikintų visus laiškus. Kokius laiškus jūs turėjote omenyje?“ Jos atsakymas: „Aš Žičkų perspėjau, kad sunaikintų laiškus todėl, kad jo pusbrolių Gaidauską Joną suėmė milicijos organai ir kratos metu paėmė jo laiškus“.

Vasario 9 d. leitenantas Žilakauskas tardė Adolfą Savicką. Cituoju Savicko žodžius, užrašytus Žilakausko protokole: „Mūsų santykiai su Žičkumi yra grynai draugiški, normalūs. Apie kokią nors konkrečią Žičkaus antitarybinę veiklą, kaip lageryje, taip ir grįžus atlikus bausmę, taip pat apie jo ryšius su nusikalstama antitarybinio pobūdžio veikla man nėra žinoma“.

Visų apklaustųjų liudininkų protokoluose buvo vienas ir tas pats klausimas: „Ką žinote ir galite pasakyti apie Žičkaus Jono antitarybinę veiklą?" Jie gyveno skirtingose vietose, ne visi pažinojo vienas kitą, bet atsakymai buvo vienodi: „Nieko nežinau ir nieko negaliu pasakyti apie Jono Žičkaus antitarybinę veiklą".

Rimčiausias kagėbistų dėmesys buvo nukreiptas į kunigą Eduardą Simašką, Stefą Večerskytę-Daukšienę ir Antaną Stoškų. Jie visi buvo intiškiei, Intoje plačiai žinomi, neabejingi Lietuvai ir jos žmonėms. Labai skaudžiai Palangoje buvo įkliuvusi Stefa Daukšienė. Pasitelkęs Palangos kagėbistus, Jurčius darė jos bute kratą. Rado jos pačios sukurtų eilėraščių, taip pat Žibutės, Smilties ir kitų Intos poetų. Visa tai kagėbistai pasiėmė ir nusinešė į Palangos KGB būstinę. Kelias valandas joje Jurčius ją tardė, šantažavo, grasino areštu. Tikriausiai būtų ją ir areštavę, nuvežę į Vilniaus KGB požemius ir sudarę bylą, bet tuo metu ji augino trijų mėnesių sūnelį Raimundą. Areštas būtų buvęs jai be galo skaudi nelaimė. Ji pati mano, kad tik Raimundėlis ją išgelbėjo nuo kalėjimo ir lagerių.

Kratoms KGB ruošėsi stropiai, su aukštų KGB pareigūnų žinia ir pritarimu. Tai patvirtina cituojami dokumentai.

Tvirtinu.

VSK prie LTSR Ministrų Tarybos
pirmininkas generolas majoras K. Liaudis

Vilnius, 1958 03 13

Nutarimas kratai daryti

1958 m. vasario 7 d. kratos metu pas Žičkų Joną, Petro s. , bute buvo rastas Stoškaus Antano, gyv. Raseinių rajone, Viduklės miestelyje, laiškas, iš kurio matyti, kad Žičkus su Stoškumi palaikė susirašinėjamą antitarybinio nacionalistinio pobūdžio.

Imant domėn, kad Stoškaus bute gali rasti daiktiniai įrodymai, turintieji reikšmę Žičkaus byloje, vadovaudamasis RTFSR BPK 175 straipsniu:

Nutariau

padaryti Stoškaus Antano buto kratą pagal jo gyvenamą vietą Raseinių rajone, Viduklės miestelyje.

VSK prie LTSR Ministrų Tarybos Tardymo skyriaus vyr. tardytojas vyr. leitenantas Jurčius

Sutinkame: VSK prie LTSR MT Tardymo poskyrio viršininkas papulkininkas Čelnokovas

VSK prie LTSR MT Tardymo skyriaus viršininkas kapitonas Jankevičius

Anksčiau minėjau, kad per kratą Stoškaus bute rado mano ranka perrašytą antologiją „Veidu į Tėvynę“, taip pat kelis mano jam rašytus laiškus. Kelis kartus Jurčius tardė Stošką ir mane, bet mudu atmetėme visus jo kaltinimus ir pagaliau kagėbistai sukurpė nutarimą, kurį cituoju visą:

Tvirtinu

Valstybės Saugumo Komiteto prie LTSR Ministrų Tarybos pirmininkas generolas majoras K. Liaudis

1958 m. balandžio mėn. 9 d.

Nutarimas

(netraukti baudžiamoją atsakomybėn)

Radau:

„1955-1956 m. laikotarpyje Žičkus, gyvendamas Komi ATSR Intos mieste surinko ir į sąsiuvinius tris surašė antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščius, iš kurių vieną su antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščiais perdavė atliekančiam bausmę pataisos darbų stovykloje Stoškui Antanui, pas kurį 1958 m. kovo 19 d. jis buvo ir rastas. Kitus du sąsiuvinius Žičkus laikė pas save namuose.

Apklaustas Stoškus paneigė, kad sąsiuvinius su antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščiais jis gavo iš Žičkaus, pareikšdamas, kad jis nežino, kas surašė eilėraščius į sąsiuvinį, kad jis sąsiuvinį gavo ne iš Žičkaus, bet iš kito kalinio, kurio pavardės dabar nebepamena, atlikdamas bausmę Intos patai-

sos darbų stovykloje, kurį parsivežęs į Lietuvą laikė pas save namuose.

Atsižvelgiant į tai, kad sąsiuvinį su antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščiais Stoškus laikė savo namuose, niekam jo neduodamas ir sąsiuvinyje esančius antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščius neplatino, patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn nėra būtinumo.

Vadovaudamasis RTFSR BPK 95 straipsniu

NUTARIAU:

Stoškų Antaną, Jono sūnų, baudžiamojon atsakomybėn šioje byloje netraukti.

VSK prie LTSR MT Tardymo skyriaus Vyr. tardytojas vyr. leitenantas Jurčius

VSK prie LTSR MT Tardymo poskyrio viršininko pavaduotojas kapitonas Mikšys

VSK prie LTSR MT Tardymo skyriaus viršininkas papulkininkas Kisminas.

1958 m. kovo 27 d. toks pat nutarimas kratai buvo išrašytas ir kunigui Eduardui Simaškai. Nutarimą pasirašė tie patys kagėbistai: vyr. leitenantas Jurčius, pulkininkis Čelnokovas ir kapitonas Jankevičius. Pas kunigą Simašką Intos eilėraščių ir mano laiškų nerado. Jurčius rūpestingai iškrėtė ne tik jo kambarėlį, bet ir to namo palėpes. Palėpėse rado prieškarinių laikų žurnalus „Židinį“, „Naująją Romuvą“, „Tiesos kelią“ ir kitus. Tuos žurnalus buvo palikę anksčiau klebonijoje gyvenę kunigai. Jurčius prikibo prie kunigo Eduardo, kam jis juos laiko, nesunaikina. Kunigas Simaška aiškino, kad apie juos nežinojo, niekam nedavė skaityti. Jurčius jį tardė Vilniuje.

Štai dar vienas kagėbistų nutarimas:

Nutarimas pateikti kaltinimą

1958 m. vasario 22 d. Žičkui J. P. buvo pateiktas kaltinimas tame, kad jis po bausmės atlikimo pataisos darbų stovykloje

1956-1957 m. laikotarpyje, gyvendamas Komi ATSR, Intos mieste ir sugrįžęs į LTSR vedė antitarybinę nacionalistinę propagandą, be to, rinko ir į sąsiuvinius surašinėjo antitarybinio ir nacionalistinio pobūdžio eilėraščius, šmeižiančius tarybinę tikrovę ir skatinančius nuversti Tarybų valdžią Lietuvoje, kuriuos slėpė savo namuose.

Paleistas iš įkalinimo vietos, 1954 m. gale antitarybinės veiklos nenutraukė, pradedant nuo 1955 m. iki sulaikymo dienos rašė Gaidauskui Jonui ir Stoškui Antanui antitarybinio nacionalistinio turinio laiškus, šmeiždamas tarybinę tikrovę ir ragindamas juos kovoti prieš tarybinę santvarką Lietuvoje.

1955-1956 m. laikotarpyje Žičkus, gyvendamas Komi ATSR, Intos mieste, surinko ir surašė į tris sąsiuvinius nacionalistinio turinio eilėraščius, iš kurių vieną sąsiuvinį su antitarybinio nacionalistinio turinio eilėraščiais perdavė į darbo pataisos stovyklą kaliniams platinimui. Minėtas sąsiuvinis buvo rastas pas jo pažįstamą Stošką Antaną.

VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Tardymo skyriaus viršininkas Vyr. tardytojas vyr. leitenantas Jurčius

Sutinku: VSK prie LTSR MT Tardymo skyriaus poskyrio viršininko pavaduotojas kapitonas Mikšys

Vartydamas bylos lapus, radau dvi rusiškai rašytas pažymas, atsiųstas iš Intos. Vienoje pažymoje buvo parašyta, kad nuo tada ir tada antrame Intos lageryje bausmę atliko Antanas Milašius. Ją buvo pasirašęs antrojo lagerio viršininkas papulkininkis Bermanas. Antroje pažymoje buvo nurodyta tiksli Milašiaus žuvimo data.

Perskaičiau iš Lentvario kilimų fabriko atsiųstą charakteristiką. Ji buvo teigiama, tik jos pabaigoje buvo parašyta, kad 1958 m. vasario 10 d. Jonas Žičkus neatėjo į darbą ir todėl tą pačią dieną buvo atleistas. Charakteristiką buvo pasirašęs fabriko direktorius Vincas Staugaitis ir kadrų skyriaus viršininkė Onutė Narkevičiūtė.

* * *

Mano byla buvo nestora, tilpo į vieną tomą. Visi protokolai, pažymos ir visokie popierėliai buvo sunumeruoti ir rūpestingai suklijuoti. Viską peržiūrėjau atidžiai ir neskubėdamas. Užtrukau neilgai, bet į kamerą eiti nenorėjau, nes čia, tardytojo kabinete, daug įdomiau: jis erdvus, langai dideli, daug šviesos. Pagaliau man atsibodo, pasakiau Jurčiui, kad noriu grįžti į kamerą.

Kitą dieną po pusryčių budinčiam prižiūrėtojui pasakiau, kad noriu susipažinti su savo byla. Šį kartą byla ir joje esantys dokumentai mane mažai domino. Atėjau tik pajvairinti labai įkyrėjusios kasdienybės. Man atrodė, kad ir Jurčius neturėjo darbo. Aš jau buvau ištardytas, o naujo „liaudies priešo“ dar, matyt, nepagavo. „Jonai, nepyk ant manęs, kad taip atsitiko, - netikėtai prašneko jis. - Toks jau mano darbas! Jei tu būtum mano vietoje, o aš tavo, tu taip pat pasielgtum.“ Aš tylėjau, nejaučiau noro su juo ginčytis. „Nuteis tave keleriems metams lagerio. Grįši ir mudu vėl susitiksime Vilniuje, užeisime į restoraną, išgersime butelį, pasikalbėsime kaip žmonės“, - tęsė jis. „Gal aš negrįšiu! Juk ne į kurortą išsiunčiate! O jei ir grįšiu, gal jūsų jau nebebus“, - atsakiau. „Tarybinė santvarka išsilaukys dar tūkstantį metų!“ - atsikirta jis. „Visą laiką tvirtinote man, kad tarybinė santvarka yra amžina, o dabar sakote, kad ribota: praeis tūkstantis metų ir ji žlugs“, - pasakiau. Jurčius nieko neatsakė. Tylėjau ir aš.

Dryžo ir Stungurio tardymai taip pat buvo baigti ir dabar jie abu tardytojų kabinetuose skaitė savo bylas. Studentų byla buvo grupinė, surašyta keliuose tomuose. Studentams idealizmo ir meilės Lietuvai užteko, bet dėl jauno amžiaus, gyvenimo patirties ir kitų priežasčių kai kurie iš jų lengvai patikėjo gražiais kagėbistų pažadais ir vilionėmis, išsigando šantažo ir visokių gąsdinimų. Labai kietas riešutas toje byloje buvo Petras Paulaitis. Todėl visas tardytojų dėmesys buvo skirtas jam. Kagėbistai visaip jį žemino, plūdo, bet dar labiau stengėsi jį pažeminti, suniekinti, pasmerkti studentų akyse. Paulaitis laikėsi tvirtai, neslėpė savo pažiūrų ir meilės Lietuvai.

Jų byloje buvo Valentinas Ardžiūnas, Kazimieras Skebėra, Petras Girdzijauskas, Vytautas Laugalys, Viktoras Petkus, Antanas Terleckas ir kiti - iš viso vienuolika žmonių.

* * *

Balandžio 24 d. rytą kameros duris atidarė prižiūrėtojas ir pasakė, kad tuojau pat veš mane į teismą. Paskubomis atsisveikinau su Stasiu Stunguriu ir išėjau. Teismo pastate mane uždarė į *boksq*. Iš karto pastebėjau ant sienų pieštukais įrašytas, kietais daiktais įrėžtas pavardes ir datas. Supratau, kad pavardės, teismo datą ir bausmės dydį užrašė anksčiau teisti kaliniai. Radau girdėtų ir nežinomų pavardžių. Atkreipiau dėmesį į užrašą: „Algirdas Žyprė 1958 04 23. Bausmė 25 metai." Pavardė man visiškai negirdėta, bet aišku, kad vakar jis buvo čia. Bausmė didelė, įdomu, kas jis toks ir kuo jis nusikalto sovietinei valdžiai, kad taip skaudžiai jį nubaudė.

Atsidarė *bokso* durelės ir pamačiau stovintį, kaip man atrodė, neišvaizdų, nedidelio ūgio vyrą. Pasisakė esąs Zaleckis, mano gynėjas. Jis sakė, kad stengsis, jog teismas nuteistų mane nedidele bausme. Pasakiau, kad aš jo neprašau mane ginti, nes mano likimą jau nusprendė KGB tardytojai. Kiek sugebėsiu, pats save ginsiu. „Tavo brolių taip pat aš gyniau, žinau jo bylą", - tęsė jis. Kai Zaleckis priminė brolių Steponą, pajutau dar didesnę neapykantą jam.

Teismo salėje pamačiau prokurorą Mockevičių ir gynėją Zaleckį. Teisėjavo Jukna. Jukna perskaitė KGB tardytojo kapi-tono Jurčiaus sukurptą kaltinamąją išvadą. Paklausė, ar aš neprieštarauju.

Pasakiau: „Rašiau laiškus Gaidauskui ir Stoškui. Būdamas lageryje, aš ilgėjausi tėvynės. Grįžęs iš lagerio, tapau raupsuotu-uoju, negalėjau įsiregistruoti, kiekvieną mano žingsnį sekė, žmonės bijojo susitikti. Šitaip jūs neperauklėsit. Gražūs šūkliai tik popieriuje, tikrovėje to nėra. Būdamas lageryje, pamačiau, kad lageris yra ne bausmės atlikimo vieta, o žmonių marlinimas

badu. Mano rašyti laiškai ne antitarybiniai. Lageryje eilėraščių neplatinau ir niekam neperdaviau. Kaip atsirado sąsiuvinis pas Stoškų, nežinau. Stoškui parašiau kelis laiškus. Dabar įsitikinau, kad negalima niekam rašyti, nei susitikinėti su draugais ar giminėmis. Gaidauskas yra mano pusbrolis, ir jam laiškus rašiau kaip giminaičiui. Pats eilėraščių nerašiau, juos tik nusirašiau". Į advokato Zaleckio klausimą: „Ar prisipažįsti kaltas?" atsakiau: „Tarybiniais įstatymams esu nusikaltęs, bet savo sąžinei ir tautai ne".

Į salę įvedė liudytojus Joną Gaidauską ir Antaną Stoškų. Prasidėjo jų apklausa.

Jonas Gaidauskas pasisakė esąs pusbrolis. Kad aš rašydavęs tik apie savo gyvenimą.

Antanas Stoškus pasakė, kad pažįsta mane nuo 1949 m., kai dirbome vienoje šachtoje. Grįžęs iš lagerio, susirašinėjo su manimi, o kokių būdu eilėraščių sąsiuvinis patekęs jam, nežinaš. Į tą sąsiuvinį nekreipęs dėmesio.

Po to mane kaltino prokuroras Mockevičius, jis sakė: „Žičkus buvo pirmą kartą teisistas 1946 m. Būdamas lageryje, savo antitarybinės veiklos nenutraukė. Rašė antitarybinius laiškus savo giminėms ir buvusiems kaliniams. Rašė antitarybinius eilėraščius, juos platino. Manau, kad kaltinimas pateiktas pagrįstai ir įrodytas. Prašau Žičkui skirti bausmę 8 metus laisvės atėmimo".

Prokuroras Mockevičius, kaltindamas mane, pasakė šešis sakinius, o advokatas Zaleckis gindamas tik du: „Žičkus įvykdė nusikaltimą būdamas jaunas, buvo auklėjamas senų pažiūrų. Prašau bausmę švelninti".

Teismas nusprendė Joną Žičkų, Petro, gimusį 1924 m., pripažinti kaltu pagal BK 58-10-1 d. ir nubausti septyneriais metais laisvės atėmimo. Kardomąją priemonę skirti tą pačią - laikyti suėmime. Bausmės pradžią laikyti nuo 1958 m. vasario 8 d. Daiktinius įrodymus - eilėraščius ir laiškus palikti prie bylos. Nuosprendis yra galutinis ir neapskundžiamas.

Po teismo spektaklio *bokse* radau ant grindų apdegusių degtukų ir sienoje įrėžiau: „Žičkus Jonas 1958 04 24, 7 metai".

KGB pastate įvedė į požemio koridorių ir uždarė į kameralę. Ji buvo tuščia, buvau vienas su savo mintimis. Gerai supratau, kokia ateitis manęs laukia sovietiniuose lageriuose, bet buvau patenkintas, kad ištvėriau per tardymus, neišdaviau Intos poetų ir kitų artimų žmonių. Buvo gera, kad išsaugojau Rozaliją Preibytę-Valiūnienę, Stasę Vitaitę-Babraitienę, Laimą Žąsinaitę, Donatą Šimkevičiūtę, Petrą Zablocką, Leonardą Matuzevičių, Leoną Brazdeikį, Joną Dauguvietį, Juozą Raulynaitį ir kitus.

Mordovijos lageriuose

Po teismo kitą dieną mane ir Žemaitijos partizaną Algirdą Žyprę iš KGB požemių pervežė į Lukiškių kalėjimą. Uždarė mus mažytėje kameroje, vadinamojoje mirtininkų. Toje ir kitose šiame požemyje buvusiose tokio pat dydžio kamerosose nuosprendžio vykdymo laukdavo mirties bausmė nuteisti partizanai ir kitokie „liaudies priešai“. Po dviejų ar trijų dienų į mudvių kameralę įstūmė Benediktą Valeiką ir Joną Baršį. Abu nuteisti antrą kartą. Pirmąsias bausmes jie atliko Intos pirmame lageryje. Gegužės 4 d. popietę iš Lukiškių kalėjimo mus nuvežė į geležinkelio stotį. Traukinys sustojo Baltarusijoje, Oršos geležinkelio stotyje. Oršos kalėjime išbuvome dvi paras. Maskvos Raudonosios Presnios kalėjime - keturias paras. Penktos dienos rytą nuvarė mus į geležinkelio stotį. Kur veža, mes nežinojom ir niekas nesakė. Veža - tegu veža, nuo likimo nepabėgsi.

Važiuojame ilgokai. Kai liepė išlipti, nustebome: oras šiltas, švietė saulė, dangaus mėlynėje plaukiojo balti pūkiniai debesėliai. Medžiai ir kita augmenija kaip Lietuvoje, žydėjo tokios pat margaspalvės gėlės. Ore skraidė kregždutės ir kiti, tarsi iš Lietuvos atskridę paukšteliai. Nežinojome vietovės pavadinimo, bet supratome, kad čia yra lageriai ir juose atliksime savo bausmes. Raminamai veikė tai, kad čia klimatas savas, lietuviškas, o ne nyki Komijos tundra.

Mus pasitiko keli MVD karininkai ir kareiviai. Matėme nemažą lentomis aptvertą lagerį, bet mus nuvedė ir uždarė į atskirą aptvertą baraką *-būrq*. Netrukus atėjo du kaliniai, atnešė mums virinto vandens, duonos ir lageriškos sriubos. Iš jų sužinojome, kad esame Potmos geležinkelio stotyje, Mordovijos autonominėje respublikoje. Lageris, kurį matėme, esąs kriminalinių. Mes politiniai, todėl ten neleidžia. Sakė, kad toliau nuo Potmos, giliau miškuose, yra politinių kalinių lageriai ir mus ten greitai išveš.

Kitą rytą pavaziavom keliolika kilometrų traukiniu. Įsakė mums išlipti. Šalia bėgių vingiavo mažas keliukas, toks panašus į Lietuvos kaimų keliukus, vingiavusius per ūkininkų laukus. Tuo keliuku ėjo, vos judėjo, nedidelis, gal 20 kalinių būrelis. Juos lydėjo keturi ginkluoti kareiviai, penktas kareivis, vedinas vilkšuniu, ėjo iš paskos. Būrelis priartėjo prie mūsų traukinio, ir vienas kalinys garsiai lietuviškai paklausė: „Ar yra lietuvių?“

- „Esame keturi!“ - tuojau pat atsakėme. Bet pasikalbėti nespėjome.

Ėjome smėlėtu keliuku, dairėmės į labai skurdžius namukus. Matėme apiplyšusius, purvinus vaikus, taip atrodė ir moterys. Skurdas ir vargas iš tolo matyti. Šalia namukų po kiemus slampinėjo vištos, antys, knaisiojo, kriuksėjo paršiukai, paaugusios kiaulės, lakstė palaidi šunys. Vaikai ir moterys nekreipė dėmesio į mus, tačiau kiaulių, paršiukų, vištų ir kitų naminių paukščių elgesys buvo kitoks: žviegdami, kriuksėdami, sparnais plasnodami ir kudakuodami veržėsi prie mūsų. Sargybiniai juos keikė, spardė, vijo šalin. Supratome, kad gyvulėliai ir paukščiai gerai pažįsta kalinius, gražiai sutaria, nes kaliniai, eidami į darbą, juos pamaitina duona ar tuo, ką turi.

Už kilometro ar gal kiek toliau priėjome lagerį. Jis buvo aptvertas aukšta lentų tvora. Kampuose ir tvoros viduryje buvo sargybos bokšteliai, juose stovėjo ginkluoti kareiviai. Iš abiejų tvoros pusių stropiai išravėta, grėbliu išakėta draudžiamoji zona. Intos lageriai buvo aptverti spygliuotomis vielomis, per jų tarpus toli matyti, o šis lageris priminė man Pečioros kolonas.

Pamatėme keliolika žemų seniai statytų barakų ir kitokių pastatų. Iš karto galėjai pasakyti, kad tas lageris senas, kai kurie pastatai gal prisimena po Spalio revoliucijos čia atvežtus kalinius. Mes atsidūrėme Javos gyvenvietės vienuoliktame lageryje. Pavadinimas *Javas* mums priminė lietuvišką javą. Kodėl gyvenvietė taip vadinama, taip ir nesužinojome. Šalia viršininkų būriavosi kaliniai. Jie teiravosi, kokios tautybės esame, ar seniai areštuoti, kokiomis bausmėmis nuteisti.

Pirmiausia mus paskirstė į brigadas, pasakė numerį būrio, kuriam ta brigada priklauso. Mums, intiškiams, būriai buvo naujiena, nes Intoje jų nebuvo, tik brigados. Būrį sudarė trys ar keturios brigados, 70-120 kalinių. Benediktą Valeiką paskyrė į statybininkų-dažytojų brigadą, mane ir Algirdą Žyprę į laukininkystės. Joną Baršį ir kartu atvežtus rusus į kitas brigadas. Kiekvieno būrio viršininkas buvo karininkas, leitenantas, kapitonas ar majoras. Mudu su Žypre patekome į 8-ą būrį. Viršininkas buvo majoras Mironovas.

Mironovas Žyprę ir mane įvedė į arti lagerio vartų stovintį baraką. Jis buvo senas, žemas, bet erdvus. Parodė mums dvi lovutes ir dvi spinteles, pasakė, kad tai mūsų. Lovutės buvo metalinės, panašios į Lukiškių kalėjimo. Jos dviauškštės, sustatytos arti viena kitos, todėl mažiau siūbavo. Ant jų pakloti vatiniai čiužiniai, užtiestos baltos paklodės ir senos antklodės. Majoras supažindino mus su barako valytojais-tvarkiniais. Jie buvo du: vienas vyresnysis, kitas - paprastas darbininkas. Vyresnysis tvarkinys iš štabo barake parnešdavo kaliniams laiškus, perduodavo būrio viršininko įsakymus ir panašiai. Paprastas tvarkinys į baraką parnešdavo virinto ir šalto vandens, plovė grindis, rūpinosi švara ir tvarka. Vyresnysis tvarkinys nuvedė Žyprę ir mane į drabužių sandėlį, aprengė mus apatiniais ir viršutiniais lagerio drabužiais ir avalyne.

Nuvedė pietų į valgyklą. Nustebino ir nudžiugino tai, kad duona nenormuota. Riektėmis suraikyta aliuminio lėkštelėse ant nedidelių staliukų. Tai geras ženklas: jei duonos yra sočiai, apie badą nė kalbos negali būti. Sriubos ir košės prie langelio

Lietuviai politiniai kaliniai. Mordovija, 11-as lageris, 1958 m.

kiekvienas ėjo atskirai, virėjai nesiteiravo, kokiai brigadai priklausai. Sriuba ir košė buvo iš avižinių, miežinių, kukurūzų ir kitokių kruopų be riebalų, bet skrandis buvo netuščias ir nekėlė didesnio triukšmo.

Buvo 1958 m. gegužės 17 d. , šeštadienis. Sužinojom, kad šeštadieniais kaliniai, kaip ir laisvėje, dirba dviem valandom trumpiau - iki 15 valandos. Sekmadieniais kalinių į darbą nevaro. Už tai ačiū Nikitai Chruščiovui! Iš statybų, baldų fabriko ir kitokių darbų pradėjo grįžti kaliniai. Sužinoję, kad lageryje yra atvežtų naujų kalinių, apsupo mus, teiravosi, kas mes tokie, kada areštuoti ir t. t. Prie mūsų priėjo ir su mumis pasisveikino rytą užkalbinęs kalinys.

Daug iš įvairiausių žmonių girdėjau apie Petro Paulaičio energingą pasipriešinimą rudiesiems ir raudoniesiems okupantams. Žinojau, kad pirmą kartą jį areštavo 1947 m. balandžio 12 d. mano dėdės Juozo Žičkaus sodyboje Poškakaimio kaime,

Būrelis lietuvių politinių kalinių. Iš kairės sėdi: Vitas Zaikauskas, Stanislovas Kiškis, neatpažintas, Algimantas Kaušakys, Kazimieras Dulksnys, Jonas Sireikis, Petras Paulaitis, Algimantas Talačka ir Vladas Dryžas. Iš kairės stovi: Robertas Indrikas, Karolis Misiūnas, Jonas Liaudinskas, Kazimieras Bakutis, už jo Kęstutis Jankauskas, Petras Daumantas, Jonas Žičkus, Aleksandras Markevičius-Markaitis ir kt. Mordovija, 11-as lageris, 1958 m.

netoli Dionizo Poškos Baublių. Apie antrą jo areštą ir ryšius Kaune su Kauno politechnikos instituto studentais KGB požemyje pasakojo studentas Vladas Dryžas. Dabar Paulaitis stovėjo šalia ir kalbėjosi.

Čia pat buvo Juozas Mickaitis, studentai Vladas Dryžas, Vitas Zaikauskas, Algimantas Talačka, Algimantas Kaušakys ir Lietuvos žemės ūkio akademijos studentas Kęstutis Jankauskas. Visi jie Paulaičio bendrabyliai. Tą vakarą čia nebuvo tik studento Vito Margaičio, bet po kelių dienų atvežė ir jį.

Buvo ir kita jaunų studentų grupė, tai buvę Pandėlio vidurinės mokyklos abiturientai, dabar Veterinarijos akademi-

jos studentas Algis Šūsnyš, Vilniaus pedagoginio instituto studentas Donatas Bičiūnas, Klaipėdos žemės ūkio technikumо veterinarijos specialybės moksleivis Jonas Skeivila. Jis buvo švelnaus būdo, labai domėjosi medicina, daug apie ją kalbėjo, todėl jį vadino „sesutė Jonukas“. Nijolė Gaškaitė, Petras Plumpa ir kiti pandėliečiai studentai, kartu teisti su Susniu, Bičiūnu ir Skeivila, kalėjo kituose Mordovijos lageriuose.

Tame pačiame barake gyveno Petras Paulaitis, Algimantas Talačka, dar du ar trys lietuviai. Mes buvome vienoje brigadoje. Sužinojome, kad lageris turi nemažą gabalą žemės, vadinamos pagalbiniu ūkiu. Brigada, kurioje dirba Paulaitis, Talačka ir kiti, tame pagalbiniame ūkyje sodina bulves, dirba kitokius žemės darbus. Kaliniai vadino juos *kolchoznikais*. Taigi ir mudu su Žypre būsime *kolchoznikai*.

Kiekvieną rytą einant į darbą mūsų laukdavo gyvulėliai, lydėdavo mus į darbą, pasitikdavo grįžtančius. Grįždami jiems nieko neduodavome, nieko neturėjome, buvome alkani, svajojome tik greičiau patekti į valgyklą, sočiai pavalgyti juodos duonos.

Iki lauko, kuriame kelias dienas sodinome bulves, buvo keli kilometrai. Į darbąėjome labai lėtai, nusibosdavo tas lėtasėjimas, bet buvome kaliniai, dirbome veltui ir priversti - negalima skubėti. Kareiviai ir vilkšunis taip patėjo lėtai, bet nebarė mūsų už tai. Iš darbo grįžtantys tie patys kaliniai buvo neatpažįstami:ėjo greitai, vos ne tekini. Toks greitas kaliniųėjimas vargino sargybinius. Jie žiūrėjo, kad kaliniai nepralengtų priekyje einančio kareivio, dažnai kartojo: „Neskubėkite! Eikite lėčiau!“

Po savaitės, kitą šeštadienį, į mūsų lagerįvėl atvežė naujų kalinių. Ten buvo kunigas Stanislovas Kiškis, neseniai nuteistas 4 metams lagerių. Kunigas S. Kiškis buvo užgrūdintas kalinys: Stalino laikais kelerius metus kalėjo Intoje trečiame lageryje, Sibiro lageriuose, kelerius metus išbuvo tremtyje. Jį paskyrė į mūsų brigadą. Netrukus pas mus atvedė ir Panevėžio Senamiesčio parapijos kleboną, kunigą Kazimierą Dulksnį. Paulaitis ir kunigas Dulksnyš per tardymus Vilniaus KGB požemiuose sėdėjo vienoje kameroje. Jo bausmė buvo „vaikiška“ - tik dveji metai. Mes

Iš kairės pirmoje eilėje Justinas Gimbutas ir Jonas Sireikis; antroje eilėje Robertas Indrikis, neatpažintas, Petras Daumantas ir Benediktas Valeika; trečioje eilėje Stasys Kiškis ir Jonas Žičkus. Mordovija, 11-as lageris, 1958 m.

buvome patenkinti, kad ir jis *kolchoznikas*, matėme, kad ir jam patinka mūsų draugija. Per pertraukėles mes, lietuviai, susėsdavome vienoje vietoje, klausėmės, ką pasakoja Paulaitis ir abu kunigai. Pamažu pasodinome bulves, vėliau kopūstus, pomidorus, sėjome morkas, salotas, ridikėlius, kitas daržoves. Kai užaugo bulvės, paaugo daržovės, ravėjome ir laistėme jas. Rugsėjčio pabaigoje mūsų brigadą išformavo, išskirstė po kitas. Paulaitis, Kiškis ir aš patekome į statybos brigadą.

Sodindami bulves, ravėdami ir laistydami daržus, ne kartą matėme tikruosius šio krašto gyventojus - mordvius ir mordves. Kartais juos sutikdavome eidami į darbą arba grįždami. Veido spalva, ūgiu ir visa išvaizda jie buvo kaip mes, tačiau apranga ir elgesys kitokie. Vežimus ar roges tempė vienas, kar-

tais du stambūs jaučiai, vežimuose ar rogėse sėdėjo skurdžiai apsirengę vyrai ir moterys. Ypač keista buvo mordvių moterų apranga vasarą. Karštomis vasaros dienomis jos mūvėjo baltomis ilgomis kelnėmis, kartais buvo pasipuošusios ryškiai raubonomis. Jaučių vežami, mordviai ir mordvės atvažiuodavo į Javos gyvenvietę, parduotuvėje nusipirkdavo maisto, kitokių prekių ir labai lėtai jaučiai išveždavo atgal į miškus. Kur jie gyveno, kaip atrodė jų namai, mes nematėme ir nežinojome.

Kas dirbo baldų fabrike, statyboje ar kituose geriau mokamuose darbuose, po visų atskaičiavimų gaudavo kelis rublius. Buvo ir tokių brigadų, kurios uždirbdavo labai mažai, tos sumos neužteko visokiems valdiškiems mokesčiams. Kitaip sakant, tokie kaliniai likdavo skolingi valdžiai. Jei kitą mėnesį tos brigados žmonės uždirbdavo daugiau, tai valdžia atsiimdavo praėjusio mėnesio skolą. Mūsų brigadai mokėjo *kolchoznikų* atlyginimą. Vieną mėnesį sodinę bulves ir dirbę kitokius žemės darbus, gavome po 83 kapeikas, kitą mėnesį mūsų uždarbio neužteko valdiškiems mokesčiams.

Pinigų į rankas kaliniams nedavė. Lageryje buvo buhalterija, kurioje buvo kortelė su įrašyta uždirbta ar turima pinigų suma. Lageryje buvo maža parduotuvė, kaliniai, dar neatbuvę pusės bausmės, turėjo teisę už tris rublius nusipirkti dantų pastos, šepetėlių, batų tepalo, adatų, siūlų, muilo. Atbuvę pusę bausmės, kartą per mėnesį galėjo tų pačių prekių pirkti už penkis rublius. Retkarčiais į parduotuvę atveždavo baltos duonos, sausainių, žuvies konservų, cukraus, jautienos taukų ir kitų panašių produktų. Jei kuris kalinys nusikalsdavo ar neįtikdavo būrio viršininkui, *kūmui*, režimo ar kitam viršininkui, mėnesį ar ilgiau uždrausdavo naudotis tais trimis ar penkiais rubliais.

Vienuolikto lagerio teritorija buvo vidutinio dydžio. Joje buvo keli gyvenamieji barakai, virtuvė, valgykla, ambulatorija, pirtis. Visi kaliniai buvo politiniai. Jų buvo keli šimtai. Lietuvių arti šimto. Įvairaus amžiaus, įvairaus išsilavinimo, nuteisti visokio dydžio bausmėmis. Kai kurie iš jų čia kalėjo Stalino laikais, kitus atvežė iš Kazachstano ir kitų lagerių. Buvo dar 3-ias,

7-as, 10-as, 17-as, 19-as ir kiti lageriai. Kiekviename iš jų buvo daugiau ar mažiau lietuvių. Į Mordovijos lagerius iš Lukiškių kalėjimo atveždavo kalinius, kuriuos nuteisdavo LSSR Aukščiausiasis Teismas. Kelios dešimtys čia esančių kalinių buvo baptistai, jehovininkai, sekmininkai, šeštadienininkai, penkiasdešimtininkai ir kitokie sektantai. Įkyriausi buvo jehovininkai, lindo prie kiekvieno kalinio, ypač prie naujai atvežtų iš Lukiškių. Daugiausia tai buvo moldavai, Karpatų kalnų guculai, ukrainiečiai. Mažaraščiai, menko išsilavinimo buvo ir jų verbuotojai, įkyriai aiškinantys apie pasaulio pabaigą - Armagedoną ir kitokias nesąmones. Lietuvių, susidomėjusių ir perėjusių į jehovininkų tikėjimą, nebuvo. Vėliau įsitikinau, kad ir kituose Mordovijos lageriuose lietuviai neišsigando Armagedono ir kitokių nelaimių.

Laisvalaikiu, ypač sekmadieniais, lietuviai rinkosi į būrelius, kalbėjosi visokiomis temomis. Kunigas S. Kiškis ir kiti barakuose prie savo spintelių ar kitur aukodavo šv. Mišias. Jų išklausti, pasimelsti ateidavo Petras Paulaitis, studentai ir kiti.

11-me lageryje 1958-1961 m. buvo šeši lietuviai kunigai: Birštono klebonas Jonas Jonys, Panevėžio Senamiesčio parapijos klebonas Kazimieras Dulksnys, buvęs ilgametis Kaišiadorių vyskupijos kancleris Stanislovas Kiškis, du žemaičiai kunigai Antanas Bunkus ir Antanas Jurgaitis, jėzuitas kunigas Aleksandras Markevičius-Markaitis. Jis jau trečią kartą kalėjo sovietiniuose lageriuose. Pirmą kartą jį areštavo 1940 metais. Iš kalėjimo ištrūko pirmosiomis 1941 m. karo dienomis. 1944 m. į Lietuvą sugrįžus bolševikams, areštavo antrą kartą, kelerius metus kalėjo Kolymos ir kituose Sibiro lageriuose. 1956 m. grįžo į Lietuvą, kurį laiką jis, kunigai S. Kiškis ir A. Svarinskas gyveno kartu ir sėkmingai dirbo Kulautuvoje. 1958 m. pradžioje kunigą Aleksandrą suėmė trečią kartą ir nuteisė septyneriems metams lagerio. 11-me lageryje dirbo statyboje. Atliko bausmę, grįžo į Lietuvą, gyveno ir mirė Ariogaloje.

Jauniausias kunigo Aleksandro brolis Juozas Markevičius dirbo tardytoju Vilniaus KGB rūmuose. 1958 m. jis buvo KGB

Iš kairės pirmoje eilėje: Jonas Liaudinskas, Jonas Skeivila, Vitas Margaitis, Algimantas Kaušakys, Donatas Bičiūnas, Jonas Sireikis ir Jonas Joga. Antroje eilėje: Jonas Žičkus, Kęstutis Jankauskas ir Algis Šušnys. Mordovija, 11-as lageris, 1958 m.

kapitonas, vėliau sėkmingai kilo KGB karjeros laiptais, iki pulkininko. Tuo metu, kai Aleksandras kalėjo KGB požemiuose, buvo tardomas, kagėbistas Juozas sėdėjo šviesiame ir erdviame kabinete ir tardė.

Žinojome, kad 7-e lageryje yra lietuviai kunigai: Algirdas Močius, Alfonsas Svarinskas ir kanauninkas Petras Rauda. Visi trys areštuoti antrą kartą, nuteisti nemažomis bausmėmis.

Į 11-ą lagerį iš Kazachstano lagerių atvežė skaudviliškį Aleksą Ivanauską, čia buvo Algirdas Petrusevičius, studentas Albinas Masaitis, Leonas Vilkas, Petras Girdzijauskas, Bronius Guiga, buvę partizanai Romas Styra, Robertas Tučas, Povilas

Jankauskas, Juozas Žaržojus. Atmintyje išliko kaunietis Jonas Budrevičius, kuris 1957 m. Vėlinių vakarą buvo Kauno kapinėse. Mažai pavardžių išliko atmintyje. O gaila! Norėčiau kiekvieną prisiminti, paminėti, nes jie visi buvo dori žmonės, mylėjo Lietuvą, dėl jos aukojosi ir kentėjo.

Visus lietuvius būrė Petras Paulaitis. Jis nuoširdžiai bendravo su visais lietuviais. Už tai visi jį gerbė, mylėjo. Artimai bendraudamas su lietuviais, jis ne vieną prikalbino tapti Lietuvos Laisvės Gynėjų Sąjungos (LLGS) nariu. Apie LLGS žinojau ir girdėjau vokiečių okupacijos metais mokydamasis Tauragės gimnazijoje ir čia greitai tapau jos nariu. Bet ir lageryje kagėbistai kibo prie Paulaičio, kvietė jį „smegenų praplovimui“, „auklėjo“, grasino, šantažavo. 1959 m. žiemos pabaigoje uždarė būrę, po kelių dienų išvežė į 10-ą lagerį, uždarė barake-kalėjime, vadinamame *specu*.

11-e lageryje tuo metu kalėjo ir Klemensas Širvys-Sakalas, iš Vakarų į Lietuvą grįžęs su Juozu Lukša-Skirmantu, Daumantu ir Trumpiu-Ryčiu. Jis noriai bendravo su lietuviais, ir jį dažnokai kvietė *kūmas*, kiti saugumiečiai, bet Širvys mums įtarimo nekėlė. Žinojome, kad pereiti iš vienos brigados į kitą brigadą nėra lengva. Be to, žinojome, net turėjome faktų, kad perėjimas iš brigados į brigadą daug priklauso ir nuo to, kokie tavo santykiai su *kūmu*. Pastebėjome, kad Širvys lengvai pereina iš vienos brigados į kitą. Kelias savaites padirbėjęs statyboje, jau dirba baldų fabrike, skalbykloje ar kitur. Kartais jis pasakodavo apie Vakaruose praleistus metus, apie susitikimą su Juozu Lukša-Skirmantu ir Trumpiu-Ryčiu, apie pasiruošimą kelionei į Lietuvą, apie nusileidimą netoli Tauragės Žygaičių miške, kelionę į Kazlų Rūdos miškus. Iš jo ir kitų pasakojimų žinojome, kad enkavedistams jis pateko sunkiai sužeistas. Kai žaisdamas futbolą ar krepšinį nusivilkdavo marškinėlius, nugaroje ir pilve matydavome randus.

Lagerio teritorijoje buvo futbolo ir krepšinio aikštelės. Mūsų studentai, jaunesni ir energingesni vyrai žaidė krepšinį. Žiūrovai buvo daugiausia vyresnio amžiaus mūsėiškiai. Rusai

ir kiti krepšinio nemėgo ir iš jų geresnių žaidėjų nebuvo. Lietuviai turėjo net trims komandoms reikalingų marškinėlių, skirtingomis spalvomis nudažytų, su numeriais ir komandų pavadinimais. Lietuvių komandos buvo trys: „Gabija“, „Lituanica“ ir „Pilėnai“.

Pirmą dieną bebūnant 11-e lageryje, prie mūsų priėjo du intiškaiai. 1957 m. liepos mėnesį juos abu Intoje areštavo antrą kartą ir prieš kelis mėnesius nuteisė Syktyvkare (Petrą Daumantą 6 metus lagerio, Joną Sireikį-10 metų). 1955 m. juos abu paleido iš pirmo ir trečio lagerių. Sireikis puikiai pamėgdžiojo lakštingalos giedojimą, todėl Intoje jį vadino Lakštingala. Jo ir slapyvardis buvo Lakštingala.

Neturėdami kur pernaktoti išėję iš lagerio, jie rado tuščią rūšį, lentomis, kartono ar faneros lakštais atsiterė mažyčius kambarėlius ir apsigyveno juose. Viename, šiek tiek erdvesniame kambarėlyje gyveno Petras Daumantas, Jonas Sireikis ir kunigas Petras Jasas. Sekmadieniais ar kitų religinių švenčių dienomis susirinkdavo į tą kambarėlį lietuviai vyrai ir iš moterų lagerio paleistos lietuvaitės. Kunigas Jasas aukodavo šv. Mišias, tuokdavo jaunavedžius, krikštydavo naujagimius, teikdavo kitus religinius patarnavimus. Po šv. Mišių vyrai ir merginos pasikalbėdavo, padainuodavo, pašokdavo. Tą kambarį vadino Lietuvų bažnyčia. Kai kunigas P. Jasas išvažiavo į Sibirą pas savo artimuosius, ten liko gyventi P. Daumantas, J. Sireikis, kiti lietuviai.

Dar Intoje žinojau, kad Daumantas turi fotoaparata, didintuvą ir visa kita, ko reikia nuotraukoms daryti. Ne kartą mačiau jo nufotografuotus lagerių barakus, sargybos bokštelių, spygliuotas lagerių tvoras. Iš tų fotonuotraukų jis darė fotomontažus, gamino atvirukus, pritaikytus Kalėdų, Naujųjų metų, Velykų šventėms ir kitokioms progoms. Sireikis toms nuotraukoms-atvirukams kaligrafiškai rašė atitinkamus tekstus. Daumantas juos fotografavo, montavo. Intos lietuviai švenčių ir kitokiomis progomis siuntė juos į Lietuvą ir kitur. Nenuostabu, kad tos Daumanto ir Sireikio padarytos fotonuotraukos ir

fotomontažai Lietuvoje pateko į KGB nagus. Kagėbistai išvelgė sovietinės tikrovės šmeižtą, antisovietinę agitaciją ir propagandą. 1957 m. liepos mėnesį jų kambaryje padarė kratą, paėmė nuotraukų, fotomontažų, fotoaparatus, jiems rašytus artimųjų laiškus, kelis Intos poetų sukurtus eilėraščius, abu areštavo.

P. Daumantas buvo aukštaitis. Baigė Panevėžio berniukų gimnaziją. Pokario metais jį areštavo ir nuteisė 10 metų. Bausmę atliko Intos 3-me lageryje. 11-me Mordovijos lageryje baigė virėjų kursus, lageryje dirbo virėju. Atlikęs antrą šešerių metų bausmę, grįžo į Lietuvą, gyveno Vilniuje ir valgykloje dirbo virėju. Vilniuje ir mirė.

J. Sireikis buvo žemaitis nuo Luokės krašto. Mokėsi gimnazijoje, vėliau Telšių kunigų seminarijoje. Suprato, kad neturi pašaukimo būti kunigu, iš seminarijos išstojo. Baigė pedagoginį institutą ir mokytojavo. Atlikęs 10 metų antrą bausmę, grįžo į Lietuvą, Kuršėnuose vedė mokytoją ir ten gyveno iki mirties.

1958 m. vasarą į 11-ą lagerį atvežė intiški, buvusį husarų karininką Algirdą Gasiūną. Jį irgi areštavo Intoje. Tuo pačiu metu Intoje areštavo ir Kostą Kavoliuką.

Algirdas Gasiūnas gimė 1906 m. Ukmergės apskrityje, vargonininko šeimoje. Baigė gimnaziją, Karo mokyklą, Vytauto Didžiojo universitete studijavo teisę. Iki 1940 m. sovietų okupacijos tarnavo husarų pulke karininku. Mokėjo prancūzų, vokiečių, rusų, lenkų ir latvių kalbas. Pirmą kartą jį areštavo 1946 m. Mažeikių apskrityje. Nuteisė 25 metams lagerių ir 5 metams atėmė pilietines teises. Iš Intos į Lietuvą grįžti neleido. Antrą kartą jį nuteisė 5 metams lagerių. Kai šią bausmę atliko Mordovijos lageriuose, į Lietuvą irgi neleido. Apsigyveno Latvijoje, Saldus miestelyje, vedė latvaitę, vardu Zelma. Užaugino dukterį Sigutę, kuri gerai kalbėjo lietuviškai, buvo muzikali. Jis mirė 1980 m. Liepojos ligoninėje, palaidotas Mažeikių kapinėse.

Kostas Kavoliukas gimė 1912 m. Salako miestelyje, Zarasų apskrityje. Baigė pradžios ir Zarasų žemės ūkio mokyklą. Aktyviai dalyvavo šaulių ir jaunalietuvių veikloje. 1948 m. sausio

23 d. jį areštavo Zarasų kagėbistai ir sribai. Žiauriai tardė NKGB tardytojai Danilčenka ir Danilovas. Karo tribunolas pagal 58-la straipsnį nuteisė 25 metams lagerių ir atėmė 5 metams pilietines teises.

1948 m. gegužės 23 d. į Krasnojarsko kraštą ištrėmė Kavoliuko tėvą, motiną, žmoną, du mažamečius sūnelius ir 1947 m. gimusią dukrelę. Tėvas ir motina mirė tremtyje. 1956 m. žmona su vaikais pagal pažįstamų zarasiškių atsiųstą iškvietimą išvažiavo į Lenkiją.

Iš 1-o Intos lagerio Kavoliuką paleido 1957 m. rugsėjo 1 dieną. Grįžo į Lietuvą, aplankė tėviškę, gimines, kitus artimuosius. Spalio mėnesį vėl išvažiavo į Intą, nes artimieji išpėjo, kad jį seka kagėbistai ir gresia areštas. Intoje grįžo į tą patį darbą toje pačioje kasykloje.

Ant Ugolnaja upelio kranto 1956 m. lietuviai pasistatė medinį namuką. Jame buvo virtuvė, trys ar keturi kambariukai. Sekmadieniais ir kitų švenčių dienomis viename kambaryje Eduardas Simaška, Alfonsas Svarinskas, Kazimieras Vasiliauskas, Liudas Semaška ir kiti kunigai aukėjo šv. Mišias, vyrai ir merginos meldėsi, giedojo. Pasibaigus pamaldoms, mūsų tautiečiai pasikalbėdavo, padainuodavo. Šiame name buvo švenčiamos religinės ir kitos šventės, vyko susirinkimai, pasitarimai ir minėjimai. Viename kambaryje kelis mėnesius gyveno iš lagerio paleista Laima Žąsinaitė (vėliau Brazdeikienė) ir Valė Striaupytė (vėliau Auksakienė). Arti to namo lietuviai įsirengė šokių aikštelę, kurioje, esant geram orui, pašokdavo, padainuodavo, gražiai pasilinksmindavo.

Iš Lietuvos atgal į Intą grįžęs Kavoliukas apsigyveno tame lietuvių namuke kartu su Algirdu Gasiūnu. Buvo chruščiovinio atoslūgio metas. Jis rašė laiškus į JAV pusbroliui kunigui Leonardui Musteikiui, kurio brolis Kazimieras Musteikis buvo nepriklausomos Lietuvos generolas, ministras, taip pat seseriai Onai Bivainienei į Kanadą ir kitiems artimiesiems. Parašė kelis laiškus radijo stočiai „Amerikos balsas“. Kai kuriuos laiškus KGB sulaukė. Kagėbistams atrodė, kad jis laiškuose šmeižia

sovietinę valdžią, veda antisovietinę agitaciją ir propagandą.

1958 m. kovo 3 d. į Gasiūno ir Kavoliuko butą atėjo kagėbistai, atsivedė liudininką lietuvių, buvusį studentą Juozą Grinkevičių, ir pradėjo kratą. Paėmė moterų lageryje leisto rankraščinio laikraščelio „Žiburėlis tundroj“ vieną egzempliorių, maldaknygę, Bažnyčios istoriją, A. Šapokos „Lietuvos istoriją“, kelis artimųjų laiškus, atsiųstus iš JAV, Kanados ir Lenkijos, apie 100 partizanų dainų ir Intoje sukurtų eilėraščių. Iškrėtė ir Gasiūnui priklausiusius daiktus. Rado jo paties Intoje sukurtų eilėraščių, kuriuos KGB tardytojai pripažino nacionalistiniais. Abu areštavo.

Liudytojas, buvęs politinis kalinys Arlauskas, įrodė, kad Kavoliukas yra antitarybiškai nusiteikęs, dainuoja partizanų dainas. Kitas lietuvis liudytojas Pranas Kazlauskas įrodė, jog Kavoliukas jam sakė, kad tarybų valdžia yra ne amžina, kad jis klausosi „Amerikos balso“ ir kitų Vakarų radijo stočių. Birželio mėnesį Komijos ASSR Aukščiausiasis Teismas Kavoliuką nuteisė 8 metams lageryų, Gasiūną - 5 metams.

Per tardymus ir Vilniuje, ir Syktyvkare, taip pat iš vėlesnių susitikimų ir pokalbių su kagėbistais įsitikinome, kad KGB daug dėmesio skyrė, labai atidžiai sekė Intos lietuvių gyvenimą, iš savo akių nepaleido į Lietuvą grįžusių, į Krasnojarską ar kitas tremties vietas išvažiavusių intiškių. Drąsiai galima teigti, kad Intos kagėbistams labai uoliai talkininkavo iš Vilniaus atvykę lietuviai kagėbistai. Nėra abejonių, kad Intoje gyveno, viską stebėjo, organizavo lietuvis *stukačius* iš Vilniaus KGB. Dar Mor-dovijos lageriuose sužinojome, kad maždaug tuo pačiu metu, kai mus areštavo antrą kartą, kratas darė dar kelių į Lietuvą grįžusių ir į tremtį išvažiavusių intiškių butuose.

* * *

1990 m. vasarą Šilutėje aplankiau Intos dienų artimą bičiulį Edmundą Stankevičių ir jo žmoną Onutę Lekavičiūtę. Štai ką pasakėjo Edmundas: „Žinojome, kad tu areštuotas, bet kratos

nelaukėm. Netrukus po tavo arešto atėjo keli kagėbistai daryti kratos mūsų bute. Mes tada gyvenome Marijampolėje, Maironio gatvėje. Atsivedė liudininkę, gyvenusią kaimynystėje. Iš matymo tą moterį pažinojome. Įėjo ji į kambarį ir atsėdėjo ant kėdės. Tame kambaryje sekcijoje buvo mūsų knygos, ant jų padėtas sąsiuvinis su Intos poetų eilėraščiais. Kagėbistai dairėsi virtuvėje ir kituose kambariuose. Įpuoliau į kambarį, čiupau sąsiuvinį, - laukti negalima, reikia slėpti. Bet kur? Priėjau prie sėdinčios moteriškos, pakėliau jos palto skverną, padėjau ant kelių sąsiuvinį ir skvernu vėl uždengiau. Moteris sėdėjo ramiai ir nė žodžio nepasakė. Tuoju pat įėjo kagėbistai, išsniukštinėjo, išvertė visus daiktus ir knygas, bet rankraščių ir eilėraščių nerado. Pasiėmė kratai, ta moteris išėjo su kagėbistais, išsinešė ir sąsiuvinį. Sėdėjome su Onute kaip ant adatų. Tos moters nepažįstame, nežinome, kas ji tokia, atiduos ar neatiduos tą sąsiuvinį kagėbistams?! Kitą dieną ji atnešė tą sąsiuvinį. Atsikvėpėme, ta moteris išgelbėjo mus nuo arešto, tardymų ir lagerio.

* * *

Atėjo 1958 m. Kūčios. Lietuviai nutarė Kūčių vakarienę valgyti kartu. Barakuose su lietuviais gyveno ir kitataučių kalinių, todėl visiems susirinkti viename ar kitame barake neįmanoma. Vienintelė vieta, kur tai galima padaryti, buvo valgykla. Daugelis lietuvių tokiam sumanymui pritarė ir ruošėsi bendrai Kūčių vakarienei. Buvo ir norėjusių Kūčių vakarą praleisti siaurame ratelyje su artimiausiais draugais. Kai virėjai visus kalinius jau pamaitino, iš barakų atskubėjo kelios dešimtys lietuvių, atsinešė, kas ką turėjo, tvarkingai sustatė staliukus ir suolus. Atėjo Petras Paulaitis, kunigai Antanas Bunkus, Antanas Jurgaitis, Aleksandras Markevičius-Markaitis. Ant staliukų padėjo kalėdaičius, konservų dėžutes, kitą maistą. Visi sustojo, sugiedojo Tautišką giesmę, trumpai pasimeldė, pradėjo valgyti Kūčių vakarienę. Supratom, kad kiekvienu momentu gali į valgyklą įsiveržti prižiūrėtojai ir išvaikyti. Reikėjo skubėti.

Nuogąstavome ne veltui. Tik pradėjom valgyti, į valgyklą įlėkė būrys prižiūrėtojų. Rinktiniais rusiškais keiksmazodžiais keikė, plūdo lietuvius, reikalavo tuojau pat išeiti iš valgyklos. Paulaitis ir kiti vyrai aiškino, kad lietuviai pagal savo papročius Kūčių vakarienę valgo kartu, prašė, kad leistų ramiai pavalgyti, sakė, nebus triukšmo. Į mūsų žodžius ir prašymus nekreipė dėmesio, tik dar labiau rėkė ir keikė, stumdė mus, vartė staliukus. Dalį kalėdaičių ir maisto vyrai suspėjo pasiimti ir parsinešti į barakus, bet daug prižiūrėtojai ir viršininkai numetė ant grindų, viską mindžiojo, spardė.

1960 m. pabaigoje kunigus S. Kiškį, A. Markevičių-Markaitį, A. Bunkų ir A. Jurgaitį išvežė į atskirą lageriukštį 7-o lagerio kaimynystėje. Ten suvežė unitų kunigus, pravoslavų popus, baptistus, jehovininkus, šeštadienininkus, penkiasdešimtininkus, sekmininkus ir kitokius sektantus. Tą lageriukštį vadino tikinčiųjų lageriu. Kunigai Kazimieras Dulksnys ir Jonas Jonys tada jau buvo baigę savo bausmes ir išvažiavę į Lietuvą.

1961 m. pavasarį į 11-ą lagerį atvežė nemažą būrį kalinių iš Taišeto lagerių. Tarp jų buvo ir kelios dešimtys lietuvių, pokario metais nuteistų 25 metų bausmėmis. Po keliolika metų jie buvo praleidę Kolymos, Magadano, Čitos, Tomsko, Omsko, Taišeto ir kituose Sibiro lageriuose. Metams bėgant, daugelio sibiriečių pavardės nublanko mano atmintyje, bet išliko artimas Juozo Lukšos-Skirmanto, Daumanto bendražygis Povilas Pečiulaitis-Lakštingala, kapitonas Petras Paltarokas, marijonas kunigas Pranas Račiūnas, partizanai anykštėnas Jonas Kadžio-nis, obelietis Vladas Daminauskas, erzvilketis partizanas Stasys Plienaitis.

Kai lietuvius kunigus išvežė į tikinčiųjų lagerį, 11-ame lageryje neturėjome lietuvių kunigo. Kunigas P. Račiūnas užpildė dvasinę tuštumą. Pastebėjome, kad kunigas Račiūnas tarp sibiriečių lietuvių yra populiarus, mėgstamas, su visais nuoširdžiai sutaria ir bendrauja. Per trumpą laiką jis susipažino, suartėjo ir su mumis. Jis buvo išsilavinęs žmogus, mokėjo vokiečių, prancūzų, anglų, lotynų, italų, rusų ir lenkų kalbas.

Skaitė tomis kalbomis knygas, laikraščius ir žurnalus. Buvo muzikalus, grojo akordeonu, žaidė šachmatais. Jis lageryje aukėjo šv. Mišias, klausė išpažinčių, stiprino lietuvių ryžtą ir ištvermę. Po kelių mėnesių ir jį išvežė į tikinčiųjų lagerį. Atsisveikindamas su manimi, jis padavė mažo formato, meniškai išleistą lotynišką Mišiola, paprašė, kad, pasitaikius progai, perduočiau jį marijonui kunigui Pranui Adomaičiui, kalinčiam kitame Mordovijos lageryje.

Keliais sakiniais noriu prisiminti nepriklausomos Lietuvos karininką Petrą Paltaroką. (Jis buvo kilęs iš šiaurės Lietuvos, jo dėdė Kazimieras Paltarokas buvo Panevėžio vyskupijos vyskupas.) Jis mokėsi Linkuvos gimnazijoje, Kauno karo mokykloje, studijavo Belgijoje karo akademijoje, tarnavo karininku Lietuvos kariuomenėje. 1944 m. sugrįžus į Lietuvą bolševikams, įsijungė į kovą su jais, organizavo partizanų būrius Linkuvos, Pasvalio, Pakruojo ir kitose to krašto apylinkėse. Jį nuteisė 25 metams lagerio. Kalinio kelią pradėjo Komijoje, 501-oje statyboje, tiesė geležinkelį tundroje per Šiaurinius Uralo kalnus, dažnai vežė iš lagerio į lagerį. Buvo Čitos, Magadano, Chabarovsko ir kituose Sibiro lageriuose netoli Ramiojo vandenyno.

1961 m. gruodį iš 11-o lagerio grupelę kalinių išvežė į 10-ą lagerį. Dar kelias tokias grupeles ten išvežė 1962 m. sausio ir vasario mėnesiais. Ten pateko intiškiai Petras Daumantas, Jonas Sireikis, Kostas Kavoliukas, Algirdas Gasiūnas, buvęs mirtininkas Adomas Vabolis, partizanas iš Kaltinėnų krašto, dar keli, nuteisti mirties bausme, taip pat nuteisti antrą kartą. Viršininkai sakė, kad 10-as lageris yra ypatingo režimo. Iš griežto režimo lagerių į ypatingo režimo lagerį veža visus buvusius mirtininkus ir antrą kartą nuteistus. 10-me lageryje esanti didesnė drausmė negu griežto režimo lageriuose, ten kalinius griežtai „auklės“, jiems bus skiriamas visokeriopai didesnis dėmesys.

Aš buvau teistas du kartus, tikėjau, kad mane taip pat išves į 10-ą lagerį. Išvežė kelias grupes, bet manęs vis nejudino. Būrio viršininkas pasakė man, kad į 10-ą išvežė tuos, kurie dar neatkalėję pusės bausmės. Iš septynerių metų aš buvau atkalėjęs

beveik ketverius, todėl manęs į 10-ą neveš. Dirbau statybos brigadoje, kurioje buvo daugiau kaip 30 kalinių.

Išvežė kelis etapus ir vėl vienodai slinko dienos. Čia pat buvo kovo pabaiga. Vieną vakarą būrio viršininkas pasakė, kad rytoj mane išveža į 10-ą lagerį, liepė pasiruošti etapui. Visas mano „turtas“ buvo suplyšęs vatinukas, kalinio drabužiai ir kerziniai batai. Todėl pasiruošiau greitai. Žinojome, kad 10-me lageryje kaliniai neturi teisės gauti maisto siuntinių, neduoda pasimatymų su artimaisiais, lagerio parduotuvėje nėra duonos, konservų, kitokių produktų. Todėl Juozas Žaržojus, Robertas Tučas, Povilas Jankauskas, kiti lietuviai atnešė ir į du maišelius įdėjo duonos, konservų, kitokių valgomų daiktų, nors jie patys neturėjo didesnių maisto atsargų, buvo alkani.

11-me lageryje buvo nemažai lietuviškų knygų, laikraščių ir žurnalų. Jų atsiųsdavo iš įvairių Lietuvos vietų mūsų artimieji. Turėjome ir skaitėme Justino Marcinkevičiaus „Pušis, kuri juokėsi“, poemą „Dvidešimtas pavasaris“, Eduardo Mieželaičio, Vaclovo Reimerio, Violetos Palčinskaitės, Algimanto Baltakio, Alfonso Maldonio, Antano Drilingos, kitų sovietų Lietuvos poetų eilėraščius. Skaitėme Alekso Baltrūno, Juozo Baltušio ir kitų kūrybą.

Nors žinojome, kad 10-me lageryje drausmė griežta, kaliniai alkani, bet knygos reikalingos, ir kaliniai jas skaito. Vyrų padedamas, atrinkau, į maišą prisikroviau lietuviškų sovietinių romanų, prozos ir poezijos kūrinių. Žinojome, kad kiekviename lageryje yra kalinių, kurie domisi vokiečių ir kitomis užsienio kalbomis. Į maišą įdėjome vokiečių, anglų, prancūzų, italų ir kitų kalbų vadovėlių, žodynų ir gramatikų. Žinojau, kad 10-me lageryje yra kunigas Pranas Adomaitis, kuriam Pranas Račiūnas prašė perduoti Mišiolą. Jį įdėjau maišo apačioje. Buvo aišku, kad prižiūrėtojai tikrins mano kišenes, drabužius, įsakys nusiauti kerzinius batus, išvers iš maišelio produktus ir visa kita. Ne kartą matėme, kad knygas prižiūrėtojai kartais tikrina paviršutiniškai, todėl, galvojau, maišo apačioje įkišto Mišiolo neras, o jeigu ir ras, nekreips į jį dėmesio ir neatims.

Maišas buvo beveik pilnas vien knygų ir žurnalų, sunkus. Nežinojau, kaip panešiu du maišelius ir maišą, bet vyrai įkalbėjo viską pasiimti.

Deja, kai išvertė iš maišo knygas ant grindų, majoras greitai pastebėjo Mišiola, paėmė jį, pavartė, padėjo ant stalo ir įsakė prižiūrėtojai man jos neatiduoti. Į kitas knygas prižiūrėtojai nekreipė dėmesio.

Mane veda, reikia viską nešti, bet mano rankos tik dvi, o nešuliai trys. Nepajėgsiu. Paėmė sargybinis knygų maišą, užsimetė ant pečių, aš paėmiau maišelius ir išėjome.

Traukiniu važiavome Potmos link kelis kilometrus. Išlipau Porča stotelėje. Tikrino nepriekabiai, iš maišo išėmė kelias knygas, pažiūrėjo ir vienas pasakė: „Čia vokiškos, prancūziškos ir kitokios knygos. Argi mes, tokie kvailiai, suprasim ir skaitysim šias knygas?! Nešk jas į baraką! Lageryje yra protingų žmonių, tegu jie ir skaito". Vienas prižiūrėtojas buvo taktiškas, ramus, kitas atrodė taip pat nepriekabus, tik bjauriai keikėsi. Kol ištaria reikalingą žodį, pirmiausia iš jo burnos išbyra gal dešimt *matų* ir jų priedų. Jo kalba ir keiksmažodžiai priminė Pečioros kriminalinius kalinius.

Po kelių dienų, kai susipažinau su čia esančiais kaliniais, viršininkais ir prižiūrėtojais, įsitikinau, kad tas keikūnas prižiūrėtojas visur ir visada, reikia ar nereikia, sodriai keikiasi, bet su kaliniais elgiasi normaliai, nepiktas, kaliniai su juo taip pat nesiginčija, net savotiškai jį gerbia.

10-as lageris buvo gerokai mažesnis už 11-ą lagerį. Stovėjo keli seni žemi su mažais langiukais barakai, virtuvė, valgykla, pirtis. Kalinių buvo maždaug apie 200.

Man pasakė, kad esu paskirtas į 5-ą būrį, kurio viršininkas buvo kapitonas. Jis atrodė ramus, taktiškas, su manim kalbėjo ir elgėsi kaip normalus žmogus. Nuvedė į baraką, ant viršutinių gultų parodė mano vietą, pasakė, kad mano brigada dirba statyboje, pareis vakarop.

Po kelių valandų iš darbo grįžo abi brigados, prasidėjo šurmulyš. Savo brigados lietuvių pavardžių jau neprisimenu,

bet antroje brigadoje buvo du mūsiškiai: Kaminskas ir Alfonsas Radzevičius-Tarzanas, buvęs Aukštaitijos partizanas. Vėliau sužinojau, kad enkavedistai jį per tardymus užverbavo, tapo NKGB agentu-smogiku, daug prisidėjo prie Aukštaitijos partizanų vadų ir bunkerių likvidavimo. Ilgokai gyvenau su juo viename barake, bet mudu nė karto nesikalbėjome, nekalbino jis manęs, nekalbinau ir aš jo. Vėliau aukštaitiai partizanai pasakojo, kad Radzevičius, būdamas smogiku, girtuokliavo, plėšikavo, kažkuo nusikalto savo globėjams, jį areštavo ir nuteisė. Kartą girdėjau, kaip jis pasakė Kaminskui: „Jei kada žlugs sovietų valdžia ir aš dar būsiu gyvas, nors ir daug žalos padariau, manęs nesusaudys, nes daug žinau. Papasakosiu viską, ir mane paliks gyvą“.

Dar būdamas 11-me lageryje žinojau, kad 10-as lageris turi atskirą baraką - kalėjimą, vadinamą *specu*. Lageris ir *specas* stovėjo netoli, abu buvo ypatingo režimo, bet skyrėsi tvarka. Lageryje kaliniai galėjo laisvai vaikščioti po barakus, bendrauti. *Specu* kalinių padėtis buvo kitokia. Visas ilgas vienaukštis pastatas buvo aptvertas tvora, joje sargybos bokšteliai ir iš abiejų tvoros pusių išakėtos draudžiamosios zonos. *Specu* viduje buvo nedidelės kameros, nedideli langai su grotomis. Dalį kalinių išvesdavo į laukus kelmų rauti, dirbti kitokių darbų. Dalis kalinių nuolatos buvo uždaryti mažose kamerose. Parvestus iš darbo tuojau pat užrakindavo kamerose. Kiekvienoje kameroje buvo po keliolika kalinių, kai kurie iš jų rūkė, todėl trūko oro ir normalaus poilsio. Žinojau, kad *specu* yra uždarytas Petras Paulaitis, neseniai iš 7-o lagerio atvežtas kunigas Alfonsas Svarinskas ir unitų Lvovo arkivyskupas metropolitas Josifas Slipij.

Kartą, vedami į darbą, susitikome su *specu* kalinių būreliu, pasiruošusiu išeiti į laukus kelmų rauti. Iš karto pamačiau kunigą Alfonsą Svarinską. „Sveikas, Alfonsai! - pasakiau. - Ar pažįsti?“ Jis nusiėmė akinius, skudurėliu pašluostė stiklus. „Špikulai! aprasojo, nematau!“ - sako jis. Baigė šluostyti, užsidėjo ir sako: „Vėl susitikome, Jonai!“ Bet atsidarė lagerio vartai, ir jų brigada išėjo.

Mūsų brigadai pietus atveždavo iš 10-o lagerio virtuvės termosuose. Bet vienas kalinys turi eiti į *speco* virtuvę parsinešti lėkščių ir šaukštų. Kažkuris lietuvis pasakė, kad *speco* virtuvėje grindis, katilus ir indus plauna Petras Paulaitis. Atėjusiam kaliniui jis paduoda lėkštes ir šaukštus. Kai brigada pavalgo, surenka lėkštes, šaukštus ir vėl neša Paulaičiui. Virtuvėje šalia Paulaičio stovi prižiūrėtojas, jis neleidžia ilgiau pasikalbėti, bet, kol Paulaitis surenka ir suskaičiuoja šaukštus ir lėkštes, galima pasakyti jam kelis žodžius. Paulaitis taip pat spėja ką nors pasakyti. Visa ta procedūra buvo trumpa, truko tik kelias minutes, bet ir tai gerai, kad gali pasimatyti, nors keliais sakiniais persimesti.

Sužinojau, kad vienas mūsų tautietis kasdien eina į *speco* virtuvę, mato Paulaitį ir pasikalba su juo. Paprasčiau, kad leistų mane į virtuvę. Jis sutiko. Atvežė pietus, ir aš nuėjau pas Paulaitį. Jis nustebo, kartu ir apsidžiaugė, mane pamatęs. Kol jis rinko šaukštus ir lėkštes, keliais sakiniais papasakojau 11-o lagerio naujienas. Ketvirtos ar penktos dienos rytą būrio viršininkas pasakė, kad mane pervedė į kitą brigadą ir neleidžia man eiti į *specą*.

Mane įdarbino dirbtuvėlėje. Darbas buvo paprastas ir lengvas. Iš siuvyklos, kurioje moterys kalinės siuvo darbines pirštines, atveždavo pirštinių medžiagos pakarpalų. Vienas šaltkalvis buvo ištekinęs kiauravidurius trumpus vamzdelius, sumontavęs prietaisą su rankenėle. Padėdavau po vamzdelių medžiagos gabaliuką, nuspausdavau rankenėlę, ir iš vamzdelio iškrisdavo skrituliukas, kurį galima priklijuoti po pėstininko, karaliaus, bokšto ar kitos šachmatų figūros apačia. Kiti vyrai tuos skrituliukus klijuodavo po šachmatų figūrų apačiomis, dėjo į šachmatų dėzes. Čia dirbti buvo lengva, tačiau negalėjau susitikinėti su Paulaičiu.

Antro būrio viršininkas buvo vyr. leitenantas Vasiajevas. Nevengdavo papasakoti ir apie save. Jis labai domėjosi lietuviais, ypač žemaičiais, kilusiais iš Tauragės apylinkių. Mat pokario metais jis tarnavo Tauragės NKVD įguloje karininku, dalyvavo kautynėse su Kęstučio apygardos partizanais, pasakojo

tų kautynių epizodus, prisiminė Batakus, Lomius, kai kuriuos kaimus, taisyklingai išvardavo jų pavadinimus. Ypač giliai jo atmintyje įsirėžė Tauragės krašte suvalgyti lašiniai ir išgerta ruginė naminė.

Lagerio viršininkas buvo majoras Danilčenka, režimo viršininkas buvo kapitonas Volkovas, buvo kūmas ir kitų viršininkų. 10-as lageris buvo ypatingo režimo, pagal visus įstatymus drausmė jame turėjo būti griežta, viršininkai turėjo taip pat būti griežti ir pikti. Tikrovė buvo kitokia: majoras Danilčenka, kapitonas Volkovas, būrių viršininkai buvo taktiški, su kaliniais elgėsi kaip su žmonėmis, be reikalo jų nebarė ir nekeikė.

Viename lagerio pakraštyje kelių eilių spygliuota viela atitvertas stovėjo barakas. Lageryje buvo dar vienas mažytis lageriūkštis. To barako gyventojai buvo baptistai, adventistai, jehovininkai ir kitokie sektantai. Kartu su jais buvo uždarytas ir lietuvis kunigas marijonas Pranas Adomaitis. Per lagerio teritoriją juos, einančius į darbą, iki lagerio vartų lydėjo prižiūrėtojas. Grįžusius irgi pasitikdavo, nulydėdavo iki jų aptvaro, įleisdavo ir užrakindavo vartelius. Į aptvarėlį įeiti ar iš jo išeiti negalima, bet prie spygliuotos tvoros prieiti ir pasikalbėti galėjai. Todėl mes, lietuviai, dažnai lankėme kunigą Praną Adomaitį, su juo pasikalbėdavome. Papasakojau jam, kaip praradau Mišiolą, kurį buvo palikęs kunigas Pranas Račiūnas.

Lietuvių 10-me lageryje buvome gal 30. Visi atvežti iš 11-o, antrą kartą teisti, keli mirtininkai. Iš 7-o lagerio čia atvežė Liudą Simutį, antrą kartą nuteistą dzūką Vincą Korsaką, Albiną Dukavičių-Dukaitį, Stasį Gaudinską, Kazimierą Skebėrą, dar kelis lietuvius. Iš visų lietuvių išsiskyrė Skebėra. Buvo užsiauginęs ilgą, žilą barzdą. Man ir kitiems atrodė panašus į tikybos vadovėliuose matytą paveikslėlį, kur Dievas įteikia Mozei lentą su dešimčia Dievo įsakymų. Skebėra mums buvo panašus į Možę.

Visi vilkėjome tais pačiais lagerio drabužiais, kaip 1-me, 7-me ir kituose lageriuose. Po kelių savaičių viršininkai pasakė, kad tuos mūsų drabužius paims ir visus mus aprengs vienoda uni-

forma. Jei esame ypatingo režimo lageryje, tai ir mūsų apranga turi būti ypatinga. Netrukus gavome naujus pilkai-juodai driūžėtus vatinukus, švarkelius, viršutines kelnės ir net iš tos pačios medžiagos pasiūtas kepures. Naujoji apranga buvo kaip zebų. Jei kas būtų mus uždaręs zoologijos sode į zebų gardą, būtų pasakęs, kad ir drabužiai, ir zebrai išmarginti tokiomis pat driūžėmis.

Kūmas įkyriai smegenų neplovė, retai kvietėsi lietuvius. Dažnai atvykdavo kagėbistai. Manęs nė karto jie nekvietė. Dažnokai „auklėjo“ Albiną Dukavičių-Dukaitį, nes jis buvęs Plechavičiaus rinktinės savanoris. Kai vokiečiai likvidavo Plechavičiaus armiją, jis pakliuvo vokiečiams, tarnavo vokiečių daliniuose, karui baigiantis, atsidūrė Anglijoje, užsiverbavo anglų žvalgyboje. Anglijoje baigė spec. mokyklą, buvo paruoštas kovai su bolševikais. Vieną naktį su keliais latviais ir estais jį atplukdė į Latviją, iš ten turėjo grįžti į Lietuvą ir įsijungti į partizaninę kovą. Pasiekė Kauną, bet netrukus jį areštavo. Nuteisė mirties bausme, bet pakeitė 20 metų lagerių. Su *specu* ryšys buvo nepastovus, bet žinojome, kad kagėbistai dažnai kamuoja Petrą Paulaitį ir kunigą Alfonsą Svarinską. Kai 1982 m. rudenį Petras Paulaitis, baigęs 25 metų bausmę, grįžo į Lietuvą, prisimindavo 10-ą *specą*, savo pažintį su A. Svarinsku ir jame praleistas dienas, sakydavo: „Oi, kaip reikia Lietuvai gerų kunigų! Duok, Dieve, Lietuvai tokių kunigų kaip Alfonsas Svarinskas!“

Tame pačiame *spece* su Paulaičiu ir Svarinsku kamavosi Lvovo metropolitas arkivyskupas Josifas Slipij. Žinau, kad į *specą* jį atvežė iš 7-o lagerio, kuriame kalėjo kelerius metus. Ukrainiečiai ir kiti kalbėjo, kad metropolitas rimtas ligonis, jam reikia gero gydymo ir priežiūros. Vieną dieną sužinojome, kad į *specą* atvažiavo Mordovijos lagerių viršininkas pulkininkas Borovickis, keli aukšti KGB karininkai iš Maskvos, išsikvietė iš kameron paliegusį arkivyskupą metropolitą, pasakė jam, kad tuojau pat išveža į Maskvą, o iš ten į Vatikaną, pas popiežių Paulių VI. Įsakė eiti į pirtį ir gerai nusiprausti. Ukrainiečiai kalbėjo, kad

atsisveikindamas pulkininkas Borovickis arkivyskupui padavė ranką ir pasakė: „Jūs nuo mūsų daug ir labai skaudžiai nukentėjote, daug visokiausių kančių patyrėte, bet jūs esate tikintis, mums atleisite ir apie savo praeitį nekalbėsite!"

Arkivyskupą metropolitą netrukus nuvežė į Vatikaną. Ten jį priėmė popiežius Paulius VI, vėliau pakėlė į kardinolus, pavedė vadovauti unitų Bažnyčiai. Plačiau apie šį garbingą unitų katalikų Bažnyčios vadovą ukrainietį galėtų papasakoti kunigas Alfonsas Svarinskas ir kiti mūsų tautiečiai, Mordovijos lageriuose artimai jį pažinoję.

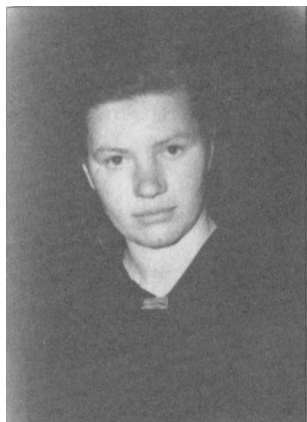
10-me lageryje ambulatorijos, gydytojo ir felčerio nebuvo. Neteko girdėti, kad koks kalinys būtų rimtai ir sunkiai sirgęs. Bet nedideliams susirgimams ar sužeidimams reikėjo savo felčerio. Lageryje tinkamo žmogaus nebuvo, todėl iš *speco* atsivedė kunigą Svarinską. Mat jis, atlikdamas pirmą bausmę Komijos lageriuose, įgijo felčerio specialybę. Abezėje dirbo kalinių ligoninėje su gydytoju Vladu Šimkūnu. Patirties ir žinių užteko. A. Svarinskas turėjo sulaukti KGB sutikimo ar nesutikimo ir kelias dienas mūsų lageryje buvo bedarbis.

Aš kas rytą eidavau į savo darbovietę, pripjaustydavau medžiaginių apskritimų tiek, kad užtektų visai dienai, ir atiduodavau. Dar prieš vidudienį grįždavau į lagerį. Manęs jau laukdavo Svarinskas. Buvo vasara, dienos ilgos ir šiltos, mes vaikščiojome, sėdėjome prie barakų ir kalbėjomės visokiausiomis temomis. Kasdien prisiminėme Intą, bičiulius, su kuriais Intoje praleidome daug visokių dienų.

Praėjo kelios dienos, ir Svarinskui pranešė, kad KGB neleidžia jam dirbti felčeriu.

Buvome ypatingo režimo lageryje, nežinojome, kiek laiko dar būsime, kada ir kur mus išveš, kai iš čia paleis. Birželio pabaigoje viršininkai pranešė, kad kaliniai, atbuvę pusę bausmės, bus išvežti į griežto režimo lagerius. Kelionė buvo trumpa. Išlipome stotelėje Sosnovka.

Mano būrio viršininkas buvo kapitonas Abramovas. Jis nuvedė į baraką, pasakė, kad mano brigada dirba baldų fabri-

Nijolė Gaškaitė. Mordovija, 1962 m.

ke, ruošia medžiagą, klijuoja, švariai nuvalo laikrodžių „gegučių“ medines dėžutes. Paskui jas išveža kitur, įmontuoja laikrodį, kuris rodo ne tik valandas, bet ir kukuoja kaip tikra gegutė. Neįsivaizdavau, kaip atrodo dėžutės „gegutės“, bet darbas bus patalpose, nereikės laukuose kęsti saulės karščio, mirkti lietuje, žiemą vargti šaltyje. Liepė nueiti į valgyklą pietų. Valgykloje duona buvo nenormuota, virėjai negailėjo sriubos. Tai irgi ramino, nes jei galima sočiai pavalgyti duonos - bado nėra.

Po kelių valandų pradėjo grįžti brigados. Pamačiau daug pažįstamų veidų iš 11-o lagerio: eržvilketis partizanas Stasys Plienaitis-Voldemaras, obelietis Vladas Daminauskas, studentas Algis Šūsnyš, Petras Paltarokas, Bronius Guiga, ukmergiškis Bronius Kinertas, žemaitis studentas Stasys Baškys ir būrys kitų. Visi gerai pažįstami, esame artimesni negu giminės. Buvo ir tokių, kurių pavardes buvau girdėjęs daug kartų, bet pačių nepažinojau - tai Zigmas Laugalaitis, Balys Gajauskas ir kiti. Greitai ir su jais susipažinau.

Viename barake radau Joną Urbšaitį, kurį gerai pažinojau 1945 m. vasarą, kai buvome Jono Strainio-Satumo būryje. Jo slapyvardis buvo Žilius. Tai doras partizanas. Juo būrys pasitikėjo

ir gerbė. Jaunesnysis jo brolis Kazimieras buvo nepriklausomos Lietuvos aviacijos karininkas lakūnas. 1944 m. vasarą artėjant bolševikams, su žmona Stase, buvusia Dūdlaukio mokyklos mokytoja (Eržvilko valsčius) ir pusketvirtų metų sūneliu Algirdu pasitraukė į Vokietiją, vėliau persikėlė į JAV, apsigyveno Floridoje.

Urbšaičių ūkis buvo Paparčių kaime, Šimkaičių valsčiuje. Jonas Urbšaitis-Žilius buvo jo savininkas ir šeimininkas. Viską sujaukė, sugriovė antrą kartą į Lietuvą atsibastę raudonieji. Jonas tapo partizanu Žiliumi. 1953 m. pavasarį netoli Varlaukio bažnytkaimio (Skaudvilės valsčius) užėjo pas vieną gerai pažįstamą ūkininką, kurio sodyboje jis ir kiti partizanai lankėsi, valgė ir poilsavo ne pirmą kartą. Ir tą kartą pavalgydino, jis išgėrė saldaus pieno ir toliau neprisiminė, kas atsitiko. Nubudo Vilniaus KGB požemyje, skaudėjo galvą, savijauta buvo bloga, neatsiminė, kas ir kaip jį čia atgabeno. Prasidėjo žiaurūs tardymai, tragedijos. Grėsė mirties bausmė, bet ją panaikino, todėl nuteisė 25 metus lagerio. Kalėjo Intos ir Vorkutos lageriuose. Iš ten atvežė į 7-ą Mordovijos lagerį. 1963 m. žiemą susirgo vėžiu, mirė gegužės pirmą dieną. Laidojo jį kalinių kapinėse vienas kalinys besargybinis. Palaidojimo vieta ir kapas nežinomas. Buvome geri pažįstami, mus jungė daug visokių įvykių ir žmonių, todėl atvirai apie viską kalbėjome.

7-me lageryje tuo metu bausmę atliko Valentinas Ardžiūnas. Pirmą kartą jį suėmė pokario metais Prienuose besimokant „Žiburio“ gimnazijoje. Kelerius metus praleido Intos lageriuose, išleido kaip nepilnametį (arešto dieną neturėjo 18 m.). Iš Intos grįžo į Lietuvą, o 1958 m. pradžioje areštavo antrą kartą.

Buvo du broliai Plumpos. Jaunesnysis Petras Plumpa 1958 m. Vasario 16-osios išvakarėse ant Kauno elektrinės kamino iškėlė trispalvę. Vėliavą siuvo, aktyviai talkininkavo Kauno politechnikos instituto studentė Nijolė Gaškaitė, studentas Algis Šūsnyš, kiti buvę Pandėlio vidurinės mokyklos moksleiviai. Brolis Albertas buvo vyresnis už Petrą. Kad būtų lengviau juos atskirti, Petrą vadinome Plumpuku, Albertą - Plumpa.

Lietuviai krepšininkai 7-ame Mordovijos lageryje. 1963 m.

Buvo nemažas būrys jaunimo. Visi jie buvo dori, geri lietuviai, idealistai. Noriu prisiminti moksleivius Stasį Naglį, Algimantą Baltrušį, Vytautą Vosylių, Romualdą Ragaišį, Stasį Žvirgždą, Vladą Šakalį, prieniškį Vytautą Varkalą, Vilniaus universiteto studentą Algirdą Endriukaitį ir kitus. Lageryje buvo krepšinio aikštelė. Laisvalaikiu jie žaidė krepšinį, organizavo „Pilėnų“, „Gabijs“ ir „Lituanicos“ komandų varžybas. Tos varžybos būdavo nuotaikingos, įdomios, sutraukdavo nemažą būrį žiūrovų.

7-me lageryje dirbau baldų fabrike. Tame pačiame ceche dirbo Adomas Vabolis, Jurgis Baniulis, kiti lietuviai. Dirbome dviem pamainomis: viena nuo 7 val. ryto, kita - nuo 16 valandos. Darbas buvo nesunkus ir neišvargino.

Apsipratau darbe, išmokau švariai nuvalyti „gegutes“, nebuvau alkanas, savo padėtimi nesiskundžiau. Laisvalaikiu nemažai skaičiau, bendravau. Kalbėjomės ir diskutavome

įvairiomis temomis. Malonius ir gražius prisiminimus paliko Stasys Naglys, Algimantas Baltrušis, Vytautas Vosylis, Stasys Žvirgždas, Vytautas Varkala, Algirdas Endriukaitis ir kiti lietuviai jaunuoliai. Ne tik gerai ir gražiai jie žaidė krepšinį, bet daug skaitė, domėjosi visokiomis temomis ir klausimais. Būrio viršininkas kapitonas Abramovas atrodė ramus ir nepriekabus, bet pajutau, kad jis mane stebi.

Intos lageriuose iki pat mano paleidimo (1954 m. lapkričio 18 d.) laisvalaikiais kaliniai gyveno ramiai, skaitė knygas, laikraščius, žurnalus, žaidė šachmatais, domino, kalbėjosi, kas kaip sugebėjo, leido laisvas minutes. Nebuvo jokių paskaitų ir kitokių auklėjimo priemonių. Atidirbai kasykloje savo pamainą, grįžai į lagerį, ir niekas tau nedžiovino smegenų, o čia, Mordovijos lageriuose, buvo kitokia tvarka.

Į Mordovijos lagerius „auklėti“ kalinių, skaityti paskaitų dažnai atvažiuodavo ir Maskvos, Leningrado, Kijevo, Minsko universitetų bei kitų aukštųjų mokyklų profesorai, docentai, taip pat rašytojai, kiti lektoriai. Į visiems įgirusias paskaitas kaliniai rinkdavosi labai nenoriai. Viršininkai tas jų nuotaikas gerai žinojo. Artėjant paskaitai, į lagerį sueidavo visi būrių viršininkai su prižiūrėtojais ir iš barakų, keikdami ir bardami, išvarydavo kalinius. Šie sodriais žodžiais plūsdavo prižiūrėtojus, viršininkus, paskaitas skaityti atvažiavusius lektorius, sovietų valdžią, aukščiausius Kremliaus ir komunistų partijos vadovus.

1959 m. pavasarį 11-ojo lagerio lietuviai ėmė kalbėti, kad yra iš Vilniaus atvažiavęs saugumietis Sasnauskas. „Svečias“, turbūt taupydamas brangų laiką, „smegenų praplovimui“ per dieną kviesdavosi kelis lietuvius. Netrukus pasirodė ir naujas, ligi tol lietuviams nepažįstamas Vilniaus saugumietis Prancėkaitis. Vieną dieną „svečias“ iš Vilniaus išsikvietė mane. Priėmė mandagiai, paprašė atsisėsti ir be įžangos paklausė: „Kaip gyveni, Jonai?“ - „Truputį geriau, negu žydai prie vokiečių“, - atsakiau. Taip kaliniai beveik visada atsakydavo kagėbistams į jų standartinį klausimą.

Trumputė pauzė, ir „svečias“ paklausė: „Ar Šačkų pažįsti?“
- „Nepažįstu“, - atsakiau. „Ar tikrai nepažįsti Šačkaus?“ - dar kartą paklausė, atidžiai žiūrėdamas į mane. „Nepažįstu“, - atsakiau antrą kartą. „Ar tikrai tavo pavardė Žičkus?“ - buvo kitas klausimas. „Taip, aš esu Žičkus“, - atsakiau. Kagėbistas kelias minutes patylėjo, nužvelgė mane ir pasakė: „Esi laisvas. Gali eiti“. Išėjau iš *kūmo* kabineto. Kuris iš jų - Sasnauskas ar Pranckaitis - su manimi kalbėjosi, nežinau. Eidamas į baraką, susimąsčiau, kodėl jis manęs klausė, ar pažįstu Šačkų? Nepriklausomos Lietuvos sportininką, Lietuvos krepšinio rinktinės organizatorių ir žaidėją, 1937 m. Rygoje Europos krepšinio pirmenybių čempioną Stasį Šačkų Intoje gerai pažinojau. Kelečius metus abu kalėjome 2-me lageryje, gyvenome viename barake, miegojome arti vienas kito ant viršutinių gultų, kartu dirbome 5-os kasyklos požemyje.

Nors *kūmas* ir kagėbistai kalinių „auklėjimui“ skyrė daug laiko ir energijos, bet, matyt, nebuvo patenkinti savo ir visokių lektorių darbu. 1959 m. vasaros pradžioje sužinojome, kad į Mordovijos lagerius kalinių „auklėti“ atvažiuos vadinamosios „tautinės delegacijos“ iš atskirų respublikų ir lageriuose esančius savo tautiečius „auklės“ jų gimtąja kalba. Pirmiausia į 11-ą lagerį atvažiavo kažkoks rašytojas ar mokslininkas iš Baltarusijos, netrukus iš Gruzijos, Latvijos ir kitų respublikų.

Nedaug laiko pradėjo, ir mes, lietuviai, sulaukėme „auklėtojų“ iš Lietuvos. Atvažiavo 1940-1941 m. NKGB darbuotojas Balys Baranauskas, Intos 1-me lageryje bausmę atlikęs Zėnas Rombergas ir prieš kelerius metus iš Mordovijos lagerių paleistas buvęs pokario metų partizanas Jonas Striopaitis. Prie vasaros scenos susirinkusiems kaliniams lietuviškai kalbėjo Baranauskas. Jis įrodinėjo, kad Lietuva niekada nebus laisva, nepriklausoma, kad „buržuaziniais metais“ ji buvo skurdi, kad tik amžiams įsijungusi į Tarybų Sąjungą, tapo turtinga ir laiminga, suklestėjo žemės ūkis, pramonė, mokslas, menas, kultūra ir literatūra. B. Baranauskas įkalbinėjo kalinius klausyti viršininkų, vykdyti visus jų reikalavimus, atsisakyti nacionalistinių,

religinių ir kitokių pažiūrų. Panašiai dėstė Rombergas ir Striopaitis. Jie sakė praeityje klydę, už savo nusikaltimus tarybų valdžiai buvę teisingai nubausti, bet, susipratę ir prisipažinę kaltes, pasuko „pasitaisymo“ keliu, komunistų partija ir tarybų valdžia humaniškai jiems atleidusios praeityje padarytus nusikaltimus. Ragino kalinius sekti jų pavyzdžiu.

Po kurio laiko į 11-ą lagerį atvažiavo kažkoks rašytojas, o vėliau filosofas, Jonas Macevičius. Kelis metus tokios „delegacijos“ iš Lietuvos važinėjo į Mordovijos lagerius: kolūkių pirmininkai ir kiti komunistų partijos veikėjai, taip pat „pasitaisę“ buvę kaliniai visaip šmeižė buvusią nepriklausomą Lietuvą, tyčiojosi iš tikėjimo, liaupsino, garbino komunistų partiją.

Nors jie daug ir įsiskarščiaję kalbėdavo, bet kaliniai netikėdavo, vadindavo juos išgamomis, judais, išdavikais, padlaižiais ir panašiai.

Kagėbistai sugalvojo dar vieną „auklėjimo“ priemonę: nepaklusnius, nepasiduodančius „auklėjimui“ kalinius vežė į Mordovijos sostinę Saranską, uždarydavo KGB kalėjime ir kasdien po kelias valandas įtikinėjo, kad sovietinė santvarka yra tobuliausia pasaulyje, kad ji yra amžina, kad komunistų partija yra išmintingiausia ir t. t. ir t. t. Šitokius pokalbius su kagėbistais kaliniai vadino „smegenų praplovimu“. Iš 11-o lagerio į Saranską vežė Petrą Paltaroką, Kostą Kavoliuką, Petrą Daurmantą, Joną Sireikį, dar kelis lietuvius.

Kartais į lagerį atvažiuodavo įvairių lektorių su paskaitomis kaliniams „smegenų plauti“. Tais lektoriais mažai kas domėjosi, klausytojų susirinkdavo mažai, todėl beveik nekildavo didesnių ginčų ar diskusijų.

Buvo rugsėjo pradžia. Dienos dar saulėtos ir šiltos. Vieną rytą sužinojome, kad tautiečių „auklėti“ atvažiavo delegacija iš Lietuvos. Kalbėjo, kad toje „delegacijoje“ yra net penki mūsų tautiečiai, paklusnūs KGB valios vykdytojai ir ištikimi komunistų partijos tarnai. Būrių viršininkai įsakinėjo lietuviams po pietų nueiti prie vasaros scenos, susitikti su iš Vilniaus atvykusiais tautiečiais, paklausti, ką jie papasakos. Bu-

vau grįžęs iš naktinės pamainos, iki pietų ir susitikimo su „delegatais“ liko kelios valandos. Jaučiau šiokių tokių nuovargių, atsigulčiau pailsėti, vėliau nueisiu pažiūrėti, kokie raudonieji „apaštalai“ atvažiuoja iš Vilniaus.

Nežinau, kiek laiko miegojau, kai pajutau, kad mane žadina. Barako tvarkinys pasakė: „Kelkis ir tuojau eik į štabą! Yra iš Lietuvos atvažiuojęs papulkininkis, įsakė tau ateiti“. Žinojau, kad į Mordovijos lagerius iš Vilniaus atvažiuoja kagėbistai Sasnauskas ir Pranckaitis, bet iki šiol vis mane aplenkdamo, nekviisdavo pokalbių.

7-me lageryje dažnai lankėsi Vilniaus KGB įgaliotinis vyresnysis leitenantas Stepanas Stepanovičius Jemiljanovas. Lietuviai kalbėjo, kad jis gyvena Sosnovkos kaimelyje arti 7-o lagerio, stebi 7-me ir kituose Mordovijos lageriuose esančius lietuvius kalinius. Bet manęs nė karto jis nekvietė, ir aš jo nepažinojau.

Prie barako buvo susirinkęs nemažas būrys lietuvių: keli jaunuoliai krepšininkai, kiti vidutinio ar vyresnio amžiaus. Visi sunerimę, susierzinę. Sako, kad iš Vilniaus atvažiuoję lietuviai kagėbistai lietuviams kaliniams „plauna smegenis“.

Pagalčiau sulaukėme dviejų mūsų tautiečių, išėjusių iš štabo. Jie pasakė, kad kagėbisto Jemiljanovo kabinete smegenis „plau-na“ kapitonas Cesnavičius, o lagerio viršininko papulkininkio Kolomycevo kabinete „dirba“, „pluša“ vyr. leitenantas Jemiljanovas ir papulkininkis Dušanskis. Vienus kalinius „svečiai“ laiko ilgiau, kitus išleidžia greičiau. Eilė pamažu juda.

Pagalčiau sulaukiau savo eilės. Įėjau į ilgą koridorių. Iš vieno kabineto išėjo juodaplaukis uniformuotas, apsiavęs ilgais blizgančiais batais kapitonas Česnavičius. „Kokia tavo pavardė?“ - paklausė. „Žičkus!“ - atsakiau. „Eik į aną kabinetą!“ - mostelėjo ranka į Kolomycevo kabineto duris. Ten mane pasitiko juodaplaukis uniformuotas papulkininkis, ištiesė ranką pasisveikinti ir pasakė: „Jonai, mes jau pažįstami!“ - „Aš nepažįstu jūsų!“ - atsakiau. Jis tęsė: „Prisimeni, kai tave ir Savicką atvežė iš Lentvario tik ką areštuotus. Aš išsivedžiau Savicką į kitą kabinetą, kelis kartus su juo kalbėjau ir jį išleidome.“ Gerai prisiminiau 1958 m.

vasario 8 d. vakarą, mačiau tą kagėbistą, bet jo veido bruožų neįsidėmėjau. „Kelis kartus buvau atėjęs į kabinetą, kuriame Jurčius tave tardė. Girdėjau, kaip tu atsakinėjai į jo klausimus“. Į mano tardytojo kabinetą ateidavo civiliška apsirengusių kagėbistų, ne visus juos pažinojau, retas kuris iš jų drėbtelėdavo kokią klausimą. Dušanskis, matyt, buvo santūrus, tylomis stebėjo mane, klausėsi mano atsakymų, todėl aš jo ir neįsiminiau. Apie Dušanskį ir jo žiaurumus daug kartų pasakojo Adolfas Savickas ir kiti. Kai 1947 m. Savickas sėdėjo Kauno saugumo požemiuose, Dušanskis buvo jo tardytojas. Tardė žiauriai, sadistiškai.

Dabar papulkininkis Nachmanas Dušanskis su manim buvo mandagus ir kultūringas. Paprašė atsisėsti. Prie stalo galo sėdėjo Jemiljanovas. Iš karto Dušanskis paklausė: „Kaip gyveni, Jonai?“ - „Truputį geriau, negu žydai prie vokiečių“, - atsakiau. „Už ką tave nuteisė?“ - „Pats nežinau už ką! Netikiu, kad už tuos kelis Intos eilėraščius mane nuteisė 7-iems metams lagerių. Juk tuose eilėraščiuose niekas neverčia Kremliaus pamatų!“ - pasakiau. „Žinoma, ne už eilėraščius sėdi!“ - atsakė Dušanskis. Ir tęsė: „Kas tie eilėraščiai! Jie nepavojingi tarybinei santvarkai! Matai, buvo 1956 metai, sukilimas Vengrijoje, Vėlinių įvykiai Vilniaus Rasų ir Kauno kapinėse“. - „Bet aš tada Intoje 11-oje kasykloje kasiau anglį ir kas vyko Lietuvoje, nieko nežinojau“. - „Teisingai, tu tada buvai Intoje, bet, kai grįžai į Lietuvą, nutarėme, kad tu gali būti pavojingas tarybinei santvarkai, todėl tave ir areštavome!“ - „Logiškai galvojant, jūs mane suėmėte ne už padarytą nusikaltimą, bet už tą nusikaltimą, kurį, jūsų įsitikinimu, galėjau padaryti“, - pasakiau. „Taip išeina! - nesiginčijo Dušanskis. - Žinoma, tie eilėraščiai neverti tų ketverių metų, kuriuos praleidai lageriuose! Mes galime ir norime padaryti taip, kad tu nesikankintum! Mes norime tau gero! Norime padėti tau išeiti į laisvę, kad galėtum gyventi kaip normalus žmogus!“ Toliau jis aiškino, kaip tai galima padaryti. „Tu parašyk autobiografiją, atiduosi man, aš parvešiu į Vilnių, atiduosiu LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui Paleckiiui. Prezidiumo posėdžiai

vyksta maždaug kas dvi ar tris savaites. Prašysime, kad tave atleistų nuo likusios bausmės. Paleckis pasirašys, ir tu būsi laisvas. Praeis kelios savaitės, ir gausi pranešimą, kad esi paleistas pagal malonės prašymą. Niekas neįtars, kad mes padėjome tau ištrukti iš lagerio." Intoje ir Mordovijos lageriuose buvo atsitikimų, kai kaliniai rašė malonės prašymus SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, komunistų partijos centro komitetui, generaliniam prokurorui ir kitur. Kai kurių prašymų nepatenkino, bausmę paliko tą pačią. Bausmę kitiems sumažindavo trečdaliu ar puse, retais atvejais iš karto paleisdavo. Supratau, kad Dušanskiui svarbu mane įvilioti į savo tinklą taip, kad jis ir jo kagėbistai liktų nepastebėti. Jei mane išleis pagal malonės prašymą, niekas neįtars, kad aš įsivėliau į KGB voratinklį. Supratau, jog aš kagėbistams nereikalingas, bet reikia mano atminties ir tų žmonių, su kuriais artimai bendravau. Rašydamas apie save, parašysiu ir apie kitus, kagėbistams atidengsiu tai, ko jie dar nežino, tik gal jaučia, kad aš galiu žinoti. Supratau, kad Dušanskis nori mane padaryti išdaviku, nori įpainioti į tokį tinklą, iš kurio neišsinarpliosiu. Dušanskio liežuvis buvo lankstus, kalbėjo sklandžiai, įtikinamai, bėrė gražius pažadus. Nors daug ir su įkvėpimu kalbėjo Dušanskis, bet mano protas, kiekviena organizmo ląstelė, vertė netikėti jo žodžiais. Trumpam nutilo ir vėl paklausė: „Ar rašysi autobiografiją?" - „Nerašysiu!" - atsakiau. Pokalbį nukreipė kitomis temomis. Kalbėjo, kad tik tarybinė santvarka pasaulyje yra tobuliausia ir amžina, kad Lietuva buvo skurdi buržuazinė valstybė, kad ji niekada nebus laisva ir nepriklausoma ir t. t. Ir vėl tas pats klausimas: „Ar rašysi?" Atsakiau: „Nerašysiu!" Vėl Dušanskis pasakoja, kad tarybinės santvarkos laikais suklestėjo žemės ūkis, mokslas, kultūra, sportas ir t. t. ir vėl „Ar rašysi?" - „Nerašysiu!" Paminėjo Vilniaus universiteto rektorių Joną Kubilių, sakė, kad jis kilęs iš neturtingos šeimos, tik tarybinė santvarka ir komunistų partija sudarė sąlygas jam tapti plačiai žinomu mokslininku, matematiku. Paminėjo žinomus LSSR rašytojus, sportininkus, išdaviką Joną Kukauską,

prisiminė Juozo Lukšos-Skirmanto, Daumanto žuvimą. Sakė, kad į susitikimą Lukšą iškviatė Jonas Kukauskas, kad čekistų tikslas buvo Lukšą paimti gyvą, bet tuo momentu, kai prie Kukausko priėjo Lukša, Kukauskas akimirksnį sudvejojo, pasielgė ne taip, kaip jam buvo įsakyta. Tas Kukausko elgesys sukėlė Lukšai įtarimą ir jis šovė. Prasidėjo susišaudymas, ir Lukšą nukovė. „Aš gulėjau netoliese. Buvome nutarę, jei Lukšą paims gyvą, iššaus žalią raketą, priešingu atveju - raudoną. Aidėjo šūviai, ir pamačiau raudoną raketą", - sakė Dušanskis. Toliau tęsė: „Kukauskas daug nusikalto tarybų valdžiai, bet jam dovanota. Dabar jis inžinierius, gyvena ir dirba Vilniuje. Rašyk savo autobiografiją, paleisime iš lagerio, galėsi gyventi Vilniuje, Kaune, kur tau patiks. Galėsi mokytis universitete ar kitoje aukštojoje mokykloje". Dar kartą pasakiau, kad nerašysiu, tebūnie tai, kas man skirta. Visą laiką lyg užsuktas kalbėjo Dušanskis, tik retkarčiais vieną ar kitą sakinį įterpdavo Jemiljanovas. Jis įkalbinėjo pasinaudoti tokia gera proga išeiti į laisvę. Sakė, kad tikrai būčiau neprotingas, jei atsisakyčiau.

Beveik tris valandas Dušanskis ir Jemiljanovas mane „auklėjo" ir svaigino pažadais. Visą laiką aš kartojau: „Nerašysiu!" Pagaliau Dušanskis pasakė: „Šiandien užteks! Barake gerai pagalvok, parašyk ir rytoj man atneši!" Pasakiau, kad kitaip nepagalvosiu, nerašysiu ir rytoj neatnešiu! Iš Kolomycevo kabineto išėjau įsitikinęs, kad Dušanskis paliks mane ramybėje, nekvis daugiau, nes savo nusistatymą pasakiau aiškiai. Jaučiau nervinę įtampą, bet buvau patenkintas, kad nepalūžau, atlaikiau Dušanskio puolimą ir gundymus.

Po pietų lageryje pasirodė būrių viršininkai, landžiojo po barakus, įsakinėjo lietuviams eiti į susitikimą su iš Vilniaus atvykusiais. Mes, lietuviai, gerai žinojome, ką kalbės atvykėliai, todėl nenorėjome eiti į susitikimą su jais. Mus labiau domino, kas jie tokie, kaip atliks savo vaidmenis pagal KGB parašytą scenarijų. Be to, savotiškai įdomu pažiūrėti į lietuvius karjeristus, paklusniai vykdančius Lenino partijos ir KGB užmačias.

Prie vasaros scenos susirinko būrelis lietuvių kalinių. Paga-

liau scenoje atsisėdo penki „svečiai“. Lagerio viršininko pavaduotojas politiniam ir auklėjamam darbui majoras Svešnikovas „garbingus svečius“ pristatė būreliui lietuvių.

Pirmas kalbėjo žurnalo „Jaunimo gretos“ vyr. redaktorius Jonas Lapašinskas. Sužinojome, kad kita atvykusi „įžymybė“ yra aktorius skaitovas Laimonas Noreika, taip pat buvęs politinis kalinys, dabar Kauno muzikinio teatro solistas, ir dar du kažkokie „veikėjai“ iš to paties ar kito Kauno teatro. Lapašinskas energingai kalbėjo apie ištikimybę komunistų partijai, kelis kartus kartojė, kad Lietuva niekada nebus nepriklausoma, bus amžinai tarybinė ir t. t. Įtikinėjo, kad mes, kaliniai, kovodami prieš tarybinę santvarką, labai suklydome, esame buržuaziniai nacionalistai ir t. t. Ragino mus rašyti straipsnius, gailėtis juose už padarytus nusikaltimus tarybinei santvarkai ir komunistų partijai, žadėjo tuos straipsnius išspausdinti „Jaunimo gretose“. Jei-gu taip padarysime, tai mūsų antitarybinės nuodėmės bus mums atleistos, galėsime grįžti į Lietuvą, netrukdydys registruotis ir įsidarbinti. Lapašinskas kalbėjo ilgai, niekino Lietuvą, jos istoriją, visa tai, kas brangu ir šventa kiekvienam doram lietuviui.

Pagaliau Lapašinskas nutilo. Atsistojo ir prabilo aktorius Laimonas Noreika. Jis įrodinėjo, kad menas, muzika, poezija ir literatūra suklestėjo tik tarybiniais metais. Nors niekas jo neprašė, padeklamavo kelis Putino eilėraščius.

Mūsų vyrų kantrybė baigėsi, pasigirdo taiklios replikos Lapašinskui ir Noreikai. Vienas mūsų tautietis Lietuvos komunistus pavadino išgamomis, pasakė, kad jie sudarkė Lietuvos istoriją, poeziją ir literatūrą.

Laimonas Noreika įrodinėjo, kad tai netiesa ir, matyt, norėdamas įrodyti, kad „Lietuva brangi“ nesudarkyta, padainavo ją visą. Mes nutarėme, kad jis skaitovas geras, bet solistas prastas, nes dainavimas išpūdzio nepadare.

Kelias dainas padainavo buvęs politinis kalinys, dabar pasukęs „pasitaisymo“ keliu. Kiti du grojo akordeonais. Kelias dienas atvykėliai lietuvius kalinius „auklėjo“ kituose Mordovijos lageriuose.

Kita diena buvo rami. Lietuviai kalbėjo, kad Lapašinskas, Noreika ir kiti išvažiavo į 11-ą ir kitus lagerius, o Dušanskis ir Česnavičius liko mūsų lageryje. Sako, savo nuožiūra išsišaukia vieną ar kitą ir „prausia“ smegenis. Buvau įsitikinęs, kad šiandien Dušanskis manęs nekvis. Man atrodė, kad vakar pasikalbėjome, griežtai pasakiau, kad autobiografijos nerašysiu, todėl nėra reikalo manęs tąsyti. Staiga tarsi iš žemės išdygo barako vyresnysis tvarkinys: „Kur tu prapuolei?! Tuoju pat eik pas papulkininkį!“ Įsakymas yra įsakymas. Nuėjau į štabo baraką. Tik įėjau į koridorių, iš vieno kabineto išėjo panevėžietis Petras Vareikis, už jo nugaros stovėjo Dušanskis. „Užeik!“ - pasakė jis. Tuoju pat paklausė: „Ar parašei autobiografiją?“ - „Neparašiau!“ - atsakiau. „Ar rašysi?“ - „Nerašysiu!“ Dušanskio klausimai trumpi, aiškūs, mano atsakymai greiti ir trumpi. Atsakymai galėjo būti tik du: rašysiu ar nerašysiu! Trečio atsakymo ar kokių nors išvedžiojimų negalėjo būti. Greitai ir vienu žodžiu atsakiau į Dušanskio klausimus, tikėjau, kad šis susitikimas bus trumpas. Kabinete vienoje stalo pusėje sėdėjo Jemiljanovas, kitoje - Česnavičius, atsisėdo Dušanskis ir įsakė prieš jį atsisėsti man. Prasidėjo „smegenų plovimas“.

Dušanskis normaliu balsu sakė, kad aš esu sau negeras, atsisakau laisvės. Vis įkalbinėjo, kad rašyčiau autobiografiją, sakė, išleis į laisvę, galėsiu gyventi Vilniuje, Kaune ar kur kitur, galėsiu mokytis universitete ar kitoje aukštojoje mokykloje. Jis pažadėjo: „Mes tau ir žmoną surasime!“ Trigraši ne kartą įterpė Jemiljanovas ir Česnavičius. Aš vis tvirtinau, kad nerašysiu, bausmės liko mažiau nei treji metai, iškėsiu ir išeisiu į laisvę. Prieš mane ant stalo jis padėjo du lapus popieriaus ir pieštuką, iš kišenės išsitraukė degtukų dėžutę, išėmė vieną degtuką, pasiruošė jį uždegti ir tarė: „Rašyk! Perskaitysiu ir tuoju pat sudeginsiu!“ Pasakiau, kad nerašysiu. Dušanskis pasikeitė, kalbėjo piktu, pakeltu tonu: „Prie jaunimo neikišk nagų! Mes juos tau nukirsime! Jaunimas yra mūsų, o ne jūsų!“ - „Jaunimas žaidžia krepšinį. Nejaugi aš neturiu teisės pasižiūrėti, kaip žaidžia mūsų šaliai?“ - paklausiau. „Gali žiūrėti! Mes tau

nedraudžiamė, bet rungtynės baigėsi - tuojau pat marš į baraką! Su jaunimu nė mur-mur!" Žinojau, kad Nachmanas Dušanskis yra žydas, bet, kai vakar ramiai kalbėjo, žydams būdingo akcento negirdėjau, bet dabar, kai įsikarščiovo, piktai rėkė, jo gerklėje strigo, gargaliavo lietuviški žodžiai. Jis sakė, jei aš nerašysiu, visą laiką dirbsiu sunkius fizinius darbus, iš savo rankų nepaleisiu kastuvo. Įtūžo ir kapitonas Česnavičius: „Mes supūdysime tave kalėjime!" - „Milijonus supūdėte, pūdykite ir mane!" - ramiai atsakiau. Česnavičius tęsė: „Po kelių dienų išvažiuoju į Vilnių, netrukus grįsiu atgal, atsivešiu LTSR generalinio prokuroro Galinaičio pasirašytą arešto orderį, areštuosime tave, sudarysime tau trečią bylą!" - „Darykite, kaip jums išeina!" - atsakiau. Dušanskis piktą balsu pasakė, kad aš dar gailėsiuos, nesutikęs su jų gerais pasiūlymais, bet bus jau vėlu. Įsakė išeiti.

Praėjo savaitė, kelios savaitės, bet Česnavičius mūsų lageryje nesirodė, neatsivežė ir prokuroro Viktoro Galinaičio pasirašyto mano arešto orderio. Vėliau kelis kartus mačiau mūsų lageryje Česnavičių, bet jis nė karto manęs nekviatė į susitikimą su juo. Tik vyr. leitenantas Jemiljanovas dar kelis kartus mane „auklėjo".

* * *

7-me lageryje praleidau beveik trejus metus. Prasidėjo 1965 metai. Iki bausmės galo - vasario 8 d. - liko tik kelios savaitės. Nežinojau ir neįsivaizdavau, kokia bus ta laisvė, kaip aš gyvensiu, bet buvo aišku, kad iš lagerio ištruksiu. Sausio 29 d. popietę į baldų fabriką atėjo mano būrio viršininkas kapitonas Abramovas. Jis pasakė, kad rytoj mane išveža į etapą. Tai man buvo staigmena. Iki paleidimo liko tik aštuonios dienos, o išveža nežinia kur. Galvoje sukosi visokios mintys ir spėliojimai. Abramovas įsakė tuojau pat baigti darbą, eiti su juo į lagerį, nes reikia atiduoti patalynę, atlikti kitokius formalumus, pasirošti rytdienos kelionei. Klausiau, kur mane veš, ar ta kelionė nesu-

trukdys mano paleidimui, bet jis tylėjo, neatsakė nė į vieną mano klausimą.

Lageryje sutikau papulkininkio Kolomycevo pavaduotoją majorą Agejevą. Buvau įsitikinęs, kad jis nežino mano pavardės, manęs nepažįsta. Jis mane sustabdė ir pasakė: „Žičkau, tave veža į Saranską smegenų praplauti. Tau smegenis išplaus taip, kad pasijusi tarsi naujai gimęs". Buvau patenkintas, kad pasakė, kur ir kokiam tikslui mane veža, bet nerimą kėlė tai, kad tik kelios dienos buvo likusios iki laisvės. Saranskas toli, ir aš iki paleidimo dienos galiu nespėti grįžti į lagerį. Tą nerimą pasakiau Agejevui, paklausiau, kur mane paleis į laisvę. Jis nuramino mane, pasakė, kad sugrįšiu čia ir vasario 8-ą paleis. Buvau dėkingas majorui Agejevui, kad jis išsklaidė mano nerimą.

Maisto neturėjau, kitokių daiktų taip pat, taigi ryšulių nereikės neštis. Bet Juozas Žaržojus, Robertas Tučas, Povilas Jankauskas ir kiti lietuviai, neseniai gavę penkių kilogramų siuntinius, turėjo lašinių, konservų, kitokių maisto produktų, tai sudėjo ir atnešė man. Jie pasakė, kad visa tai pravers kelionėje, gal sutiksiu ir tokių, kurie bus alkanesni už mane. Naktį miegojau savo lovutėje be patalynės, pasiklojau ir užsiklojau mūsiškių ir kitataučių atneštais vatinukais.

Kai išvedė, sargybinio rankoje pamačius tris formularus. Formularas - tai bylos santrauka, kuri visą laiką keliauja su kaliniu. Aš buvau vienas, bet formularai buvo trys. Kieno jie? Tarsi atspėjęs mano mintis, seržantas paklausė: „Ar pažįsti Petrą Paulaitį?" - „Pažįstu!" - atsakiau. „Ar pažįsti Liudą Simutį?" - vėl paklausė. „Pažįstu!" - atsakiau. „Juos veš kartu".

Stotelė buvo arti lagerio, greitai atėjome. Diena buvo saulėta, bet oras šaltas, mano kalinio drabužiai buvo ploni, greitai pasidarė šalta. Maišelį su produktais pastačiau ant žemės ir, kad visai nesusalčiau, pradėjau greitais žingsniais vaikščioti, į žemę mušiau šlančias kojas.

Pagaliau atpuškėjo traukinys. Įsakė lipti į *stolypiną*. Eidamas koridoriumi, pamačiau sėdinčius Paulaitį ir Simutį. Pasi-sveikinome, pasakiau, kad mus veža į Saranską. Kareiviai

užriko, kad nekalbėtumėme, įsakė man eiti. Supratau, kad manęs neleis pas juos, veš atskirai. Šalia jų kupė buvo tuščia, bet mane pravedė pro šalį. Atidarė trečios kupė duris ir liepė eiti vidun. Įėjau ir atsisėdau prie durų. Susikalbėti buvo galima, tik reikėjo garsiau šaukti. Tik pabandėme kalbėtis, tuojau kareiviai užriko, kad nutiltumėme. Traukinys sustojo Potmoje. Mus vedė atskirai, kareiviai įspėjo, kad nesikalbėtume. Mane nuvedė į *būrą*, uždarė atskiroje kameroje. Kur juos abu nuvedė ir uždarė, nemačiau. Kameroje buvo krosnis, bet ji šalta.

Buvo jau vėlu, kai į kamerą įėjo prižiūrėtojas ir įsakė man įeiti į kiemą. Čia pat stovėjo „juodasis varnas“. Mane prižiūrėjo aukštokas kareivis. Jis buvo apsvilkęs ilgais, šiltais kailiniais, apsiavęs veltiniais, užsimaukšlinęs šiltą kepurę, pirštinės taip pat šiltos, kailinės. Taip apsirengus šaltis nebaisus. Įsakė man lipti ir atsisėsti *bokse*. Bokso sienos ir suolas buvo apkalti skarda. Nuo josėjo bjaurus šaltis. Daužiau koja į koją, tryniau rankas, bet nuo to šilčiau nebuvo. Kartais atrodė, kad tokio šalčio neištversiu. Girdžiu, mano „angelas sargas“ dainuoja. Ko jam nedainuoti, kai taip šiltai apsirengęs! Būtų mano vietoje, nuo šalčio drebantys dantys liežuvį nukąstų! Staiga man pasirodė, kad jis dainuoja lietuviškai. Įsiklausiau ir išgirdau:

*Augo sode klevelis,
Augo sode žaliasis,
Po tuo klevu, po žaliuoju
Gul bernelis jaunasis.*

Net šilčiau pasidarė nuo lietuviškos dainos! Supratau, kad mane saugo lietuviai. Nustojo dainuoti ir manęs paklausė: „Iš kurio Lietuvos krašto esi?“ - „Iš Žemaitijos!“ - atsakiau. „Sakyk tiksliau, iš kurio rajono.“ - „Iš Skaudvilės! O iš kur jūs?“ - paklausiau. „Iš Raseinių“, - atsakė. „Taigi, beveik kaimynai esame“, - pridėjau aš. Nutilome, daugiau vienas kito nekalbinome. Nežinau, kiek laiko sėdėjome, bet man atrodė ilgai. Girdėjau, kažką niūniavo, dainavo tas kareivis, bet man buvo

labai šalta, todėl nekreipiau dėmesio. Pagaliau išgirdau atidarant dureles, į lauką išsiropštė kareivis, įsakė man išlipti. Iš Maskvos atidundėjo ilgas keleivinis traukinys ir sustojo. Sąstato gale buvo prikabinas *stolypinas* ir muduėjome jo link. Mano palydovas priėjo prie tarduryje stovinčio MVD karininko, padavė jam mano formuliarą ir įsakė lipti. Eidamas koridoriu, mačiau kupę sėdinčius kalinius, tikriausiai jie buvo kriminaliniai nusikaltėliai.

Kai atvežti išlipome, iš karto pamačiau Paulaitį ir Simutį. Priėjau, pirmiausia padaviau Paulaičiui maišelį su maistu, o tik po to pasisveikinome. Įvarė mus visus į seno kalėjimo kiemą. Sužinojome, kad esame Riazanės kalėjime. Buvome tik trys lietuviai politiniai, o visi kiti, net ir kelios moterys, - kriminaliniai. Kol tikrino ir skaičiavo mus, kelias minutes pasikalbėjau su Paulaičiu.

Po patikrinimo kalinius išvedžiojo į kameras. Kažkur nuvedė Paulaitį. Su Simučiu likome dviese. Mus nuvedė į nedidelę kamerą. Joje buvo mediniai gultai, ant jų suplyšę, nešvarūs vatiniai čiužiniai ir tokios pat antklodės. Kelionės išvarginti tuojau pat atsigulėme. Nespėjome užmigti, kai pajutome blakes. Jos rėpėjo mūsų veidais, rankomis, lindo po marškiniais ir skaudžiai kandžiojosi. Išblaškė miegus, pirštais jas gaudėme, bet jų buvo daug ir visos jos norėjo mūsų kraujo. Pusiausnūduriodami ir gaudydami blakes, sulaukėme 6 val. ryto. Išgirdome įsakymą keltis. Prasidėjo eilinė kalinio diena. Dienotvarkė kaip Vilniaus KGB ir Lukiškių bei kituose kalėjimuose: ruoša, pusryčiai ir t. t. Pusryčiams atnešė gabaliuką duonos, kilkių ir drungno vandens. Viską suvalgėme. Kilkės buvo sūrios, žinojome, kad kankins troškulys, bet buvome alkani ir to nepaisėme.

Po kelių valandų vėl išvežė. Supratome, kad mus veža į Saransko KGB kalėjimą. Žinojome, kad Maskvos-Sibiro geležinkelio magistralė yra nutolusi nuo Saransko, todėl kalinius iš Riazanės į Saranską veža mašinomis.

Mus su Simučiu atskyrė. Mane įvedė į pirmą aukštą ir uždarė mažytėje kameroje vienutėje. Ji buvo siaura ir trumpa. Vienas

normalaus ilgio medinis gultas. Gale jo stovėjo maža spintelė. Kameros ilgis kokie 5-6 metrai. Šalia gulto siauras takas. Buvo galima elgtis dvejai: sėdėti ant gulto arba vaikščioti tuo siauru ir trumpu taku. Pabandžiau vienaip ir kitaip daryti, bet laikas slinko labai lėtai.

Po kiek laiko prižiūrėtojas nuvedė į kabinetą. Už stalo sėdėjo uniformuotas KGB majoras Lapšinas. Nors mudu susitikome pirmą kartą, bet kelis kartus buvau jį metęs 11-me ir 7-me lageriuose. Nė karto nekviatė jis manęs, bet iš kitų lietuvių pasakojimų žinojau, kad jų teiravosi apie mano pažiūras ir elgesį, ne kartą minėjo mano vardą ir pavardę. Dabar pasiūlė man atsisėsti, elgėsi mandagiai ir, jei ne ta kagėbisto uniforma, galėtum pasakyti, kad tai taktiškas žmogus. Su manim elgėsi, tarsi būtume geri pažįstami. Jis daug kartų kartojo girdėtus klausimus ir pasiūlymus. Atsakinėjau kaip ir kitiems kagėbistams. Netrukus pokalbis baigėsi. Iškvietė prižiūrėtoją ir įsakė mane vesti į kamerą.

Žinojau, kad greitai baigsis mano bausmė ir šioje vienutėje būsiu trumpai, bet man vis tiek buvo labai sunku vienam su savo mintimis. Galvojau apie Paulaitį ir visus tuos, kurie kelis mėnesius, metus ar daugiau išsėdėjo vienutėse, mirtininkų kameroje. Prižiūrėtojas vakare paklausė: „Gal nori išsimaudyti? Čia yra gera pirtis!“ Išeidamas iš 7-o lagerio, maudžiausi pirtyje, bet dabar, kai neturiu ko veikti, sutikau eiti. Vis sutrumpės vakaras, greičiau ateis laikas gulti. Pirtyje iš dušų bėgo šaltas ir karštas vanduo, maudžiausi neskubėdamas.

Kitą dieną mane šnekino uniformuotas KGB majoras Svetkinas. Jis kalbėjo tai, ką Dušanskis ir kiti kagėbistai. Jis sakė: „Jei įvykdysi tai, ko prašome, iš lagerio išleisime iškilmingai. Suvarysime į 7-o lagerio valgyklą tavo tautiečius, ateis viršininkai, pakalbės, padėkos tau už gerą elgesį ir darbą. Būsi pagerbtas tautiečių ir kitų kalinių akyse!“ Aš pasakiau, kad kaliniai iš lagerių išeina nepastebimai, lagerio valdžia neruošia iškilmingų išleistuvių. Pasakiau, kad esu kalinys kaip ir visi kiti, todėl iškilmingos išleistuvės man nereikalingos.

Pasisakė, kad jis esąs įpareigotas „auklėti“ Petrą Paulaitį. Kelis kartus su juo kalbėjęs, bet jam esą sunku ir nemalonu su juo kalbėtis. Paulaitis kultūringas, išsilavinęs žmogus, ilgai gyvenęs Vakarų Europoje, o kas jis?! Čekistas su uniforma. Ką jis galįs jam pasakyti?! Į jo argumentus neturėjau ką atsakyti. Tegu jis galvoja, ką nori, bet tenesako kitiems. Ėmė aiškinti, kad aš ir kiti lietuviai turėtume įkalbėti jį, kad pakeistų elgesį, gal jis paklausytų mūsų!

Aš pasakiau, kad Paulaitis už mane daug vyresnis, išsilavinęs, gyvenime daug visko matęs ir patyręs, todėl aš neturiu teisės jo „auklėti“, nurodinėti, ką ir kada kalbėti. O jeigu ir bandyčiau taip elgtis, jis suprastų, kad aš esu KGB agentas, neprisileistų manęs artyn. Netrukus pokalbį baigėme.

Antros dienos rytą dar prieš pusryčius prižiūrėtojas paklausė, ar aš skaitau rusiškai laikraščius ir knygas. Pasakiau, kad taip. Pasakė, kad čia yra biblioteka, joje yra laikraščių ir knygų, pažadėjo tuojau pat man atnešti. Praėjo kelios minutės, ir jis atnešė „Rusų mišką“, „Aną Kareniną“, „Prisikėlimą“. „Mirusias sielas“, „Pravdą“, „Izvestijas“, „Sovetskąją Rosiją“ kelis egzempliorius.

Po pusryčių vėl nuvedė į majoro Svetkino kabinetą. Vėl prašė, kad aš ir kiti lietuviai įkalbėtumėme Paulaitį atvirai nekritikuoti komunistų partijos ir tarybinės santvarkos. „Tegu galvoja, ką nori, bet tik viešai nesako!“ Aš griežtai pasakiau, kad Paulaičio „neauklėsiu“. Pagaliau Svetkinas atsistojo, ištiesė ranką atsisveikinti, pasakė, kad šiandien išveš mane į 7-ą lagerį ir vasario 8 d. išeisiu į laisvę. Palinkėjo sėkmės laisvėje, patarė būti atsargiam ir „nesišiaušti“ prieš tarybų valdžią.

Į kamerą grįžau ramus. Duris atidarė prižiūrėtojas ir įsakė „su daiktais“ eiti į kitą kamerą, jokių daiktų neturėjau, rytinę duonos normą buvau suvalgęs, iš kameros išėjau tuščiomis rankomis. Perėjome platoką koridorių. Netrukus nuvedė į vieną kamerą su Paulaičiu ir Simučiu. Atsisėdau šalia. Kalbėjomės pašnibždomis, manėme, kad kameroje gali būti įmontuotas pasiklausymo prietaisas. Papasakoju jiems viską, ką mačiau ir girdėjau. Ir jie papasakojo, kaip kagėbistai elgėsi.

Nuvežė į Riazanės kalėjimą. Kameroje uždarė vieną. Nežinau,

kiek laiko praėjo, bet jau buvo vėlokas vakaras, kai prižiūrėtojas atidarė duris ir pasakė: „Išeik su daiktais!“ Sargybiniai nuvedė mane toliau nuo pagrindinio Riazanės geležinkelio stoties pastato, įsakė ramiai stovėti. Netrukus atvažiavo ilgas keleivinis traukinys Kuibyševas-Maskva. *Stolj/pinas* sustojo beveik prieš mus. Įsakė greitai įlipti į jį. Kupė buvau uždarytas vienas. Mačiau ir girdėjau, kad kitose kupė yra kalinių. Traukinys važiavo greitai, tik kartais sustodavo kelioms minutėms nežinomose stotyse. Po kurio laiko kareiviai sujudo, vaikščiojo koridoriumi, įsakinėjo pasiruošti išlipimui. Atidarė duris, įsakė eiti *priestolypino* durų. Buvo būrelis kriminalinių kalinių, buvo ir kelios moterys. Kartu su jais prie durų atsistojau ir aš. Traukinys sustojo, kareiviai rėkė, šaukė, kad greičiau išliptumėme. Skubėjome ir mes, nes supratome, kad traukinys stovės tik vieną kitą minutę. Mane vieną per Riazanę išvežė atgal. Potmos geležinkelio stotyje atsikvėpiau lengviau, nes 7-as lageris netoli, paleis be pavėlavimo. Mus pasitiko keli ginkluoti kareiviai. Su jais stovėjo ir „dainininkas“ nuo Raseinių.

Buvo vasario 7 d., sekmadienis, ir kaliniai išlėjęsi. Visi į mane žiūrėjo kaip į svečią, kuris tik kelioms valandoms užsuko į lagerį su jais atsisveikinti. Kas buvo gavę siuntinių, turėjo lašinių ar kitokių produktų, sočiai mane valgydino. Kai kurie prašė, kad Lietuvoje aplankyčiau jų tėvus, žmonas, brolius, seseris, artimuosius, papasakočiau jiems apie kalinių gyvenimą. Greitai prabėgo paskutinė diena lageryje.

Vasario 8 d. į baraką atėjo būrio viršininkas kapitonas Abramovas. Įsakė eiti į valgyklą pasiimti kelionei skirtų produktų. Po kelių valandų būsiu laisvas.

Kieme manęs laukė Petras Paltarokas. Palydėjo jis mane iki lagerio vartų, atsisveikinome ir aš išėjau. Būdamas Lietuvoje, mažai žinojau ir girdėjau apie tolesnį Paltaroko likimą. Girdėjau, kad jis lageryje išbuvo visus 25 metus. Žinojau, kad jo žmona ir dukrelė 1944 m. vasarą pasitraukė, gyveno Vakarų Vokietijoje. Ne kartą lageryje jis pasakojo man apie jas, ilgėjosi jų, bet nebuvo vilties, kad, kai baigs bausmę, išleistų į Vokietiją pas jas.

Vėl namie

Baigęs 7 metų bausmę, 1965 m. vasario viduryje grįžau į Puželių kaimą (Skaudvilės valsčius) pas pusbrolių Kazimierą Jokubauską.

Kitą dieną Šiaudinės kaime (Batakių valsčius) aplankiau dėdę Juozą Gaidauską, tetą Marijoną Gaidauskienę, čia radau ir savo tėvą. Beveik kasdien nauji susitikimai, nauji išpūdžiai ir visokios naujienos. Gera ir malonu buvo savam krašte, dienos bėgo greitai, bet į galvą lindo įkyri mintis: „Kas bus toliau?“ Reikėjo galvoti apie ateitį. Buvau įsitikinęs, kad man ir kitiems bus geriau, jei išvažiuosiu gyventi į kitą Lietuvos kraštą. Bet ar pavyks tai padaryti, nežinojau.

Maždaug po trijų savaitžių iš Skaudvilės išvažiavau į Vilnių. Turėjau Adolfo Savicko adresą, nesunkiai radau šiaurinę Vilniaus rajoną netoli kareivinių, Putnos gatvę, kurioje gyveno Savickas su žmona Sofija ir mama. Butas dviejų kambarių, penktame aukšte. Kambariuose laktė ketverių metų dukrelė Vygintė ir pusantrų metų sūnus Raimundas. Butas Savickų

Sofija, Adolfo, Raimundas ir Vygintė Savickai. Vilnius, 1969 m.

šeimai ankštas, bet buvo patenkinti, kad turi nors tokį. Anksčiau jie gyveno Lentvaryje, Klevų alėjoje nuomojo mažesnę ir be jokių patogumų butą. Savickas dirbo Vilniuje, Energijos realizavimo įmonėje inžinieriumi, kasdien važinėjo į Vilnių. Pagaliau jo įstaiga Putnos gatvėje naujame name gavo keletą butų, vienas iš jų atiteko Savickui. Įregistravo be jokių kliūčių ir trukdymų.

Iki vėlios nakties kalbėjomės. Savickas kelis kartus sakė, kad reikia surasti man darbą ir bandyti registruotis. Darbų Vilniuje yra, įsidarbinti nebūtų vargo, bet registracija - neįkandamas riešutas. Papasakojau apie pokalbius su Dušanskiu ir kitais kagėbistais. „Geraį pažįstu tą gyvatę! - sakė Savickas. - Jei užsėdo, tai nepaleis iš nagų! Čekistai budrūs, visą laiką jie tave stebės. Vilniuje neregistruos, reikia bandyti Vilniaus ar Trakų rajone!"

Trakuose pasakiau pavarde, kad 1957 m. buvau Lentvaryje įregistruotas mokytojo Motiejaus Šimelionio bute. Dabar grįžau iš lagerio ir noriu registruotis Trakuose. Kilo triukšmas. Viršininkas piktai rėkė: „Važiuok į Panevėžį ar kur kitur, tik nedžiovink man smegenų! Užtenka! Vieną kartą buvome įregistravę! Eik ir daugiau nelandžiok pas mus!" Koridoriuje beveik kaktomuša susidūriau su kagėbistu Makejevu. Nustebau, kad mane užkalbino, tarsi būtumėme geri pažįstami. Paklausė, ar noriu registruotis Trakuose. Pasakiau, kad noriu, tik milicijos viršininkas griežtai atsisakė. „Nekreipk dėmesio! Užėik pas mane, padėsiu!" Aš nieko neatsakiau ir išėjau.

Vakare su Savicku svarstėme, ką toliau daryti. Jis Lentvaryje turėjo pažįstamą inžinierių miškininką, Lietuvos medelynų viršininką. Mane su juo supažindino. Tai buvo Romas Vainauskas. Savickas paprašė, kad mane įdarbintų arčiausia Vilniaus esančiame Valkčiūnų medelyne, netoli Šalčininkų. Vainauskas sutiko. Pjaustėme vaismedžių šakas, grėbėme pernykščius lapus, šiukšles. Kasdien važinėjau į Vilnių pas Savicką.

Po kelių dienų agronome pasakė, kad rytoj važiuosime į Vilnių registruotis. Mes, trys vyrai, ir agronome nuvažiavome.

Manęs neregistravo. Labai stengėsi padėti Valkčiūnų medelyno direktorius, bet jam pasakė, kad mane registruos tik Tauragės

rajone, nes taip nurodyta KGB. Įsitikinau, kad Dušanskis ir Česnavičius tvirtai laikosi Mordovijoje pasakytų žodžių. Grįžau pas Savickus ir kitą dieną išvažiavau į Skaudvilę.

Nuėjome į Tauragės rajono milicijos viršininko kabinetą. Pasakiau, kad esu paleistas iš lagerio, noriu Tauragėje registruotis. „Tokių, kaip tu, mums nereikia. Važiuok į rajoną, kuriame gimei! - pasakė papulkininkis Obuolienis. - Gal kaime ir registruosime!“ - „O Skaudvilėje ar registruosite?“ - netikėtai išsprūdo. Pats nustebau, kad taip paklausiau, nes apie Skaudvilę negalvojau. „Pažiūrėsime! Gal ir registruosime!“

Papasakojau pokalbį su Obuolienių pusbroliui Kazimierui ir jo žmonai Klementinai. Jie pasakė, kad Klementinos brolis Juozas Vaidotas pasistatė Skaudvilėje namą. Jame jau gyvena savininkas, užtenka registracijai reikalingo ploto. Svarbu, kad tik mane registruotų, nenukisčiau į kolūkį ar Norkiškės tarybinį ūkį, iš kur negalėčiau net ir po kelerių metų išsikapstyti. Vaidotas sutiko man padėti.

Jau įregistruotas, bet dabar kitas rūpestis - kur įsidarbinti? Tie 259 rb, uždirbti Mordovijos lageriuose per septynerius metus, jau baigė ištirpti. Puželiuose Jokubauskų šeima mane maitino ir kitaip padėjo, bet, kaip ir visi kolūkiečiai, vertėsi sunkiai, trūko pinigų būtiniausioms išlaidoms. Mano tėvas dirbo Batakių kolūkyje grūdų sandėlyje darbininku. Iš kitur paramos nesitikėjau ir neprašiau.

Sužinojau, kad Skaudvilėje yra tarpkolūkinė statybos brigada, kurioje dirba keli vyrai. Viename ar kitame kolūkyje jie stato gyvenamuosius namus, remontuoja fermas. Toje brigadoje žmonių užteko, ir aš buvau nereikalingas. Galėjau įsidarbinti Šidagių kaimo žvyro karjere. Ir ten darbininkų nereikėjo.

Susipažinau su Adakavo kaimo gyventoju Kostu Ananevu. Jis dirbo kelių meistrų ir gyveno Skaudvilėje. Pasisakė pažinojęs mano brolį Steponą, kitus partizanus, buvęs jų ryšininkas. Jo brigada statė tiltą per Akmenos upę, pasiūlė man darbą. Ananėvas sakė, kad uždarbis mažas, bet aš į tai nekreipiau dėmesio, nes kitos išeities nebuvo.

Akmenos dugne kasėme duobes, rankomis maišėme skiedinį, betonavome atraminius stulpus, dirbome kitus darbus. Supratome, kad tilto statymas yra rimtas darbas, reikia viską sąžiningai padaryti, bet darbas buvo nenormalus: yra akmenų, žvyro, cemento, bet trūksta lentų, armatūros, kitokių medžiagų. Laukiame, kol atveš, dirbame su pertraukomis, tilto statyba labai lėtai juda.

Po kelių dienų gavau pranešimą atvykti pas Skaudvilės milicijos viršininką vyr. leitenantą Ališauską. Manęs laukė Ališauskas, milicijos leitenantai Brūzga ir Jurkšaitis. Be įžangos Ališauskas pasakė, kad aš nusižengiau tarybiniam įstatymams ir jis turįs teisę nubausti mane. Nusižengiau todėl, kad gyvenau ne pas Vaidotą, kur esu registruotas, bet Puželiuose. Bandžiau aiškinti, kalbėti, bet jis griežtai įsakė užsičiaupti. Įsiminiau Ališausko žodžius: „Tu esi stambi žuvis ir su tavim elgsimės griežtai“. Pareikalavo, kad persikelčiau iš Puželių pas Vaidotą, o jei to nenoriu daryti, patarė iš Vaidoto išsiregistruoti ir registruotis Puželiuose pas Jokubauskus. Ališauskas kalbėjo piktai, griežtai, supratau, kad turėsiu paklusti.

Rytojaus dieną persiregistravau ir prie manęs nekibo.

Uždirbdavome labai mažai. Nutariau prašytis atleidžiamas iš statybos darbų.

Kadrų skyriaus viršininkas Eugenijus Paulauskas, pažinojęs mane iš Skaudvilės gimnazijos laikų, pasiūlė įsidarbinti keramikos gamykloje. Keramikos gamyklos kadrų skyriuje radau Juozą Šimkų. Jis buvo už mane 3–4 metais vyresnis, kartu mokėmės skirtingose Tauragės gimnazijos klasėse, gerai pažinome vienas kitą. 1943 m. pavasarį jis baigė Tauragės gimnaziją, mokytojavo, sugrįžus bolševikams, įstojo į komunistų partiją, jo gimtasis Giržadų kaimas buvo už kelių kilometrų nuo Norkiškės.

Jis mane pažino. Pasakė, kad seniai buvome susitikę, teiravosi, kur tiek metų buvau pradingęs. Atvirai, kaip geram pažįstamam, pasakojau. Jis klausėsi, tik retkarčiais įterpdavo vieną ar kitą klausimą. Pagaliau paklausė, kokios bėdos atvijo. Pasakiau, kad noriu įsidarbinti keramikos gamykloje. „Yra mo-

lio karjeras. Molį kasa ekskavatorius, bet yra ir kelių vyrų brigada, kasanti tose vietose, kur ekskavatorius neprivažiuoja. Darbas pamainomis. Būtų galima tave įdarbinti molio karjere, bet tavo praeitis... Nenoriu turėti dėl tavęs nemalonumų!"

Buvo šeštadienio rytas. Galvoje tarsi audringoje jūroje viena per kitą ritorsi mintys. Norėjau susikaupti ir pamąstyti, kaip man toliau elgtis. Prisiminiau Mordovijos lageriuose kagėbistų pasakytus žodžius: „Jei Lietuvoje nenorės tavęs įdarbinti, kreipkis į artimiausią KGB įgaliotinį, jis padės". Įsikibau, kaip skęstantis už skustuvo ašmenų.

KGB papulkininkis Popovas parašė raštelį ir nusiuntė mane į buitinio aptarnavimo kombinatą „Jūra". Mane paskyrė daryti šaligatvių plytelių ir bordiūrų. Kiekvieną rytą iš Puželių važiauvau į darbą Tauragėn.

Nežinau, ar ilgai būčiau dirbęs „Jūroje", bet 1966 m. vasario mėnesį pakvietė mane prie telefono. Kalbėjo vyriškis. Pasisakė esąs Petrošius, Tauragės rajono energetikos viršininkas. Aš nežinojau, kad toks žmogus iš viso gyvena Tauragėje. Petrošius sakė, kad Vilniuje organizuojami kelių mėnesių elektrikų kursai, lankytojams nemokamai duos bendrąbutį, stipendiją ir baigusius kursus įdarbins elektrinėse. Pasakė, kad iš Tauragės rajono į tuos kursus reikia siųsti vieną žmogų, kad jam Vilniaus energijos realizavimo įmonės skyriaus viršininkas Savickas rekomendavo mane. Klausė, ar sutiksiu važiuoti į tuos kursus. Geraį pažinojau Savicką, buvau įsitikinęs, kad jis rado būdą mane ištraukti iš Tauragės.

Deja, Klaipėdoje man pasakė, kad kursams netinku. Padėtis bjauri. Nuvažiauvau į Vilnių pas Savicką. Svarstėme, ką toliau daryti. Išsiregistruosiu iš Tauragės rajono, pakibsiu tarp žemės ir dangaus. Pagaliau Savickas pasakė: „Išeitis yra! Reikia skambinti į Kauną Antanui Stučkai, jis privalo tau padėti!" Žinojome, kad Antanas Stučka dirba vyr. darbų vykdytoju Kauno elektros montažo valdyboje, savo žinioje turi kelias brigadas, kurios elektrifikuoja Raseinių ir kitų rajonų kolūkių. Dirbsiu komandiruotėse, todėl nereikės iš Puželių išsiregistruoti. Tai būtų nuostabi išeitis. Reikėjo tik Stučkos sutikimo.

Stučka mane priėmė. Pamažu apsipratau su neįprastu darbu ir brigados vyrais. Mokėjo atlyginimą ir komandiruočių pinigais. Uždarbis buvo pakenčiamas. Savaitės gale važiuodavau į Puželius, nueidavau į Skaudvilę, susitikinėju su kaimynais ir pažįstamais. Dažnokai nuvažiuodavau į Vilnių pas Savicką, Kaune užeidavau pas Stasį Šačką. Jis dažnai susitikinėjo su intiškais ir kitais pažįstamais, daug žinojo ir pasakojo apie buvusius mūsų likimo draugus.

1967 m. pabaigoje iš Marijampolės į Puželius atvažiavo Antanas Mozeris, pasiūlė gyventi ir registruotis jo bute Marijampolėje. Mozeris buvo iš to paties kaimo. Mūsų tėviškes skyrė tik vienas kilometras. Kartu augome, gerai pažinojome vienas kito šeimas. Pokario metais jį areštavo, kalėjo Norilsko ir kituose lageriuose. Prasidėjus Chruščiovo atšilimui, grįžo į Lietuvą, apsigyveno Marijampolėje, vedė buvusią politinę kalinę, Rygiškių Jono gimnazijos moksleivę Joaną Jankauskaitę. Mozerių šeimoje augo pirmokėlis Kęstutis ir darželinukė Birutė, bet keli kvadratiniai metrai buvo laisvi, ir Mozeris pasiūlė man tą atliekamą plotą.

Joanos ir Antano Mozerių nuoširdumu neabejojau. Supratau, kad atsirado proga patekti į didžiausią Suvalkijos miestą. Šiaip ar taip, Marijampolė tai ne Norkiškės, Mažintai ar Puželiai, bet Suvalkijos sostinė, kurioje mokėsi Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, V. Mykolaitis-Putinas, kiti Lietuvai nusipelnę žmonės. Su Mozerio pasiūlymu sutikau.

Su visokiausiais trukdymais mane įregistravo. Mozeris sužinojo, kad prekybos centro direktorė ieško darbininkų. Dirbome keturi krovikai: į parduotuves atnešdavome pardavėjoms reikalingų prekių.

Atėjo gegužė. Atsirado vadinamųjų sezoninių darbų. Jie truko tik kelis vasaros mėnesius, bet už juos mokėjo neblogai. Mozerienės dėdė Antanas Šulinskas su šeima gyveno arti Šešupės nuosavame name. Žiemą jis niekur nedirbo, bet pavasarį, kai atšildavo orai, susirasdavo du ar tris vyrus, eidavo dirbti į artimiausius kolūkius pagal sutartis. Dabar jis pakalbino ir mane. Sutikau. Kad būtų patogiau važinėti į darbą,

pasiūlė persikelti į kambarėlį jo name. Taip ir padariau. Nusi-pirkau dviratį, ir kasdien su Šulinsku važinėjau į Kapsuko var-do kolūkį. Su mumis dirbo dar du vyrai. Valėme griovius, re-montavome tiltus ir kelius, karvių fermoje ėdžias. Už darbo dieną gaudavome po 8-9 rublius. Tai buvo nemažai.

Rugpjūčio pradžioje iškviatė į pasų poskyrį. Ten paklausė, ka-da grįžau į Lietuvą, kur, nuo kada iki kada kokius darbus dirbau. Paprašė pasakyti tikslias datas. Viską užsirašė. Paklausė, kur dabar dirbu, brigadininko pavardės. Ėjau namo, o galvoje sukosi minčių sūkurys. Mačiau, kad KGB nepaleidžia manęs, bet kas bus toliau - nežinojau. Pagalvojau apie Šulinską, tikriausiai ir jį kvies, klausinės apie mane. Spėliojimai pasitvirtino: po dviejų dienų Šulinskas gavo pranešimą atvykti į miliciją. Su juo kalbėjosi kagėbistas. Teiravosi apie mano elgesį, pažiūras, sakė, kad aš esąs neperauklėjamas „liaudies priešas“ ir t. t. Kagėbistas kalbėjo piktai, Šulinskas su kagėbistais reikalų neturėjęs, todėl jam susi-tikimas buvo labai nemalonus. Grįžo ir viską man papasakojo.

Buvau registruotas Mozerių bute, todėl pagal sovietinius įstatymus privalėjau ten gyventi. Norėdamas apsaugoti Šulinskų šeimą nuo nemalonumų, turėjau nedelsdamas grįžti pas Mozerius.

Aš - Birštono gyventojas

Pirmą kartą į Birštoną buvau nuvažiavęs 1965 m. gegužę su Adolfu Savicku. Mus domino Birštono praeitis ir dabartis. Daug apie Birštoną ir jo žmones pasakojo tuometinė Birštono ambulatorijos vedėja gydytoja Lai-ma Žąsinaitė-Brazdeikienė, pažįstama nuo Intos laikų.

Kai 1968 m. pabaigoje vedžiau, tapau nuolatiniu Birštono gyventoju.

1969 m. sausį žmona, Regina Spudaitė, pakeitė pasą, jame bu-vo įrašyta pavardė - Žičkienė. Iš žmonos ir kitų pasakojimų žinojau, kad Birštono milicijos viršininkas yra kapitonas Kruti-

Iš kairės: Laima Žąsinaitė-Brazdeikienė, Eduardas Simaška, Jonas Žičkus, Teklė Pupinytė, Stasys Šackus ir Regina Žičkienė. Šimkaičiai, 1968 m.

nis, o registracijos dokumentus tvarko jo žmona Regina Krutininė. Žinojau, kad pagal įstatymus turėtų be trukdymų įregistruoti Birštone, bet tai tik pagal įstatymus. Žinojau, kad KGB, milicijos viršininkai ir pareigūnai nekreipia dėmesio į įstatymus, elgiasi, kaip sugalvoja arba diktuoja jų visokie interesai.

Todėl su nerimu širdyje nuėjau į Birštono miliciją. Pasisaikiau, kokių reikalu atėjau, padaviau Krutiniui pasą ir karinį bilietą. Pasižiūrėjo jis į mane ir mano dokumentus, paklausė: „Ar turi teisę gyventi Birštone?“ - „Turiu! - atsakiau. - Mano pase yra įrašas *položenije o pasportach*, tai reiškia, kad negaliu registruotis Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, o kituose Lietuvos miestuose galiu.“ - „Gera! - atsakė Krutinis. - Registruosime tave Birštone.“ Krutininė padavė man registracijos lapelius, paaiškino, kaip juos užpildyti, ir liepė ateiti po keturių dienų pasiimti paso. Mane nustebino jų žmoniškumas. Mane matė

pirmą kartą ir elgėsi sąžiningai, o galėjo padaryti man rūpesčių ir nemalonumų.

Kai atsiėmiau pasą, po antspaudu aiškiai mačiau įskaitomą parašą - *Krutininė*. Žinojau, kad pasirašyti turėjo ne ji, bet Prienų rajono pasų stalo viršininkė. Supratau, kad Krutiniene pasitiki, nesaugo nuo jos antspaudu. Buvo aišku, kad ji neparodė mano paso, pati įrašė tai, ką reikėjo. Kad taip galvodamas neklydau, patvirtino netolimi įvykiai. Toks jos elgesys parodė, kad ji yra dora ir sąžininga moteris.

Mes matėme ir žinojome, kad kagėbistai ir jų agentai mus stebi, seka kiekvieną mūsų žingsnį, gauda kiekvieną pasakytą žodį. Dirbau sunkų ir purviną darbą mineralinio vandens pils-tymo įmonėje, komunistų ir sovietinių valdininkų akivaizdoje neburnojau prieš sovietinę santvarką, laikiausi taip, kad nei elgesiu, nei žodžiais neatkreipčiau į save KGB agentų dėmesio ir jie neturėtų ko papasakoti apie mane savo „šeimininkams“.

Prabėgo vieneri metai Birštone. Per tą laiką nė karto nesusiti-kau su kagėbistais. Kartais pagalvodavau, kad nekeliu jiems rūpesčių, dirbu fizinį darbą, gyvenu ramiai, todėl jie manęs ne-kabina. Buvo 1970 m. balandžio pabaiga. Prieš kelias dienas šventė 100-ąjį Lenino gimdadienį. Dirbau rytinėje pamainoje. Parėjau iš darbo įprastu laiku. Nespėjau nusiprausti ir persi-rengti, kai pasigirdo skambutis. Įėjo vidutinio amžiaus nepažįstamas vyras, ištiesė ranką pasisveikinti ir pasakė: „Aš iš Prienų saugumo, majoras Nikitinas“. Nemalonus svečias, bet neišvarysi. Pakviečiau į kambarį. „Mes vis laukiame ir ne-sulaukiame, kada ateisi pas mus susipažinti“, - prašneko jis. „Į saugumą savo noru niekada nėjau ir dabar neisiu“, - pasa-kiau. „Mes žinome, kad tu Birštone gyveni ramiai, bet negerai, kad vengi susitikinėti su mumis“, - šnekėjo jis. Kalbėjo saugumiečiams būdingu tonu, stengėsi įtikinti mane, kad būčiau atviras, papasakočiau apie pažįstamus politinius kali-nius ir kitus man artimus žmones. Pasakiau, kad galiu kalbėti ir pasakoti apie save, kitų gyvenimu nesidomiu ir apie kitus neturiu ko pasakyti. Buvo aišku, kokia linkme jis nori nukreipti

pokalbį, todėl iš karto leidau suprasti, kad iš to nieko neišeis. „Mes nenorime, kad tu rašytum prisiminimus ir kad tie tavo prisiminimai patektų ten, kur nereikia“, - sakė jis. Nuraminau, kad prisiminimų nerašau, todėl jie, saugumiečiai, gali būti ramūs. Toliau jis kalbėjo: „Mes turime vargo. Birštonas - kurortas, daug iš visur atvažiuoja poilsiautojų, ekskursijų, kitokių žmonių. Sunku sužiūrėti, su kuo tu susitinki, kas pas tave užėina. Gyventum Jiezne, Nemaniūnuose, tai jokio vargo nebūtų, viską apie tave žinotumėm“. Pirmas susitikimas su KGB majoru truko apie dvi valandas. Nikitinas pasakė, kad dar ne kartą susitiksime ir kalbėsime. Išeidamas ištiesė ranką. Žinojau, kad tas kagėbistų mandagumas yra nenuoširdus, bet paduoti ranką reikia - kitaip negalima.

Po kelių dienų pamačiau jį įmonėje. Išėjęs iš vedėjo kabineto, vaikščiojo įmonės kieme, nuėjo prie gatavos produkcijos sandėlio durų, kalbėjosi su sandėlininku. Aš kilnojau butelių prikrautas dėžes, mačiau jį, jis matė mane, bet nepriėjo ir nepakalbino. Vėliau dar ne kartą mačiau jį vedėjo kabinete, slampinėjantį po įmonės kiemą, stovintį prie sandėlio durų, bet prie manęs neprieidavo. Buvo atvejų, kai, eidamas į popietinę pamainą arba grįždamas iš pirmos pamainos, sutikdavau jį gatvėje, maisto prekių parduotuvėje prie Basanavičiaus paminklo. Kiekvieną kartą ištiesdavo ranką pasisveikinti, leptelėdavo vieną ar kitą žodį, bet į platesnius pokalbius neįtraukdavo.

Buvo 1971 m. vasaris. Neseniai buvo praėjusi Vasario 16-oji. Eidamas į popietinę pamainą, nors neturėjau jokio reikalo, užėjau į universalinę parduotuvę. Žmonių buvo nedaug. Pamačiau Nikitiną. Pamatė ir jis mane, priėjo ir rankas paspaudė kaip geri pažįstami. „Jonai, mums reikia tavo pagalbos“, - prašeko jis. „Kokios?“-paklausiau. „Žinai, Jiezne yra paminklas Marytei Melnikaitei. Prieš Vasario 16-ąją kažkas jį ištepė derva. Reikia tuos nusikaltėlius išaiškinti ir nubausti. Vargstame, stengiamės, bet mums nieko neišeina. Tikriausiai tai padarė paaugliai vaikėzai, bet mes negalime sugauti kaltininkų. Bet jie pasitiki jumis, buvusiais politiniais kaliniais.

Pabandyk su jais suartėti ir pasikalbėti. Jie pasakys tau, kas tai padarė, tu praneši mums, ir mes kaltininkus nubausime." Pasakiau, kad nepadėsiu.

Kai milicijos majoras Krūtinis išsikėlė iš Birštono, jo pareigas perėmė vyresnysis leitenantas Žvirblis. Jo šeima gyveno kaimynystėje. Susitikę sveikinomės kaip kaimynai, bet kitokių reikalų neturėjome. Mano praeitimi jis tikriausiai nesidomėjo, o jei ir domėjosi, nė karto iš jo elgesio nepajutau, kad esu „liaudies priešas". Žvirblis išsikėlė į Alytų. Į tą patį butą atsikraustė milicijos kapitonas Albinas Arbačiauskas su žmona Aldona ir sūneliu Žalvyriu. A. Arbačiauskas ir jo žmona dirbo milicijoje, nejutau, kad į mane žiūrėtų įtariai ar užkliūtų mano praeitis. Abu Arbačiauskai - dori ir kultūringi žmonės.

Kai Birštono milicijos viršininku tapo kapitonas Kazys Lapinskas, gavau pranešimą, kad turiu nueiti pas milicijos viršininką. Lapinskas pasakė, kad, peržiūrėdamas seife dokumentus, radęs žinių apie mane ir nutaręs pasikviesti. Jo žodžiai padvelkė kagėbistų stiliumi. Buvau įsitikinęs, kad mane pasikvietė ne savo noru, bet įsakytas. Kad taip galvodamas neklydau, įsitikinau po kelių minučių.

Jis ėmė aiškinti, kad mano byloje yra įrašyta *ypatingai pavojingas*. Birštone yra ir daugiau politinių kalinių, bet be tokių įrašų. Reikėtų tą įrašą panaikinti, būčiau kaip visi. Aš pasakiau, kad, grįžęs iš lagerio, ligi šiol dirbu sunkius ir purvinius darbus, bet tas *ypatingai pavojingas* nespaudžia man pečių, netrukdo kilnoti sunkias dėžes, kasti griovius, duobes. Jei jiems reikia, gali tą įrašą naikinti. Aš neprašiau ir neprašysiu. „Pagalvok apie sūnų", - pasakė K. Lapinskas. Tai buvo kagėbistų replika. Žinojau, kad buvusių politinių kalinių ir tremtinių vaikams daugeliu atvejų yra uždarytos durys į universitetą ir kitas aukštąsias mokyklas. Buvo aišku, kad toks pat likimas laukia ir mano sūnaus. Turės pasitenkinti proftechnine, geriausiu atveju - koku nors techniku.

Pirmas susitikimas su kapitonu Lapinsku užtruko daugiau kaip valandą. Pagaliau jis leido suprasti, kad mūsų pokalbis baigtas.

Išsiskyrėme nieko nenutarę ir nesutarę. Tada man buvo likę keli mėnesiai iki pensijos. Išėjau į pensiją ir dirbau valytojų Birštono miesto katilinėje. K. Lapinskas manęs nepamiršo. Išsikvietęs pasakė, kad kažkas manimi domisi Vilniuje, kad jis privalęs parašyti man charakteristiką, užpildyti kažkokius popierius apie mane ir nuvežti į Vilnių. Neminėjo, nei kas liepė, nei kam veš į Vilnių tuos popierius. Kartą įsakė, kad tuojau pat atneščiau tris savo fotonuotraukas. Jas veš į Vilnių ir man negrąžins. Įsakė tuojau pat važiuoti į Prienų miliciją pas majorą Butrimavičių. Parėjau namo, nunešiau tris fotonuotraukas ir išvažiavau į Prienus.

Butrimavičius iš rašomojo stalo stalčiaus išsitraukė du didelius lapus popieriaus su klausimais. Daug kartų visokiems viršininkams atsakinėjau į tuos pačius klausimus, tad atsakymus mokėjau atmintinai.

K. Lapinskas manimi nesidomėjo. Bet vieną dieną į mūsų butą netikėtai įėjo buvęs Skuodo krašto pokario metų partizanas Algirdas Žyprė.

Buvo pats vasaros vidurys. Oras šiltas, malonus. Žyprė atostogavo ir kelioms dienoms atvažiavo į Lietuvą. Sugalvojo iš karto nušauti du zuikius: susitikti su manimi ir pasigėrėti Birštono gamta. Išėjome pasivaikščioti. Kalbėjome visokiomis temomis, bet sovietinės santvarkos neplūdome. Buvome įsitikinę, kad ir be mūsų pastangų subyrės visos raudonosios tvirtovės. Mums be einant krantine, staiga prapliupo lietus. Žyprė pasiūlė sustoti prie krūmo. Kai nustojus lyti pajėme galiuką, pamatėme nuo Druskupio mūsų link važiuojančią lengvąją mašiną. Privažiavo ir sustojo. Prie vairo sėdėjo milicininkas. Atidarė dureles, griežtai įsakė sėstis ir važiuoti į miliciją. Mes bandėme aiškinti, kad nesame chuliganai, bet milicininkas buvo piktas ir nesukalbamas.

Lapinskas įsakė man eiti į jo kabinetą. Pradėjo tardymą: kočia mano draugo pavardę, kur gyvena. Kaip žirnius į sieną bėrė klausimus. Į visus juos atsakinėjau dviem žodžiais: „Nežinau, neprisimenu“. Žyprė galės atsakyti, kaip norės. Pagaliau Lapinskas įsakė įeiti Žyprei. Ilgokai jį tardė. Aš laukiau prie durų. Išėjęs Žyprė pasakė, kad jam įsakė tuojau pat išvykti ir daugiau

niekada neatvažiuoti į Birštoną, jis ištiesė ranką atsisveikinti ir pasakė: „Einu į autobusų stotį ir tuojau pat išvažiuoju“. Bandžiau įtikinti, kad neskubėtų, bet jis nesutiko. Palydėjau iki autobuso, ir po kelių minučių „liaudies priešas“, sukėlęs tiek daug rūpesčių majorui Lapinskui, išvažiavo iš Birštono.

Sudužo viltys

Nors aštuoniolika metų buvau iškentėjęs sovietiniuose lageriuose ir mano padėtis nebuvo lengva, bet norėjau mokytis, įgyti aukštąjį išsilavinimą. Visą laiką mėgau kalbas, literatūrą, istoriją, logiką, psichologiją, bet žinojau, kad visa tai man dabar yra uždraustas vaisius. Kai kurie buvę politiniai kaliniai, nors ir trukdomi, gavo gydytojų, inžinierių ir kitų aukštųjų mokyklų diplomus, kiti baigė technikumus. Medicina, statyba, matematika, fizika ir kiti tikslieji mokslai niekada manęs nedomino. Pagaliau nutariau, kad geriausia tiktų bibliotekininko specialybė. Gyvenčiau Birštone, dirbčiau bibliotekoje, turėčiau daug laiko skaityti, darbas būtų nesunkus, nepurvinas. Įmonės vedėjas Švelnys iš Kauno „Ragučio“ parvežė charakteristiką ir išrašą iš darbo knygutės. Nors įmonėje buvau išdirbęs tik kelis mėnesius, bet Švelnys ir „Ragučio“ vadovai parašė gerą charakteristiką. Vilniaus universitete su manim kalbėjosi neakivaizdinio skyriaus prorektorė Vygontienė. Jos paklausiau, ar mano praeitis nesutrukdytų įstoti į universitetą, ar galėsiu studijuoti bibliotekininkystę. Ji pasakė, kad aš atlikau visą man skirtą baismę, dabar turiu teisę studijuoti universitete, patarė ruoštis stojamiesiems egzaminams. Tikslią egzaminų datą praneš raštu. Prorektorės Vygontienės kabinete prie stalo sėdėjo vidutinio amžiaus moteris, ji vartė, žiūrinėjo kažkokius popierius ir, suprantama, girdėjo pokalbį. Prorektorės nuramintas, grįžau į Birštoną.

Artėjo egzaminų data. Turėjau gauti žadėtą pranešimą, bet jo vis nėra. Nutariau važiuoti į Vilnių ir paklausti, kodėl mane pamiršo. Vygontienės kabinete radau tą pačią moterį. Ji pasakė,

kad apie mane kalbėjo Vygontienė, rektorius Jonas Kubilius, minėjo kažkokio docento ir kitas pavardes, bet jų neišsiminiau. Sakė, kad užkliuvusi mano praeitis ir jie nutarę neleisti man laikyti stojamųjų egzaminų. Rektorių Joną Kubilių gerai pažinojau, kai jis buvo studentas, 1944-1945 mokslo metais Eržvilko gimnazijoje dėstė matematiką, buvo veiklus ir energingas pagrindininkas, daug prisidėjo organizuodamas Tauragės apskrityje partizanų Lydžio rinktinę, buvo jos štabo viršininkas, palaikė glaudžius ryšius su Saturno, Daktaro, Raiłos, Maželio ir kitų būrių partizanais.

Ta moteris sakė: „Universitete baisūs dalykai darosi. Daug neteisybės! Tu netylėk, rašyk į Maskvą, SSKP centro komitetui, Brežnevui“. Ji sakė, kad mano priėmimui priešinosi istorijos fakulteto docentas, jis išbraukęs mano pavardę. Patarė su juo pasikalbėti. Dekanate radau dvi studentes. Tas docentas skaitė studentams paskaitą. Jos parodė į neakivaizdinę bibliotekininkystės skyrių stojančių sąrašą. Mano pavardė jame įrašyta antruoju numeriu. Išbraukta ir šalia parašyta: „Ne pagal specialybę“. Kai nesusidarydavo reikiamas stojančiųjų skaičius, priimdavo ir tuos, kurie bibliotekose nedirbo. Studentės sakė, kad pareiškimų į bibliotekininkystę yra mažiau, negu numatyta priimti. Sakė, kad dar vasaros pabaigoje bus papildomi stojamieji egzaminai. Aš nelaukiau docento, išvažiavau į Birštoną. Sudužo mano viltys ir noras mokytis.

Likau gyventi ir dirbti

Birštone

O jis visais metų laikais gražus, ramus, bet ypač puikus pavasarį ir vasarą, kai Nemuno šlaituose sužydi žibutės ir ievos, miestelis pasidabina kaštonų žvakėmis, margaspalviais žiedais. Mano darbas mineralinio vandens įmonėje nelengvas, nemažai atimdavo jėgų, bet gražioje ir ma-

lonioje gamtoje poilsio dienomis atsigaudavau. Žinojau, kad KGB mane akylai stebi, todėl darbovietėje ir su kitais mažai pažįstamais žmonėmis stengiausi būti neišmanėliu, nekritikavau sovietinės valdžios ir „išmintingosios“ komunistų partijos. Atvirai kalbėjausi su girininku Arvydu Vilkaičiu, jo žmona mokytoja Elena, jos seserimi Stase Skripskyte, klebonu Marijonu Petkevičium ir dar vienu kitu. Kunigas M. Petkevičius manimi pasitikėjo, mudviejų pokalbiai buvo atviri ir nuoširdūs, jis duodavo man paskaityti sovietinės cenzūros uždraustus A. Solženicyno ir kitų autorių kūrinius.

Į Birštono sanatorijas radikulito ir kitokių ligų gydyti iš įvairių vietų atvažiuodavo buvusių intiškių ir kitokių pažįstamų. Su žmona išvažiuodavome į Žemaitiją, Linkuvą, kitur, vėl naujos pažintys ir susitikimai. Taip nejučiomis atsinaujino senos pažintys, išsiplėtė pažįstamų ratas. Nuolatinis mūsų šeimos svečias buvo Adolfas Savickas. Atvažiuodavo vienas, kartais su žmona Sofija, dukrele Vyginte ir sūneliu Raimundu. Savickai ir mes draugavome su Stase ir Juozu Babraičiais. Juk tiek daug visokių valandų praleidome Intoje ir Lentvaryje.

Juozas, kaip ir anksčiau, dirbo energetiku „Kaitros“ gamykloje, Stasė - valytoja. Žinojome, kad jų gyvenimas sunkus. Sirgo ir mirė jų artimieji. Kagėbistai juos taip pat rūpestingai „saugojo“, nepaliko ramybėje. Atvažiavę iš Trakų ar Vilniaus, „Kaitroje“ ir namuose juos abu šantažavo, gąsdino, gundė pažadais. Savo bute jie nelaikė rankraščių, eilėraščių, visada buvo pasiruošę kratai. Stasės sveikata pašlijo, nuo didelio įtempimo ir visokių rūpesčių pasilpo jos nervai. Paūmėjus ligai, kelis kartus gydėsi. Ją nuoširdžiai gydė ir globojo gydytojas Vladas Šimkūnas, dar Komijoje, Abezės ligoninėje, gerai susipažinęs su Smilties ir kitų Intos poetų eilėraščiais. Praėjus nervinei įtampai, ji vėl buvo nuoširdi, jautri, tarsi nebūtų patyrusi ligos prieuolių. Moralinis jų ramstis tada buvo kunigas Kazimieras Vasiliauskas (tuometinis Šv. Rapolo bažnyčios Vilniuje vikaras). Mudu su Savicku irgi stengėmės kuo dažniau su jais susitikinėti, pajvairinti jų gyvenimą.

Kartą Savickas pasakė: „Stasė ir Juozas dar nė karto nebuvo Birštone. Reikia juos atsivežti“. Netoli liepos 16 d. , didžiausi Birštono atlaidai - Škaplierna ir vaikų pirmoji komunija. Sutarėme, kad Savickas juodu atsiveš šeštadienį - atlaidų išvakarėse. Taip ir padarė. Šeštadienio vakarą vaikščiojome Nemuno krantine, li-pome į Vytauto kalną. Jiems patiko Birštono ramybė ir gamta. Rytą Stasė atsikėlė žvali, gerai pailsėjusi. Nuėjome į bažnyčią. Į sakyklą įlipo Prienų vikaras Antanas Gražulis. Prieniškiai ir birštoniškiai šį jauną ir energingą kunigėlį gerbė, vadino Antanėliu. Komunistai ir Prienų sovietinė valdžia jį vadino eks-tremistu, šmeižė, keikė visokiais žodžiais, nors iš tikrųjų tas jau-nas kunigėlis nieko nešmeižė. Šį kartą jis atvirai kalbėjo apie mo-kytojus, parsidavusius Lenino-Stalino idėjoms, persekiojančius tikinčius mokinius, draudžiančius jiems lankyti bažnyčią.

* * *

1980 m. gruodžio 13 d. sužinojome, kad Stasė mirė. Neišlaikė jos nervai. Rinkosi žmonės, didėjo intiškių būrys. Iš Vilniaus atvažiavo kunigas K. Vasiliauskas. Ją lydėsime į Kauno Petra-šiūnų kapines palaidoti šalia jos mamos, mirusios prieš kele-rius metus. Jauna energinga mergina daug fotografavo. Išnešė į kiemą karstą. Dar kartą priėjo fotografavosi giminės ir artimie-ji. Prie karsto sustojome ir mes, intiškiai. Paprašėme Juozą, Gintarą ir Sigitą, kad ir jie kartu nusifotografuotų.

Po trijų savaitių vėl nuvažiavau į Lentvarį. Juozas buvo šiek tiek atsigavęs, iš lėto pasakojo apie Stasės mirtį. Ant stalo padėjo krūvą laidotuvių nuotraukų. Iš karto pasigedau mūsų, intiškių, nuotraukos. Juozas pasakojo: „Vilniuje, fotoateljė, ir aš pasige-dau tos nuotraukos. Susiradau fotografę ir paklausiau, kodėl nepadarė. Ji man atsakė, kad direktorius jai liepęs atnešti išryškintą juostą. Kitą dieną atidavęs perkirptą. Visi kadrai bu-vo, tik tas vienas iškirptas“.

Juozą, po laidotuvių nuėjusį į darbą, pakvietė į viršininko kabinetą. Prie stalo sėdėjo civilistiškai apsirengęs žmogus. Pasi-

sveikino ir pasisakė esąs saugumietis. Pareiškė užuojautą dėl žmonos mirties ir pasakė: „Mes su jūsų žmona kelis kartus kalbėjome, bet ji atmetė visus mūsų pasiūlymus. Pažįstame jūsų vaikus. Jie geri, darbštūs, tik būtų negerai, jei pažiūros būtų tokios, kaip tėvo ir mamos“. Prikaišiojo man antitarybines pažiūras. Sakė, jei jis ir Stasė būtų su jais bendravę, tai jų gyvenimas būtų buvęs lengvesnis.

Juozas atnešė ir ant stalo padėjo sąsiuvinius su Stasės eilėraščiais. Beveik visi buvo sukurti Intoje ir man žinomi. Lentvaryje sukurtų buvo tik keli, surašyti ant atskirų popieriaus skiautelių. Su savo eilėraščiais Lentvaryje ji elgėsi kaip ir Intoje: rašė ant po ranka pakliuvusio popieriaus gabaliuko, numetė ant sofos, kėdės ar kur, nesistengė išsaugoti. Juozas ne visada pastebėdavo jos naujai sukurtus eilėraščius. Todėl didesnė dalis Lentvaryje sukurtų eilėraščių žuvo.

Dabar peržiūrėjome mudu sąsiuvinius su jos eilėraščiais, nutarėme, kad reikia juos išvežti iš Lentvario į saugią vietą. Buvo 1981 m. pradžia. Komunistai ir visokie sovietų valdžios ramsčiai buvo įsitikinę, kad sovietinė santvarka yra amžina, kad ji niekada nesubyrės. O mudu buvome įsitikinę, kad komunizmas žlugs, tik nežinojome ir neįsivaizdavome, kada ir kaip tai atsitiks. Lietuva vėl bus laisva, tada Smilties ir kitų Intos poetų sukurti eilėraščiai bus didelis indėlis į lietuvių poezijos lobyną. Juozas pasakė, kad jie bus gerai paslėpti ir atsiras tada, kai Lietuva bus laisva.

1988 m. vasarą į „Nemuno“ žurnalo vyr. redaktoriaus pavaduotojo Leono Gudaičio rankas pateko du stori iš Intos parvežti sąsiuviniai, kuriuose buvo perrašyta Intoje redaguota antologija „Benamiai“. Joje buvo ir Smilties eilėraščių. Viena-me sąsiuvinyje „Benamiai“ buvo perrašyti Irenos Sirutavičiūtės ranka, kitame - Vytauto Baziuko. Nors sovietinė santvarka ir KGB dar laikėsi, bet žlugimas jau buvo prasidėjęs, buvo aišku, kad raudonasis teroras jau miršta.

Man rūpėjo, ar išliko Smilties kūryba. Nuvažiavau į Lentvarį ir Gintarą paklausiau, ar jis žino, kur mamos eilėraščiai? Jis

Intos lagerių kalinių susitikimas Birštone. 1992 m.

atnešė ir padavė man tuos sąsiuvinius, kuriuos prieš kelerius metus su Juozu nutarėme paslėpti. Taip buvo išgelbėti ir išsaugoti Smilties eilėraščiai.

Po Stasės mirties Lentvaryje viename bute gyveno Juozas ir abu sūnūs. Juozas, kaip ir anksčiau, dirbo „Kaitros“ gamykloje, Gintaras, baigęs Kauno politechnikos institutą, dirbo inžinieriumi vienoje gamykloje Vilniuje, Sigitas, atlikęs karinę prievolę sovietinėje armijoje, dirbo ir mokėsi Vilniaus statybos inžineriniame institute.

Paskutinį kartą Juozas mus aplankė 1984 m. spalį, grįždamas iš Petrašiūnų. Jo nuotaika buvo gera, bet skundėsi padidėjusiu kraujospūdžiu, kitokiais negalavimais. Patarėme jam rimtai susirūpinti sveikata. Sutarėme, kad jis važiuos į Kauną, trečiojoje ligoninėje užeis pas gydytoją Laimą Brazdeikienę, pasitikrins, pasikonsultuos.

Praėjo kelios savaitės ir gavome telegramą: „Mirė Juozas Babraitis. Laidosime Pamerkiuose. Gintaras.“ Kitą dieną išvažiavau į Lentvarį. Tame pačiame kambaryje, kuriame prieš kelerius metus buvo pašarvota Stasė, karste gulėjo Juozas.

Juozas Babraitis gimė 1924 09 04, mirė 1984 11 13.

* * *

Pasibaigė pasakojimas apie mano nueitą kelią. Juo eidamas sutikau daug gerų žmonių, iškilų asmenybių.

Apie vieną iš jų - Petrą Paulaitį - norėčiau papasakoti atskirai.

Petras Paulaitis

(1904 06 29 - 1986 02 19)

Petro Paulaičio pavardę išgirdavome Lietuvoje iš Vatikano, Amerikos balso, Laisvės ir kitų radijo stočių. Jį minėdavo „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“, „Aušra“, kita pagrindžio spauda. Apie jo meilę Lietuvai ir pasiaukojimą ne kartą yra kalbėję kunigai Alfonsas Svarinskas, Rokas Puzonas ir kiti. Petrą Paulaitį gerai pažinojo Jurbaruko gimnazijos moksleiviai ir tie, kurie kartu su juo kovojo.

Ypač daug apie jį galėtų papasakoti politiniai kaliniai, kartu kalėję Sibiro ir Mordovijos lageriuose, paskui lankę jį Kretingoje, rėmę, globoję, slaugę, gydę sunkiai sergantį, o dabar prižiūrintys jo kapą.

Nesiruošiu plačiai papasakoti tokios sudėtingos ir labai įdomios Paulaičio biografijos. Mano prisiminimai - tai tik mažytė Paulaičio biografijos dalis.

* * *

Su Paulaičiu pirmą kartą susitikau 1958 m. gegužės 17 d. 11-me Mordovijos lageryje, Javos gyvenvietėje. Beveik metus dirbome vienoje brigadoje, gyvenome tame pačiame barake. Turėjome pakankamai laiko pasikalbėti įvairiomis temomis. Kartais jis nejučia mintimis sugrįždavo į praeitį. Ne kartą norėjau tuos padrikus jo atsiminimus užrašyti, bet jei ir būčiau tai padaręs, vis tiek nebūčiau išsaugojęs per nuolatines kratas, etapus. Metams bėgant, nemaža dalis jo pasakojimų nublanko mano atmintyje. Todėl užrašysiu tai, ką dar prisimenu.

Iki susitikimo su Paulaičiu 11-me Mordovijos lageryje jau buvau apie jį girdėjęs.

1942-1944 metais mokydamasis Tauragės gimnazijoje, per vasaros atostogas ir kitomis progomis susitikinėjau ir susirašinėjau

su kai kuriais Jurbarko gimnazijos moksleiviais. Iš jų laiškų ir pasakojimų žinojau, kad Paulaitis yra nuostabus jų mokytojas, kad jis 16 metų gyveno Vakarų Europoje, studijavo Milano ir Romos universitetuose, Madride, Lisabonoje ir Vienoje dirbo Lietuvos pasiuntinybėse, paskui mokytojavo, o dabar dėsto lotynų ir vokiečių kalbas. Jie didžiavosi savo mokytoju, jo veikla ir gebėjimu artimai, nuoširdžiai bendrauti su moksleiviais. Jis mokinius įtraukė į kovą su vokiečiais, o sugrįžus raudoniesiems, ne vienas iš jo mokinių tapo partizanas.

Kai 1945 m. pavasarį vėl įsijungiau į pagrindžio veiklą ir suartėjau su Lydžio rinktinės vadais, ne kartą girdėjau Paulaičio pavardę. Tada sužinojau, kad jis rūpinasi pagrindžio spaudos leidimu ir platinimu. Jo slapyvardis buvo Aidas.

Petras Paulaitis - Raseinių apskrities viršininkas

Mano atmintyje išliko Mordovijoje girdėtas Paulaičio pasakojimas, kaip jį paskyrė Raseinių apskrities viršininku.

1941 m., tik prasidėjęs karui, Laikinoji Lietuvos vyriausybė paskyrė jį Raseinių apskrities viršininku. Žinoma, jam būtų maloniau dirbti mokykloje, bendrauti su jaunimu, bet tada Raseinių apskrčiai reikėjo viršininko. Sutiko tas pareigas eiti, nes tikėjosi, kad nereikės ilgai dirbti, atsiras tinkamas žmogus, ir galės mokytojauti.

Iš Raseinių neseniai buvo išvyti bolševikai, reikėjo viską atkurti, organizuoti. Pradėjo normaliai dirbti policija ir kitos įstaigos. Bet vokiečių SS pradėjo terorizuoti, šaudyti žydus. Tiems vokiečių veiksams Paulaitis nepritarė, protestavo, bet veltui. Gyveno viena mintimi - kaip tų savo pareigų atsikratyti, nes vokiečių reikalavimai ir savivalė vis didėjo. Buvo aišku, kad Lietuva iš vokiečių nesulauks tikrosios laisvės ir nepriklausomybės. Netrukus taip ir

atsitiko. Rugpjūčio pradžioje vokiečiai išvaikė J. Ambrazevičiaus vadovaujamą Laikinąją Lietuvos vyriausybę. Vokiečiai į valdžios postus sodino palankius ir paklusnius žmones. Paulaitis nutarė daugiau nedirbti. Vieną dieną atrakino visus rašomojo stalo stalčius ir spintų duris, visus raktus padėjo ant stalo, nuėjo pas savo pavaduotoją, pasakė, kad apskrities viršininku toliau nebus. Neprašė, kad išmokėtų atlyginimą už atidirbtą laiką. Išėjo ir pėsčias grįžo iš Raseinių į Jurbarką.

Petras Paulaitis gestapo naguose

Vokiečių okupacijos metais mokytojaudamas Jurbarko gimnazijoje, Paulaitis žinojo, kad jo lietuvišką veiklą, artimus ir nuoširdžius santykius su Jurbarko gimnazijos moksleiviais bei su kitu jaunimu stebi gestapas. Ne kartą Jurbarko policijos pareigūnai jį perspėjo, kad būtų atsargus. 1943 m. spalio pabaigoje į gimnaziją atėjo du gestapininkai ir įsakė eiti kartu. Vienas gestapininkas kalbėjo tik vokiškai, kitas ir lietuviškai klaipėdiškių akcentu. Įsodino į mašiną ir išvežė. Sustojo Smalininkuose. Vokiškai kalbantis gestapininkas išlipo ir kažkur nuėjo, netrukus grįžo. Mašina vėl pajudėjo. Privažiavę Mikytų kryžkelę, pasuko Tilžės kryptim, pervažiavo Panemunę, Nemuno tiltą ir Tilžėje sustojo prie gestapo pastato. Vėl tas pats gestapininkas išlipo ir įėjo į vidų.

Nuvežė į Tilžę, bet iškart pasuko atgal. Paulaitis galvojo, kad nuo Mikytų kryžkelės pasuks Jurbarko kryptimi, jį nuveš į Kauno ar Vilniaus gestapo kalėjimą. Bet atsitiko priešingai: nuo Mikytų pasuko Pagėgių link. Pravažiavo Pagėgius, Šilutę, Priekulę ir Klaipėdoje, kaip ir Tilžėje, sustojo prie gestapo pastato. Vėl tas pats gestapininkas išlipo ir įėjo į vidų. Kaip ir Tilžėje, jis ten užtruko gerą valandą. Pagaliau grįžo, ėlipo į mašiną ir vėl pirmyn. Žemaičių plentu važiavo Kauno link. Galvoje sukosi niūrios mintys: jis gestapo naguose, gerai žino ir

supranta, kas jo laukia. Pabėgti ar kitaip ištrūkti kol kas nėra jokių vilčių. Abu gestapininkai ir vairuotojas gerai ginkluoti. Nevalgęs visą dieną, būtų gerai nors duonos užkasti. Jau vėlyvo rudens diena trumpa, artėja vakaras, o iki Kauno ar Vilniaus dar toli. Matyt, alkani ir gestapininkai, nes jie kalbasi apie valgi, svarsto, kur sustoti ir pavalgyti. Vienas pasakė, kad reikėtų važiuoti iki Kaltinėnų, nes ten policijos nuovados viršininkas geras jo pažįstamas. Ten juos priims, pavalgydins, duos išgerti.

Paulaitį pasodino virtuvėje, toliau nuo durų, o gestapininkai ir šeimininkas nuėjo į kambarį, trečias gestapininkas stovėjo lauke prie durų, saugojo Paulaitį, kad nepabėgtų. Nuovados viršininko žmona plušėjo virtuvėje. Nutaikiusi momentą, pašnibždomis paklausė, kokia jo profesija. Šeimininkė paklausė gestapininkus, ar galinti duoti tam žmogui valgyti. Gestapininkai leido. Paulaitis buvo alkanas, pavalgė sočiai, bet galvoje kirbėjo viena mintis: reikia bėgti. Lauke stovėjęs sargybinis įėjo į virtuvę. Jis pasakė, kad šalta, nori virtuvėje sušilti. Keletą minučių pastovėjęs virtuvėje, įėjo į kambarį. Duryš į kambarį buvo atviros, gerai matė Paulaitį. Sargybiniui įėjus į kambarį, šeimininkė atidarė virtuvės duris į kiemą, gestapininkams paaiškino, kad reikia dūmus išleisti. Gestapininkai neprieštaravo. Nešdama patiekalus, Paulaičiui sušnibždėjo: „Bėk!“ Ir uždarė virtuvės duris į kambarį. Paulaitis tuojau pat nėrė į kiemą. Buvo tamsu. Labai skubėjo, bet atsirado netikėta kliūtis: aukšta lentų tvora. Reikėjo ją peršokti, kitos išeities nebuvo. Avėjo batais, pirktais dar Vienoje. Batai patogūs, gerai pasiūti, bet sunkūs. Akimirksniu juos nusiavė, šoktelėjo, rankomis užsikabino už lentų viršaus ir plumptelėjo kitoje tvoros pusėje. Pasakojo, kad nukrito į kopūstų lysvę. Tuojau pat pakilo ir tekinas pirmyn. Pabėgus keletą metrų, kieme kilo triukšmas - gestapininkai šaudė, vokiškai šaukė: „Stok!“ Girdėjo, kaip nuovados viršininkas lietuviškai šaukė: „Stok!“, švietė prožektoriais. Gestapininkai vilkšunių neturėjo, prožektorių šviesos jo nepasiekė, o jis vis bėgo nuo Kaltinėnų tolyn. Pagaliau nutilo šūviai, riksmi. Atsikvėpė. Bet rudens naktis ilga, be to, per naktį pėsčias toli nuo Kaltinėnų nenuėisi. Ry tą gestapininkai gali pasitelkti policininkų

Kaltinėnų, Šilalės, Skaudvilės ir kitose Žemaitijos vietose, organizuoti jo medžioklę. Paėjęs kelis kilometrus nuo Kaltinėnų, pamatė ganykloje keletą arklių. Gerai būtų, jei galėtų vieną iš tų arklių pasiimti, per naktį toli nujotų. Bet Paulaitis be savininko sutikimo negalėjo imti svetimo arklio. Nuėjo į sodybą. Pastatų buvo daug, visi atrodė erdvūs ir tvarkingi. Pagalvojo, kad čia gyvena pasiturintis ūkininkas. Išgirdęs šuns lojimą, išėjo šeimininkas ir paklausė, kas vaikšto. Paulaitis pasisakė, kad šią naktį pabėgęs Kaltinėnuose iš gestapininkų, kad nori per naktį kuo toliau nubėgti. Paklausė, ar šeimininkas jam paskolintų arklį, kurį paliktų sutartoje vietoje, o iš ten galėtų pasiimti. Šeimininkas Paulaičiui atsakė: „Einam į ganyklą, aš tau duosiu arklį, ant kurio galėsi visą naktį ramiai joti. Gražinti nereikės. Matai, koku laiku gyvename. Sugrįš komunistai, ir išves mus į Sibirą“. Abu nuėjo į ganyklą, šeimininkas priėjo prie vieno arklio, užmovė brizgilą ir padavė Paulaičiui. „Laimingai jok, kai arklio nereikės, paleisk ar atiduok, kam norėsi. Tepadedu tau Dievas!“ - atsisveikindamas dar pasakė šeimininkas.

Paulaitis jojo visą naktį nuošalesnėmis vietomis, aplenkė Skaudvilę, Lybiškių geležinkelio stotį, Eržvilką ir kitas vietas, kur galėjo būti vokiečių kariškių ir sargybinių. Auštant netoli Vertimų bažnytkaimio įjojo į pažįstamo ūkininko kiemą. Iš čia ir Jurbarkas netoli.

Šitaip 1943 m. spalį Petras Paulaitis, padedamas Kaltinėnų policijos nuovados viršininko žmonos ir doro ūkininko žemaičio, ištrūko iš gestapo.

Petras Paulaitis-Aidas

Petras Paulaitis daug laiko praleisdavo Kęstučio apygardos štabo bunkeryje su apygardos vadu Juozu Kasperavičiumi-Šilu, Visvydu ir Albinu Biliūnu-Džiugu. Tačiau įvairūs pagrindžio reikalai ir rūpesčiai vertė jį daug judėti, ieškoti neįtartinų sodybų ir patikimų žmonių, kurie galėtų jį priglauti, padėtų išvengti provokacijų ir visokių pavojų. Tada Paulaičio išvaizda, apranga ir elgesys atrodė kaip paprasto, sun-

kiai besiverčiančio, pastovaus darbo ir pastovios gyvenamosios vietos neturinčio žmogelio. Todėl kelyje ar kur kitur sutiktiems žmonėms įtarimo nekėlė. Nešiojosi iš šiurkščios naminės medžiagos pasiūtą maišelį, kuriame visada būdavo mūrininko plaktukas ir „kelnė“, vaidino per kaimus keliaujantį mūrininką, kuris pigiai ir greitai gali suremontuoti krosnį, dūmtraukį, atlikti kitus mūrininko darbus. Turėjo pasą ir kitus reikalingus dokumentus. Tuose dokumentuose aiškiai matyti visi antspaudai ir parašai. Įrašas „Paulius Kazimieras, sūnus Onos“ tik dar labiau patvirtino, kad jis iš tikrųjų yra vargšas, nelaimingas žmogelis, be to, dar mergos vaikas... Kartais ilgesniam laikui apsisistodavo pas savo ryšininkus Batakių valsčiuje: Šiaudinės kaime Gaidauskų ir Akstinių kaime našlės Kairienės sodybose. Abiejose sodybose jis nesėdėjo be darbo: kapodavo malkas, kraudavo jas, ruošdavo kiaulėms jovalą, smulkindavo burokus, bulves, šerdavo kiaules ir kitus gyvulius. Gaidauskienė ir Kairienė savo „padėjėjo“ darbštumu buvo patenkintos. Kaimynai ir iš toliau atvykę žmonės nekreipdavo dėmesio į skurdžiai atrodantį žmogų. Iš tikrųjų jo išvaizda ir apranga buvo nei šiočia, nei tokia: seniai kirpti plaukai, retai skutama barzda, kelnės iš šiurkščios naminės medžiagos, vos ne iki pusės blauzdų, skranda sulopyta, murzina, batai suklypę. Kairienei patiko jo darbštumas, sąžiningumas, bet jo išvaizda ir apranga kėlė nuostabą. Todėl savo sūnui Antanui (Apuokui, Paulaičio ryšininkui) ir kitiems ne kartą sakė: „To apšepusio senio tikrai niekas nesuims!“ Kairienė ir kiti, kurie matė tokį Petrą Paulaitį, nežinojo ir negalėjo įsivaizduoti, kas yra iš tikrųjų tas „apšepęs senis“.

Petro Paulaičio-Aido slėptuvės

Kai 1946 m. antroje pusėje Batakių miške buvo įrengtas Kęstučio apygardos štabo bunkeris, jo ryšininkas Jonas Gaidauskas-Breivė atvedė Paulaitį į

Mažintų kaime buvusią Antano ir Marijonos Andriulių sodybėlę. Iš čia į Skaudvilę buvo 5 kilometrai, maždaug tiek pat ir į Batakius. Mažintų kaimas stovėjo abiejose Ančios pusėse, mažytė Andriulių sodybėlė buvo prie pat dešiniojo Ančios kranto, kitoje Ančios pusėje matyti Norkiškės dvaro pastatai. Antanas Andriulis žemės turėjo mažai, garsėjo kaip geras siuvėjas, doras ir teisingas žmogus. Jo žmona Marijona visų kaimynų ir pažįstamų buvo gerbiama ir mylima. Paaugliukas sūnus Alfonsas mokėsi Batakų mokykloje. Po didžiojo kambario grindimis, kuriame siūdavo Andriulis, Paulaitis, padedamas Andriulio ir Gaidausko, įsirengė slėptuvę. Ji buvo nedidelė, tilpo tik du žmonės, bet jos užteko, kad, atsiradus reikalui, būtų galima pasislėpti. Įėjimas į slėptuvę buvo gerai užmaskuotas.

Netrukus Paulaitis Gaidauskui pasakė, kad jam reikia ir kitos patikimos slėptuvės, kur galėtų saugiai dirbti, tvarkyti pagrindžio reikalus. Paprašė, kad Gaidauskas surastų tinkamą vietą ir padėtų įsikurti, kartais užėitų. Tokią vietą Gaidauskas-Breivė surado Skaudvilės valsčiuje, Poškakaimio kaime, savo dėdės Juozo Žičkaus sodyboje. Pati sodyba buvo netoli Skaudvilės-Bijotų vieškelio, ant kalniuko, apsodinta eglių gyvatvore. Maždaug už pusantro kilometro buvo Dionizo Poškos Baubliai. Apylinkės kalvotos ir nemiškingos. Poškakaimis, Šimėnai, Bijotai ir kiti aplinkiniai kaimai buvo toliau nuo miškų, negirdėjo apie jokią partizanų veiklą, todėl Skaudvilės stribai ir enkavedistai tame krašte nesiautėjo. Sodybos šeimininkas Juozas Žičkus ir jo žmona buvo ramūs žmonės, Skaudvilės stribams ir enkavedistams nekėlė įtarimo. Žičkų šeimoje užaugo šešios dukterys ir vienas sūnus. Dukterys visos buvo suaugusios, vyresnės jau ištekėjusios, jaunesnės gyveno kitur. Sūnus Jonas neseniai buvo vedęs iš gretimo Šimėnų kaimo Antaniną Milmantaitę, daug būdavo žmonos tėviškėje, bet padėjo savo tėvams dirbti visus ūkio darbus. Kiemo viduryje buvo gerai įrengtas erdvus rūsys, kuriame Žičkai laikė bulves ir kitas daržoves. Tame rūsyje Paulaitis, Gaidauskas ir Jonas Žičkus įrengė antrą Paulaičio slėptuvę. Tų dienų pavojai Paulaitį ir

Andriulių šeimą siejo ilgus metus, iki pat 1985 m., kai mirė Marijona Andriulienė ir po kelių mėnesių pats Paulaitis.

1958 m. vasarą 11-me Mordovijos lageryje (Javas gyvenvietė), prisiminęs Andriulius, Paulaitis sakė: „Atlikdamas pirmą bausmę Sibiro lageriuose, laiškų ir siuntinių iš niekur negavau. Atrodė, kad visi mane užmiršo. Parašiau laiškutį Andriuliams. Iš savo kuklių išteklų Andriuliai atsiuntė man tris maisto siuntinius“. Atlikdamas antrą, 25 metų bausmę Mordovijos lageriuose, rašė laiškus Andriuliams, neprarado vilties su jais susitikti. 1982 m. spalio 30 d., baigęs 25 metų bausmę, išėjo į laisvę, apsigyveno Kretingoje. 1983 m. iš Kretingos jis atvažiavo į Mažintus, kur po 37 nesimatymo metų vėl susitiko su Andriuliais.

Petro Paulaičio-Aido ir Juozo Markulio-Erelio susitikimas

Apie šį susitikimą man pasakoją pats Paulaitis 1983 m. sausio mėnesį Kretingoje, prieš tris mėnesius sugrįžęs iš Mordovijos lagerių. Štai jo pasakojimas: „1947 m. pradžioje gavome iš Vilniaus pranešimą, kad su mumis nori susitikti profesorius Markulis-Erelis. Niekas blogo neįtardami, per ryšininkus pranešėme jam susitikimo datą ir vietą. Erelis atvažiavo traukiniu. Batakių geležinkelio stotyje jį pasitiko mūsų ryšininkas ir nuvedė į susitikimo vietą. Į susitikimą su Ereliuėjau aš. Visvydas ir Džiugas liko bunkeryje. Mane lydėjo Vytenis su keliais savo būrio partizanais. Jie buvo gerai ginkluoti ir saugojo sodybą, kurioje aš kalbėjausi su Ereliu. Susitikimui parinkome mažą nuošalioje vietoje esančią sodybą netoli Batakių geležinkelio stoties. Šeimininkas ir jo žmona triūsė virtuvėje, su Ereliu kalbėjomės mažame kambaryje. Erelis man įrodinėjo, kad mūsų kova prieš sovietų valdžią yra beprasmiška, sakė, kad ją reikia nutraukti. Aš jam

prieštaravau, atvirai pasakiau, ką galvoju. Mudviejų nuomonės buvo skirtingos. Erelio kalba man nepatiko. Pagaliau pokalbį baigėme. Šeimininkė atnešė vakarienę. Valgant vakarienę, Erelis kelis kartus prašė, kad nakvynės aš jį vesčiau į štabo bunkerį. Taip padaryti griežtai atsisakiau. Nakvoti jis liko tame pačiame kambarėlyje. Aš grįžau į bunkerį. Ten manęs laukė Kasperavičius ir Biliūnas. Grįžtant į bunkerį, Vytenis ir jo vyrai ėmė mane įtikinėti, kad Erelis yra NKVD agentas, išdavikas, todėl jo gyvo į Vilnių negalima išleisti. Aš jiems pasakiau: „Sutinku, kad jis yra NKVD atsiųstas šnipas, jo užduotis - išaiškinti štabo bunkerį, bet kad jis toks, įrodymų neturime. Ką mes jam pasakysime, kai pranešime, kad nuteisėme mirti? Be įrodymų žmogaus nuteisti ir sunaikinti negalima. Vytenis ir jo vyrai man prieštaravo, sakė, kad aš negerai darau paleisdamas gyvą išdaviką. Mano elgesiu vyrai buvo nepatenkinti, bet be mano pritarimo nesiryžo Erelio likviduoti. Vėliau paaiškėjo, kad Erelis buvo baisus išdavikas, ir vyrai, jį sušaudydami, nebūtų padarę klaidos. Taigi jei ne aš, tą naktį Erelis būtų baigęs savo gyvenimą Batakių miške ir jo kapo niekas niekada nebūtų radęs. Atvažiuotų dabar Erelis į Kretingą, ramiai ir atvirai pasikalbėtume kaip žmonės, prisimintume anuos laikus. Pernakvotų čia, padėkotų man, kad aš išgelbėjau jo gyvybę", - šypsodamasis baigė pasakoti Petras Paulaitis.

Pirmas Petro Paulaičio areštas

1958 m. vasarą 11-me Mordovijos lageryje Paulaitis ne kartą prisiminė savo pirmąjį areštą, kitus to meto skaudžius įvykius. Užrašau atmintyje išlikusį jo pasakojimą: „Juozas Žičkus, jo sūnus Jonas ir jo žmona Antanina buvo geri žmonės ir man daug padėjo. Turėjau pasą ir kitus dokumentus svetima pavarde (Paulius Kazimieras, sūnus

Onos). Iš Žičkų dažnai išeidavau, susitikinėjau su savo ryšininkais Visvydu ir Džiugu. Mano ryšininkai visada žinojo, kur esu ir kur kada būsiu. Neseniai buvau išsikraustęs iš Žičkų slėptuvės, sunaikinau visus joje buvusius savo pėdsakus. Tos dienos vakarą (balandžio 12) turėjau būti Mažintuose, Andriulių slėptuvėlėje, bet visi mano reikalai susiklostė taip, kad tą dieną atsidūriau kitoje Skaudvilės pusėje. Artėjo vakaras, buvau pavargęs, iki Mažintų buvo apie 10 kilometrų, o Žičkų sodyba netoli. Pagalvojau, nieko neatsitiks, jei sutemus užeisiu, pernakvosiu ir anksti rytą išeisiu. Namie radau Žičkų ir Žičkienę. Pavalgėm vakarienę, trupčiuką pasikalbėjome ir nuėjome miegoti. Virtuvė buvo erdvi, joje prie lango stovėjo lova. Ten aš ir atsiguliau. Jau snūduriavau, kai pradėjo smarkiai loti šuo. Kieme pamačiau ginkluotus vyrus. Tuojau pat pradėjo belsti į duris ir langus, rusiškai ir lietuviškai šaukė: „Įleiskite!“ Pakilo šeimininkas ir šeimininkė, į kambarius ir virtuvę įsiveržė ginkluoti enkavedistai ir sribai. Įsakė ir man keltis. Atsikėliau. Liepė uždegti lempą ir pastatyti ant palangės. Man įsakė atsistoti prie pat lango. Atsistoti taip, kad iš lauko pusės būčiau gerai matomas. Šalia manęs atsistojo NKVD karininkas. Lauke prie pat lango pamačiau ryšininką Joną Gaidauską-Breivę. Jis buvo įvilktas į ilgus, žemę siekiančius kailinius. Kailinių visos sagos nuo viršaus iki apačios užsegtos. Breivė žiūrėjo į mane, aš žiūrėjau į jį. Šalia jo stovėjo NKVD karininkas. Mačiau, kaip tas enkavedistas kažko jo paklausė. Breivė papurtė galvą. Supratau, kad jo paklausė: „Ar pažįsti šitą žmogų?“ Galvos papurtymas reiškė atsakymą: „Nepažįstu!“ Man pasidarė lengviau. Vėliau, kai mudu po kelerių metų susitikome viename Sibiro lageryje, prisiminėme tą vakarą Žičkų sodyboje. Įsitikinau, kad neklydau galvodamas, jog jis enkavedistui pasakė manęs nepažįstą. Patikrino mano dokumentus. Pasas svetima pavarde įtarimo nekėlė. Tuo tarpu enkavedistai ir sribai iškrėtė visą trobą, kitus pastatus ir rūšį, kuriame neseniai buvo mano slėptuvė. Pastebėjau, kad NKVD karininkai sutriko, pradėjo abejoti, ar aš esu tas jų ieškomas nusikaltėlis. Vienas iš jų pasiūlė

mane palikti ramybėje ir grįžti į Tauragę. Kitas prieštaravo, nežinojo, kaip, pasielgti. Pagaliau nutarė racija pasitarti su Tauragės NKGB ir daryti taip, kaip jie pasakys. Tauragė jiems įsakė pristatyti mane į šubertynę, ten išsiaiškinti, kas aš esu. Gavę tokį nurodymą, įsakė man apsirengti ir eiti kartu. Apsivilkau Žičkaus kasdienę skrandutę, apsiaviau jo medinėmis klumpėmis ir išėjau į kiemą. Tauragėje, šubertynės kieme, pamačiau du labai sužalotus, apdegusius lavonus. Iš karto pažinau: tai Juozo Kasperavičiaus-Visvydo ir Albino Biliūno-Džiugo lavonai... Supratau, kad enkavedistai surado apygardos štabo bunkerį, kad jie gyvi nepasidavė... Jaučiau nesulaikomą norą atsigulti šalia jų, apkabinti abu ir bučiuoti, bučiuoti... Juk tiek mažai reikėjo, kad ir aš čia su jais gulėčiau..."

Kęstučio apygardos štabo ryšininkai Jonas Gaidauskas-Breivė ir Antanas Kairys-Apuokas buvo neseniai suimti. Jų tardymai buvo sunkūs ir labai sudėtingi. A. Kairys susipainiojo atsakymuose tardytojams, neišlaikė kankinimų ir per daug išsišnekėjo... Gaidauskas pakluso tardytojų įsakymui važiuoti į Žičkų sodybą todėl, kad žinojo, jog Paulaičio slėptuvė jau sunaikinta, o pats Paulaitis turi būti Mažintuose, Andriulio slėptuvėje. Jis buvo įsitikinęs, kad pas Žičkus Paulaičio neras.

Kartu suėmė ir Juozo Žičkaus sūnų Joną. Liko žmona Antanina ir pusantrų metų dukrelė Danutė. Šubertynėje jį žiauriai tardė. Nuteisė 10 metų lagerio. Po teismo pateko į Archangelsko srities lagerius, vėliau iš ten atvežė į Intos 3-ią lagerį, kuriam jis iškėlė kelerius metus. 1954 m. lapkričio mėnesį karo tribunolas peržiūrėjo jo bylą, paleido į laisvę, bet į Lietuvą grįžti neleido. Išvažiavo į Uchtą, įsidarbino mašinų remonto dirbtuvėse, po kiek laiko pasikvietė žmoną ir dukrelę. Į Lietuvą grįžo po 1960 metų. Apsigyveno Tauragėje. Mirė 1970 m. balandį nuo infarkto.

Toliau vėl pasakoja Paulaitis: „Žinojau, kad mane labai kankins. Taip ir buvo: mušė, spardė, daužė, kaip sugebėjo ir sugalvojo. Tardytojas pirmiausia reikalavo, kad aš prisipažinčiau, jog esu Petras Paulaitis, o ne tas asmuo, kaip parašyta mano

pase. Aš neprisipažinau. Pavargęs nuo mušimo, užkimusiu balsu tardytojas staugia: „Prisipažink! Tu esi Paulaitis!“ Aš, nors labai sumuštas, iškankintas, neprisipažįstu. Toks tardymas truko kelias paras. Tardytojas vis kartoja: „Nesuprantu tavęs, Paulaiti! Jau kelios dienos tave mušam, spardom, daužom kaip būgną, o tu vis giedi savo giesmę! Nuvešim į Jurbarką, ten visos katės, visi šunys tave pažįsta. Paklausim pirmo gatvėje sutikto jurbarkiečio, kokia tavo pavardė, pasakys: „Paulaitis!“ Įmestas į kamerą, viską pergalvojau ir netrukus prisipažinau, kad esu Petras Paulaitis, sūnus Kazimiero. Tardytojai ir toliau mane mušė, spardė už kitus nusikaltimus, kurių aš nebuvau padaręs arba kurių aš neprisiečiau“.

Paulaitį išvežė į Vilnių, į NKGB kalėjimo požemius. Kelis mėnesius jį išlaikė vienuotėje ir labai žiauriai tardė. Atėjo teismo diena. Mirties bausmė jau buvo panaikinta, todėl nuteisė 25 metus lagerio ir 5 metams atėmė pilietines teises. Po teismo kartu su inžinieriumi Klemensu Bruniumi nuvežė į Komiją, į Intą ir abu uždarė į izoliatorių šalia 4-o moterų lagerio. Po kelių dienų išvežė į 501-ą statybą. Čia jie per tundrą ir Uralo kalnus su kitais kalniniais, nežmoniškai sunkiomis darbo ir gyvenimo sąlygomis iš Abezės tiesė geležinkelį iki Obės. Iš 501-os statybos Paulaitį pervežė į Sibiro lagerius. Rašė Paulaitis savo artimiesiems, bet iš nieko negavo jokios žinutės. Vieni, bijodami atkreipti NKGB dėmesį, jam laiškų nerašė, kiti jau buvo žuvę, ištremti, išsikėlę kitur. Dienos bėgo, jis, visų užmirštas, niekam nereikalingas, nešė sunkią kalinio naštą. Pagaliau prisiminė Žemaitijoje likusius Marijoną ir Antaną Andriulius.

1956 m. vyriausybė komisija peržiūrėjo Paulaičio bylą, susipažino su jo nusikaltimais sovietų valdžiai, pranešė, kad gana tų lageriuose praleistų metų, likusius 15 neatkalėtų „nubraukė“ ir išleido. Leido grįžti į Lietuvą. Apsigyveno ir įsidarbino Kaune. Tame pačiame name su Paulaičiu gyveno du Kauno politechnikos instituto studentai. Studentai jį pamėgo ir gerbė. Tie du studentai Paulaitį supažindino su artimiausiais savo draugais ir bendraminčiais. Studentams jis papasakoda-

vo apie tardymus, lagerius, pakalbėdavo kitomis temomis. Kai kada tuose pokalbiuose dalyvaudavo neseniai iš Magadano ir Chabarovsko lagerių grįžęs buvęs Paulaičio mokinys ir bendražygis jurbarkietis Juozas Mickaitis. Kai Paulaitis su studentais gerai susipažino, pasiūlė jiems stoti į Lietuvos Laisvės Gynėjų Sąjungą (LLGS), sudaryti tos sąjungos atskirą skyrį. Studentai Vladas Dryžas, Algimantas Kaušakys, Jonas Kažukauskas, Vitas Margaitis, Algimantas Talačka, Kęstutis Jankauskas ir Vitas Zaikauskas įsijungė į kovą už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Kęstutis Jankauskas studijavo Žemės ūkio akademijos Mechanizacijos fakultete. Chruščiovo laikų KGB nesnaudė. Akylai jie stebėjo Paulaitį ir jo ryšius su studentais. 1957 m. vasarą iškviėtė jį į milicijos poskyrį, paėmė pasą, išregistravo ir įsakė tuojau pat išsinešdinti iš Kauno. Persikėlė į Šiaulius. Apsigyveno tremtinių šeimoje, įsidarbino lapių fermoje darbininku, šėrė juodsidabres lapes, valė jų dvokiančius narvus.

Antras Petro Paulaičio areštas

1957 m. spalio 30 d. į Šiaulius pas Paulaitį atvažiavo Vilniaus saugumiečiai, pasakė, kad jis areštuojamas, tuojau pat išsivežė į Vilnių ir uždarė Lukiškių kalėjime. Tą pačią dieną jam pranešė, kad 1956 m. valstybinė komisija, „nubraukusi“ 15 metų ir išleidusi jį į laisvę, pasielgė neteisingai. Dabar tos komisijos nutarimas esąs panaikintas, reikės atbūti 15 metų, ir todėl jį grąžina į tą patį lagerį, iš kurio pernai išleido. Atkalęs tuos 15 metų ir tik tada paleis. Po spalio švenčių jį nuvežė į saugumo kalėjimą. Kameroje rado Petronį, kurį LSSR Aukščiausiasis Teismas po kelių mėnesių nuteisė mirties bausme. Po kelių dienų į tą pačią kamerą atvedė ir Panevėžio Senamiesčio kleboną kunigą Kazimierą Dulksnį.

Prasidėjo tardymas. Jau per pirmąjį tardymą paaiškėjo, kad suminti ir tardomi studentai, taip pat ir Juozas Mickaitis. Trūksta Jono Kažukauskio, visi kiti studentai čia, saugumo požemiuose. Tardymai užtruko ilgai, bet nei kapitonas Pylnikovas, nei vyr. leitenantas Vytautas Pilelis bei kiti tardytojai nei Paulaičiui, nei studentams nepaminėjo J. Kažukauskio pavardės. 1958 m. balandžio 12 d. Paulaitį nuteisė 25 metus lagerių, Mickaitį - 8 metus, studentą Vitą Margaitį - 3 metus, studentus Kęstutį Jankauską, Algimantą Kaušakį, Algimantą Talačką ir Vitą Zaikauską po 2 metus, tik Vladas Dryžas mažiausiai nukentėjo: gavo vienerius metus.

Petras Paulaitis

Kretingoje

Artėjo 1982 m. spalio 30 d., kai turėjo paleisti Petrą Paulaitį. Mordovijos lageriuose iškentėjęs 25 metus, jis išeis į laisvę. Paulaitis buvo jau 78 metų, nevedęs, lageriuose visokių KGB agentų stropiai stebimas ir persekiojamas. Ryšiai su seserimis ir kitais artimaisiais, kurie galėtų priglauti grįžusį, buvo labai silpni arba per tiek metų visiškai nutrūkę. Petras Paulaitis ir buvę likimo draugai gerai suprato, kad KGB, kai tik jis baigs antrą 25 m. bausmę, gali išsiųsti į Rusijos gilumą, į nuošalią sunkiai surandamą ir sunkiai pasiekiamą senelių prieglaudą ar psichiatrijos ligoninę. Rūpintis ėmėsi kunigas Alfonsas Svarinskas. Tai patvirtina ir Zita Kubilienė man rašytame laiške: „Kiek žinau iš paties Petro, dar jam negrįžus, jau buvo rūpinamasi, kur jis gyvens Lietuvoje. Viską darė kun. A. Svarinskas. Jis išrūpino P. Paulaičiui nuosavybės teises, jis pirkto viską, ko reikėjo“. Žmonės, sutikę P. Paulaičiui padėti, buvo Kretingos vienuoliai pranciškonai. Jie patys buvo labai nukentėję nuo sovietų valdžios. Likę keli ligoti ir senyvo amžiaus broliai vienuoliai vertėsi gana sun-

Petras Paulaitis Juozo Žičkaus sodyboje, kurioje jis 1947 m. balandžio 12 d. buvo suimtas. 1983 m.

kiai. Visus juos globojo neseniai vienuoliu tapęs vidutinio amžiaus Bronius Poškus. Vytauto gatvės 90 namo antras aukštas priklausė broliams pranciškonams. To nedidelio butuko oficialus savininkas buvo senukas, silpnos sveikatos brolis Jokūbas Skačkauskas. Jis sutiko parašyti testamentą, kad po jo mirties tą nedidelį butelį paveldės Petras Paulaitis. Paulaitis turėjo butą, kuriame galėjo registruotis ir gyventi. Buvo sutvarkyti reikalingi dokumentai, jų nuorašai nusiųsti į lagerį, Paulaičiui ir Mordovijos lagerių viršininkams.

Kai iki bausmės galo - spalio 30 d. - liko kelios dienos, Petrą Paulaitį Vilniaus kagėbistai iš Mordovijos lagerių parsivežė į Vilniaus KGB, nuvedė į požemį ir uždarė kameroje. Čia kelis kartus jam „plovė smegenis“, „auklėjo“, „mokė“, kaip jis privalės elgtis laisvėje, su kuo susitikinėti ar nesusitikinėti, ką kalbėti ir ko nekalbėti ir t. t. Išleisdami aprenkę naujais drabužiais: „Mes negalime tavęs išleisti su kalinio drabužiais! Atrodysi kaip iš koncentracijos lagerio“. Kretingoje jį pasitiko vienuoliai pranciškonai Jokūbas Skačkauskas ir Bronius Poš-

kus, iš Viduklės atvykęs kunigas Alfonsas Svarinskas, Leonas Laurinskas, jo žmona Valerija, keletas kretingiškių.

Kitą dieną jis nuėjo į Kretingos miesto miliciją registruotis. Įregistravo, bet įsakė laikytis nustatyto režimo: nurodytą dieną kartą per savaitę privalėjo nueiti į miliciją pasirašyti, nuo 19 valandos vakaro iki 7 valandos ryto buvo draudžiama išeiti iš savo kiemo, be milicijos leidimo neturėjo teisės išvažiuoti iš Kretingos miesto. Nors griežtai buvo įsakyta laikytis režimo, bet, gerų žmonių padedamas, pasitaikius progai iš Kretingos „pabėgdavo“, tai vienur, tai kitur, lankė artimuosius ir lagerių draugus. Praėjo vieneri metai, kagėbistai jo iš akių neišleido, bet ir nebuvo įžūliai priekabūs.

Panevėžyje jis aplankė kunigą Kazimierą Dulksnį, Ylakiuose - Sibiro lagerių draugą kunigą Klemensą Arlauską, Viduklėje - kunigą Alfonsą Svarinską, Skaudvilėje - kunigą Vincentą Vėlavičių, Mažintų kaime (5 kilometrai nuo Skaudvilės) savo nuoširdžius globėjus Marijoną ir Antaną Andriulius. Buvo Dionizo Poškos Baubliuose, Poškakaimyje Žičkų sodyboje, kurioje 1947 m. balandžio mėnesį pirmą kartą jį suėmė, susitikinėjo su senutėmis seserimis ir kitais giminaičiais. Kretingoje jį nuolat lankė buvę lagerių draugai, giminės ir kiti artimieji. Tada jam padėjo Leono Laurinsko ir Jono Kubiliaus šeimos, vienuolis Bronius Poškus ir kiti. P. Paulaitis daug dėmesio skyrė jaunimui, nuoširdžiai su jais bendravo. Pini-gais ir kitokiais būdais jį rėmė buvęs bendražygis ir mokinys Jurbarko gimnazijoje Juozas Mickaitis, inžinierius Vincas Se-liokas, Kostas Kavoliukas ir kiti. Paulaičiui apsigyvenus Kretingoje, netrukus iš Viešintų (Anykščių rajonas) jį aplankė inžinierius Vitas Zaikauskas, 1958 m. balandį kartu nuteistas su Paulaičiu ir studentų grupele.

1985 m. vasarą mirė senukas vienuolis Jokūbas Skačkauskas, testamentu užrašęs butą Paulaičiui. Po brolio Jokūbo mirties šio buto savininku turėjo tapti Paulaitis.

Bet prasidėjo įvairūs nesutarimai, ir P. Paulaitis, pats būdamas doras ir patiklus, liko be pastogės.

Šiuo labai sunkiu momentu Paulaičiui padėjo Zita ir Jonas Kubiliai. Valančiaus gatvėje Nr. 5 jie turėjo pasistatę namą ir pasiūlė jam pasirinkti patinkantį kambarį.

Petro Paulaičio liga ir mirtis

Pas Kubilius P. Paulaitis persikėlė jau pašlijusios sveikatos. Jį kamavo įkyrus bronchitas, neilgai trukus atsirado kitokių ligų požymių. Z. Kubilienė rūpinosi, leido jam vaistus dar kai gyveno su B. Poškumi. Rimčiau jo sveikatai pašlijus, Kubilienė kreipėsi į Kretingos gydytojus. Liga buvo rimta, bet Paulaitis griežtai atsisakė gultis į ligoninę. Tada jam vežė į namus reikalingus vaistus, lankė gydytojai.

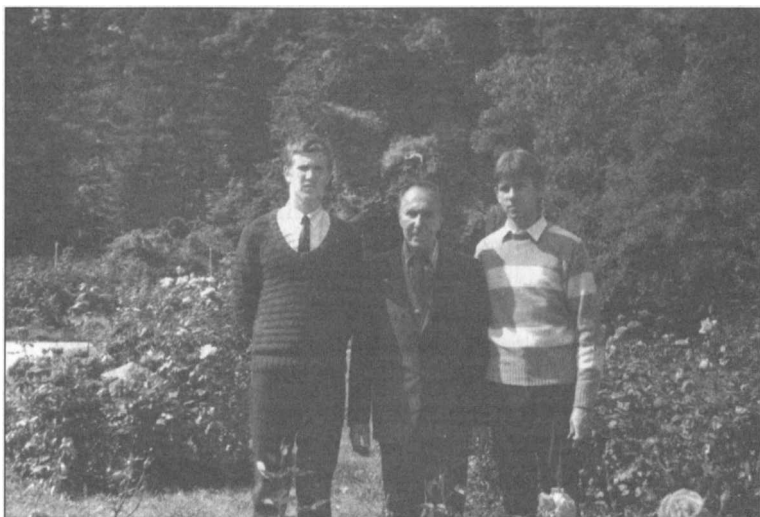
Sunkios ligos kamuojamas P. Paulaitis buvo sąmoningas, kantrus, nesiskundė skausmais, ramino visus, kurie jį lankė, stengėsi jam padėti. Kalbėjo ir apie savo laidotuves: "Palaidokite mane senelių kapuose". Seneliais kringišksiai vadino senelių ir invalidų prieglaudos gyventojus. Šis prašymas buvo išpildytas: jo amžino poilsio vieta netoli kapinių šoninės tvoros, toliau nuo pagrindinio tako, netoli „senelių“ kapų.

Šv. Kalėdas ir Naujuosius 1986 metus Paulaitis sutiko sunkiai sirgdamas.

Visą gyvenimą jis buvo praktikuojantis katalikas. Sunkiai sirgdamas, norėjo atlikti išpažintį. Z. Kubilienė pakvietė kunigą.

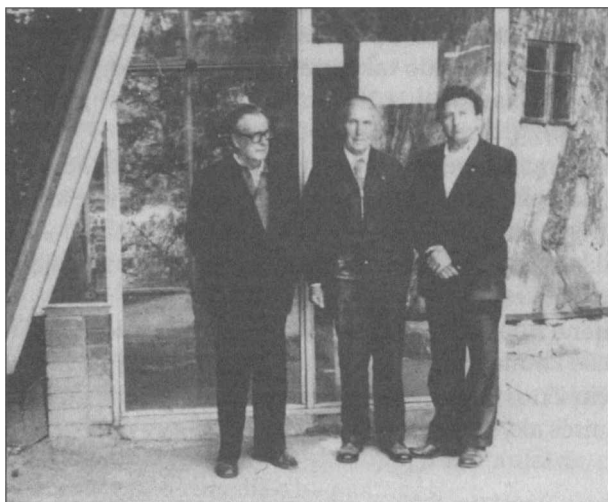
Vasario 16-osios rytą Paulaitis Z. Kubilienei pasakė: „Šiandien Nepriklausomybės diena. Noriu priimti Šv. Komuniją, pasimelsti už Lietuvą!“

Z. Kubilienė nuėjo pas kleboną Bronislovą Burneikį. Jis netrukus atnešė Paulaičiui Šv. Komuniją. Vasario 19-ą 12 valandų ir 15 minučių Zitai Kubilienės, Irenos Bartusevičienės ir Monikos Gavėnaitės akys užgeso Petro Paulaičio gyvybę.

Petras Paulaitis su jaunaisiais draugais. Kretinga, 1983 m.

Iš kairės: kun. Vincas Velavičius, Petras Paulaitis ir Leonas Laurinskas. Bijotai, 1983 m.

Pavardžių rodyklė

A

Abišala Vaclovas 168,169,
178, 179
Abišalienė-Eitutytė Zosė 160,
167-169, 178, 179
Abraitis Vincentas 103,113,
114
Abramovas 254, 258, 267, 273
Ačas 42
Adomaitis Pranas 247,248,
252
Adomaitis V. 6
Agejevas 268
Aksamitauskaitė 101
Akucevičius Vytautas 142
Aleksandriškis-Aistis Jonas 201
Aleksoms Pranas 164,168,175
Ališauskas 277
Ambrazevičius Juozas-
Bevardis 155, 295
Ambrozaitis Kazys 6
Ananevas Kostas 276
Andriulienė Marijona 299,
300, 304, 308
Andriulis Alfonsas 299
Andriulis Antanas 299,300,
302-304, 308
Anglickis Stasys 32
Antonjanas 140,144,218

Arbačiauskas Albinas 284
Arbačiauskienė Aldona 284
Arbačiauskas Žalvyris 284
Ardžiūnas Valentinas 228,256
Arlauskas 244
Arlauskas Klemensas 308
Augustis Antanas 43,79
Aukštikalnytė Pranė 40
Ažubalis Alfonsas 103

B

Babilius J. 9
Babraitienė-Vitaitė Stasė-
Smiltis 159-161, 163, 168,
169, 171-175, 177, 180, 192,
197-199, 202, 203, 211, 223,
230, 288-290, 291, 292
Babraitis Gintaras Jonas 199,
289, 290, 292
Babraitis Juozas 156,159,
160, 167, 168, 172, 173, 175,
178, 179, 192, 194, 197, 198,
203, 204, 288, 289, 292
Babraitis Sigitas 289, 292
Bacys Jonas-Rimas 62
Bacytė Marytė 62

Bakšys Antanas-Germantas 19, 20, 86
 Bakšytė Janina 89
 Bakutis Kazimieras 234
 Balčiūnas Edvardas 45
 Balčiūnas P.-Pušis 20
 Baltakis Algimantas 248
 Baltrūnas Aleksas 248
 Baltrušaitis Jurgis 201
 Baltrušaitytė Elena 89
 Baltrušis Algimantas 257,258
 Baltušis Juozas 248
 Banevičius Kazimieras 142
 Baniulis Jurgis 257
 Baranauskaitė Sofija 195
 Baranauskas Balys 259
 Barcevičiūtė Janina 121
 Bardauskas 34
 Barkonis 203
 Baršys Jonas 230, 232
 Bartkus Petras-Sąžinė, Žadgaila 7,10,15
 Bartusevičienė Irena 309
 Basanavičius Jonas 279,283
 Baškys Stasys 255
 Bauža Anicetas 103
 Bauža Simas 79
 Baziukas Vytautas 143, 290
 Bekeris Edvardas 52
 Belakapitovas 142
 Bendinskas Aleksandras 121
 Berezinas Alfredas 142,144
 Berija Lavrentijus 151,152, 188, 204, 213
 Bermanas 226
 Bičiūnas Donatas 235, 239
 Bičkienė Pranciška 72
 Biliūnaitė Elena 44
 Biliūnaitė Vincė 186,187
 Biliūnaitė Zosė 44
 Biliūnas 42
 Biliūnas Albinas 297, 301, 303
 Biliūnas Antanas-Džiugas 14, 300, 302
 Binkis Gerardas 164,168, 171, 173, 175
 Binkis Kazys 164
 Bivainienė Ona 243
 Blankus Juozas 30,32,34,35,46
 Blažienė 106,109
 Blažys 60, 98
 Blažytė-Šimanauskienė Veronika 106,109
 Bogdanovas 141,142
 Borovickis 253, 254
 Bradūnas Kazys 40
 Brazdeikienė-Žasinaitė Laima-Vita 161, 170, 171, 177, 180, 215-217, 230, 243, 280, 281, 292
 Brazdeikis Audrius 216,217
 Brazdeikis Leonas-Mąstis 154, 170, 171, 180, 202, 211, 216, 217, 230
 Brazdžionis Bernardas 31,86, 201, 202
 Bredulis Vytautas 33
 Briedis Pranas-Jūra, Šarūnas, Šimonis 20, 30, 105, 107-109, 111, 112

Bronšteinas 120
 Brueničius 111
 Brunius Klemensas 136,171,
 189, 304
 Brūzga 277
 Bubulas 91-94
 Bubulas Steponas 59,62
 Budrevičius Jonas 240
 Budrys 16
 Buinauskaitė Ona 221,222
 Bulganinas 188
 Bunkus Antanas 238,244,246
 Buryginas Vasilijus 140-142,
 144
 Burneikis Bronislovas 309
 Buteikis Severinas 38
 Butkevičius 164
 Butrimavičius 285

C

Chruščiovas Nikita 179,188,
 233, 279, 305
 Cikanavičius 200, 203-205,
 208, 214, 220, 222

Č

Čekvitadzė 162
 Čelnokovas 224, 225
 Čepaitė Aldona 31
 Čeponis Juozas-Tauragis,
 Budrys 6, 7, 9,10, 16, 57

Černius Kazys 142
 Česnavičius 261, 266, 267, 276
 Čiurlionienė Sofija 149

D

Dabulskis Aleksas 79
 Danilevičius Henrikas-
 Vidmantas 11, 17, 80, 87
 Danilčenko 243,252
 Danilovas 243
 Dargužas Mečislovas-Aras
 79, 87
 Dauguvietis Jonas-T. Verkys
 148, 149, 154, 230
 Dauguvietytė-Poderienė Rožė
 200
 Daukšaitė Vilija 177
 Daukšas Juozas 177,194
 Daukšas Raimundas 177,223
 Daukšienė-Večerskytė Stefa-
 Baltija 158,161,174,175,
 177, 194, 200, 202, 211, 221,
 223
 Daukutis Vaižgantas 204
 Daumantas Petras 234, 236,
 241, 242, 247, 260
 Dichavičius Česlovas-Vytenis
 29, 30
 Dičpetris Aleksandras 37
 Dobilaitis Juozas-Motiejus 59,
 60
 Dobilaitis Stasys-Zigmas 51
 Draugelis Jurgis 122

Drevinis Paulius 31
Dryžas Vladas 207, 219, 227,
234, 305, 306
Dūda Bronius 78, 79
Dulksnys Kazimieras 234,
235, 238, 246, 305, 308
Dušanskis Nachmanas 205,
261-264, 266, 267, 271, 275,
276

E

Eidimtas Adolfas-Žybartas 7,9
Eimutis 19
Endriukaitis Algirdas 257,258

F

Fogelmanas 189-191
Frenkelis 49

G

Gaidauskaitė Apolonija 66
Gaidauskaitė Birutė 66
Gaidauskaitė Petronėlė 25
Gaidauskas Antanas 66
Gaidauskas Jonas-Breivė 83,
84, 209, 221, 222, 226, 228,
229, 298, 299, 302, 303
Gaidauskas Juozas 27,274
Gaidauskas Kazimieras 36

Gaidauskienė Marijona 74,
274, 298
Gailiūnas Pranas 78
Gailius Juozas 66
Gajauskas Balys 255
Galaunė Jurgis 128
Galbogis 94, 96-99
Galinaitis Viktoras 199, 204,
267
Galkauskas Antanas 50, 85
Garalius 121
Garla Jonas 25
Gasiulytė-Misiukienė Stefa
172, 175
Gasiūnaitė Sigutė 242
Gasiūnas Algirdas 135,242-
244, 247
Gasiūnienė Zelma 242
Gaškaitė Nijolė 235, 255,
256
Gaubtys-Vytautas 107,108,
110, 111
Gaudinskas Stasys 252
Gedvilaitė Bronė 72-74
Gedvilaitė Joana 52
Gedvilaitė Kazimiera 52
Gedvilas Petras 34, 44
Gedvilas Robertas-Remigijus,
Sidabras 17,18
Gervilis-Tiesa 14
Giedraitis Antanas 37
Giedraitis Kazys 130
Girdzijauskas Petras 228, 239
Glėbus Alfonsas 139
Gorkis Maksimas 117

Gorodeckis Stasys-
 S. Radžiūnas 161,164,168,
 169, 172, 174-176
 Gramaila Zigmas 37, 38
 Granitas 21
 Gražulis Antanas 289
 Gražulis Juozas 56,213
 Gričiūtė Apolonija 89
 Grigaitis Juozas 130
 Grigonienė Marytė 159
 Grigonis Vytautas 159
 Grigonis Vytukas 159
 Grinius Kazys 33
 Griniūtė Stasė 186,187
 Grinkevičius Juozas 243
 Grytė 32
 Grudziński S. 16
 Gudaitienė Joana 185
 Gudaitis Leonas 290
 Gudaitis Vaclovas-Rasas 141,
 143, 148, 149, 154, 155, 158,
 161, 163, 174, 180, 185, 200,
 202, 217, 221
 Gudavičius Vitalijus 79,151
 Gudavičius Vladas 6
 Gudėnas Mykolas 148
 Guiga Bronius 239,255
 Gužaitis P. 6
 Gužas Vytautas-Kardas 15

H

Habdangas Balys 79
 Habdangas Dainius 79

I

Ignatavičius S. 6
 Indrikas Robertas 234,236
 Irmontaitė Stasė-Radvilaitė
 81, 82
 Ivanauskaitė Stefa 109,110
 Ivanauskas Aleksas 79, 239
 Ivanauskas Antanas 181,200
 Ivanauskas Vaclovas-Vytenis,
 Gintautas, Leonas, 15,20,41,
 75, 76, 80, 87, 300, 301.
 Ivanova 182-184
 Ivaškevičius Stasys 130

Y

Ylius Antanas 164

J

Jablonskis Jonas 149
 Jakutis Antanas-Lūkas 61,63,
 64, 78
 Jakutis Jonas-Plechavičius 61,
 64, 65, 72, 78
 Jakutytė Michalina 78
 Jankauskas Jonas 51
 Jankauskas Kęstutis 207, 234,
 239, 305, 306
 Jankauskas Povilas 240, 248,
 268
 Jankevičius 224, 225

Jarmoška Jonas 58, 60, 98
 Jarmoškaite Onutė 58-61
 Jasad Petras 136, 241
 Jasinevičius Jonas-Margis 12
 Jasinskas Edvardas 33
 Jasulaitis Juozas 186
 Jemiljanovas Stepanas 261,
 262, 264, 266, 267
 Jezerskaitė 78
 Jocius 57,58
 Jokubauskas Juozas 79, 151
 Jokubauskas Kazimieras 193,
 194, 274, 276, 277
 Jokubauskienė Klementina
 194, 276
 Jokubonis 32
 Jonča Vladas-Varnaa,
 Vaidotas 30
 Jonikas Antanas-Rolandas,
 Daktaras 14, 54, 59, 62, 287
 Jonys Jonas 238, 246
 Jonovas Vasilijus 142,144
 Jucienė 77
 Jucius 77
 Jukna Anzelmas 216,228
 Juknaitis 70
 Juknaitis Kazimieras 70
 Juodis 189
 Jurčius 209-211, 213-228, 262
 Jurgaitis Antanas 238,245,
 246
 Jurgilas 29, 34
 Jurkšaitis 277
 Jurkšaitis J. 20
 Jurkus Paulius 31, 40

K

Kadzionis Jonas 246
 Kairys 132,133
 Kairys Antanas-Apuokas 84,
 303
 Kairiūnas Antanas 160,190,
 191
 Kalentjevas 142
 Kaminskas 250
 Kaminskas Juozas 66,72
 Karaliūtė Eugenija 89
 Karosas Jonas-Rugys 84
 Kasperavičius Juozas-Angis,
 Šilas, Visvydas 11,13,14,16,
 84, 209, 297, 301-303
 Kasperavičius Mykolas 160,
 161
 Kašuba Matas 175
 Kaušakys Algimantas 207,
 234, 239, 305, 306
 Kavoliukas Kostas 135,242-
 244, 247, 260, 308
 Kazlauskas Pranas 244
 Kažukauskas Jonas 207,305,
 306
 Kedienė 34
 Kedytė Laimutė 34
 Kedytė Milda 29, 34
 Keliuotis Juozas 121,122
 Kybartas Eugenijus 22
 Kybartas Ignas 22
 Kybartas Vytautas 22
 Kiela Bronius-Benamis 161
 Kinderis Juozas 79

Kinderis Pranas 34
 Kinertas Bronius 255
 Kisielytė Stasė 87, 88, 91,
 100-103, 113
 Kisminas Eduardas 221,225
 Kiškis Stanislovas 234-236,
 238, 246
 Klivečka Apolinaras 79,89,
 92, 99, 100-103
 Kolomycevas 261, 264, 268
 Korsakas Vincas 252
 Kosmatij 136,140, 218
 KrainevšasIII
 Kriščiūnas J. 6
 Kryževičienė Elena 216
 Kryževičius Kazimieras 216
 Krutinienė Regina 281,282
 Krūtinis 280, 281, 284
 Kubilienė Zita 306, 308, 309
 Kubilikės 51, 52, 65
 Kubilius Antanas 30,34,51
 Kubilius Antanas 32,34,35
 Kubilius Jonas 308,309
 Kubilius Jonas-Bernotas,
 Mažiukas 9, 52, 53, 57, 70, 75,
 78, 91, 263, 287
 Kubilius Jurgis 51
 Kubilius Pranas 51
 Kubiliūtė Juzė 51
 Kudarauskas Vytautas 139
 Kudirka Vincas 279
 Kudžma Jonas-Saulėnas 163,
 164, 167-169, 172, 174-176,
 180
 Kukauskas Jonas 263,264

Kulviecaitė Alina 27, 28, 79,
 194, 195
 Kumari Velo 121
 Kupstys Zigmas-Žirgelis 154,
 202
 Kurtinaitis Edmundas-Kalnius
 15
 Kurtinaitis Vladas 113

L

Labanauskas K.-Justas,
 Kunotas 21,22
 Lapinskas Kazys 284-286
 Lapšinas 271
 Laugalaitis Zigmas 255
 Laugalienė Ona 221, 222
 Laugalys Eduardas 51,52
 Laugalys Zigmas 41
 Laurinavičius Bronius 197
 Lebedevas 43, 47, 101
 Levašovas 142, 156
 Liaudis Kazimieras 219,223,
 224
 Liaukonis Adolfas-Žilvitis
 163
 Liekis Jokimas 66, 69, 70
 Liekis Vladas 70, 71, 78, 79
 Liekytė Apolonija 69, 70, 71,
 78, 79, 89
 Liekytė Zosė 79, 89, 92, 99,
 100, 101, 103
 Liesys Antanas-Tvanas 15,54
 Liesys Bronius 54

Liktas Vincas-Šešėlis 30
 Lipšteinas Mykolas 152-154
 Liūbansas 64, 65
 Liūbansienė 64, 65
 Lukminas 215, 221, 222
 Lukša Juozas- Skirmantas,
 Daumantas 14, 240, 246, 264
 Lukšys P. 11,12
 Lušas P. 9,11,12

M

Macevičius Jonas 260
 Mačernis Vytautas 34
 Mačiulis Adomas 139
 Mačiulis Stasys 79
 Mačiulis Zigmas 149
 Mačiulytė Valė 79, 89
 Maironis 31, 70, 86,150
 Makejevas 275
 Maldonis Alfonsas 248
 Malenkovas G. 188
 Malinauskaitė Rimutė 160,
 161
 Malinauskas Stasys 160,161,
 167
 Malinauskienė- Savičiūtė
 Vanda 160,161,167,175
 Mamentovas Vladimiras 142
 Mankus 62
 Marcinkevičius 112
 Marcinkevičius Justinas 248
 Marengolcas Gerasimas 78,
 79

Margaitis Vitas 207, 234, 239,
 305, 306
 Markevičius Juozas 238,239
 Markevičius-Markaitis
 Aleksandras 234, 238, 239,
 245, 246
 Markulis Juozas-Erelis 13,14,
 300, 301
 Markuvėnas Vytautas 148
 Martavičius Leonardas 220
 Masaitis Albinas 239
 Masaitis Aleksandras 170
 Maskolaitytė Aldona 101
 Maslauskas 200, 203-205,
 208, 209, 214, 222
 Matulionis 12
 Matutis Anzelmas 136
 Matutis Dominikas 136
 Matuzevičius Eugenijus 31
 Matuzevičius Leonardas-
 Linas 163,169, 170, 171, 175,
 177, 202, 208, 211, 230
 Mečinskas Juozas-Aidas 115,
 130, 162, 163
 Merkelis Juozas 132,133
 Mickaitis Juozas 207,219,
 234, 305, 306, 308
 Mieželaitis Eduardas 248
 Mykolaitis-Putinas Vincas
 265, 279
 Mikšys 225, 226
 Milaševičius A.-Ruonis 16
 Milašius Antanas 153,156,
 202, 203, 208, 209, 218, 226
 Miliulis Aleksas-Neptūnas,

Algimantas 18,20
 Milkintai 62
 Milukas 88
 Mirkinas 95-97
 Mironovas 232
 Misiūnas Karolis 234
 Mišeikis V ladas-Tarzanas
 105, 107-111
 Miškinis Antanas 135
 Mocius Algirdas 58-61,63,
 72, 132, 239
 Mocius J.-Paulius 11
 Mocius Juozas-Kabaila,
 Šviedrys 132
 Mockaitytė Elena 79
 Mockevičienė 68, 69, 73
 Mockevičius 215, 216, 219,
 228, 229
 Mockevičiūtė Elena 68, 69, 78
 Mockus-Rikas 47,48,105
 Močalovas 59
 Molis Stasys 156
 Morkūnas P.-Rimantas 8,21
 Motieka Vladas 86, 95
 Mozerienė-Jankauskaitė
 Joana 279
 Mozeris Antanas 279,280
 Mozeris Jonas 84
 Mozeris Kęstutis 279
 Mozeris Petras 42, 50, 71, 85
 Mozeris Stasys 84
 Mozerytė Birutė 279
 Mozūraitis Vytautas 34
 Musteikis Kazimieras 243
 Musteikis Leonardas 243

N

Nagys Henrikas 40
 Naglys Stasys 257, 258
 Narbutas Alfonsas 107
 Narbutas Stasys-Apolinaras
 20
 Narkevičiūtė Onutė 226
 Nasvytytė Aldona 31
 Nauburyš Petras 115
 Nausėda Juozas-Vaišnoras 30
 Nausėdaitė Nina-Rasa 13
 Navasaitis Jonas 31, 40,45-
 48
 Nemykinas 112
 Neverauskas Leonardas 154
 Neverdauskas Bronius 15
 Nezabitauskis Adolfas 149,
 150
 Nikitinas 282, 283
 Niūniavaite Stasė 40
 Noreika K. 9
 Noreika Laimonas 265, 266
 Norgėla Stanislovas 78,82,
 83, 94
 Norkus Albertas-Linksmutis
 51, 60, 64, 72, 73, 75, 80
 Norkus Antanas-Satkus,
 Antoška 18, 51, 63, 65, 72-76
 Norkus Anzelmas 66
 Norkus Jonas 66
 Norkus Juozas-
 Auksaplunksnis 51,61, 62,65,
 75, 80, 91, 92, 95, 100,102,
 158, 221

Norkus Juozas-Juodis 51, 73
Norkus Steponas-Stepukas 72
Norkutė Albina 72, 73
Normantas Anicetas 89,99-
101, 103
Norvilas 132
Nuobaras Jonas-Lyras,
Šiaurys, Mikas 19, 30,37, 38,
105

O

Obelevičius Antanas 150
Obukauskas 221
Obuolienis 276
Olencevičienė Vera 30, 32,34,
35
Olencevičius Bronius 32,34,35

P

Pabarčius P. 9
Padleckis Antanas 56,143,
149
Palčinskaitė Violeta 248
Paleckiai 34, 81, 85, 95
Paleckis Jonas 52, 80, 95
Paleckis Juozas 81,95
Paleckis Justas 262, 263
Paleckis Povilas 52, 81
Paleckis Tomas 52
Paleckytė Bronė 52, 81
Paleckytė Onutė 52, 79, 95

Paliokas-Martinaitis Jonas
106, 107
Paltarokas Kazimieras 247
Paltarokas Petras 246, 247,
255, 260, 273
Paškauskas Antanas 135
Paulaitis Petras-Aidas 6,12-
14, 54, 84, 207-209, 219, 227,
233-235, 236, 238, 240, 245,
246, 250, 251, 253, 268, 270-
272, 292-299, 300, 303, 304,
306, 307, 309, 310
Paulauskas Eugenijus 277
Pečiulaitis Povilas-
Lakštingala 246
Pečkauskas Vladas-
Gegužiukas 51, 63, 65, 73, 75,
80
Penčyla Augustinas 168,172
Petkevičius Marijonas 288
Petkus Viktoras 228
Petraitis Antanas 38
Petraitis Pranas 38
Petrauskas 218
Petronis 305
Petrošius 278
Petrusevičius Algirdas 239
Pikuriova 197
Pilelis Vytautas 209, 306
Pylnikovas 209, 306
Platonas 18
Plechavičius Povilas 14,19,
61, 253
Plienaitis Leonas 54, 67,72,
73

Plienaitis Stasys-Voldemaras
 246, 255
 Plumpa Albertas 256
 Plumpa Petras 235, 256
 Poderis Vytautas 136,181, 200
 Poderytė Birutė 200
 Podolskis Pranas 7
 Popovas 110, 278
 Poška Dionizas 149,194, 234,
 299
 Poškus Bronius 307-309
 Povilaitytė Birutė 101
 Požereckas Juozas 40
 Pragulbickas Juozas 45
 Prancskaitis 258, 259, 261
 Preibys Adolfas 139
 Preilauskaitė Onutė 59
 PūkysJuozas 66
 Punculis Kazimieras 140,218
 Pupinytė Teklė 281
 Puzonas Liudas 133,139
 Puzonas Rokas 293

R

Račiūnas Pranas 246, 248,252
 Radzevičius Alfonsas-
 Tarzanas250
 Ragaišis Romualdas 257
 Rakauskas Algirdas 32, 34, 41
 Rakauskas Kazimieras 26,32,
 34, 36, 42, 72, 85, 105, 186
 Ramanauskas Adolfas-
 Vanagas 159, 210

Ramanauskas Pranciškus 133,
 134
 Rauda Petras 239
 Raudonis Jonas 78
 Raulynaitis Juozas-J. Paupietis
 143, 149, 155, 230
 Razgaitis D. 12
 Razminas Klemensas 37, 38
 Reimeris Vacys 248
 Rezničenka 142
 Rybakovas 50, 51, 53, 65, 76,
 77, 84-88
 Rimidaitė-Krakutienė Janina 79
 Rimkevičius Jonas-Diemedis
 161, 174
 Rimkūnas Petras 31
 Rimkus Kasparas 158
 Rimša 74
 Rimša J.-Justas 11
 Rombergas Zenonas 259, 260
 Ronkaitis Juozas 142
 Rubšytė Apolonija 79
 Rubšytė Jadvyga 85
 Ruibys Kazimieras-Inžinierius,
 Eiva 11,19, 75, 84
 Ruibys Petras-Garbštas, Žigas
 75, 76, 78-81, 83-88
 Ruibytė Dalytė 87
 Runas Pranas 56

S

Salys Antanas 149
 Sasnauskas 258, 259, 261

Sasnauskas Pranas 142
 Saulėnaitė Stasė 203
 Saulius Stasys 169,173
 Savickaitė Vygintė 196,274,288
 Savickas Adolfas 153-156,
 159, 160, 167, 173, 177-181,
 184, 189, 190-192, 194, 197-
 206, 216, 221, 222, 261, 262,
 274-276, 278-280, 288, 289
 Savickas Raimundas 274,288
 Savickienė Sofija 274, 288
 Savinas 142
 Seliokas Vincas 132,135,142,
 148, 171, 308
 Semaška Liudas 132, 243
 Simaška Eduardas 135,137,
 147, 149, 170-172, 176, 177,
 179, 193, 200, 201, 208, 215,
 221, 223, 225, 243, 281
 Simutis Liudas 252, 268, 270,
 272
 Sinycinas 95, 101
 Sireikis Jonas-Lakštingala 234,
 236, 239, 241, 242, 247, 260
 Sirutavičiūtė Irena 160,167-
 169, 290
 Skačkauskas Jokūbas 307, 308
 Skardžius Pranas 149
 Skebėra Kazimieras 228, 252
 Skeivila Jonas 235, 239
 Skripskytė Stasė 288
 Slapšinskas Vytautas 51, 66
 Slavinskaitė Aldona 121
 Slipij Josifas 250, 253
 Smetona Antanas 33
 Solženicynas A. 288
 Stabingis Antanas-Dragūnas
 149, 155
 Stankevičienė-Lekavičiūtė
 Onutė 159, 160, 167, 168,
 174, 178, 244
 Stankevičius Edmundas 153,
 158-161, 163, 167, 168, 174,
 178, 244
 Stankevičius Saulius 159,160,
 168
 Stankienė Danutė 148
 Stankus Antanas 139,148,
 158, 174
 Stankus Saulius 148
 Stankutė Judita 148
 Starkus Antanas-Montė 17
 Starkus Jonas-Maželis 59,62,
 287
 Stašaitis Antanas 8
 Staugaitis Vitas 190,191,
 199, 226
 Stėgvilas Jonas 108-112
 Steponaitis 62
 Steponavičiūtė Bronė 27,29,79
 Styra Romas 239
 Stonys Vytautas 6
 Stoškus Antanas-Raila 65,
 75, 76, 140, 200, 218, 221,
 223-226, 228, 229, 287
 Stoškus Izidorius-Mauras 79,
 82, 87-89, 92-100, 102, 103
 Stoškus Jonas-Eimutis 19,105,
 186
 Strainienė 70, 71

Strainienė Zosė 52, 73, 74
 Strainys 70
 Strainys Jonas 74, 75
 Strainys Jonas-Saturnas 6,9,
 41, 51-61, 63-70, 72-76, 83,
 140, 213, 218, 255, 287
 Strainys Steponas 75
 Strainytė Bronytė 52
 Striaupytė-Auksakienė Valė
 243
 Striopaitis Jonas 259,260
 Stučka Antanas 188, 278, 279
 Stulginskas 58, 60, 98
 Stulginskis Aleksandras 33
 Stulpinas Jonas 113
 Stungurys Stasys 207, 219,
 227, 228
 Stungurys Teodoras 207
 Susnys Algis 235,239, 254,256
 Svarinskas Alfonsas 176,177,
 238, 239, 243, 250, 253, 254,
 293, 306, 308
 Sveridovas Piotras 119,120,
 127
 Svešnikovas 265
 Svetkinas 271, 272
 Svilas Ričardas 170,175,180,
 201
 Svilienė Bronė 175

Š

Šačkus Stasys 139, 141, 149,
 150, 164, 166, 168, 169, 171,

177, 179, 188, 189, 191, 204,
 206, 259, 279, 281
 Šačkuvienė Cecilija 188
 Šakalys Vladas 257
 Šalkauskas Antanas 44,45
 Šapoka Adolfas 78,244
 Šarka J. 121
 Šarkauskas Liudas 124
 Šaulys Juozas 107
 Šaulys Petras 53
 Šaulys Vladas 53
 Šavelis Levas 118-121,123,127
 Ščerbatij Michailas 140,144
 Šenne Leonas 181
 Šidlauskienė-Runaitė Birutė 56
 Šilauskaitė-Bieliauskiene
 Jadvyga-Šatrija 175
 Šimaitytė Morta-Vėjelis 84
 Šimaitytė Salomėja 79, 89, 92,
 99, 100, 101, 103, 113, 170-
 172, 174, 175
 Šimanauskas Kazimieras 110
 Šimanauskas Zigmąs 109
 Šimelionienė-Baranauskaitė
 Jadvyga 196
 Šimelionienė-Baranauskaitė
 Onutė 194-196, 203
 Šimelionis Izidorius 196,197
 Šimelionis Motiejus 194-197,
 199, 203, 275
 Šimelionis Saulius 196
 Šimelionytė Elvyra 196, 203,
 204
 Šimelionytė Margarita 196,
 203, 204

Šimelionytė Nijolė 196
 Šimelionytė Sigutė 196
 Šimkevičiūtė Donata-Samana
 158, 161, 180, 230
 Šimkūnas Vladas 180, 254,
 288
 Šimkūnienė Leontija 180
 Šimkus 18
 Šimkus Juozas 277
 Šimoliūnas Stasys 35
 Širvys Klemensas-Sakalas 240
 Šlapikas Algimantas 148
 Šlapkauskas Algirdas 115
 Šliumpa Pranas 136,137,158
 Šneideris J. 9
 Šulinskas Antanas 279, 280
 Šuminskas Algirdas 170,171
 Šuminskas Pranas 170,171
 Šuminskienė-Tamošaitytė
 Bronė 101, 103,113, 170,171,
 200
 Švelnys 286
 Švelnys Vladas-Putinas 17

T

Talačka Algimantas 207,
 234, 235, 305, 306
 Tamošaitis Kazimieras
 Tamošiūnas Kazimieras 120
 Tamulis Antanas 59, 61, 62
 Tamulis Kazys-Senis 59,62
 Terleckas Antanas 228
 Toliušis Juozas 48, 88

Trumpaitis J. 17
 Trumpys Bronius-Rytis 156,240
 Trumpytė Dalytė 156
 Trumpytė Ramutė 156
 Tuchačevskaja Svetlana 119
 Tuchačevskis Michailas 119
 Tučas Robertas 239, 248, 268
 Tuinyla Aleksandras 12
 Tulauskaitė Gražina 31
 Tumas-Vaižgantas Juozas 45

U

Urbonas Antanas 172,175
 Urbšaitienė Julija 65, 66
 Urbšaitienė Stasė 65, 256
 Urbšaitis Algirdas 256
 Urbšaitis Jonas-Žilius 65,66,
 255, 256
 Urbšaitis Kazimieras 65, 256
 Urbšaitytė Danutė 65
 Urbšaitytė Nijolė 66
 Urbšaitytė Ramutė 65
 Urbutis Bronius-Margis 6,14
 Urbutis Paulius 47

V

Vabolis Adomas 247, 257
 Vaičius Bronius 175
 Vaidotas Juozas 276, 277
 Vainauskas Romas 275
 Vaisiauskaitė 37

Vaisiauskaitė Onutė 80, 89
 Vaitelis Tadas 121,127
 Valaitis Jonas 147
 Valaitis Kazys-Kaziukas 65,73
 Valantiejus Antanas 76, 77
 Valantiejus Kleopas 83
 Valantiejtė Morta-Pelėda 84
 Valantiejtė Onutė 66, 67,
 78, 89
 Valatka Petras 103
 Valeika Benediktas 230, 232,
 236
 Valiūnas Algimantas 169,170
 Valiūnienė-Preibytė Rozalija-
 Žibutė 139, 158, 161, 162,
 169, 170, 180, 202, 208, 211,
 214, 223, 230
 Valma Juozas 119,120
 Vareikis Petras 266
 Varkala Vytautas 257, 258
 Vasiajevas 251
 Vasiliauskaitė Petrė 79
 Vasiliauskas Kazimieras 168,
 170, 173, 243, 288, 289
 Vasiliauskas-Vasėnas Jonas 40
 Vėlavicius Vincentas 132,
 308, 310
 Vėlūtis Jonas 40
 Venckaitis Steponas-Biliūnas 18
 Venckus Stanislovas 72, 79,
 142
 Venclauskas J. 9
 Vertinskis 142
 Veverskis Kazys-Senis 8
 Vygontienė 286, 287

Vilčinskas Balys 29, 34
 Vilčinskas Jonas-Algirdas 21
 Vilkaitienė Elena 288
 Vilkaitis Arvydas 288
 Vilkas Leonas 239
 Vinikas 135, 136
 Viskantas Juozas 132
 Visockas Jonas 50
 Visokavičius Romualdas 200
 Vyšniauskaitė 46
 Vitkauskas Pranas 76,77
 Vitvytis 21
 Volkovas 252
 Volodka Liudas 40
 Vosylius Vytautas 257,258

Z

Zabitis-Nezabitauskis
 Kajetonas 149
 Zabitis-Nezabitauskis
 Kiprijonas 149
 Zablockas Petras-Širvėnas
 136, 155, 164, 169, 170, 171,
 180, 181, 200, 202, 211, 230
 Zaikauskas Vitas 207, 234,
 305, 306, 308
 Zakarauskas Jonas 85
 Zaleckis 216, 228, 229
 Zaskevičius Algimantas-
 Šalna, Vasaris 7-10,12,13
 Zaskevičius Stasys 7
 Zinkevičius Stasys 21
 Zubkus Jonas 160, 161,167

Ž

- Žaržojus Juozas 240, 248, 268
Žemaitis Antanas 147
Žemaitis Jonas-Lukas,
Vytautas 7, 9,10,12,14,15,
16, 21
Žemaitis Juozas 41
Žičkienė-Milmantaitė
Antanina 299, 301,303
Žičkienė-Spudaitė Regina 280,
281
Žičkus Antanukas 25
Žičkus Jonas 299, 301, 303
Žičkus Jonas-Širšė, Daktaras
11, 25, 29, 45-47, 97, 101-
103, 169, 175, 195, 198, 200,
207, 215, 220, 222-226, 229,
234, 236, 239, 259, 261, 268,
281
Žičkus Jonas-Viksva 11
Žičkus Juozas 233, 299, 301-
303, 307, 308
Žičkus Kazimieras 35
Žičkus Petras 25, 71, 185-188
Žičkus Steponas-Benys,
Vasaris 25-27, 34, 35, 44, 50,
65, 71, 85, 87-89, 90, 92-97,
104-107, 110-112, 129, 186,
220, 228, 276
Žičkutė Danutė 303
Žičkutė Elenutė 25
Žičkutė Janė 89
Žičkutė Marytė 26
Žilakauskas 200, 203, 205,
221, 222
Žilinskaitė Janina 31
Žyprė Algirdas 228, 230, 232,
235, 285
Žitkauskas Antanas-Žiedas
56
Žitkauskas Vincas-Ilguvis 56,
213
Živatkauskaitė Onutė 88,
100, 103
Živatkauskaitė Zosė 103
Živatkauskas Bronius-Keršys
20
Žolys Pranas 142
Žvirblis 216
Žvirblis 284
Žvirblytė 35
Žvirgždas Stasys 257, 258
Žvironas Antanas 121,122

Turinys

Dalia Kuodytė. Kęstučio apygarda 5

Jonas Žičkus. Nueitas kelias 23

Visko pradžia 25

Apie brolių Steponą 104

Į šiaurę 112

Atsisveikinimas su lageriu 150

Intos lietuvių literatų būrelis

užuomazga ir veikla 168

Važiuojame į Lietuvą 176

Lietuvoje 185

Įsakymas per 24 valandas išvažiuoti
iš Kauno 192

Krata. Antras areštas. Tardymai 199

Mordovijos lageriuose 230

Vėl namie 274

Aš - Birštono gyventojas 280

Sudužo viltys 286

Likau gyventi ir dirbti Birštone 287

Petras Paulaitis 293

Pavardžių rodyklė 311

Jonas Žičkus
Nueitas kelias

*Kęstučio apygardos
partizano atsiminimai*

Dailininkas

Alfonsas Žvilius

Redaktorė

Albina Venskevičienė

SL 2015. 1999 02 25. 10 SP. L. UŽS.
NR.44 IŠLEIDO LIETUVOS
GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS,
DIDŽIOJI g. 17/1, LT-2001 VILNIUS.
SPAUSDINO UAB "LEIDYBOS
CENTRAS" STRAZDELIO G. 1,
LT-2600 VILNIUS.
KAINA SUTARTINĖ.

ISBN 9986-757-23-1